

О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 10 класу загальноосвітніх
навчальних закладів
(рівень стандарту, академічний рівень)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2010

УДК 373.5:821.161.2.09+821.161.2.09](075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721
А21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 177 від 03.03.2010 р.)*

Видаєно за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проведено в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Психолого-педагогічну експертизу проведено в Інституті педагогіки НАПН України.

Експерти, які здійснювали експертизу:

Самаруха О. В., Навчально-виховний комплекс ЗНЗ І-ІІІ ст., гімназія № 6, м. Вінниця, учитель-методист;

Петраківська Л. М., Житомирський екологічний ліцей № 24, учитель;

Витовтова А. А., районний відділ освіти, районний методичний кабінет, Татарбунарський район Одеської обл., завідувач районного методичного кабінету, учитель-методист;

Сабовчик В. М., відділ освіти у справах національностей Ужгородської районної державної адміністрації, методист;

Мелешко В. А., Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, завідувач кафедри української літератури, кандидат філологічних наук, доцент.

Авраменко О. М., Пахаренко В. І.

А21 Українська література : Підручн. для 10 кл. загальноосвітн. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень). — К. : Грамота, 2010. — 280 с. : іл.

ISBN 978-966-349-259-9

Підручник повністю відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української літератури. Він містить відомості з теорії літератури; біографічні матеріали про письменників; огляд літературної спадщини майстрів слова; багатий ілюстративний матеріал та ін.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості десятикласників.

УДК 373.5:821.161.2.09+821.161.2.09](075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721

ISBN 978-966-349-259-9

© Авраменко О. М., Пахаренко В. І., 2010
© Видавництво «Грамота», 2010

Шановні старшокласники!

Сучасні підручники якісно відрізняються від тих, за якими вчилися ваші попередники, вони мають нову форму й наповнені новим змістом. Отож радимо насамперед ознайомитися з особливостями нашого підручника. Сподіваємося, ця інформація допоможе вам якнайкраще засвоїти передбачений програмою навчальний матеріал.

Як і в підручнику 9 класу, ми застосовуємо *діалогічний підхід* до вивчення літератури, тобто пропонуємо вам не просто заучувати готові відомості, а постійно вести бесіду з письменниками та прихильно й критично налаштованими до них читачами, виробляти власну оцінку їхньої творчості, пізнавати секрети майстерності, вчитися дискутувати, самостійно аналізувати твори.

У книжці висвітлено два культурно-історичні періоди й відповідні їм мистецькі напрями — реалізм і ранній модернізм (з низкою течій).

Виклад кожної теми чітко розподілено на три частини:

- розповідь про письменника;
- огляд його творчості (з більш детальним аналізом творів, рекомендованих чинною програмою для обов'язкового текстуального вивчення);
- система завдань наприкінці теми.

Як відомо, навчальний матеріал засвоюється більш усвідомлено й міцно, коли для його сприйняття пропонують не один вид роботи (скажімо, лише читання тексту статті підручника), а кілька форм навчання, які покликані розвивати *критичне* ставлення до суспільно-історичних і мистецьких явищ, а в результаті — сформулювати свою позицію щодо них. З огляду на це ми ввели в підручник кілька рубрик, кожна з яких виконує свою роль. Що це за рубрики?

судження — роздуми письменника чи літературознавця про обговорювану проблему.

- завдання основного рівня (за програмою — середнього і достатнього); ці завдання *принагідні*, які краще виконати саме в тому місці під час опрацювання статті підручника, де вони подані. Вони покликані сприяти розвитку вашого критичного мислення і часто мають дискусійний характер.

'Гворче

Цзавдання — завдання високого рівня складності, передбачене для самостійного трактування твору й покликане розвивати творчі здібності учнів.

консультація — стислі довідки про згадуваних у тексті діячів чи історичні події або ж поради, як краще виконувати поставлені завдання.

консультація • ТЛ — відомості з теорії літератури, що допоможуть зрозуміти й проаналізувати відповідний період чи твір.

"акт qujPOKas — урізноманітнюють виклад, навчають зіставляти й розрізняти *факт* і *позицію* митця чи літературознавця.

мистецький контекст — відомості, пов'язані з відповідним напрямом, течією чи твором інших видів мистецтва.

Наприкінці кожної теми (крім вступу) подано 12 різнорівневих завдань:

- 1-3 — завдання в тестовій формі двох форматів (з однією правильною відповіддю і на встановлення логічних пар);
- 4-10 — завдання переважно для аналізу художнього твору;
- 11-12 — завдання творчого характеру.

У рубриці **домашнє завдання** подано обов'язкові завдання і ті, які ви можете виконати за власним бажанням.

У підручнику реалізовано *міжпредметні зв'язки* й посилено увагу до *мистецького контексту*, для цього широко використано ілюстративний матеріал (різноманітні фото, зображення витворів скульптури й архітектури, репродукції картин українських і зарубіжних художників). Усе це — не просто прикраса підручника, а додаткова інформація для вас, можливість ознайомитися з найвидатнішими шедеврами реалістичного й модерністського мистецтва.

Наприкінці підручника подано короткий словник літературознавчих термінів.

Насамкінець зверніть увагу, що підручник — це частина навчально-методичного комплексу, до якого ввійдуть хрестоматія, зошит для тематичних контрольних робіт з друкованою основою та DVD з мультимедійними матеріалами.

Зичимо вам успіхів!

З повагою, автори

ВСТУП

Розгорнувши цю книжку, ви ознайомитеся не тільки з українською літературою останньої третини XIX — початку XX ст., а й з епохою, у якій вона народжувалася й розвивалася. Адже на літературу значною мірою впливають історичні обставини. Скажімо, наше красне письменство цього періоду поставало в умовах колоніального поневолення українських земель, які загарбали Російська й Австро-Угорська імперії. Переслідування всього національного зумовило специфіку української літератури. Власне мистецькі, естетичні завдання нерідко поступалися *захисним, суспільним*. Найважливішу свою мету письменники вбачали в тому, щоб пробуджувати й зберігати в душах земляків національну свідомість, людяність, співчуття до знедолених, прагнення будувати вільне й справедливе суспільство.

Вищі культурні верстви української людності загарбники або знищували, або денационалізували (зросійщували, ополячували, онімечували). Українським за духом залишалося насамперед багатомільйонне *селянство*. Воно дотримувалося прадідівських звичаїв, традицій, а найголовніше — зберігало рідну мову. Отож основним об'єктом зображення й адресатом у літературі стає саме селянство.

Таке письменство назвали *народницьким*, або *просвітянським*. До найяскравіших представників цієї течії належать І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б. Грінченко, М. Старичський, І. Карпенко-Карий.

Однак не тільки політична ситуація мала вплив на розвиток мистецтва слова. У середині XIX ст. відбувся якісний стрибок насамперед у *раціональній сфері* людської свідомості. У цей час уже почала втрачати свої позиції механіка, наставав час електричної енергії. Науковці відкрили суттєві закони в галузі хімії й біології, а технічна думка збагатилася численними інженерними винаходами. Усі ці відкриття вели до *науково-технічної революції*. Вона, без сумніву, не давала людині спокою, інтенсивно будила уяву й фантазію у творчих особистостей. На хвилі цих вражень у 1857 р. з'явився запис у щоденнику Т. Шевченка, сповнений захоплення від винаходу Фультоном й Ваттом парового двигуна.

Тарас Шевченко: «Ваше_ дитя у скорім часі пожере батоги, престоли й корони, а дипломатами й поміщиками тільки закусить^ Те, що розпочали у Франції енциклопедисти, те довершить на нашій планеті ваше колосальне геніальне дитя» (з рос.).

Уже через два десятиліття після того винахідник із Чернігівщини Микола Кибальчич (незадовго до страти за революційну діяльність) мудруватиме над кресленням апарата для польотів у космос.

Вступ

К. Піскорський. Цивілізація. Місто.
1917р.

красу, справедливість, щастя. Це так звані загальнолюдські цінності. Однак кожна нація йде до цього ідеалу своїм неповторним шляхом, бачить його зі своїх позицій. Отже, загальнолюдське *може існувати лише у формі національного*. Точно сформулював цю ідею свого часу класик польської літератури Адам Міцкевич: «Ми переконані, що не можемо інакше служити Європі й людству, як тільки служачи Вітчизні нашій, Польщі; що тільки тією мірою, якою ми будемо корисні польській справі, можуть скористатися нами Європа й людство».

Розмови про наднаціональні (інтернаціональні) цінності *на противагу* національним — це, як правило, усього лише засіб маскуванню імперських зазіхань тієї чи тієї нації. Наведемо принагідне твердження двох мислителів — українського й російського.

с у д ж е н н я Іван Франко: «Усе, що йде поза рами нації, це або фарисейство³ людей, що інтернаціональними ідеалами раді б покрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації».

Микола Бердяєв: «Є тільки один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості до єдності людства — шлях національного зростання й розвитку національної творчості. Вселюдськість розкриває себе лише під виглядом національностей. Денаціоналізація є чистісінька порожнеча, небуття».

¹ Реалізм (від латин. *realis*) — речовий, дійсний.

² Модернізм (з фр. *moderne*) — новітній, сучасний.

³ Фарисейст^{во} — лицемірство, ханжество.

Усе це змінювало картину світу, спонукало дошукуватися першопричин буття. Ці нові віяння приваблювали й літературу. Адже вона — одна з найдосконаліших форм пізнання світу.

У гаснучого романтизму вже бракувало художніх засобів для цього, тож у красному письменстві утвердився новий напрям — *реалізм*¹, а на межі століть заявив про себе ще новіший — *модернізм*². З творчістю письменників-реалістів і модерністів ви й ознайомитесь у 10 класі.

У літературі цього періоду по-особливого постала проблема *співвідношення національного й загальнолюдського*. У чому її суть?

Люди всіх часів і народів мають єдиний спільний *надідеал* (вершинну *цінність життя*) — людинолюбство, добротворення, свободу, духовну й фізичну досконалість,

Оскільки національне є формою втілення вселюдського, то кожен справді високохудожній твір вирізняється *національним колоритом*, відображає національний характер автора та його народу. Національний характер виявляється в тематиці твору, у відображенні в ньому історичного минулого чи сучасного життя, побуту, звичаїв народу, його мови, особливостей світобачення, своєрідності образного мислення тощо. Досить сказати, що в різних народів дуже відмінні системи словесної символіки.

Так, доводять народознавці, у російській поезії була б неможливою «Пісня про рушник» Андрія Малишка, позаяк у Росії рушник — це всього лише предмет побуту. Назва «Песня о полотенце» здатна викликати хіба що посмішку. В українського ж народу рушник — це поетичний символ життя в усій його багатогранності. З вишиваним рушником пов'язане все життя українця — від створення родини до смертного часу. Тому у вірші Андрія Малишка говориться, що на вишиваному рушнику *«оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, // і твоя материнська любов»*. Або інший приклад: в українському фольклорі й письменстві символом кохання, дівочої краси є калина, у німецькій же культурі ця рослина зовсім нейтральна, а символом кохання є бузина, яка в побуті українців має відтінок чогось комічного («на городі бузина, а в Києві дядько»). Сокіл в українській символічній свідомості — гарний молодий козак, а в німецькій — лихий парубок-спокусник, який звів і покинув дівчину.

З огляду на все сказане, які ж критерії національної належності письменника? Аби відповісти на це запитання, треба пам'ятати, що націю творять два чинники:

1) спільний *національний менталітет* (тобто національна душа, психологія), що виростає зі спільної міфології;

2) породжена менталітетом *єдина мова*.

Ці ж два чинники (як причина і наслідок, зміст і форма) визначають належність митця до тієї чи тієї нації. Щоправда, у проти-природних умовах імперії (коли наднаціональною, найрозвинутішою й усіляко заохочуваною стає мова панівної нації, а мови націй поневолених упосліджуються, а то й забороняються) нерідко трапляється інший варіант: митець *уже* пише чужою мовою, але *ще* зберігає рідний менталітет. У такому разі визначальним залишається все-таки зміст, а не форма.

Скажімо, Микола Гоголь дослівно в кожному творі, написаному навіть на російському матеріалі, сприймає світ очима українця, проповідує систему духовних вартостей саме нашого народу (гармонійну єдність людини і природи, культ жінки, культ родини, емоційно-інтимну релігійність тощо). Тому це письменник, безсумнівно, український.

О. Заливаха. Є і будемо. 1980 р.

Вступ

Те ж саме можна сказати про Володимира Короленка, Максиміліана Волошина. Так само киргизьким письменником залишається Чингіз Айтматов, казахським — Олжас Сулейменов, абхазьким — Фазиль Іскандер, хоча всі вони російськомовні.

Загалом же втрата рідної мови для будь-якої людини, а надто для письменника, — страшна психологічна катастрофа. Річ у тім, що рідна мова закладається в людині вже генетично, спадково. Людина не тільки *мислить* рідною мовою, а й відчуває, тобто рідна мова функціонує як на рівні свідомому, так і на позасвідомому. Втрата ж цієї мови — за переконливими доказами видатних мовознавців Вільгельма фон Гумбольдта й Олександра Потебні — притлумлює позасвідомий пласт психіки людини. Особистість стає душевно біднішою, менш сприйнятливою до витончених виявів світу, свідомість її надщерблюється.

Отже, саме високорозвинута національна література є найнадійнішим оберегом нації, запорукою її невмирущості.

Видатний американський поет **Томас Еліот**: «У народу можна відняти мову, заборонити її, увести в школах навчання чужою мовою, але доки ви не примусите цілий народ відчувати чужою мовою, ви не знищите його рідної мови, її знову відродить поезія, яка є магнітною віссю світу чуттів».

завдашія

1. Чому в другій половині XIX ст. основним об'єктом зображення й адресатом нашого письменства стає селянство?
2. Як зміна політичного устрою країни, науково-технічна революція позначаються на художній літературі?
3. Як ви розумієте вислів «національне є формою втілення вселюдського»? Чому треба берегти й розвивати національні літератури?

домашнє завдання

1. Письмово висловити свої враження від оформлення обкладинки цього підручника (колористика, шрифти, елементи декору, фрагмент картини, композиція).
2. Скориставшись підручниками історії та іншою літературою, підготувати невелике повідомлення про Україну 70-90-х років XIX ст. (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

70-90-х років ХІХ ст.

КЛАСИЧНИЙ
РЕАЛІЗМ

Класичний реалізм

Література 70-90-х років XIX ст. розвивалася в складних історичних обставинах: український народ перебував у колоніальній залежності від двох імперій: більшість наших етнічних територій належала Російській імперії, а Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття — Австро-Угорській.

У Петербурзі, Києві й багатьох інших містах ще наприкінці 50-х років XIX ст. почали створюватися так звані *громади* з метою протистояти імперському зросійщенню. Це були об'єднання українських інтелігентів, які боролися за національне відродження, вели українознавчі дослідження, видавали книжки, намагалися започаткувати національну освіту, зберігали рідну мову й відновлювали давні традиції.

ЗОР *Пригадайте вивчене в 9 класі. Що ви пам'ятаєте про культурно-видавничу діяльність П. Куліша, Т. Шевченка в Петербурзі наприкінці 1850-х років, про журнал «Основа»?*

Київську громаду створили професори й студенти університету, учителі, інші свідомі українці. На початку 60-х років XIX ст. вона налічувала майже триста осіб з усіх суспільних верств. Окрім українців, туди входили також поляки, німці, євреї й росіяни. Громадівцями були видатні науковці, митці, громадські діячі — Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Житецький, Павло Чубинський (автор національного гімну «Ще не вмерла України...»), Панас Мирний, геніальний композитор Микола Лисенко, Михайло Старицький, археолог Федір Вовк і багато інших. У Чернігові створення громади ініціювали такі славетні українці, як Опанас Маркович, Леонід Глібов, у Полтаві — Олександр Кониський (письменник, автор першої ґрунтовної біографії Т. Шевченка), у Харкові — Олександр Потебня (усесвітньо відомий професор-філолог), Василь Мова (знаний поет), у Єлисаветграді (тепер — Кіровоград) — брати Тобілевичі.

Налякана розмахом національно-культурного відродження, російська влада оголосила війну всьому українському. Ганебні Валуєвський циркуляр та Емський указ фактично поставили під заборону всю нашу національну культуру.

консультація

Валуєвський циркуляр (1863) — таємне розпорядження царського уряду, був виданий невдовзі після придушення російською армією польського повстання, метою якого було проголошення незалежності Польщі. Автор циркуляра — міністр внутрішніх справ Петро Валуєв.

Згідно з Валуєвським циркуляром, «позволялись к печати только произведения на малороссийском языке, принадлежащие к области изящной литературы»; усі інші видання, у тому числі освітнього й релігійного змісту, заборонялися. Найзнаменитіша фраза з циркуляра: «Никакого отдельного малороссийского языка не было, нет и быть не может». У листі імператору Олександру II міністр П. Валуєв подав ці слова як думку начебто «більшинства малороссиян», до якої він приєднується.

Таємний циркуляр зробив лиху справу: у 1866 році українською мовою не було видано жодної книжки. Письменники, активні діячі українського культурного руху зазнали переслідувань, багатьох із них вислали з України.

Емський указ підписаний царем Олександром II у німецькому курортному містечку Емсі в травні 1878 р. Цим указом заборонялося друкувати книжки (навіть тексти до музичних нот) «на малоросійском наречии», завозити в Російську імперію україномовні видання з-за кордону, ставити театральні п'єси по-українськи.

Цікаво, що автори Емського указу скористалися досвідом Наполеона, який свого часу подібними методами забороняв культуру й мову в Бельгії. До появи цього ганебного документа спричинилася україноненависницька діяльність київських шовіністів М. Юзефовича, В. Шульгина та їм подібних.

За умов нищення в Наддніпрянщині українського слова (письменства, журналістики, книгодрукування тощо) посилилася роль Галичини: саме там почала бурхливо розвиватися видавнича справа. Чимало громадівців (зокрема, М. Драгоманов, Ф. Вовк) мусили емігрувати за кордон, де продовжили свою діяльність. У Женеві Драгоманов на кошти громади організував видання творів українською мовою. Не припинявся національний рух і на Батьківщині. У 1889 р. значна частина громадівців об'єдналася навколо новоствореного журналу «Киевская старина», який вимушено видавався російською мовою, але був цілком присвячений українській тематиці. Згодом громадівський рух очолювали Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Євген Чикаленко, інші знані українці.

Увага літераторів того часу концентрувалася переважно на *простонародному, селянському середовищі*, яке ще зберігало національну пам'ять, рідну мову, традиції. Отже, естетичні завдання письменства поступалися захисним, бо наріжним стало питання національного самозбереження. Зрозуміло, що в цей період у літературі переважає селянська тема. У сучасного читача може скластися думка, що тогочасне вітчизняне письменство висвітлювало лише соціальну нерівність і селянський побут. Це не зовсім так, адже навіть у цей час з'являються художньо довершені, психологічно глибокі твори про місто («Хмари», «Дві московки», «Бурлачка» І. Нечуя-Левицького, «Повія» Панаса Мирного), пригодницькі, історичні за жанром («Облога Буші» М. Старицького, «Князь Єремія Вишневецький» І. Нечуя-Левицького), гумористичні («За двома зайцями» М. Старицького) та ін.

В останній третині XIX ст. м. Львів стає центром культурної, освітньої і наукової діяльності. У 1868 р. тут засновано товариство «Просвіта», у 1873 р. — Наукове товариство імені Шевченка. Культурно-освітню роботу поживляють численні драматичні й музичні гуртки, бібліотеки. У Львові виходять друком журнали «Правда», «Зоря», газета «Діло», у яких видають свої твори письменники обох частин України.

За найактивнішої підтримки І. Франка й М. Павлика виходять друком часопис «Громадський друг», збірники «Молот»,

Товариство «Просвіта».

^^ д'ь ^ і в

Класичний реалізм

«Дзвін», журнали «Житє і слово», «Світ». У Женеві видатний науковець, професор Михайло Драгоманов видає п'ять випусків збірника «Громада» (1878-1882) і два номери журналу з такою ж назвою. Це були перші українські позацензурні видання.

У Східній Україні з величезними труднощами вдалося дістати дозвіл на публікацію лише кількох альманахів: «Луна», «Рада», «Нива», «Степ», «Складка». Твори українських письменників також з'являлися в журналі «Киевская старина».

Літературний процес 70-90-х років XIX ст. характеризується інтенсивним розвитком *прози*. У цей період розквітає талант Івана Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, збагачують українську літературу своєю творчістю Михайло Старицький, Борис Грінченко, Олександр Кониський, Олена Пчілка, Наталя Кобринська, Михайло Павлик, а наприкінці 70-х років XIX ст. заявляє про себе як прозаїк Іван Франко.

На *поетичній* ниві найпомітнішими ліриками були Іван Франко, Павло Грабовський, Яків Щоголів. У 1887 р. побачила світ збірка громадянської лірики І. Франка «З вершин і низин», вона стала після «Кобзаря» Т. Шевченка другим найвизначнішим явищем в українській поезії.

Від початку 80-х років XIX ст. знову поживалося *театральне життя*: у Харкові, Києві, Полтаві, Кременчуці з ініціативи Михайла Кропивницького й Миколи Садовського було дано кілька українських вистав акторами російської трупи Г. Ашкаренка. А 1882 р. Марко Кропивницький створив у Єлисаветграді українську професійну трупу, до складу якої ввійшли Марія Заньковецька, брати Тобілевичі — Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський, а також їхня сестра Марія Садовська-Барілотті. Ця професійна трупа дістала назву *Театр корифеїв*¹. До цієї справи багато сил доклав і відомий український драматург Михайло Старицький, який за власний кошт придбав гардероб і декорації для театру.

А. Куїнджі. Вечір в Україні. 1878-1901 рр.

¹ *Корифей* (грец. *вождь, ватажок*) — найвизначніший діяч у певній галузі науки, літератури, мистецтва.

На зміну *романтизму* (П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, В. Забіла, М. Петренко, М. Шашкевич) у художній літературі, малярстві й інших видах мистецтва приходив *реалізм*. Хоча попередній напрям «здавався» неохоче: у письменстві аж до 90-х років XIX ст. продовжувала існувати, щоправда в затінку, школа «пізніх» романтиків: Я. Щоголів, Л. Глібов, С. Руданський, О. Стороженко. Крім того, майже в усіх реалістів знаходимо щиро романтичні твори або мотиви: оповідання «Максим Гримач» Марка Вовчка, роман «Князь Єремія Вишневецький» І. Нечуй-Левицького, історичні драми М. Старицького, Б. Грінченка тощо. Зрештою, уже та обставина, що митець, попри всі перешкоди, писав українською, засвідчувала його національну романтику.

До речі, зауважимо: коли у Франції ще наприкінці 20-х років XIX ст. реалізм був започаткований Бальзаком, у Росії досягнув розквіту вже в другій половині 40-х років, то в Україні він з'явився лише на межі 50-60-х років XIX ст.

консультація • ТЛ

Що таке *реалізм*? Первісно (з XVIII ст.) слова «реаліст», «реалізм» у повсякденному мовленні означали тверезий, практичний тип мислення на протилежності до ідеалістичного, мрійливого. Наприкінці 20-х років XIX ст. термін «реалізм» починає вживати французька критика щодо «нової школи» в літературі на відміну від «літератури ідей» (класицизму) та «літератури образів» (романтизму). Суть реалістичної манери письма точно розкрив один із найвизначніших її майстрів — І. Нечуй-Левицький: «Реалізм чи натуралізм у літературі потребує, щоб література була *одкидом правдивої, реальної життя, похожим на одкид берега в воді, з городом чи селом, з лісами, горами і всіма предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, у котрому б одсвічувалася правдива життя, хоч і тонка, похоча на мрію, як сам одсвіт*¹».

*П. Мартинович.
У волосного
писаря.
1878-1901 рр.*

¹ *Нечуй-Левицький І.* Сьогочасне літературне прямування // *Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія.* Книга друга. — К., 1998. — С. 215.

Класичний реалізм

Новий напрям — послідовна протилежність романтизму. На кожному етапі попереднього стилю він відповів антитезою. Письменники-реалісти зосередилися на найзлогідніших (хоч і прозаїчних) проблемах повсякдення, досить глибоко й різнобічно дослідили матеріальну грань світу та людину як суспільну й біологічну істоту, але й виявили традиційне впадання в крайнощі, вузьке світорозуміння. Якщо романтик зосереджував основну увагу на внутрішньому світі людини (а відтак — і на інтимному, родинному, духовному, містичному), то для реаліста стає визначальною проблема взаємин людини й суспільного середовища, впливу соціально-економічних обставин на формування характеру особистості.

Звідси визначальні ознаки реалізму:

- пізнавальне, аналітичне сприйняття й розуміння світу (дійсності) замість інтуїтивно-чуттєвого, характерного для романтиків;
- пояснення формування характеру, вчинків героя насамперед через його соціальне походження та становище, а також через умови повсякденного життя;
- увага до вивчення людської душі, але заглиблення в психологію обмежене, оскільки реалісти вважали душевний світ героя наслідком його походження, виховання, суспільно-побутового оточення;
- прагнення до об'єктивності й достовірності відображуваного, а звідси — правдивість у зображенні деталей, перевага епічних, прозових жанрів у літературі, ослаблення натомість ліричного струменя мистецтва;
- принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється в цьому стилі за критерій художності, за саму художність;
- типізація, тобто знанням дослідження й відтворення світу стає тип (у романтизмі ним був символ). Тип — це образ, у якому поєднано найхарактерніші вияви певної групи явищ.

До найвидатніших зарубіжних письменників-реалістів належать: французи О. де Бальзак, Е. Золя, Р. Роллан; англієць Ч. Діккенс; росіяни Ф. Достоєвський, Л. Толстой; американець Марк Твен та ін.

П. Левченко.
Село взимку.
1900-і роки

ЗОР Які стилеві риси реалізму ви помітили на картинах П. Мартиновича «У волосного писаря» і П. Левченка «Село взимку»?

Письменства різних націй збагатили цей напрям своїми неповторними варіантами. Який же український варіант реалізму? Реалістичний тип світосприймання надто чужий нашій літературі, емоційній, романтичній українській душі. Тому наш реалізм вирізнявся специфічними емоційно-сентиментальними рисами.

У вітчизняній літературі другої половини XIX ст. найяскравіше представлений **побутово-просвітницький реалізм**. Його видатні творці — Марко Вовчок, А. Свидницький, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, Б. Грінченко, а також І. Франко й М. Коцюбинський у своїй ранній творчості. Представники цієї течії в основному досліджували родинні, виробничі, соціальні стосунки героїв, зосереджувалися на морально-етичній проблематиці. Показуючи кричущі вади суспільства, вони наголошували, що шлях до порятунку — це *духовне вдосконалення, освіченість, культура, добропорядність*. Яскравою ознакою течії є, зокрема, *етнографізм* — особливо докладне змалювання національного колориту українського народу — побуту, звичаїв, обрядів і вірувань.

У 80-90-х роках XIX ст. частково простежується ще одна течія — **революційний реалізм**. Її представники відкидали *еволюційний розвиток* суспільства, духовне вдосконалення людини як необхідну передумову соціально-економічних, політичних змін. Натомість вони цілком підпорядковували свою творчість пропаганді значення економіки, провідної ролі пролетаріату в суспільстві, ідеї пролетарського інтернаціоналізму, насильницької збройної зміни суспільного ладу, фізичного знищення панівних верств. Послідовними революційними реалістами були П. Грабовський та М. Павлик, також І. Франко, Леся Українка (у деяких ранніх творах).

Досить помітно утвердився в українській літературі **натуралізм**¹. Натуралісти намагалися через використання здобутків природничих наук пізнати й відтворити істинну, реальну картину буття. Писання натуралістів нагадували клінічні документи, історії спадкових хвороб, протоколи судової експертизи. Це були спроби перетворити художній твір на точну *копію факту*. Основним засобом у цьому стилі став опис. Як слушно спостерегла Леся Українка, за правдою факту натуралісти не бачили художньої узагальненої правди й перебували під гіпнозом факту.

Найвиразніші *рис* натуралізму:

- «знижене» трактування традиційних сюжетів;
- зумисна вульгарність стилю автора й мови героїв;
- непричетність, байдужість автора до зображуваної дійсності;
- потужний і гострий сатиричний струмінь;
- широка панорама сучасного життя в його технічних, побутових, професійних аспектах;
- підкреслення повної залежності характеру, вчинків героя від його генетичних коренів і фізіологічно-інстинктивних особливостей;
- розкриття найтемніших «фізіологічних» сторін людської душі.

Ознаки натуралістичного стилю помічаємо в романах Панаса Мирного «Повія», прозовому бориславському циклі І. Франка та ін.

Ш Пригадайте трагікомедію І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», яку ви вивчали у 8 класі, й оповідання М. Гоголя «Вечір проти Івана Купала», з яким ви ознайомилися в 9 класі. Який із цих творів романтичний за стилем, а який — реалістичний? Відповідь обґрунтуйте якомога докладніше.

¹ Натуралізм (від латин. *natura*) — природа.

МИСТЕЦЬКИЙ КОНТЕКСТ

Першим теоретиком реалізму вважається французький художник **Гюстав Курбе** (1819-1877), який у передмові до каталогу виставки своїх творів під назвою «Реалізм» (1855) обґрунтував програмові засади напрямку. Курбе не обмежувався простою імітацією реальності, він намагався досягнути істинну природу речей. Художники-реалісти почали зображати простих робітників, селян, бідноту й жебраків, що суперечило тодішнім уявленням про справжнє мистецтво. Не випадково цей стиль набув поширення в Європі після бурхливих соціально-політичних подій 1848 р. Гюстав Курбе — учасник Паризької комуни. Улюблені мотиви художників-романтиків (любов до екзотики, одухотвореність і прагнення до прекрасного) тепер витіснялися реаліями повсякдення. Курбе писав свої роботи в темних і сумних тонах. Найвідоміші твори митця: «Жінки, що просіюють зерно», «Похорон в Орнані», «Каменярі».

Аполлон Мокрицький (1810-1870) — український і російський живописець, академік Петербурзької академії наук. Народився в м. Пириятині, тепер Полтавська область. Малювати навчався в Ніжинському ліцеї. Потім виїхав до Петербурга, де став вільнослухачем Академії мистецтв. Був учнем О. Венеціанова та К. Брюллова. Працював в Україні, пізніше поїхав до Італії. В 1851-1870 рр. — професор Московського училища живопису, скульптури та архітектури. Анатолій Мокрицький був другом Тараса Шевченка, брав активну участь у викупі поета з кріпацтва.

А. Мокрицький.
Портрет дружини.
1853 р.

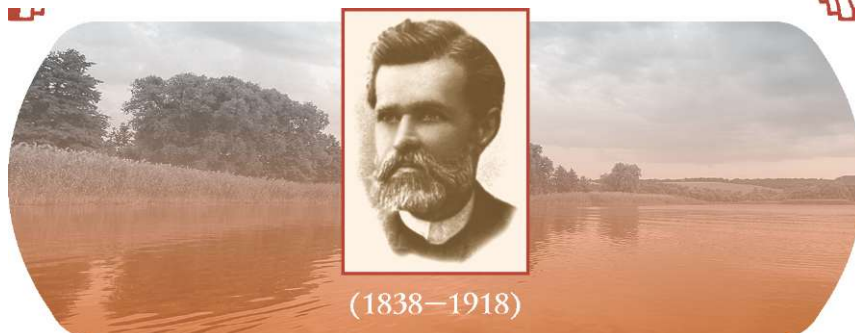

Г. Курбе.
Жінки, що просіюють зерно.
1854 р.

Зворче ? завдання

Порівняйте яскраві зразки романтизму й реалізму в образотворчому мистецтві — роботи А. Мокрицького «Портрет дружини» і Г. Курбе «Жінки, що просіюють зерно». Які ознаки відповідних напрямів ви помітили в них?

Іва^н Нечуй-Левицьк^ий

(1838—1918)

Іван Левицький — се великий артист (митець) зору, се колосальне, усеобіймаюче око України.

І. Франко

Життєвий шлях письменника

Іван Семенович Левицький народився 25 листопада 1838 р. в містечку *Стеблеві*, нині — Корсунь-Шевченківський район, що на *Черкащині*, у родині священника.

Хлопець зростав серед чарівної природи Надросся. Поетичні народні звичаї та обряди, народна пісня — це те середовище, яке посприяло формуванню майбутнього автора «Кайдашевої сім'ї» — одного з найулюбленіших художніх творів українців. Вихованням і навчанням Івана займався батько. «Сам батько вчив мене читати та писати разом із хлопцями, котрі приходили до нас учитись. Батько завів школу для селян, набрав хлопців і вчив їх літом у пасіці в катразі¹, а зимою в кухні. Разом із тими хлопцями вчився і я»².

Семен Левицький був людиною начитаною, культурною, національно свідомою, пишався знайомством із Пантелеймоном Кулішем, під впливом якого почав збирати фольклорно-етнографічні матеріали, долучаючи до цієї роботи й свого сина.

Мати Івана відзначалася веселою й широкою вдачею, була говіркою й співучою. Письменник згадує про неї в біографії: «Мати вмiла читати церковнослов'янські книжки, любила читати житія святих і читала їх голосно, як читають прості люди, а ми малими слухали^ Мати вмерла, як мені йшов тринадцятий рік. Вона мала дві пари близнят, котрі й зістались

Будинок-музей І. Нечуя-Левицького.

м. Стеблів

¹ *Катрага* (розм.) — легка будівля, сторожка.

² *Нечуй-Левицький І.* Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написаним ним самим // І. Нечуй-Левицький. Зібр. тв.: У 10 т. — К., 1968. — Т. 10.

І. Нечуй-Левицький

живі з усіх дітей; це підірвало її міцне здоров'я, вона почала після того слабувати і швидко вмерла»¹.

Іван Левицький навчався в Богуславському духовному училищі (1847-1852), у Київській духовній семінарії (1853-1859) і в Київській духовній академії (1861-1865). Про навчання в цих закладах письменник згадує переважно в мінорній тональності: «_то було царство різок і паль_ Наука в училищі була суха, мертва й абстрактна^»²

Одна з головних причин такого стану — російський казенний дух, який брутально нав'язувала тогочасна школа. Дітей, яких виховували вдома в україномовній стихії, навчали грамоти за букварями, написаними церковнослов'янською мовою, а далі предмети треба було опанувати російською — так само чужою й незрозумілою. На все життя залишилося в пам'яті письменника гнітюче враження про стиль запровадження російської мови в Богуславському духовному училищі. За кожне сказане українське слово школяреві на шию одягали дощечку, куди вписували українське слово і його російський відповідник. Учень мав так ходити доти, доки не почує українського слова від іншого школяра та не занесе його до нотатника, тоді ту дощечку перевішували на шию іншій дитині.

Проте в семінарії були й прогресивні викладачі, які давали вихованцям передові знання з філософії, естетики й літератури. Саме від них І. Левицький збагатився ґрунтовними відомостями про творчість Данте, М. Сервантеса, В. Скотта, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Пушкіна.

Навчання І. Левицького в Київській духовній академії припало на часи піка національної дискримінації як з боку професури («Між професорами в академії не було й духу українського. Один професор сказав на лекції таку штуку: "Для інтересів государства добре було б спалити українську літературу і білоруську, якби вона з'явилась на світ"»³), так і з боку царського уряду (Валуєвський циркуляр 1863 р.).

Після закінчення академії І. Левицький не став на батькову стежу — він вибрав шлях учителя російської словесності (української тоді не викладали): працював у Полтавській духовній семінарії (1865-1866), у гімназіях польських міст Каліша (1866) і Седлеця (1867-1873), у Кишинівській гімназії (1873-1885). Саме в цей період під прибраним ім'ям Нечуй І. Левицький розпочинає літературну діяльність: друкує перші твори у львівському журналі «Правда» («Дві московки», «Рибалка Панас Круть», «Причепа»). Крайні здобутки письменника припадають на 70-80-і роки XIX ст.: роман «Хмари», повісті «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Бурлачка», «Старосвітські батюшки та матушки».

1 Працюючи в Седлеці й Кишиневі, письменник мав дві іпостасі — викладача -ЗКТ гімназії Івана Левицького й майстра красною письменства Івана Нечуя. Свою літературну працю він приховував навіть від батька, щоб поберегти

¹ *Нечуй-Левицький І.* Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим // І. Нечуй-Левицький. Зібр. тв.: У 10 т. — К., 1968. — Т. 10.

² Там само.

³ Там само.

його, хворого священика, від хвилювань за долю сина. І це незважаючи на те, що в батькові, як писав сам Нечуй, «була вже українська ідея». Саме від нього письменник уперше довідався, що це «московщина заїдає наш язик і національність». Батько так і помер, не знаючи, що його син — уже знаний український письменник, автор опублікованих поза межами імперії повістей (у львівській «Правді»).

Працюючи в Кишинівській гімназії викладачем російської, старослов'янської та латинської мов, І. Левицький бере активну участь у громадській роботі, багато подорожує. У департаменті поліції він мав репутацію «хохломана», діяльність якого «небезпечна для держави». Тому І. Левицький змушений був рано вийти у відставку. Незламний патріотизм, національна гідність цього скромного інтелектуального чоловіка просто вражають. Ось якою показує письменник у повісті «Причеп» розп'яту заїдами Україну: «Простий народ стогнав у тяжкій неволі під панамми^ А за кожний стогін його московським звичаєм катовано. На обох боках Дніпра опинилися в чужих порядках, у чужій шкурі, набиралися чужої мови, забували свою. Загинула наука, упала просвіта^ Сохнуть наші яри, висихає наша вода, горять од сонця наші гори, гадиною висихає останню силу нашої землі наш ворог».

У 1885 р. письменник виходить на пенсію й оселяється в Києві. Тут він цілковито присвячує себе літературній діяльності. У 80-90-х роках XIX ст. з'являються друком оповідання «Афонський проїдисвіт», казка «Скривджені і нескривджені», повість «Поміж ворогами». На початку XX ст. у творчості І. Левицького переважають статті, рецензії й нариси.

«Непросто складалося приватне життя майстра. До кінця днів він так і залишився самотнім. Будучи високоморальною, совісною й скромною людиною, не любив розповідати про інтимне. Найближчі знайомі розповідали, що до останніх днів з побожністю згадував ім'я колись коханої дівчини Надії.

Як склалися їхні взаємини, що стало на перешкоді до одруження — нині вже не можна з'ясувати. До нас із давнини дійшли лише суперечливі невиразні відомості. Мовляв, дядько дівчини, знайомий граф Сольський, не благословив цей шлюб, знайшовши небозі заможнішого чоловіка.

А може, у чомусь була провина й самого Нечуя? Розповідають: Іван Семенович не раз стояв навколішки перед портретом своєї Мадонни...

Десь у 1907-му чи в 1908 р., коли до Стеблева приїхала родичка Левицького гімназистка Надія Волуцька, нагодився тоді додому й Іван Семенович. Він хутко заприятелював з небогою і, запросивши її прогулятися "на схили" до Росі, сповідався їй у найпотаємнішому:

— А знаєш, Надійко, ім'я жінки, яку я кохав, теж було Надія... — Трохи подумавши, доказав: — Але їй більше пасувало б ім'я — Мрія... Вона завжди приходила до мене в сні й марення...

Свідками цієї розмови стали стрімка вода, глухе каміння і дівчинка-підліток з останнього класу гімназії. Зрештою, на них письменник міг цілковито покластися: не зрадять.

Наприкінці він із жалем у голосі мовив:

— Ця жінка знівечила мені все життя. А я її так кохав! Так кохав... — та й зник.

Після того Іван Семенович ніби прокинувся, зіщулювався від холоду й вільгості й ледь чутно озвався:

— Ходімо додому...

Література 70-90-х років XIX ст.

На цьому й закінчуються ті спомини. Ніхто досі не брався розгадати Мрію з іменем Надія, що її до свого скону не забував Нечуй — людина великого чулого серця, світлої злагоди й безмежної доброти¹

Цікаві спогади про письменника залишили сучасники. Передовсім їх збивала з пантелику його зовнішність: «маленький, сухенький, чистенький, говорив і всміхався лагідно. І взагалі був лагідний та ясний» (*М. Загірня*); «невеличкий, сухорлявий, слабосилий чоловік, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом», аж ніяк не в'язався з пафосом творів, автор яких уявлявся «сильним, огрядним мужчиною, повним життєвої сили й енергії», «колосальним усеобіймаючим оком України» (*І. Франко*). Уражає пунктуальність письменника: снідав, обідав, виходив на прогулянку по Хрещатику в той самий час, лягав спати рівно о десятій. Щоб не порушувати усталений добовий режим, він покинув свято з нагоди 35-річчя своєї літературної діяльності (було відзначене в 1904 р.) у момент виголошення вітальних промов на його честь.

Письменник був духовно багатого особистістю, добре розумівся на різних видах мистецтва, захоплювався ними.

Іван Нечуй-Левицький (із щоденникового запису, зробленого після відвідин концерту): «Полилася класична музика. Почалася Бетховенова соната "Appassionata". Загриміли акорди, міцні, як сталь, дужі, глибокі, як море. Мелодії сиплються, переплутуються в якомусь хаотичному безладді. Сумно, темно. Думка спадає ніби в якусь темряву. Бачу якийсь хаос, ніби до сотворіння світу. Бачу, ніби кругом мене хвилюють збурені стихії. Не то море, не то земля. Небо червонувате. Хмари кров'ю обліті. Акорди клекочуть — і передо мною ніби клекоче море, освічене червоним світлом¹ Акорди пішли в нелад — і спинились, наче струни разом порвались. А далі знов полились уже дивні мелодії, співучі, глибокі, ясні».

Упродовж 1899-1914 рр. Іван Нечуй-Левицький надрукував восьмитомне видання своїх творів. Він також разом з І. Пулюєм завершив задуманий Т. Шевченком і здійснюваний П. Кулішем перший переклад Святого Письма українською мовою.

Самотній, у голоді та холоді, І. Нечуй-Левицький помер у 1918 р., на 80-му році життя, у будинку для престарілих. Похований на Байковому цвинтарі в Києві.

Творчий доробок

«Українське життя, — писав І. Нечуй-Левицький, — то непочатий рудник, що лежить десь під землею; хоч за його бралися й такі високі таланти, як Шевченко; то безконечний матеріал, що тільки жде робітників, цілих шкіл робітників на літературному полі». Таке завдання письменник ставив перед літераторами й сам прагнув виконати намальовану творчу програму. Тому природно, що творчість митця різножанрова й тематично багата.

У своїх статтях І. Нечуй-Левицький наголошував на тому, що український письменник повинен дотримуватися трьох головних принципів — реальності, національності й народності:

¹ *Хаврус С., Шудря М.* А Надія — це Мрія // Кримська світлиця. — 13 липня. — 2007.

- «...реальна література повинна бути дзеркалом, у котрому б одсвічувалася правдива життя_ обчищена й гарна з естетичного погляду, добре спорядкована й зґрунтована, освічена вищою ідеєю» (*принцип реальності*);
- українське життя треба змальовувати «*тільки по-українськи*», удаючись до багатств народної мови, майстра красного письменства має цікавити й національна психологія в усіх її виявах (*принцип національності*);
- жива народна мова («...для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом»); народна поезія з її неповторним духом (*принцип народності*).

Від цих принципів І. Нечуй-Левицький не відступав протягом усього свого творчого життя.

Як зазначалося, доробок письменника різножанровий і тематично багатий. У його творах зображено життя різних верств суспільства, а саме:

- селян як часів кріпацтва, так і пореформеної доби;
- найманих робітників капіталістичних промислів і фабрик;
- поміщиків, фабрикантів, чиновників;
- представників духівництва;
- української інтелігенції, артистичної богеми.

Іван Нечуй-Левицький глибоко знав і щиро шанував французьку літературу, найбільше його захоплювала епохальна «Людська комедія» О. де Бальзака. Натхненний прикладом великого попередника, письменник зреалізував воістину бальзаківський задум, він, за словами професора А. Погрібного, створив «одноосібну художню енциклопедію українського життя». Не лише російські, а й деякі космополітично налаштовані вітчизняні інтелігенти тоді доводили, що українська література «должна касатись только мужицкого круга». Іван Семенович своєю багатогранною творчістю цілковито спростував цю хибну тезу.

Літературну діяльність І. Нечуй-Левицький розпочав у 60-і роки XIX ст. Перші його твори — «Дві московки» (1868) і «Рибалка Панас Круть» (1869) — привернули до себе увагу яскравою палітрою барв і новизною характерів. На тлі тодішньої літератури оригінально виглядали образи двох жінок-московок (дружин солдатів) в оповіданні «**Дві московки**», різних за темпераментом і підходами до життя, — тиха Ганна й непокірна Марина, вони нещасливі через соціальні обставини — безземелля, злидні й солдатчину. Головний герой оповідання «**Рибалка Панас Круть**» теж через соціальні негаразди несе тяжкий життєвий хрест: панське свавілля й бідність змушують постійно міняти місце проживання, а на старість, ставши рибалкою, він, хоч і самотній та безталанний, у єднанні з чарівною природою Надросся, у спогадах про юнацькі роки й давню любов знаходить заспокоєння, виявляє поетичний хист своєї душі.

Одним із найвідоміших творів І. Нечуя-Левицького стала повість «**Микола Джеря**» (1878). У ній ідеться про життєву одісею українського селянина, який, утікши від кріпацького ярма в степи Чорномор'я, вступає в нові конфлікти з визискувачами-капіталістами, царським судом, зазнає нових бід уже пореформеного ладу. Характер Миколи розкривається читачеві в різних життєвих ситуаціях: у картинах селянського побуту, в описах фабричних порядків, в епізодах на риболовецьких промислах.

Фабричний побут і праця виходять на перший план і в повісті «**Бурлачка**» (1880). Незвичайної вроди («*тишина, як троянда*») селянка Василина, працюючи

Література 70-90-х років XIX ст.

найманою робітницею на суконній фабриці, у сльозах і злиднях потерпає від хижаків-визискувачів, за іронічною характеристикою автора, «*міністрів пшениці, жита, міністрів гречки й проса і навіть міністрів свинячого сала, олії й дьогтю*^ українських губернаторів мужицького поту й сліз», які ні перед чим не зупинялися в жадобі нестримного нагромадження величезних багатств. Проте вина тут не лише експлуататорів, а й самої дівчини, автор звертає увагу на її легковажність: вона не встояла перед паничем-спокусником, тому й опинилася на самому дні життєвої прірви. У фіналі бачимо Василю на картині про повернення блудного сина: «блудну дочку» зі сльозами на очах пригортають у своїй хаті батьки, яких вона покинула й відцуралася. Таким фіналом автор намагається довести: якщо людина повірить у себе, вона зможе перемогти навіть, здавалося б, нездоланні перешкоди.

У романі «**Хмари**» (1874) І. Нечуй-Левицький змалював історію двох поколінь інтелігенції на тлі характерних явищ кризи феодально-кріпосницьких відносин, початкового розвитку буржуазної доби. Головна думка твору втілена в образі хмар, які символізують темні сили, що прагнуть знищити будь-які вияви українського культурно-освітнього життя. Як відомо, імперська політика Росії була спрямована на денационалізацію української молоді, щоб знищити культуру одного з найбільших слов'янських народів.

Повість «**Старосвітські батюшки та матушки**» (1884) розповідає про побут, мораль і звичаї представників духівництва. Цей твір І. Нечуй-Левицький називав «біографією двох родин», де через діалоги й комічні сцени паралельно розгортаються історії двох попівських сімей. Через образи «батюшок» і «матушок» автор розкриває потайну, подібну до гоголівської думку про деградацію людської душі в умовах застійного існування, про явища морального занепаду серед духовного стану.

Українську історичну прозу І. Нечуй-Левицький збагатив романами «**Князь Єремія Вишневецький**» (1897) і «**Гетьман Іван Виговський**» (1899). У цих творах письменник широко змальовує бурхливі часи в історії України — народні повстання ХУІІ ст., добу Хмельниччини й період, що настав після смерті Богдана Хмельницького.

З-поміж драматичних творів найбільшої популярності здобули оперета «**Маруся Богуславка**» (1875) за мотивами легендарного сюжету однойменної думи і комедія з міщанського побуту «**На Кожум'яках**» (1875), яку пізніше за згодою І. Нечуя-Левицького переробив М. Старицький. Комедія стала великим надбанням українського театрального мистецтва. Вона була екранізована під назвою «*За двома зайцями*».

Помітна й публіцистична та літературно-критична спадщина майстра. Насамперед це великі статті (які згодом дослідники назвали культурологічними трактатами) — «Органи російських партій» (1871), «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» (інша назва — «Сьогочасне літературне прямування») (1878, 1884) та «Українство на літературних позвах з Московщиною» (1891). Ці твори пройняті відвертим, гострим антиімперським пафосом. Автор палко обстоює ідею самостійної, цілком незалежної від російської української літератури й культури. У ХХ ст. цю ідею підхопить і розвине видатний письменник Микола Хвильовий у своїх памфлетах під загальним гаслом «Геть від Москви!». Не випадково ввезення цих творів на територію Російської імперії було суворо заборонено, так само цензура забороняла їх публікацію в радянські часи. Вперше вони були цілком перевидані лише в 1998 р.

Іван Нечуй-Левицький (зі статті «Українство на літературних позовах з Московщиною»): «Ми, українці, маємо багатий національний ґрунт, багату народну оригінальну поезію, і на цьому ґрунті розвивалась і буде далі розвиватись українська література, навіть без усякої помочі російської державності. Російська державність пригноблює українську літературу, потягується її задушити, а вона, як зумисне, росте та й росте. Десь беруться таланти, десь береться охота й енергія в тих талантів писати доконче своєю мовою, десь береться глибоке пересвідчення в правоті свого діла».

І все ж серед такого розмаїття творів І. Нечуя-Левицького найвідомішою і найулюбленішою серед читачів стала повість «Кайдашева сім'я».

ПОВІСТЬ «КАЙДАШЕВА СІМ'Я» (1879)

Про популярність повісті свідчить велика кількість її перевидань і перекладів іншими мовами. Те, що сталося з родиною Кайдашів, можна назвати моральною катастрофою. Читаючи цю «веселу» повість, хочеться плакати або принаймні жалкувати й мучитися досадою: адже на наших очах відбувається самознищення чогось надзвичайно важливого, що є в людському житті, — домашнього затишку, порозуміння між ближніми, почуття гідності, ладу як основи родини. Гору в Кайдашевій сім'ї бере якась диявольська сила руйнування, котра несподівано озивається в цих нелихих, роботящих людях.

Жанрові й стильові особливості. За *жанром* «Кайдашева сім'я» — це соціально-побутова сатирично-гумористична повість-хроніка. Побутовим і соціальним є *конфлікт*, навколо якого вибудовується сюжетна інтрига. Чимало уваги І. Нечуй-Левицький приділяє обставинам життя Кайдашів, зовнішньому світу, зокрема й етнографічним елементам. День за днем і рік за роком у повісті виписані родинні події, вони розгортаються динамічно, послідовно й стрімко, що є ознаками саме *хроніки*.

Повість «Кайдашева сім'я» — яскравий зразок *реалістичного твору*, адже автор досліджує в ній родинні стосунки, зосереджуючись на морально-етичній проблематиці (побутово-просвітницький реалізм). Письменник створює в повісті переконливі характеристики соціального буття, колоритні соціальні типи, які в той же час є яскравими особистостями (Маруся й Омелько Кайдаші, Мотря та ін.). Однією з найпомітніших ознак реалістичної манери письма є докладне змалювання національного колориту українців — побуту, звичаїв, обрядів, вірувань. Таким способом І. Нечуй-Левицький ретельно освоював «непочатий рудник» українського життя, свідомо акцентуючи на його побутово-етнографічних аспектах, а отже, і реалізував проголошені ним же принципи реальності, національності й народності.

Ідейно-тематичний зміст. *Тема* «Кайдашевої сім'ї» — змалювання побуту й психології українських селян у перші десятиріччя після скасування кріпацтва. У цьому творі художньо відтворено, як каже сам автор, «темні плями народного життя». Повість вийшла друком майже через два десятиріччя після реформи 1861 р. й висвітлювала злободенні для того часу проблеми: злиденне життя хліборобів, руйнування патріархального устрою села, темноту й забитість селян. Разом із тим І. Нечуй-Левицький порушив одвічні проблеми:

Сцена з вистави І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» у постановці Київського національного драматичного театру ім. І. Франка

- добра і зла;
- кохання;
- сімейних стосунків;
- взаємин батьків і дітей;
- людської гідності та свободи;
- віри в Бога й моралі.

Духовна роз'єднаність — це те лихо, що отрує кожен день життя і батьків, і їхніх синів, і невісток.

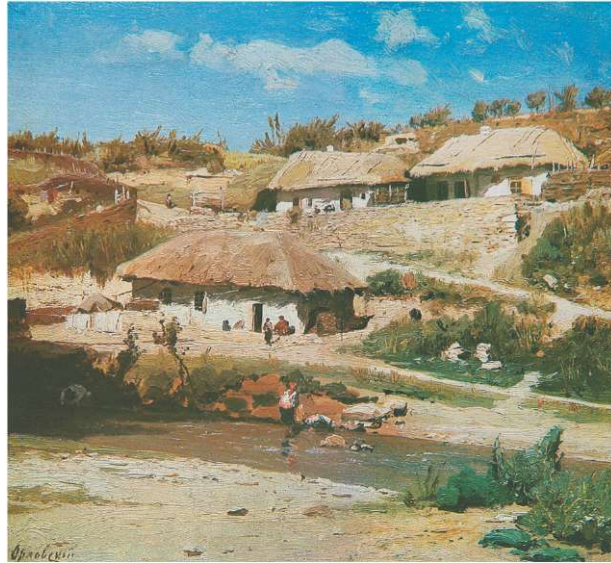
Реалістичності твору додає те, що окремі персонажі мали прототипів. Наприклад, прототипами Кайдашів була сім'я Мазурів із села Семигори, яка була відома на весь повіт постійними сварками, бійками й колотнечами. Мазури мали й реальних багатих сватів — Довбушів.

С у Д Ж е Н Н Я Професор **В. Панченко:** «У літературознавстві радянської доби прийнято було наголошувати на тому, що сварки, змальовані І. Нечуєм-Левицьким, — це наслідок певних соціальних умов. З того робився соціологічно-політичний висновок: "так було до революції". Проте автор "Кайдашевої сім'ї" на соціальних чинниках "війни" якраз і не акцентує! У творі йдеться швидше про недосконалість людської природи, про одвічні людські вади — нетерпимість, жадібність, заздрісність, егоїзм^ Водночас Кайдашева сім'я — це модель цілої України. І річ не в прив'язках до певного історичного часу і до "соціальних умов". Іван Нечуй-Левицький блискуче розкрив деякі "небажані" риси нашої національної вдачі, української ментальності, які належать не тільки середині XIX ст. У цьому сенсі "Кайдашева сім'я" може читатися як твір, у якому надзвичайно важливим є мотив національної самокритики».

ЗОР Чи згодні ви з думкою літературознавця, що не соціальні умови життя родини Кайдашів є основною причиною їхніх сварок? Відповідь обґрунтуйте прикладами з повісті.

Образна система твору. Іван Нечуй-Левицький розпочинав свої твори з панорамного малюнку місця дії, з докладних описів зовнішності персонажів. При цьому він охоче вдавався до контрасту. Ось і «Кайдашеву сім'ю» розпочинає мальовничий панорамний пейзаж гористого Правобережжя. Автор, зокрема, наголошує: *«На тих горах скрізь стримлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Увесь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де під безлічними могилами похована українська воля»*. Сам собою напрашується висновок: одна з головних причин того, що Україна деградує, «кайдашіє», є колоніальне ярмо, втрата волі, козацького духу. Уже в експозиції проявляється різкий контраст.

Карпо і Лаврін — протилежності: один має батьківські карі гострі очі, другий схожий з виду на матір; один кременний, другий — тендітний; один насуплений, сердитий, мовчазний, другий — веселий, привітний, балакучий^

*В. Орловський.
Хати
в літній день.
1882 р.*

Характери персонажів у «Кайдашевій сім'ї», як правило, статичні. Письменник робить акцент на домінантах, виокремлюючи одну-дві риси у вдачах героїв. В Омелька Кайдаша — богобоязливості і чарколюбство, у Кайдашихи — чваньковитість, у Мотрі — сварливість. Чи не найбільших змін зазнає характер Мелашки: у ній — спочатку ліричній, ніжній дівчині — теж поселяється «біс» чвар.

Цікаво, що в повісті майже немає сцен, у яких би лунав сміх. «Кайдашева сім'я» населена дуже серйозними людьми. Їм не до сміху, оскільки всі вони — учасники великої родинно-побутової війни, якій не видно кінця. Іван Франко вважав, що «І. Нечуй-Левицький малює в "Кайдашевій сім'ї" гірку картину розпаду українського патріархалізму під впливом індивідуалістичних змагань кожного її члена». Справді, роль батька в Кайдашів зведено нанівець. **Омелько Кайдаш**, по суті, ніяк не впливає на перебіг подій у власній хаті. Він пливе за течією, а коли й пробує якось утрутитися в домашні чвари, то зазнає поразки. Образ голови родини трагікомічний: з одного боку, він богобоязливий, палко вірить у святу Параскеву-П'ятницю, яка ніби рятує від наглої смерті й не дасть потонути у воді, а з іншого — він любить «заглядати в чарку», що потім його погубила, до речі, у ту ж таки п'ятницю. Омелько не може зрозуміти й цілком природного бажання синів мати свою землю, тобто відчувати себе господарями. Родинні чвари переходять межу моральності: Карпо навіть піднімає руку на рідного батька.

Формування світогляду **Марусі Кайдашихи**, як і Омелька, припало на добу кріпацтва, вона довго «терлася коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові, повага до панів. Вона любила цілувати їх у руки, кланялась, підсолоджувала свою розмову з ними». І після кріпацтва Кайдашиху запрошували як куховарку пани й попи, чим вона дуже пишалася. Так і згадується демонстрація панських манер Кайдашихи перед родиною Довбишів під час «розглядин», її приказування «проше вас», над чим сміялося все село (за це Кайдашиха здобула прізвисько «пані економша»). Жорстокість, егоїзм

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Не поступається в лихослів'ї Кайдашисі й «бриклива» Мотря, з її уст лунають репліки на зразок:

« — Не беріть од баби гостинця, бо вона злодійка! (про Кайдашиху, звертаючись до дітей).

— У мене свекруха люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа горить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гл'яне, то од її очей молоко кисне».

Якщо характери старих Кайдашів статичні, бо сформовані (уже представляють ціле покоління українського селянства), то в молодшого покоління вони тільки формуються.

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

і лицемірство Кайдашихи виявляються саме в стосунках із невістками. Яскравим засобом, що характеризує Марусю, є її мова. Спочатку в її звертаннях до Мотрі багато меду: «моє золото», «серце», «дитя моє», — а згодом:

« — Дай сюди мотовило! Це не твоє, а моє. Принеси од свого батька та й мотай на йому, про мене, свої жили, — крикнула Кайдашиха й ухопила рукою мотовило¹.

— Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задереш! — кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотовило¹.

— Це не Мотря, а бендерська чума¹.

— Твої діти такі зміюки, як і ти¹! Напловила вовчєнят, то не пускай до моєї діжі¹»

Старший син **Карпо** в молодому віці доволі мовчазний і замкнутий, але, одружившись, починає все відвертіше виявляти свій норов: в одній із сварок він називає батька «іродовою душею» і навіть піднімає на нього руку; дізнавшись, що мати закрила у своєму хліві його коня, хапає її за плечі, притискає з усієї сили до стінки й несамовито кричить: «¹їжте мене або я вас з'їм!»), а потім з дрючком женеться за Кайдашихою, доки та не вскочила в ставок. І вже зовсім цинічно звучать його слова: «Не так шкода мені мматері, як шкода чобіт!» Тож не дарма громада вибрала Карпа десяцьким, знаючи про його жорстокість, адже з нього «буде добрий сіпака¹».

До пари Карпові **Мотря**, «бриклива», «з перцем», «робоча та проворна», «куслива, як муха в Спасівку» — словом, його омріяний ще в парубоцькі роки ідеал. Вона теж

¹ Сіпака (заст.) — уїдлиий, доскіпливий начальник.

із часом стає все жорстокішою (не без «допомоги» Кайдашихи). Коли Карпо погнався за матір'ю через уже згаданого коня, дружина під'юджувала його: *«По спині лупи її! Виколи дрючком її друге око!»* Промовистою характеристикою наділяє Мотрю спокійний і ліричний Лаврін, кажучи священникові, що братову жінку треба *«посадити в клітку та показувати за гроші, як звірюку на ярмарках»*.

А ось *Мелашка з Лавріном* — повна протилежність Карпові й Мотрі. Лише вони залишилися, так би мовити, на рівні людяності й законності, хоча й навчилися «показувати зуби», коли йшлося про посягання на їхнє добро. Тільки раз автор порівняв Мелашку з вовчицею, коли вона обороняла своїх дітей. Хоча ця характеристика й знижена, проте своєї привабливості Мелашка все ж не втрачає. Зверніть увагу, незважаючи на те, що Кайдашиха точила Мелашку, *«як вода камінь»*, а Мотря *«підкопувалась під неї, мов річка під крутий берег»*, вона все ж не уподібнюється до них, не втрачає людської подоби, а йде на прощу до Києва й залишається там у проскурниці. Мелашка гірко сумує за Лавріном, глибоким ліризмом сповнені її почуття до нього: *«Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами»*. Поетично змальовано й Лаврінову зовнішність: *«Веселі, сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — усе подихало молодою парубочою красою»*.

Дуже своєрідний, але типовий для українського села образ «народного радіо» вводить у сюжет повісті І. Нечуй-Левицький. Мабуть, ви вже здогадалися, це — *баба Палажка*, яка щороку збирає по селу мирян і водить їх до Києва на прощу, щоправда, не всіх повертає додому, як це сталося з Мелашкою. Вона в «наймодерніший» спосіб лікує від пиятики Омелька Кайдаша: радить Кайдашисі втопити в горілці цуценя, три дні квасити в тому зіллі оселедця, а потім напоїти ним хворого. Автор вкладає в уста Кайдашихи емоційно знижену характеристику «народної цілительки» не випадково: *«Чорна, як сам чорт, ще перелякає мого чоловіка»*, адже Омелько й справді побачив на ній чортячі роги, а чого варте її дивовижне нашіптування над ним: *«Хрест на мені,*

хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в реп'яхах. Помидуй його, безкостий Марку, сухий Никоне, мокрий Миколаю!»

А.Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Література 70-90-х років XIX ст.

Іван Нечуй-Левицький присвятив цьому колоритному образу — бабі Палажці та її одвічній суперниці бабі Парасці — окремі оповідання, гумористичний струмінь у назвах яких, напевно, привабить читача прочитати їх на дозвіллі: «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти» і «Не можна бабі Парасці вдержатися на селі».

Отже, «Кайдашева сім'я» хоч і весело читається, але це сумна повість про долю українського села другої половини XIX ст., це гірка правда про згубність егоїзму й люті, про гірші сторони нашого національного характеру, сказана з метою, щоб ми, українці, ставали досконалішими, гідними себе. Водночас у цьому творі прочитується й справжній гімн українському світові з його неповторною природою, веселою, життєрадісною, поетичною душею людей, мелодійною, багатющою мовою, неповторною у своїй красі піснею. Мабуть, усі ці риси й зумовили непроминальну популярність повісті.

с у д ж е н н я Професор **А. Погрібний**: «З певністю можна стверджувати, що сама Божа милість, сама Божа благодать дарувала Україні цього прозаїка, як-то, незадовго перед тим, знову ж таки за Божим промыслом, явлено було їй геніального Тараса Шевченка. І то майже символічно, що географічні, родові точки, де в середоточчі української землі, яка дихає трипільською пракультурою, сталися ці два виверження українського духу, розташовані майже поряд: від Стеблева до рідного села Т. Шевченка^ лише якихось 20 верст»¹.

Композиція. Як вам уже відомо, композиція (будова) художнього твору складається із *сюжетних елементів* (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) і *позасюжетних* (портрет, діалог, монолог, пейзаж, інтер'єр, екстер'єр, авторський відступ, назва твору, епіграф, присвята, вставні епізоди). Однією з найяскравіших композиційних особливостей повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» є нагнітання епізодів і сцен сварок, завдяки чому досягається напруженість у розвитку подій, чітко окреслюється характер конфлікту.

Саме *діалоги* відіграють чи не основну композиційну роль у творі — вони «рухають» сюжет, розкривають психіку героїв.

ЗОР Поміркуйте, специфічною ознакою якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — є діалоги.

Ці сцени виписані в гумористично-сатиричному дусі. Згадайте сутички Кайдашів через дрібниці: мотвило, яйця, курку, кухоль, півня, кабана, грушу. Наслідки цих сварок жахливі, адже вони призводять до порушення споконвічних етичних норм народної моралі: син (Карпо) підіймає руку на батька, женеться з дрючком за матір'ю, а потім заганяє в ставок, ладен ударити її, проте зупиняється, бо «не так шкода матері, як чобіт»; Мотря вибиває Кайдашисі око_

Зміст і форма твору тоді гармонійно поєднані, коли читач не помічає в ньому елементів композиції, коли в тексті органічно чергуються між собою комічне й драматичне, а крім того, не оминається найголовніший нерв будь-якого стилю — *лірика*. «В реалістичній іронії "Кайдашевої сім'ї" ліриці належало з'являтися

¹ Погрібний А. «Всевидаще око України» // Літературні явища і з'яви. — К., 2007.

в проміжках між найбільш гарячими зонами сюжету, коли відчувалось, що "сварливий" настрій оповіді от-от стане виявляти ознаки втоми. Великі резерви для письменника тут таїлись в образі Лавріна та його майбутньої дружини Мелашки»¹.

Епізод, у якому Лаврін уперше побачив Мелашку, сповнений світлим і ніжним ліризмом, хлопець відчув, «що вона ніби освітила всю його душу, освітила густу тінь під вербою, неначе сонцем, і побігла на гірку зіркою^ Без Мелашки йому став світ милий^ Як тільки наставав вечір, як тільки висипали зорі на небі, його тягло в Бієвці^ Йому здавалось, що його несуть крила. Цілу дорогу то сопілка його грала, то пісня ніби сама співалась».

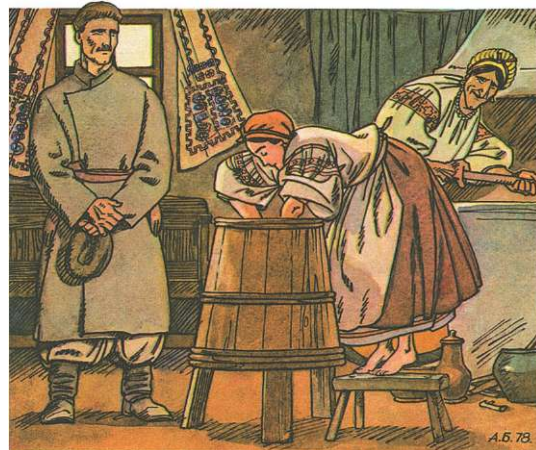
Цікаво, що «Кайдашева сім'я» має дві версії фіналу-розв'язки. За першою версією — діло з грушею не закінчилося: вона розросталася вшир і вгору, родила дуже рясно, дратуючи і дорослих, і малих Кайдашів. За другою: «Діло з грушею скінчилося несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирились. В обох садибах настала мирнота». Літературознавець С. Єфремов «забракував» обидва варіанти: він уважав, що справа не в груші, а в соціальних причинах, у письменницькому вмінні чи невмінні психологічно обгрунтовувати ті причини.

ЗОР Чи згодні ви з думкою С. Єфремова? Висловіть свої міркування щодо двох редакцій твору.

Засоби комічного. Сміх над сторінками «Кайдашевої сім'ї» — це своєрідний виклик абсурдності тієї домашньої війни, яка, по суті, знищує людину. Змальовуючи цю «війну», прозаїк раз у раз вдається до гумору ситуацій, у яких невідповідність, контраст форми і змісту, дій та обставин просто-таки різючі. Комічні ефекти також забезпечуються в повісті іронією й сарказмом. Часто-густо сповнені іронії репліки Кайдашихи, особливо до невісток: «Лавріне! Підстав своїй жінці під ноги стільчика, бач, не дістане руками її до половини діжі». Їдка іронія звучить буквально в наступній репліці Кайдашихи: «Лавріне! Утри жінці ніт з лоба, а то ще в діжу покапає», а далі звертання до сина лунає вже саркастично:

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

¹ Насіко М. Художня література України. — К.: ВЦ «Просвіта», 2008. — С. 377.

Література 70-90-х років XIX ст.

«Лавріне, утри лиш носа своїй жінці. Он, бач, дядьки з носа виглядають». Так само саркастично звучать Омелькові слова, звернені до Кайдашихи, хоча насправді ними він характеризує не свою жінку, а «каторжні» Западинці (пригадайте епізод, у якому віз перевернувся разом із Кайдашихою): «Та тут хоч спідницю скинь та й по яру бігай! Ніхто не побачить, бо щось тут і хат не гурт видно».

Рясніють сторінки повісті й зниженою лексикою, особливо в порівняннях: Кайдашиха стала шута, як безрога корова; завітчалась сіном, як вівця реп'яхами; ходить так легенько, наче в ступі горох товче; у Химки очі, як у сови, а як ходить, то наче решетом горох точить.

Комічного ефекту автор досягає, використовуючи мовну нісенітницю у ворожінні баби Палажки: «Сарандара, марандара, гаспида угас, василиска попер! Амінь біжить, амінь кричить, аміня доганяє!»

До яскравих засобів комічного належить і змішування стилів (скажімо, високий епічний стиль у сцені побутової бійки). Порівняйте:

«Не чо^рна хма^р, а з сн^ього мо-
ря наст^ула, то вист^ула
Мотря з Карпом з-за сво^ї ха^т
до тин^у. Не сизахма^р, а над дїб^о-
вою вставала, то набліжася
до тину стара видроока Кайда-
шиха, а за нею вибігла з хати Ме-
лашка з Лавріном, а за ними по-
вибігали всі діти».

То не грім в степену грохоче,
То не хмара світ закрила.
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

«Ой Мороз^е, Мороз^енку»

Зверніть увагу, герої повісті майже ніколи не сміються, сміється читач, але в тім то й річ, що, коли відзвучить сміх, на дні душі залишається сум. «Сміх зі слізьми» є однією з рис української літератури — це відзначав і сам І. Нечуй-Левицький. Печально сміявся й українець М. Гоголь. Про «Кайдашеву сім'ю» можна сказати так само: це повість, у якій крізь сміх пробиваються сльози[^]

завдання

1. Про двоїсту натуру Кайдашихи свідчить характеристика в рядку
 - А .[^]свекруха люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем.
 - Б Вона не злюбила Мелациних батьків, і як тільки бралась за тім'я, то згадувала Западинці і свої розглядини в Балашів.
 - В Кайдашиха почала свариться й стала дуже лайлива та опришкувата. Вона нападала на Мелашку сливе кожного дня, точила її, як вода камінь.
 - Г Настали жнива. Кайдашиха запрягла Мелашку до роботи, як у віз... Кожної неділі просилася Мелашка в гості [до батьків], і кожної неділі Кайдашиха знаходила для неї роботу.
 - Д На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як лягне, то од її очей молоко кисне.

2. Установіть відповідність

Героїня

- 1 Кайдашиха
- 2 Мотря
- 3 Мелашка
- 4 баба Палажка

Репліка

- А** *Це нечиста сила мене давила. Двадцять пасок з'їла в Києві, а за двадцять першою такий гріх трапився. Послинив нечистий усе лице, й губи, й щоки.*
- Б** *Одривай хату од цих злиднів! ІДо б там не коштувало, одривай, а ні, я сама одіреу.*
- В** *ІЧе жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так запило мою душу сльозами.*
- Г** *Шкода мені тебе! У мене ще не було такоїдоброї та робочої наймички, як ти.*
- Д** *Скинь її з драбини додолю, нехай собі голову скрутить, щоб знала, як лазити на наше горище.*

3. Прочитайте рядки з повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького

ІЧе чорна хмара із синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину. ІЧе сиза хмара над дїбровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти.

У цьому уривку комічний ефект досягається через

- А** надуживання старослов'янїзмів в описі побутової сцени
- Б** надмірне використання зниженої лексики
- В** змішування стилів — високого епічного з побутовим
- Г** гротескні характеристики членів родини
- Д** поєднання логічно несумісних, протилежних понять

- 4. Охарактеризуйте історико-культурні умови для розвитку української літератури в 70-90-х роках ХІХ ст.
- 5. Назвіть ознаки реалізму як напрям у художній літературі. Які течії реалізму ви знаєте? Укажіть їх особливості.
- 6. Визначте ознаки реалізму в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Чи відповідає «Кайдашева сім'я» принципам реальності, національності й народності, які визначив для українського письменства І. Нечуй-Левицький? Свої висновки проілюструйте прикладами з твору.
- 7. Доберіть Марусі Кайдашисі й Мотрі характеристики з цих народних афоризмів. Свій вибір аргументуйте.
Яка головонька, така й розмовонька. Жила як у Бога за дверима, а пройшло літо, зав'язала білий світ. Кажуть, не родися, а вдайся. У воді не тоне, а в вогні не горить. Не той друг, що медом маже, а той, хто правду каже.
- 8. Чому гумор і сатиру в повісті «Кайдашева сім'я» називають «сміхом крізь сльози»?
- 9. Поміркуйте, завдяки яким композиційним особливостям повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» легко поставити на сцені.
- 10. Хто, на вашу думку, головний герой повісті «Кайдашева сім'я» — Омелько Кайдаш, Маруся, Карпо, Мотря, Лаврін, Мелашка чи взагалі родина Кайдашів? Аргументуйте свою думку.

Література 70-90-х років XIX ст.

11. Яка приказка (прислів'я) найбільше підходить як епіграф до повісті І. Нечуя-Левицького? Обґрунтуйте свій вибір.
До посієш, те й пожнеш. Згода буде, а незгода руйнує. Не плюй у криницю: прийдеться водиці напиться. Моя хата скраю — нічого не знаю. Лайкою і криком до згоди не дійдеш. Мир та лад — великий клад. Де лайка і бійка, там спайка не стійка. Гнів чоловіка сушить.
12. Чи актуальна, на вашу думку, повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» тепер? Свою думку аргументуйте.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Дібрати заголовок до кожної частини повісті «Кайдашева сім'я».
2. Виписати з повісті цитати-приклади засобів комічного, розглянутих у статті підручника.
3. Знайти в спеціальній літературі чи в мережі Інтернет репродукції картин українських художників. Визначити відмінні риси в тематиці, сюжетах, манері зображення тощо (за бажанням).
4. Переглянути фільм «Кайдашева сім'я»¹ і підготувати невелике повідомлення про майстерність екранізації однойменної повісті: утілення ідеї твору, переконливість характерів, гра акторів, позасюжетні елементи тощо (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Крутікова Н.* Іван Нечуй-Левицький // Історія української літератури XIX ст.: У 2 кн. — Кн. 2: Підручник. — К., 2006. — С. 381-413.
- Наєнко М.* Художня література України: Від міфів до модерної реальності. — К., 2008. — С. 362-396.
- Нечуй-Левицький І.* Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим // Твори: У 3 т. — К., 2008. — Т. 1. — С. 22-32.
- Нечуй-Левицький І.* Українство на літературних позовах з Московщиною. — Львів, 1998.
- Панченко В.* Неубієнна література: Дослідницькі етюди. — К.: Твім інтер, 2007. — С. 78-101.
- Погрібний А.* «Всевидає око України» // Літературні явища і з'яви. — К., 2007. — С. 467-476.

<http://www.bookland.net.ua> Нечуй-Левицький.
<http://www.ukrlit.vn.ua/author/nechuy.html>

¹ Можна знайти в мережі Інтернет на сайті: www.files.ukraine.ck.ua або www.ukrainatv.com

Хочеться мені слави запобігти в письменстві? Ні, не хочу тієї слави, їй-богу, не хочу. Вся моя слава — Україна, якби я їй добра хоч на мачину зробив, то б мені й була слава, я більшої не хочу.

Панас Мирний

Життя цього письменника могло б стати основою пригодницького роману. Вдень дійсний статський радник (чин цивільного генерала, що відповідав посаді губернатора!) Панас Якович Рудченко сумлінно працював у Полтавській казенній палаті, а ввечері перевтілювався на письменника Панаса Мирного.

Важко знайти в історії української літератури автора скромнішого й вимогливішого до себе, аніж Панас Мирний. Упродовж усього життя, ставши вже й видатним майстром, оберігав таємницю свого псевдоніма, уникав заслуженої слави. «Про своє життя не подаю Вам ніякої звістки, бо, думаю, не в ньому вага й сила, а в тих працях, що до сього появилися у світ або ще коли-небудь появляться», — відмовляв письменник львівському професорові О. Огоновському на прохання надіслати основні віхи біографії для «Історії літератури руської».

Постійна обачність, сувора конспірація і надмірна скромність (письменник за життя не опублікував жодної своєї фотографії!) не раз приводили до курйозів. Збереглися три відношення помічника начальника полтавського жандармського управління, що розсилали по всій губернії протягом вересня-листопада 1915 р., про розшук українофіла Панаса Мирного, який «дозволяє собі писати зловмисні революційні твори». Напевно, не раз полтавський поліцмейстер чемно вітався з шанованою в місті людиною, начальником I відділу казенної палати Панасом Рудченком, гадки не маючи, що має справу з «небезпечним злочинцем» Мирним[^]

Життєвий шлях письменника

Панас Якович Рудченко (псевдонім — Панас Мирний) народився 13 травня 1849 р. в місті *Миргороді*, що на *Полтавщині*, у родині дрібного чиновника.

Батьки письменника жили в злагоді та взаємній пошані. У сім'ї дотримувалися патріархальних звичаїв, вели натуральне господарство. *Батько*, Яків Григорович, спочатку служив на посаді канцеляриста, а потім став бухгалтером повітового казначейства, дуже любив свою роботу, добре її знав. З дітьми (а їх у родині було п'ятеро: четверо синів і одна дочка) тримався на відстані. Цікаво, що найбільшою погрозою для них було «розкажу батькові». А все ж у зрілому віці всі сини поважали батька за його любов до роботи й однакове ставлення до всіх.

Будинок батьків
Панаса Мирного. м. Миргород

чиної баби в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». До речі, цей твір Панас Рудченко написав за участю старшого брата Івана, до якого найбільше тягнувся в дитинстві. Вони не були схожими один на одного: Іван — світло-русий, із сірими очима, а Панас — темно-русий, з карими очима. Обидва росли високими, тільки Іван кремезним, а Панас — худорлявим. Відрізнялися й характерами: старший брат настирливий, рішучий, голосний, а молодший — тихий і мрійливий.

З Миргорода родина переїхала до Гадяча, де батько одержав посаду скарбничого. У місцевому повітовому училищі брати й здобули середню освіту. Панасові дуже подобалася наука, за успіхи в навчанні він щороку одержував похвальні листи, мріяв про гімназію й університет. Однак далі вчитися брати Рудченки не змогли через скромні сімейні статки. І все ж завдяки винятковій працьовитості й старанності досягли згодом високих посад і чинів.

З чотирнадцяти років Панас Рудченко служив у канцеляріях Гадяча, Прилук, Миргорода, а в 1871 р. домігся призначення в губернський центр Полтаву, де й прожив до кінця своїх днів. Поступово Панас піднімається кар'єрними щаблями, стає провідним співробітником Полтавської губернської казенної палати. А брат Іван дослужився до посади члена колегії Міністерства фінансів. Про свій авторитет на службі Панас так писав братові: «На мене зазіхають і як на секретаря, але якщо не наважуються поки що зробити, то, по-перше, тому, що я людина справи, а не послуг, які, власне, і входять у коло обов'язків секретаря, а по-друге, вирвавши мене з рахункового відділу, тим самим бояться послабити значення його. Він до сих пір уважається першим і взагалі має найбільш схвальну думку. Чому? Усі знають, і начальство знає, як тільки трапиться яке-небудь ускладнення — спрямовують за порадою до мене. Що я скажу — тому й бути».

Батьки Панаса Мирного.
60-і роки XIX ст.

Панас Мирний був дуже старанним у праці, дбайливо до неї ставився. Він знайшов у службі таке місце, яке забезпечувало матеріальний добробут, але дало змогу бути чесним, не робити людям зла.

Проте чиновницька кар'єра зовсім не захоплювала Рудченка. «Задумався я над життям свого брата-чиновника, — писав він ще замолоду в щоденнику. —

Непривітне те сидіння з дня в день над столом, те брязкання на "щотах", те поставлення всяких "сведеній" і відомостей само тобі уїдається в серце, а коли ж нема хіті того робить, коли робиш ради шматка хліба, — о, яке невеселе і тяжке таке життя! Часом і начальник знічев'я налає тебе — то треба мовчати, коли хоч м'який шматок хліба їсти. Серце моє наливалось огнем, у грудях ходили прибої гніву. О, чим я тобі відомщу, ти, кляте життя — невільне, підданське!»

Вихід із тяжкої духовної кризи підказав І. Нечуй-Левицький, який саме з'явився на літературній арені зі своїми першими творами. І ось молодий бухгалтер Полтавського скарбництва також вирішив писати, щоб сказати правду про свій прекрасний і нещасний народ, щоб виставити напоказ усьому світу «охранительні начала» самодержавства, людей жорстоких і неситих.

Панас Мирний

У серпні 1872 р. у львівському (тоді закордонному) журналі «Правда» дебютує віршем «Україна» новий автор — Панас Мирний. Нагадаймо, що на підросійській Україні царськими указами тоді було заборонено друкувати твори українською мовою. У листопаді й грудні в «Правді» з'являється перший прозовий твір цього автора — оповідання «Лихий попутав». Через два роки читач ознайомився з нарисом «Подоріжжя од Полтави до Гадячого» та повістю «П'яниця». Ці твори одразу привернули увагу критики, яка побачила в них «свіжий і сильний талант». Підбадьорений успіхом, молодий письменник розпочав роботу над повістю «Чіпка», що невдовзі переросла в перший соціально-психологічний роман-епопею з народного життя «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Чернетку нової повісті Панас Мирний надіслав на рецензію братові, який, окрім служби, також серйозно займався фольклористикою й літературною критикою, був відомий під псевдонімом Іван Білик. Той схвалив загальний задум твору («Ти, довготелеса гітаро, серйозно талановито бренчиш — і мотиви, найбільш суттєві, схоплюєш точно», — писав він у листі), але висловив деякі суттєві зауваження ідейного характеру й запропонував разом перетворити повість на панорамний роман. Спільний задум увінчався блискучим успіхом.

Панас Якович працював чиновником 57 років, дослужившись до чину цивільного генерала — дійсного статського радника. Становище зразкового урядовця було несумісним із захопленням українською літературою, яку царський уряд саме в той час прагнув знищити. Україномовна літературна творчість розглядалася як щось, з погляду імперських властей, ганебне. Ось чому брати Рудченки творять під псевдонімами й ретельно приховують свої справжні імена. Біографи Панаса Мирного знають лише один епізод, коли письменник відступив від своїх правил.

f У квітні 1892 р. театральна трупа Миколи Садовського приїхала до Полтави

а к т з прем'єрою драми Панаса Мирного «Лимерівна», головну роль у якій грала неперевершена Марія Заньковецька. Вистава пройшла з великим успіхом. Під захоплені вигуки публіки: «Автора! Автора!» зачарований грою талановитої актриси, зворушений до сліз Панас Мирний забув про свій кодекс — не розкривати, берегти таємницю псевдоніма — й піднявся на сцену. Перед здивованими очима глядачів стояв знайомий багатьом полісілій, худий, засмоктаний «боагами» та «докладами», трохи зняковілий і розчулений колезький радник П. Я. Рудченко. Заньковецька подарувала йому вінок⁴

Література 70-90-х років XIX ст.

Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», написаний у двадцятишестирічному віці, увів Панаса Мирного в коло класиків української літератури. Згодом митець почав писати не менш грандіозний твір — роман «Повія», але з кожним роком усе важче й важче було знаходити час для улюбленої творчої праці: казенні обов'язки забирали всі сили й час. Тож для письменства залишалася третя зміна — ніч, адже в другу зміну (вечір після роботи) він, як старанний чиновник, сидів над узятими з роботи паперами.

З такою завантаженістю на службі й заняттями літературою можна було на все життя залишитися самотнім. Проте в сорокарічному віці Панас Рудченко зустрівся з *Олександрою Михайлівною Шейдеман*, яка походила з роду німецьких дворян. Вона мала вищу музичну освіту (закінчила Харківську консерваторію), володіла кількома іноземними мовами, була начитана. У 1889 р. закохані побралися, але подружнє життя виявилось нелегким. Олександра часто хворіла. У родині народилося троє синів. Для літературної творчості залишалось дуже мало часу. Починаючи з 1890-х років Панас Мирний пише все менше і рідко друкує свої твори.

Останні роки письменника затьмарені багатьма трагічними подіями: із життя на початку XX ст. пішов брат Іван, а згодом і мати, на війні загинув старший син Віктор, відійшли у вічність найближчі друзі й літературні побратими — М. Старицький, Б. Грінченко, І. Карпенко-Карий, М. Коцюбинський, Леся Українка.

Помер Панас Мирний 28 січня 1920 р. через хворобу (інсульт). В особовій справі Панаса Рудченка вперше за 57 років бездоганної роботи з'явився запис, у якому йшлося про виключення його з числа службовців у зв'язку зі смертю. Труну під червоною китайкою за стародавнім звичаєм везли на санях двома парами волів. Тисячі полтавців прощалися з корифеєм української прози, який залишив нащадкам чисте зерно правди про свій народ і свою епоху.

Творчий доробок

Панас Мирний створив два великі романи — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія», три повісті — «П'яниця», «Лихі люди», «Лихо давнє й сьогочаснє», увійшовши в літературу як основоположник українського соціально-психологічного роману й повісті. А ще в доробку письменника — вірші, п'ять п'єс (найвідоміша — «Лимерівна»), оповідання («Морозенко», «Лихий попутав»), переклади В. Шекспіра, публіцистика. Більшість творів написано в 1870-1880-х роках.

Панас Мирний виявив потужний таланти письменника-реаліста, майстра психологічного аналізу, він тонко простежив умови й чинники формування людини як особистості. Його героями стають різні соціальні типи: селяни, поміщики, міщани й інтелігенція.

Своєрідним продовженням традиції Г. Квітки-Основ'яненка й Т. Шевченка є сюжет оповідання «**Лихий попутав**» (1872) — про поламану долю бідної дівчини — селянки-сироти Варки Луценкової, яка пішла в найми до міста, народила там байстря, утопила його, після чого життя остаточно покотилося по траєкторії горя: тюрма — каяття — знову найми. Типовий для попередників композиційний прийом — розповідь від першої особи — Панас Мирний використав, щоб глибше розкрити внутрішній світ героїні.

Появу нової в українській прозі теми засвідчили перші повісті письменника — «П'яниця» (1874) та «Лихі люди» (1875).

В обох творах Панас Мирний змалював «зайвих людей», відторгнутих суспільством. При цьому він удався до різкої *поляризації героїв*. Опозиційні пари персонажів — майже неодмінна прикмета прози письменника. Сюжет «**П'яниці**» розгортається як історія двох *братів Ливадних, Петра й Івана*, які вийшли із селянського середовища. Однак перший усе вище піднімається шаблями кар'єри, не зупиняючись ні перед чим. Другий — дрібний чиновник, світла душа, талановитий скрипаль — не знаходить себе в складних обставинах. Зазнаючи моральних мук від деспотичного начальства, утративши кохану, Іван занепадає духом, спивається й помирає в шпиталі. Він — «зайва людина». Письменник зобразив «маленьку людину» в пореформеному суспільстві, яка зуміла зберегти почуття людської гідності, незважаючи на жорстокі удари життя. Іван Франко зазначав, що з повістю «П'яниця» в українську літературу ввійшов «свіжий і сильний талант».

Коментуючи печальну історію Івана Ливадного, Панас Мирний писав: «П'яниця рветься до чогось вищого, кращого і якщо гине, то тільки в силу дурних умов життя». Цей автокоментар багато чого пояснює в прозі Панаса Мирного: як художника-реаліста його цікавила фатальна сила обставин, що тиснуть на людину, визначаючи її долю. А це один із провідних принципів реалізму, який у творчості письменника — наскрізний. Письменник зображує людину як жертву негуманних і страшних умов.

Тип, започаткований в образі Івана Ливадного, розгорнувся в образі *Петра Телення* з повісті «**Лихі люди**». Незмінною залишалася розстановка персонажів за принципом опозиційних пар. У «Лихих людях» таких пар аж дві: з одного боку — Телепень і Жук, з іншого — Попенко й Шестірний — четверо гімназистів, які приходять до полярних життєвих результатів. Розподіл світла і тіней — різко контрастний. Тріумфують пронириліві й вислужливі (Попенко стає тюремним батюшкою, Шестірний — заступником прокурора). Тим часом літератор Петро Телепень, який бачив свою місію в тому, щоб «*звертати людську увагу на страшні картини нужди та горя, будити жаль у серці*», закінчує божевіллям і самогубством. І цей мотив неприкаяності добра — неможливість бути чесним і щасливим у жорстоких обставинах — у Мирного звучить постійно. У «Лихих людях» світло надії автор пов'язував із *Тимофієм Жуком*. Його монологи — це програма народництва 1870-х років: ідеал соціальної рівності; ідеалізація громади, народу, мужика, який має «*добру душу та серце*» і потребує просвіти; акцент на моральному максималізмі й саможертвості інтелігентів-народників, які несуть свічку в темряву[^]

Вершиною епічного мислення Панаса Мирного стали романи «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія», у яких письменник художньо досліджує неординарну людину, докладно простежуючи її психічний стан за різних обставин. Про перший роман детальна розмова буде далі, а зараз зупинимося на «**Повії**» — широкому епічному полотні, якому Панас Мирний присвятив кілька десятиліть своєї творчості. Письменник так визначив художній задум роману: «Головна ідея моєї праці — виставити пролетарку й повію сьогочасну, її побут у селі (перша частина), у місті (друга частина), на слизькому шляху (третя частина), попідтинню (четверта)».

У романі розповідається про знівечену долю жінки, яку виштовхнуло пореформене суспільство, роздерте гострими соціальними контрастами. Сільська дівчина *Христя Притиківна* спочатку стає наймичкою, а потім — міською повією. Дівчина опускається на саме соціальне дно, а згодом, повернувшись у рідне село, вона замерзає під корчмою, яка колись була її батьківською хатою. Письменник

виразно розкрив не лише трагедію сільської дівчини, а й її вину у своїй біді. Заражена сифілісом, безноса Христя не кинула страшного ремесла, а й далі продовжувала розносити хворобу (соціальне дно, патологічна психіка, найтемніші фізіологічні сторони людської душі — ознаки натуралізму в романі «Повія»). У творі вирішується головна проблема всієї творчості Панаса Мирного — проблема «пропашої сили». Через кілька років після виходу перших частин «Повії» побачив світ роман Л. Толстого «Воскресіння». Це засвідчило актуальність теми й проблем, порушених Панасом Мирним, бо між цими двома романами можна провести паралелі як жанрового, так і проблемно-психологічного характеру.

Серед драматичних творів Панаса Мирного найвизначнішою є п'єса «**Лимерівна**» (1892). Вона витримала творчу конкуренцію з найкращими драмами того часу й надовго ввійшла до репертуару Театру корифеїв. Головну героїню блискуче зіграла Марія Заньковецька, яка називала цю роль найулюбленішою. Основний конфлікт драми розгортається навколо боротьби **Наталки** й **Василя** за своє кохання (дівчина змушена одружитися з багатим нелюбом Шкандибенком, який ще й «шкандибає на голову»), а ширше — за своє щастя й волю. Василь — сирота, наймит заможного козака — виявився міцнішим і стійкішим від спрямованого проти нього зла. Натомість Наталку злі сили не тільки доводять до божевільного стану, а й змушують покінчити життя самогубством. Такий розвиток подій виявляє деяку полегшеність, штучність у творенні образу Василя. Шекспірівської енергії для нього в письменника ніби не вистачило, адже герой виявився неспроможним боротися до кінця за Наталку. Наталка ж — справді шекспірівська Джульєтта, компроміс для якої — лише її смерть. Смерть головної героїні розставила все на свої місця: нещира й підступна подруга Маруся лементує, що пострижеться після цього в черниці, Лимериха зізнається, що це вона сама «пропила» свою дочку, а Василь збирається йти за Дніпро в гайдамаки, адже там «правда карає кривду».

Драмою «Лимерівна», романами «Повія» й «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панас Мирний виконав свою творчу програму — створив щось дуже суттєве в українській літературі, спонукав читача вжахнутися на вид кричущого суспільного зла, стати людянішим, милосерднішим. Центральним твором майстра дослідники вважають роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

РОМАН «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?» (1880)

В. С. Свішославський.
i

У 70-х роках XIX ст. провідною темою українських письменників було, як уже зазначалося раніше, життя села. Реформа кріпосного права 1861 р., стрімка капіталізація принесли в селянський світ нові проблеми: хлібороб опинився перед складним вибором — господарювати по-старому чи йти в місто на заробітки, зберігати совість, давні моральні устої чи зректися всього цього заради виживання й збагачення, боротися за свої права чи підкоритися жорсткому світовій Відповідно нового забарвлення в літературі набули й характери селян.

Найпомітнішим здобутком нашого красно-го письменства в розкритті цієї теми вважається роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Це був *перший «роман з народного життя»*, у якому, за визначенням І. Франка, «змальовано майже столітню історію українського села», розкрито тогочасну дійсність у всіх її складностях і суперечностях.

Хата Василя Гнидки

Історія написання роману. Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» академік О. Білецький назвав «будинком із багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодноразово і не за строгим планом». Чому? Відповідь на запитання приховує історія створення цього широкого епічного полотна.

Поштовхом для написання роману став розлогий нарис Панаса Мирного «**Подоріжжя од Полтави до Гадячого**», за основу якого взято розповідь візника про місцевого розбійника Василя Гнидку (цю історію письменник почув по дорозі до батьків на Великодні свята 14 квітня 1872 р.).

консультація • ТЛ

Нарис — оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому автор показує помічені ним у житті дійсні факти (реальних людей, події).

Нарис було надруковано у львівському журналі «Правда» в 1874 р. У ньому розповідається, як замогнучий і здібний селянин із Заїчинців Василь Гнидка організував банду й кілька літ тримав у постійному страху чотири повіти. Панас Мирний назвав Гнидку «безталанною дитиною свого віку, скаліченим виводком свого побиту», адже йому Бог дав розум і силу для добрих справ; *«На все вдатний, до всього здався, чи доремества, чи до роботи якої — його пошли, йому дай. Сам чоботи шив, у млині знав діло, і стрілець з його запалений був!»*

У нарисі Панас Мирний розглядає людину як сукупність суспільних відносин, але Іван Білик порадив братові інший погляд: «Прочитай ще раз "Чіпку" — і ти побачиш, що життя, виведене в повісті, жахливе. Але хіба ж теперішнє життя не являє собою нічого, крім п'янства, дурості, заздрості, розбою, вбивства?» Критик переконував брата, що суспільство тримається не на грішниках, а на святих, «воно тримається людською сутністю людини, а не звірячою. Звіряча сутність — злочини — лише є протестом проти мерзенного устрою людської сутності. Хіба ревуть воли, як ясла повні? (Йов)». Так метафора з біблійної Книги Йова, яку підказав Іван Білик, стала назвою майбутнього роману.

Панас Мирний та Іван Білик.
1881

У листопаді 1872 р. Панас Мирний закінчив повість «**Чіпка**» — першу редакцію майбутнього роману, написану на основі нарису. Згодом письменник відгукнувся на заклик брата створити «народний роман на основі широкого реалізму». Сам Іван Білик також долучився до роботи над новою версією твору. У романі переплелися два художні підходи — публіцистичний (Іван Білик віддавав перевагу соціальному аспекту) і суто художній (Панас Мирний). Тому в історії української літератури обох братів Рудченків вважають співавторами твору. Під час доопрацювання задуму автори все більше заглибилися в історію, унаслідок чого й з'явилися ті «прибудови», про які писав академік О. Білецький. Після переробки повість стала широкоформатним, панорамним, реалістичним романом, час дії у якому сягає від катерининських часів до пореформених 1860-х років.

Рукопис титульної сторінки задуманого до видання роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» російською мовою

Через сумнозвісний Емський указ 1876 р. роман зумів надрукувати Михайло Драгоманов тільки за кордоном — у Женеві в 1880 р. на кошти українських громад. Після виходу твір відразу потрапив до списку книжок, заборонених у Російській імперії. Уперше легально роман було опубліковано в 1903 р. в журналі «Киевская старина» під назвою «*Пропавша сила*».

Ідейно-тематичний зміст. Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» став першою в нашому письменстві монументальною селянською епопеєю, усебічним змалюванням життя українського села. Авторі сміливо утверджують важливу в усі віки *ідею* — народ жив би мирно, якби не нестерпне гноблення (воли б не ревли, якби ясла були повні), але разом із тим за допомогою насильства світ не вдосконалиш. Відповідаючи на зло злом, людина лише посилює його й замикає в коло, з якого немає виходу.

ЗОР Пригадайте, у яких творах української та зарубіжної літератур, вивчених торік, порушується ця ж сама проблема зла.

Сучасні літературознавці визначають *тему* роману як зображений на широкому суспільному тлі життєпис злочинця Чіпки від його народження до ув'язнення на каторгу. Цікаво, що в радянських підручниках і посібниках дещо інакше формулювали тему цього твору: «Зображення життя та боротьби українського селянства проти соціального гноблення, зокрема кріпосництва та його залишків, напередодні й під час проведення реформ, що розпочалися 1861 р.».

Ж Чим, на ваш погляд, відрізняються ці визначення теми роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Про що це свідчить?

Жанрові й стильові особливості твору. У романі порушено суспільно значущі соціальні проблеми, тому за характером він *соціальний*. Крім того, соціальні процеси зображено через психологію героїв, їхні думки, прагнення й переживання, звідси глибокий *психологізм*. Отже, це яскраво виражений *соціально-психологічний роман*.

Ця жанрова форма роману — надбання реалістичного мистецтва. Найвидатнішими майстрами роману стали О. де Бальзак, Стендаль, Г. Флобер, І. Тургенев,

Ф. Достоевський, Л. Толстой. У реалістичному полотні Панаса Мирного та Івана Білика трапляються й *романтичні вкраплення*, особливо в першому ліричному розділі «Польова царівна».

ЗОР Знайдіть кілька романтичних фрагментів у творі. Чому, на ваш погляд, вони є саме такими за стилем?

Поява соціально-психологічного роману засвідчує зрілість літератури й культури того чи того народу.

Академік **Микола Жулинський**: «Історія літератури довела, що саме на долю роману найчастіше випадає відповідальна місія служити орієнтиром духовного прогресу народу й людства. Романові належить неабияка роль у формуванні ідеалів, у збагаченні духовного світу людини, в облагородженні її душі».

Композиція і сюжет. Композиція роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» складна: він має чотири частини, тридцять розділів.

Основні сюжетні лінії роману:

- рід і життя Чіпки;
- рід і життя Максима Гудзя;
- Грицько і його дружина;
- пани Польські;
- історія села Піски.

Сюжетні лінії то розгортаються окремо, то перетинаються. Усі вони розвиваються на тлі суспільно-історичних подій і тісно з ними пов'язані. Початок роману ліричний та ще й з інтригою: у першому розділі («Польова царівна») автори знайомлять нас із Чіпкою, Галею, Мотрею, але хто вони і чим живуть — ми ще не знаємо. А вже далі розповідається про батьків Чіпки, його дитинство і юність, а також про Грицька й Христю. Перша частина переважно виконує роль *експозиції*.

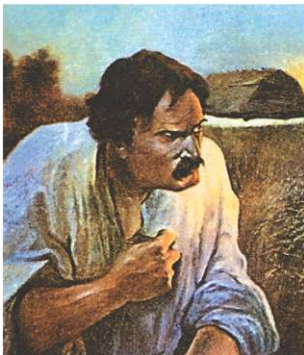
А ось друга частина переносить читача в далеку історію закріпачення села Піски, яка в основному розвивається трьома сюжетними лініями: історія села, роду Максима Гудзя і панів Польських. Отже, перші дві частини — це фактично *експозиція* й *передісторія*.

Зав'язку автори подали аж у третій частині, яка починається розділом з промовистою назвою «Нема землі», — тут Чіпка Варениченко втрачає землю. Саме з цього моменту й починається напружений розвиток подій, що досягає *кульмінації* в епізодах реакції Чіпки на вигнання його із земства, у його духовному зламі. І відразу після кульмінації йде *розв'язка* — винищення козацької родини Хоменків і арешт головного героя.

Особливої уваги заслуговує *друга частина* роману, яка забезпечує йому панорамність, до того ж вона найбільш самодостатня. Крізь призму долі села Піски в ній показано понадстолітню українську історію. Тут ідеться про перетворення козаків на «покірних волів». Згадуються історичні події: скасування гетьманщини; гайдамаччина; зруйнування Січі генералом Текелієм, Очакова — турками; польське повстання під проводом Костюшка; запровадження Катериною II кріпацтва на землях України; повстання декабристів («*тоді саме царська гвардія з масонами забунтувала*») і навіть революційна хвиля 1848 р., що прокотилася Європою.

Обкладинка першого видання роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Женева. 1880 р.

Я. Пострах. Месник. Поштовалистівка. Поч. XX ст.

Козацька слобода Піски втрачає волю. Село віддають колишньому шляхтичу-поляку, який вислужився в російській армії до генерала. Селян же за принципом «поділяй і володій» ділять на козаків і «генералових».

У другій частині оповідь ведеться за законами хроніки. У ній з'являються нові персонажі, як, наприклад, останній січовик Мирон Гудзь, чия туга за волею передалась онукові Максимові. З хроніки Пісок виринає й історія Чіпкиного батька Івана Вареника, незаконнонародженого панського сина. Час від часу оповідь набуває сатиричного забарвлення. Саме в такому ключі змальовується зверхня щодо піщанських «хахлів» і «мазеп» генеральша та її «кацапський» почет. Проте й сцени, у яких селяни принижуються перед панею, теж не позбавлені гірких сатиричних нот. Сумирність «волів» викликає в авторів роману досаду.

Співавторство Івана Білика виявилось, вочевидь, у наповненні роману історичним і суспільствознавчим змістом. Немало місця в другій частині відведено сторінкам, присвяченим трудам і дням українського селянина. Щодо персонажів, то на перший план тут усе помітніше виступає Максим Гудзь з його баламутством, історією перебування в «некрутах» (тобто — у москалях) і потім поверненням у рідне село. Загалом друга частина сюжетно мало пов'язана з трьома іншими. «Прив'язкою» виступає та обставина, що Максим Гудзь — батько Галі, майбутньої дружини Чіпки Вареника. Суттєвим є також вихід через ретроспекції на значний історичний часопростір.

Образна система. У центрі роману — образ Чіпки. Його історія займає три частини твору. *Чіпка (Ничипір) Варениченко* — найпомітніший, особливо детально виписаний образ революціонера, бунтаря у вітчизняній літературі другої половини XIX ст. Панас Мирний та Іван Білик докладно простежили, як потенційно добру, чулу, чесну й совісну людину затята революційність, мстивість неминуче веде до страхітливого морального краху. Доля, суспільство справді вкрай несправедливі до Чіпки. Однак чи можна через це зневірюватися й мстити? Він обирає саме такий шлях. Безвихідне узагальнення «*немає правди на світі*» підказує йому прямо більшовицьку ідею: «*Куди н'є глянь, де не кинь, — усюди кривда та й кривда! Коли б можна, — увесь би світ виполонив (себто виполов, знищив. — Авт.), а виростив новий! Тоді б, може, й правда настала!*»

Разюче символічна кінцівка роману: Чіпки зрікаються, його проклинають і Галя, і мати — найдорожчі люди, для яких, власне, він і шукав ножем правди й щастя. З пекучим докором на устах: «*Так оу'є та правда?*» — дружина накладає на себе руки. А мати сама віддає на кару свого сина-зарізку, аби зупинити його сатанинство. Адже для Мотрі Господня заповідь («Не убий» — заповідь добра, любові до ближнього) вища, ніж материнські почуття. Зрозуміло, і Мотря, і Галя — то сама Україна, душа народу нашого, що однозначно відкидає кривавий шлях боротьби з несправедливістю.

Автори наголошують, що, попри все, Чіпка міг зробити й інший вибір. Життєві умови, які формували його як особистість, не такі вже й однозначні, одновимірні. Якісь обставини тягли Варениченка в прірву морального занепаду, а інші оберігали його від «слизької дороги» (порівняйте їх за допомогою таблиці).

Негативні впливи	Позитивні впливи
дитинство байстрюка	добродійна поведінка й повчання баби Оришки й діда Уласа
отроцтво наймита	кохання до Галі, яка є символом краси
відсудження землі	материні протести проти непристойної поведінки сина
концепція Пороха про панування неправди у світі	родинний затишок
лихе товариство, що штовхало до злочинства	обрання Чіпки в земство
поразка в земській боротьбі проти панства	господарські успіхи

Отже, негативні й позитивні впливи в житті Чіпки зрівноважені — це значить, що не самі лише зовнішні причини штовхали його на «слизьку дорогу».

ЗОР Поміркуйте, які внутрішні чинники могли відіграти вирішальну роль у формуванні саме такої світоглядної орієнтації головного героя твору.

Літературознавець Олександр Білецький вважає, що перетворення

ВОРче Чіпки з «шукача правди на кровожадного вбивцю вийшло неперекон-
ЗЯВДАННЯ ливим». Сучасні дослідники доводять, що Панас Мирний та Іван Білик мотивували складну «метаморфозу» Чіпки психологічно ґрунтовно, шукаючи джерела його розбійництва не тільки в «дурних умовах», а й в індивідуально-психологічних особливостях героя. Яка з цих думок вам видається переконливішою? Умотивуйте своє твердження відповідними фрагментами твору.

Злети й падіння Чіпки Вареника нагадують синусоїду. Його звивистий шлях має принаймні чотири виразні віхи.

1. **Идилія.** З неї починається роман. Знайомство з Чіпкою відбувається в момент, коли до нього приходять кохання до «польової царівни» Галі.

2. **Душевний занепад.** У Чіпки незаконно відсуджують землю — і він із властивою йому категоричністю вирішує, що «правди немає!». Після цього Чіпка запиває, зв'язується з «трійцею» сільських гультіпак і мріє про помсту кривдникам. Уже тепер він ладен чинити розбій. Утім, це ще не остаточне спустошення душі.

Усе, що відбувається з Чіпкою, найкраще розуміє Христя, дружина Грицька Чупруненка. Вона каже, що Чіпка — це «боляща душа». Справді — боляща, адже йдеться про неприйняття неправди, болісну, імпульсивну реакцію на «дурні умови», про бунт, хоч і химерний. У Чіпці живе органічне

Ілюстрація до роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

хліборобське начало, яке теж нагадує про себе (добро він легко спускає з рук, а хліб продати не може!).

3. **Нова ідилія.** «Воскресіння» Чіпки мотивується:

- а) його розчаруванням у дружках-гультіпаках;
- б) докорами сумління, каяттям перед матір'ю, якій він завдав страждань;
- в) тугою за звичайним людським щастям.

Чіпка стає полотенщиком Никифором Івановичем — поважною комерційною людиною. Він прагне служити громаді й навіть балотується до земської управи.

4. **Катастрофа.** Її причина — комедія з виборами до управи, ще одна несправедливість, якої Чіпка стерпіти не в силі. Образа, тяжке почуття пережитої кривди породжують злість, стають рушієм тотальної помсти. Сам того не помітивши, Чіпка виходить на розбійницький шлях, вороття з якого вже немає.

Звісно, «дурні умови» в цій драматичній історії відіграли не останню роль. Проте вони однакові для таких різних людей, як Чіпка Вареник і Грицько Чупруненко. Тим часом Грицько — сумирний, терплячий хазяїн, а Чіпка — бунтар, правдоборець, який, зрештою, виявляється «пропащою силою» (ще одна опозиційна пара героїв у Панаса Мирного).

Розбійництво Чіпки, отже, коріниться в його індивідуально-психологічних особливостях, розкритих письменниками надзвичайно цікаво.

У сцені першої зустрічі з героєм автори виокремлюють кілька містких психологічних портретних деталей: *«Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах і селах. Одно тільки в нього неабияке — дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсю хижою тугою»* Туга — це складне, змішане почуття, яке вбирає тривогу, сум і нудьгу. У «хижій тузі» Чіпки вгадується передвістя його подальшої долі. У цій деталі — і натяк на майбутню трагедію Чіпки, його пропашість, і обіцянка чогось зловісного.

Що ж до причин такої незвичайної туги молодого Чіпки Вареника, то й вони очевидні:

- комплекс байстрюка; пережиті дитячі образи, що позначаються на поведінці й душевній структурі хлопчика (невеселе, вовчкувате, тихе_);
- суперечливість реакцій і душевних поривів малого Чіпки: він прагне бути добрим, здатен поетично відчувати красу — і легко засліплюється якимось почуттям, буває жорстоким (як в епізодах із горобцями чи з Бозею, зображеним на іконі);
- мимовільна жорстокість, імпульсивність, безоглядність, притаєна злість — цим рисам Чіпки автори приділяли належну увагу в «дитячих» розділах роману;
- Чіпка — не такий, як усі; для Грицька він узагалі *«парень добрий, та тільки чудний собі»*.

Те, що Чіпка випадає із загального ряду, теж зумовило моторошне перетворення правдошукача на розбійника.

Грицько Чупруненко мав приблизно такі ж стартові позиції, як і Чіпка, чи навіть гірші: сирота, батьки померли під час епідемії холери, змалку жив біля далекої родички-удови, а вже потім у діда Уласа. Його життя в підпасичах таке ж, як і в Чіпки, — голодне роздолля із сухарями чорними, як земля. Деякі його риси промовисто виявляються вже в дитинстві: *десь не було видно Грицька, коли вовк на отару напав; «сидів, рота роззявивши, коли дід повідав, що пани знову забирають його до двору, і не журився долею Уласа»*.

Разом із тим хлопець виростає роботящим, адже мріє жити заможню, мати чепурненьку, хазяйновиту жіночку і «диток маленьких коло неї». «Купивши ґрунт, почув себе Грицько зараз іншим^ зовсім іншими очима дивився на людей; до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда». Мав намір одружитися з багачкою, але з того нічого не вийшло, узяв собі сусідську наймичку Христю. «І стали вони між людьми поважними хазяїнами, чесними, робочими людьми, добрими сусідами, навдивовижу парюю», яку старші молодшим за приклад ставили (сироти, наймити, а стали хазяїнами!).

Ілюстрація до роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Однак автори роману мають сумнів щодо того, чи треба з Грицька брати приклад, бо його життєва філософія — «своя сорочка ближче до тіла». Найяскравіше вона дала про себе знати під час розправи з кріпаками: на заклик Чіпки заступитися за кривджених Грицько, не сказавши ні слова, зник у чужому городі, а вдома хвалився перед Христею своїм «вчинком», називав кріпаків злодіями й голотою.

Дружба Грицька з товаришем дитинства «коливається», як стрілка барометра: коли він повернувся із заробітків з грошима, то гордував Чіпкою, коли ж Варениченко поправив господарство, Грицько поновив із ним товариські стосунки.

Ж Одні дослідники називають Грицька ще одним уособленням «пропащі сили», інші вважають його вибір позитивним виходом із життєвих випробувань. А яка ваша думка? Можливо, істина тут десь посередині?

Дуже привабливий зовнішністю й молодечим запалом **Максим Гудзь**: «Як же дійшов до літ та убрався у силу, — біда з ним та й годі! Високого зросту, бравий, широкоплечий, як із заліза збитий, а до того ще меткий, як засць, співун-реготун^ Хороший з лиця — повновидий, рум'янець на всю цоку, з чорними веселими очима, лискучим усом, — він був перший красень на селі». Ні Максим, ні його батьки не знали кріпацької неволі (його дід Мирін зумів свого часу відстояти козацьке звання): тому родина жила у відносному достатку. Максим виростав жвавим і непостійним: за все брався із запалом і швидко охолоджувався до тієї чи іншої роботи. Найбільшою розвагою для нього, малого, була гра в бої з татарами. Так він виховував у собі сміливість, яка виразно виявилася в поєдинку з панським бугаєм. У парубоцькому віці Максим верховодив усіма: красивий, сильний, веселий, сміливий, гострий на язик хлопець подобався всім ровесникам.

Однак витівки його ставали все дошкульнішими: заніс ворота на верх дуба, вимазав удові дьогтем ворота, звів молоду дівчину^ А коли полюбив горілку й почав допікати кріпакам, батько змушений був віддати Максима в солдати.

Солдатською наукою він оволодів швидко і з часом дослужився до унтер-офіцера. Так само швидко й опанував нечесний промисел — «прокормленіє»: виряджала рота кількох солдатів, щоб ті збирали милостиню від населення, щоправда, цю «милостиню» то випрошували, то відбирали, а то й крали. Максим одружився із злодійкуватою Явдошкою. Він збирав данину з «прокормленія», а жінка — перепродувала крадене. Під час Кримської війни Максим, скориставшись пораненням, вийшов у відставку, потім повернувся в рідний край і збудував біля Пісок дім-фортецю. Тут він продовжив своє злочинне життя: грабував заможних і ділився

Література 70-90-х років XIX ст.

зі спільниками «здобиччю». Під час одного з пограбувань його вбили. Здібному, кмітливому, фізично дужому, проте аморальному чоловікові така доля судилася не випадково. Промишляючи розбоєм, він не мстить за зло, не шукає правди, і саме цим відрізняється від Чіпки: грабує заради наживи — і тільки. Отже, Максим уособлює інший, так би мовити, чистий тип тієї ж «пропашої сили».

Надзвичайно трагічним постає в романі образ *Галі*. Вона уособлює дівочу красу, подружню вірність і моральну чистоту — найпривабливіші риси українського національного характеру. Саме в стосунках із Галею якнайповніше розкриваються багатий внутрішній світ Чіпки, його кращі людські якості. Дівчина не сприйняла способу життя свого батька й поставила коханому умову для одруження — покинути розбійництво. Отже, людина може бути сильнішою за долю, попри все вона здатна обирати шлях добра.

Галя мріяла тільки про чесне господарське життя, у своєму домі сама все робила з радістю: *«І яке воно тобі те щастя здасться, коли до всього я сама своїх рук не доложу, не поклопочуся біля всячини?»* Дівчина щиро вірила, що коханням відверне Чіпку від злочинства, але боротьбу за нього вона програла — останній злочин Чіпки не пережила, збожеволіла і вчинила самогубство.

ЗОР Пригадайте характеристики українського менталітету, з якою ви ознайомилися торік. Які риси української душі виявляються в образі Галі? Чому Галя так трагічно сприйняла злодіяння Чіпки?

Ідеєю шукання правди освітлений у романі й образ *Христі*. Сирота змалку, вона на все життя залишилася доброю й співчутливою людиною. Одружившись із Грицьком, Христя зажила в родинному затишку. Проте чи було її існування по вінця наповнене спокоєм? Ні, передусім тому, що її чоловік не співчував людям, був байдужим та егоїстичним. Христя відчувала, що Грицько при потребі може зректися правди й легко змиритися з кривдою.

Мотря — Чіпчина мати — справжня жінка-страдниця. Автори виписали цей образ на широкому соціально-історичному тлі. На початку роману ми дізнаємося,

І. Філонов. Ілюстрація до роману Пана Миколи Гоголя «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

що ця жінка проживе своє життя трагічно: *«Не судилося Мотрі щастя. Не знала вона його змалку; не бачила дівкою, жінкою»*. Скільки горя вона зазнала, коли її син пропивав майно, ображав її злими словами: *«Як підстрелена горлиця тіпається-б'ється, тихо туркоче й стогне, так мати затіпалась на печі в куточку»*. Однак кривду від сина Мотря забуває: дізнавшись, що його посадили до «чорної», вона хоче побачитися з ним, розрадити його. Світлих днів жінці судилося зовсім мало, щасливою вона була лише тоді, коли Чіпка став господарем і одружився з Галею. Її куце щастя перервала «поновлена» любов Чіпки до горілки, а крапку в її материнському житті поставив син своїм кривавим злочином. Цього жінка не змогла знести й викрила його злочин. Чесне, хоч і нестерпно болісне рішення Мотрі має символічне значення: це сама українська душа не приймає кривавого, мстивого шляху боротьби зі злом.

І

Поміркуйте, прирікаючи сина-вбивцю на каторгу, мати просто карає

Ворче Чіпку чи таким способом рятує його грішну душу від подальших завдання жадливих гріхів. Якби мати не заявила на Чіпку, як би, на ваш погляд, склалася його подальша доля? Чи має він шанс, опинившись на каторзі, покаятися, спокутати свої гріхи?

Опозиційними до розглянутих вище образів виступають пани Польські й представники чиновництва: генеральша, її син Василь Семенович, голова повіту Кряжов, попівський син Шавкун, судовий секретар Чижик, становий Дмитренко. Ця група образів репрезентує такі актуальні на той час проблеми:

- зречення національного коріння;
- зросійщення;
- виродження дворянських родин;
- формування української буржуазії.

У романі майстерно виписана сцена селянського протесту, яка розкриває реальну суть реформи 1861 р. Селянин і далі залишався безправним, мусив відробити ще не один рік панові, а через невдоволення його публічно карали нагайкою.

Судження Літературознавець **Ігор Михайлин**: «Сьогодні Панас Мирний сприймається як письменник, глибоко суголосний із нашою добою. Він започаткував цілком нову для української літератури проблематику. Якщо для Т. Шевченка й Марка Вовчка — його двох найвизначніших попередників — загальний стан світу визначався перебуванням української людини в рабстві, боротьбою за її звільнення, доведенням її права на повноцінне життя, то головна проблема Панаса Мирного — особа в умовах свободи».

ГорЧС *Поміркуйте, як би склалася долі головних персонажів роману після Ізавдання 1917 р.*

У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» зовсім немає романтизації «благородного розбійництва». Якщо в літературі романтизму українських Робін Гудів типу Гаркуші й Устима Кармелюка залюбки зводили на п'єдестал, то Чіпка Вареник, створений художньою уявою Панаса Мирного та Івана Білика, прозаїків-реалістів 1870-х років, — це альтернатива Робінам Гудам. Роман заперечував можливість кривавих способів утвердження правди. І в цьому сенсі він може бути поставлений в один ряд із такими творами, як «Злочин і кара» та «Біси» Ф. Достоєвського, у яких питання про мету й засоби боротьби зі злом ставилося з великою силою художнього передбачення майбутнього. Своїми романами ці письменники задовго до більшовицького перевороту попереджали людство про загрозу комуністичних утопічних теорій, що ґрунтуються на мстивості, класовій ненависті, ворожнечі й насильстві.

Гру^у^ /• Професор **Михайло Наєнко**: «Роман цей справді — народний твір, **Гі/і/Ш^Ш'Цб^б** як би його не поцінували критики різних мистецьких уподобань. **с у д ж е н н я** Він стоїть у тому ж ряду, що й "Микола Джеря" чи "Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького, але це вже не просто пісня про наше гірке безталання, а велична симфонія».

Завдання

1. Установіть відповідність

Жанр	Назва твору Панаса Мирного
1 оповідання	А «Повія»
2 повість	Б «Подоріжжя од Полтави до Гадячого»
3 роман	В «Лихі люди»
4 драма	Г «Морозенко»
	Д «Лимерівна»

2. Іменами Хрущ, Хрущов, Притика наділений (наділені) у творі

- А** Грицько Чупруненко
- Б** дід Улас
- В** Матня, Лушня й Пацюк
- Г** Іван Вареник
- Д** Чіпка Варениченко

3. Установіть відповідність

Герой	Характеристика
1 Чіпка	А <i>«Широкоплечий парнище, високий, бравий, з хорошим панським личком, з чорними гарними усамі, з карими веселими очима. Вони так і говорили у його!»</i>
2 Грицько	Б <i>«Не любить він ні балакати, ні співати, а любить на світі одну тільки горілку: дудлив її, як воду, і в тому покладав усю свою утіху.»</i>
3 Максим	В <i>«Купивши ґрунт, почув себе. зараз іншим. зовсім іншими очима дивився на людей: до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда.»</i>
4 Лушня	Г <i>«Одно тільки в нього неабияке — дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хижою тугою.»</i>
	Д <i>«Палкий, як порох, сміливий, як голодний вовк, — він усіх побивав, над усіма верховодив.»</i>

- 4. Намалюйте словесний портрет Панаса Мирного, зазначивши в ньому рису, яка найбільше вам запам'яталася.
- 5. Доведіть або спростуйте тезу, використовуючи переконливі аргументи: роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — твір реалістичний.
- 6. Доберіть до кожної частини роману заголовок.
- 7. Прокоментуйте композиційні особливості роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», охарактеризовані О. Білецьким словами «будинок із багатьма прибудовами й надбудовами».
- 8. Чому, на вашу думку, автори починають роман саме з розділу «Польова царівна»? Зіставте й прокоментуйте перші й останні рядки твору.
- 9. З якою метою Панас Мирний та Іван Білик удаються до зміщення в романі часових площин?

10. Автори роману розкривають психічний стан головного героя за допомогою різних засобів: через зміни в зовнішності Чіпки, його мову, інтонацію, думки, через сприйняття ним навколишнього світу. Знайдіть у тексті твору й зачитайте приклади цих засобів.
11. Літературознавець М. Наєнко називає роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» симфонічним твором, характеризуючи кожен з чотирьох частин різними музичними термінами: алегро, адажіо, менует, рондо. Скориставшись консультацією, доберіть до кожної частини відповідний музичний термін-характеристику (за бажанням).

консультація • ТЛ

Алегро — жвава, весела частина симфонічного твору, написана у швидкому темпі; **адажіо** — тиха, спокійна, повільна й найбільш складна частина твору; **менуєт** — незначна й дрібна частина музичного твору; **рбндо** — помірно швидка, навіть стрімка музична п'єса, у якій головна тема повторюється кілька разів.

12. Алегоричний біблійний афоризм «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» ніби виправдовує Чіпку. Поміркуйте, яка з назв роману більш вдала — «Пропаша сила» чи «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Свою думку аргументуйте.

ДОМАПШЄ ЗАВДАННЯ

1. Виписати з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» цитати до образів Чіпки, Грицька, Максима, Галі, Христі й Мотрі.
2. Підготувати невелике усне повідомлення про одну з порушених у романі проблем: народної моралі, батьків і дітей, добра і зла, землі й достатку, кріпацької неволі, «пропашої сили», жінки в сім'ї, любові й родинного щастя (за бажанням).
3. Написати твір на одну з тем:
 - «Пошук ідеалів і проблема вибору в романі Панаса Мирного та Івана Білика "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"»;
 - «Історія — жорна людських долів»;
 - «Два товариші (порівняльна характеристика образів Чіпки й Грицька)»;
 - «Чи справді щасливий у своєму житті Грицько?»;
 - «Роль портретів і пейзажів у змалюванні героїв роману».

ЛІТЕРАТУРА

- Єфремов С.* Панас Мирний. Історико-біографічний нарис. — К., 1928.
Єфремов С. Історія українського письменства. — К.: Феміна, 1995. — С. 485-488.
Майдан О. Панас Мирний / Історія української літератури XIX ст.: У 2 кн. — Кн. 2: Підручник. — К., 2006. — С. 114-443.
Михайлин І. Панас Мирний // Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні? — Харків: Ранок, 2003. — С. 3-20.
Наєнко М. Художня література України. — К.: Видавничий центр «Просвіта», 2005. — С. 584-612.
Черкаський В. Вивчення творчості Панаса Мирного. — К.: Радянська школа, 1982. — 192 с.

Іван Карпенко-Карий

Чим він був для України, для розвою її громадського та духовного життя, се відчуває кожний, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би лише читав його твори; се розуміє кожний, хто знає, що він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тим великим драматургом, якому рівного не має наша література.

І. Франко

Таким захопленим поцінуванням вимогливий Іван Франко удостоїв Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого).

ЗОР *Із творчістю цього письменника ви вже ознайомились у 8 класі. Що вам запам'яталося про нього? Який його твір вивчали?*

Життєвий шлях письменника

Майбутній класик вітчизняної драматургії побачив світ 17 вересня 1845 р. в селі *Арсенівці поблизу Єлисаветграда* (нині — Кіровоград) у родині управителя поміщицького маєтку. Його батько, *Карпо Адамович Тобілевич*, хоч і був дворянином, проте не мав достатньо документів для підтвердження дворянського походження. Він багато разів безуспішно добивався визнання свого благородного статусу, але так і не досягнув омріяної мети, оскільки в багатьох паперах по-різному фігурувало прізвище предків: Тобілевич, Тобелевич, Тубілевич. Саме цей факт став формальним приводом для відмови в затвердженні роду Тобілевичів у дворянському званні. До речі, це батькове домагання — документально оформити свій шляхетний статус — син узяв за основу сюжету комедії «Мартин Боруля».

Мати Івана, *Євдокія Зіновіївна Садовська*, походила з колись вільного козацького роду, який потрапив у кріпацьку залежність, тому Карпові Адамовичу довелося викупляти її з кріпацтва.

Батьки драматурга мали сильні й красиві голоси, до того ж батько був цікавим оповідачем-гумористом: «Його спосіб розповідати, вираз обличчя, інтонації голосу і при тому надзвичайна дотепність примушували всіх тих, хто його слухав, аж лягати від реготу. Сам Карпо Адамович, розповідаючи, залишався серйозним, стриманим і навіть трохи суворим. Він ніколи не виявляв своїх почуттів яким-небудь рухом обличчя, навіть у ті моменти, коли його розповідь викликала гомеричний сміх у слухачів. Отим умінням артистично розповідати

Карпо Адамович наділив і своїх синів — Івана, Миколу й Панаса»¹.

Освіту Іван Тобілевич здобув у Бобринецькому повітовому училищі, на цьому (через матеріальну скруту батьків) офіційні «університети» для нього закінчилися. Оскільки для вступу на державну службу треба було мати не менше шістнадцяти років, Іван у чотирнадцятирічному віці змушений був влаштуватися на писарську посаду в канцелярії з платнею 2 крб 50 коп. на місяць. Пізніше він влаштується на таку ж посаду в Бобринецькій ратуші. Тільки наприкінці 1864 р. його було прийнято на державну службу до повітового суду канцелярським служителем третього розряду. Чинівницька кар'єра Тобілевича зростала стрімко, і він, імовірно, досягнув би ще більших висот, але ідейні переконання патріота й народолюбця вступали в суперечність із службовим становищем.

Незважаючи на рутинне чинівницьке життя, Іван Тобілевич багато читав, займався самоосвітою. З дитячих літ мріяв про театр, і коли в Бобринці утворився аматорський драматичний гурток, юнак став одним із найактивніших його учасників. Захоплення сценою було настільки сильним, що хлопчина ходив пішки за півсотні кілометрів до Єлисаветграда, щоб подивитися «Наталку Полтавку» у виконанні місцевих акторів, а також виставу шекспірівського «Отелло» за участю видатного негритянського трагіка Айри Олдріджа в головній ролі.

Короткий час працюючи в Херсоні, Іван познайомився з учителем гімназії Д. Пильчиковим, колишнім учасником Кирило-Мефодіївського товариства й приятелем Т. Шевченка. Учитель мав чудову бібліотеку. У нього часто збиралася молодь. Це середовище якоюсь мірою замінило Іванові омріяний і недосяжний університет. Тут він відкрив для себе багато цінних книжок з історії, зі світової літератури, особливо захопився драматургами — Шекспіром і Островським.

У 1869 р. Іван повертається до Єлисаветграда. Тут разом з учителями реальної школи засновує новий драматичний гурток, захоплено, з цілковитою самовіддачею ставить п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Пушкіна, О. Грибоєдова, М. Гоголя, О. Островського. Завдяки цим постановкам Тобілевич зажив слави популярного актора й організатора театральної справи.

І. Карпенко-Карий
і М. Садовський.
1868р. м. Єлисаветград

Іван Карпенко-Карий.
1871 р. м. Єлисаветград

¹ Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. — К., 1957. — С. 128.

Хутір Надія. Сучасне фото

Надія Тобілевич

У 1870 р. Іван одружився з дворянкою *Надією Тарковською* (до речі, з цього роду вийдуть геніальні митці ХХ ст. — поет Арсеній Тарковський та його син, усесвітньо відомий кінорежисер Андрій Тарковський). У передмісті Єлисаветграда подружжя придбало садибу, яка складалася з цегляного будинку, флігеля у дворі й садка. Саме тут народилися діти: Галя, Назар, Юрко й Оріся. На гроші з посагу дружини Тобілевич заснував неподалік від Єлисаветграда *хутір*: збудував велику хату, стайню, різні господарські приміщення. Тут родина проводила відпустки, і саме тут пізніше Іван

Карпович напише свої кращі драматичні твори. На жаль, не судилося долею довге життя дружині: вона передчасно померла від сухот, а згодом родина зазнала й другого удару — померла найстарша дочка Галя. На честь своєї дружини Тобілевич назвав цей хутір *Надія*. У наші дні це відомий історико-культурний заповідник і мальовниче, казкове місце.

Професор **Михайло Наєнко**: «Хто не бував на хуторі Надія, що за 30 кілометрів від колишнього Єлисаветграда, той не має навіть уявлення про земний рай. Навколо — біднуватий на рослинність степ, а тут — жива оаза. Столітні вже дерева, розкішні кущі й трави, чисте, як кришталь, плесо дзвонкової води. Це диво витворив Карпенко-Карий і присвятив його своєму першому коханню — Надії Тарковській. Нині тут проводяться всеукраїнські театральні фестивалі, хутір став місцем паломництва туристів і навчальною базою — сюди навідуються учні, студенти, учителі, письменники. А ще тут є іменні дуби: "Дуб Саксаганського", "Дуб Марії Заньковецької", "Маркові дуби" (Марка Кропивницького). Крислатими кронами вони торкаються небес, а міцним корінням сягають у найпотаємніші глибини українського степу, символізуючи собою і першу найголовнішу любов Карпенка-Карого — драматургію. До нього вона була в українській літературі принагідною й епізодичною; після нього здобулася на професійний статус; професійним відповідно став і український театр».

Однак повернемося до Єлисаветграда. Міська садиба Тобілевичів була осередком мистецької й громадсько-політичної роботи в місті. Тут збирались учасники аматорського театального гуртка, який очолювали Іван Тобілевич і Марко Кропивницький.

Чиновницька посада — секретар міської поліції — давала Іванові Карповичу засоби для прожиття, а духовне задоволення він діставав від театру, який був сенсом його існування. У 70-80-х роках XIX ст. поживалося мистецьке життя в Єлисаветграді (гастролі Мусоргського, вистави Кропивницького). У 1875 р. І. Тобілевич ініціював постановку «Назара Стодолі» Т. Шевченка. Ця драма настільки захопила митця, що він назвав своїх дітей іменами її героїв — Назаром і Галею, собі також узяв як творчий псевдонім прізвище одного з героїв — Гната Карого,

Театральна
група братів
Тобілевичів

поєднавши його з іменем батька. Неабияким ризиком було ставити твори вітчизняних авторів у період заборони української мови. Гурток рятувала глибока обізнаність з російською драматургією, а саме — постановки п'єс Островського, Грибоедова та інших майстрів сценічного слова. І все ж розплата не забарилася.

Іванові Карповичу були близькі народницькі переконання, ідеї культурництва, просвітянської місії інтелігенції. Він був членом нелегального гуртка, поширював заборонену літературу, використовував своє службове становище для допомоги політичним діячам, яких переслідував царський уряд. І ось 1883 р. особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ Іван Карпович був звільнений зі служби як неблагонадійна людина. Пізніше І. Франко влучно скаже, що царський уряд утратив тоді поліцейного пристава І. Тобілевича, а Україна придбала драматурга І. Карпенка-Карого.

Із цього моменту митець ще з більшим натхненням і новими силами поринає у творчість: цього року з-під його пера виходить прозовий твір «Новобранець», перша драма «Чабан», яка пізніше дістала назву «Бурлака». П'єсу він написав для трупи Михайла Старицького, у якій грали його молодші брати Панас (який виступав під псевдонімом Саксаганський) і Микола (мав псевдонім Садовський), до цього колективу згодом увійшов й Іван Карпович.

У 1884 р. Тобілевича було *заарештовано* й відправлено в адміністративне заслання до Новочеркаська. В умовах гласного нагляду поліції, обшуків і допитів драматург написав п'єси «Безталанна», «Наймичка», «Мартин Боруля». Йому довелося працювати ковалем, щоб хоч якось себе прогодувати. Лише через п'ять років митець повернувся в Україну й оселився на рідному хуторі (Тобілевичу заборонялося жити у великих містах).

Хліборобська праця, спілкування із селянами, спостереження за капіталізацією в Україні стали тим щедрим ґрунтом, на якому з'явилися кращі твори драматурга — комедії «Сто тисяч» (1890) і «Хазяїн» (1900).

У 1889 р. Іван Тобілевич повернувся на сцену й більше ніколи її не покидав. Спочатку він виступав у трупі Миколи Садовського, а пізніше разом із Панасом

Література 70-90-х років XIX ст.

Саксаганським очолив окреме театральне товариство, яке з 1897 р. дістало назву «Товариство російсько-українських артистів».

З 1890 по 1900 р. митець, крім уже згаданих, написав ще кілька п'єс, найвідоміша з яких — історична драма «Сава Чалий». Драматург повернувся також до свого улюбленого жанру — соціальної комедії («Суєта», «Житейське море»).

В останні роки Карпенко-Карий усе частіше скаржився на здоров'я. Час від часу він виїжджав то на хутір Надія, то в Єлисаветград, щоб заспокоїтися, відпочити, але хвороба не відступала. У ті дні, коли стан трохи поліпшувався, він продовжував працювати. У другій половині січня 1907 р. трупа гастролювала в Умані. Іван Карпенко-Карий грав у десяти виставах. Це були останні виступи талановитого актора. Зовсім знесилений, він залишив трупу і поїхав на хутір Надія, та й тут йому не стало краще. Намагаючись урятувати брата, Панас Саксаганський улаштував йому поїздку до Берліна для лікування. Після обстеження лікарі винесли страшний вердикт: хвороба (рак селезінки) невиліковна. 2 вересня 1907 р. І. Карпенко-Карий помер. Його тіло перевезли в Україну й поховали поруч із батьком на цвинтарі неподалік від хутора Надія.

с у д ж е н н я Іван Франко вважав, що творчий доробок І. Карпенка-Карого «наповняє нас почуттям подиву до його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його такою кількістю живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя».

Меценат **Євген Чикаленко**: «Яке щастя, що Івана Карповича саме вчасно вигнали зі служби: маємо тепер письменника й артиста^ І яке лихо, що не вигнали були свого часу Мирного^»

ЗОР *Поміркуйте, чому є. Чикаленко так висловився про Панаса Мирного.*

консультація

Євген Чикаленко (1861-1929) — видатний громадський діяч, меценат української культури, землевласник, агроном, публіцист. Закінчив Харківський університет. За участь в українських підпільних організаціях був заарештований, 5 років перебував під наглядом поліції. Управляв родинним маєтком, написав і видав практичні поради для сільського господарства, які стали популярною енциклопедією (були надруковані півмільйонним тиражем). Виділяв кошти на розвиток української науки й культури: на його гроші видано «Російсько-український словник» Уманця-Комарова; він допомагав журналу «Киевская старина», даючи нагороду (1000 крб) за найкраще написану історію України, фінансував видання єдиної щоденної газети на Наддніпрянщині «Рада» (1906-1914), сплачував гонорари за українські твори письменства тощо. Після поразки Української революції емігрував до Чехо-Словаччини, брав активну участь в українському громадському житті. Останні роки потерпав від матеріальної скрути. Помер у Празькій загальній лікарні для бідних.

Творчий доробок

Своє мистецьке кредо І. Карпенко-Карий висловив у монолозі героя п'єси «Суєта» Івана Барильченка: *«Може, я і справді чудодій, може, мої мрії — суєта; сцена ж мій кумир, театр — священний храм для мене! Тільки з театру, як з храму*

Іван Карпенко-Карий

крамарів, треба знать і фарс, і оперетку, вони — ганьба мистецтва, бо смак псують і тільки тішаються пороком! Геть їх із театру! Мітлою слід їх замести. В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожить кам'яні серця і, кору крижану байдужості на них розбивши, проводить у душу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами вибілюють його душу! Комедію нам дайте, комедію, що бичує сатирою страшною всіх, і сміхом крізь сльози сміється над пороками, і примушує людей мимо їх волі соромитися своїх лихих учинків!.. Служить таким широким ідеалам любо! Тут можна іноді й поголодати, щоб тільки певність мати, що справді ти несеш нехивно цей стяг священний».

Усього з-під пера драматурга вийшло 18 п'єс. Згідно з висновком театрознавця Я. Мамонтова, драматургія І. Тобілевича була зорієнтована як на *реалістично-побутовий театр*, так і на *романтично-побутовий*. За підрахунками цього дослідника, до першого типу тяжіє десять творів письменника («Бурлака», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Понад Дніпром», «Суєта», «Житейське море» та деякі інші), до другого — вісім («Бондарівна», «Наймичка», «Безталанна», «Паливода ХУІІ століття», «Гандзя» та ін.). Причому час появи реалістичних і романтичних п'єс не ділив творчість І. Тобілевича на два періоди: такі два різні способи зображення дійсності були характерні для нього як драматурга протягом усіх двадцяти п'яти років літературної праці.

Яскраві зразки *реалістичної творчості* митця — соціальні сатиричні п'єси «Сто тисяч» (1890) і «Хазяїн» (1900), які змальовують поширений у світовій літературі образ скупого багатія. Нові хазяї в новому капіталістичному суспільстві займаються «стяганням¹ в ім'я стягання», і саме накопичення капіталу на тлі злиденного життя селян становить основу конфлікту цих п'єс. Обидва твори в критиці дістали назву «драми стягання».

Герасим Калитка («Сто тисяч») — новонароджений, малоосвічений і жадібний сільський буржуа, якому постійно «копнталу не хватає», щоб прикупити ще більше земельки.

ЗОР Цю п'єсу ви вивчали у 8 класі. Пригадайте, як Калитка вирішив здобути гроші. Чому його задум провалився? Як багатій переживав цю поразку? Як усе це його характеризує? Згадайте у творі комічні й трагічні епізоди. Це комедія чи трагедія? З п'єсою якого зарубіжного драматурга порівнюється цей твір? Чим саме?

Афіша до вистави І. Карпенка-Карого
«Сто тисяч»

Сцена з вистави І. Карпенка-Карого
«Сто тисяч». У головній ролі —
Б. Бенюк

¹ Стягання — користолюбство, здирництво.

Література 70-90-х років XIX ст.

У п'єсі «**Хазяїн**» І. Карпенко-Карий вибудовує конфлікт на типовій інтризі — незаконній махінації: заможний землевласник, який має багато хліба й худоби, пристає на пропозицію посередника Маюфеса переховати на своїх землях кілька тисяч овець нібито збанкрутілого капіталіста Михайлова (але банкрутство тут — вигідна шахрайська комбінація). Усе життя Пузир ішов «за баришами наосліп, плював на все і знає не хотів людського поговору». За таким же принципом живуть і його помічники Феноген і Ліхтаренко — так крутиться «хазяйське колесо», яке «одних дає, а інші проскакують». Терентій Пузир годує своїх наймитів таким хлібом, що «ні влямає, ні вкусить», про пожертву коштів на відкриття пам'ятника відомому письменнику він заявляє, що «Котляревський мені без надобності», а після серйозної травми радить викликати (собі!) не лікаря, а «фершала» — дешевше ж обійдеться (і обійшлося^ смертю). Цей образ Карпенко-Карий виписав настільки яскраво й рельєфно, що деякі тодішні буржуа впізнавали в ньому себе.

Панас Саксаганський: «Тип "Хазяїна" був подібний на мільйонера Терещенка, як і на кожного багатія з Херсонщини. Типів цих Карпенко знав досконало, але одна риса справді нагадувала Терещенка: це сцена з халатом. І от до Карого підіслано було якогось чоловіка, який пропонував 30 тисяч за те, щоб п'єсу зняли з репертуару. Звичайно, Карпенко не погодився: його не можна було купити». Насправді прототипом Пузиря був не конкретно Терещенко, про це зауважує **І. Карпенко-Карий:** «Мій "Хазяїн" — не єсть Терещенко. Всі хазяїни отрицательного типа пізнають себе в комедії, бо вона написана з багатьох відомих мені багатчів». Отже, цей образ типовий, що є яскравою ознакою реалістичного твору.

Соціально-психологічна драма «**Безталанна**» (1884) представляє вже романтичну творчість майстра. Любовний трикутник — хоч і не дуже оригінальна, а все ж вічна тема в драматургії: Гнат, будучи закоханим у Варку, одружується із Софією, а потім убиває її. Іван Карпенко-Карий відмовився від сценічно ефектних картин весілля, натомість зосередив увагу на буднях молодого сім'ї, прагнучи кожен учинок своїх героїв умотивувати психологічно. Михайло Старицький радив автору дати прозоріше у творі відповідь на запитання «хто винен?» (до речі, драма була названа спочатку саме так) у вбивстві, проте Карпенко-Карий не погодився з цим: «Я взяв життя. А в житті драма не завжди розігрується за такими законами логіки, щоб не залишилося місця для запитання "хто винен?"». Тобто драматург залишився вірним художній логіці, мета якої не давати прямі й прості відповіді на всі запитання життя, а залишати їх відкритими для глядача. Уважне прочитання хоч одного з монологів Гната розкриває найголовніше в психології конфлікту, який навіть для Карпенка-Карого був загадкою (кого ж мав убити Гнат — Софію чи все ж таки Варку?):

«Г н а т (один). ^У мене тепер дві душі, й обидві болять, ниють, щемлять^. Одну хвилину мені жаль Софії і сором їсть очі, а другу., другу — уся душа, усі думки у Варки! Я жалію Софію, я їй присягав у церкві. Я хочу забути Варку — і не можу! Цілую Софію — Варка перед очима! Не бачу її, здається, жінку люблю; побачу, почую голос — забуду все і знов одурю».

У драмі «Безталанна» дія чітко обмежена суто побутовою сферою (без сумніву, через Емський указ 1878 р.). Про гнітючу силу обмежень Карпенко-Карий пише братові Панасові Саксаганському, наголошуючи на тому, що писати про історичне

минуле, таке багате на теми й цікаве для читача (глядача), заборонено; слова «запорожець», «козак», «рідний край» — страшні для цензури, тому якщо п'єса добре скомпонована й містить ці слова, то краще її й не надсилати до цензури — усе одно не дозволять. Ось чому в українських п'єсах домінує здебільшого тема кохання, приправлена танцями й піснями.

Незважаючи на такі перешкоди, Карпенко-Карий усе ж таки звернувся до *історичної тематики*: п'єси «Бондарівна» (1884), «Мазепа» (1893, досі не опублікована: рукописний оригінал знаходиться в Петербурзі), «Паливода ХУІІІ століття» (1893), «Гандзя» (1902). Вершинним твором І. Карпенка-Карого на історичну тематику вважається трагедія «**Сава Чалий**» (1899).

консультація • ТЛ

Трагедія (грец. *tragoidia* — букв. цапина пісня) виникла з жалібних ритуальних пісень, що супроводжували принесення цапа в жертву богам родючості та виноградарства Діонісові. Це — драматичний твір, у якому зображено зіткнення *непримирених* життєвих суперечностей, а незвичайний герой потрапляє в безвихідне становище, вступає в боротьбу з *нездоланими* в даній ситуації силами і, як правило, *гине*.

Українська трагедія зародилась у ХVІІІ ст. Серед найпомітніших зразків цього жанру у вітчизняній літературі — «Переяславська ніч», «Сава Чалий» М. Костомарова, «Облога Буші» М. Старицького, «Украдене щастя» І. Франка, «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого.

Комедія (грец. *komodia* — весела процесія з музикою, танцями і співами та *ode* — пісня) — драматичний твір, у якому засобами *гумору* й *сатири* розвінчуються негативні суспільні й побутові явища, змальовується смішне.

Комедія утворилася в період античності («Вершники», «Птахи» Арістофана). За основу комедії взято смішне — це, за Арістотелем, «певна помилка і потворність, що нікому не спричиняє страждань». Автори комедії свідомо знижують своїх персонажів порівняно із середнім рівнем, що існує в житті. Не маючи належних позитивних якостей, персонажі комедій, однак, претендують на чільні місця в родині чи суспільстві. Вони намагаються розв'язувати свої проблеми способами, які не підходять у певній ситуації. Класиками європейської комедії вважаються Лопе де Вега, Кальдерон, Шекспір («Приборкання норовливої», «Багато галасу з нічого»), Мольєр («Тартюф», «Дон Жуан»), Бомарше («Севільський цирульник», «Шалений день, або Одруження Фігаро»).

Початки української комедії — в інтермедіях і вертепних драмах ХVІІ-ХVІІІ ст. Яскраві зразки комедії у вітчизняній літературі — «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «За двома зайцями» М. Старицького.

Трагікомедія — синтетичний драматичний жанр, у якому поєднуються прикметні ознаки трагедії й комедії: «Ревізор» М. Гоголя, «Сто тисяч», «Хазяїн», «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого та ін.

Трагедія «Сава Чалий». У 1860-х роках композитор М. Лисенко записав на Полтавщині історичну пісню «Ой, був в Січі старий козак». У ній ішлося про історичний факт: 1741 р. гайдамацький ватажок Гнат Голий покарав за відступництво колишнього свого побратима Саву Чалого. Колись козацький сотник Сава Чалий служив у польського магната, а потім (у 1734 р.) перейшов на бік гайдамаків. Проте після поразки повстання знову «відклонився до ляшенків».

Література 70-90-х років XIX ст.

І все ж не із Сави і не з Гната починається пісня, а з горя старого козака, син якого став зрадником і тепер ловить по степах козаків-запорожців. Змучений тяжкою ганьбою, батько сам же й просить Гната покарати Саву. Уникнути помсти Чалому не вдалося — козаки підняли його «на три списи вгору». Присуд у народній пісні цілком однозначний: відступництву немає виправдань, а Чалий, який спокусився славою і «сукнями-одамашками», — «вражий син».

Цей сюжет 1838 р. використав *Микола Костомаров*, написавши романтичну («байронічну») п'єсу «Сава Чалий». У ній ідеться про історію зрадника, покараного месниками. Відступництво сотника Чалого мотивується амбіціями й образою Сави, якого не обрали гетьманом. Утім, письменник поглиблює мотивацію: його герой перебуває в конфлікті зі світом. Саві Чалому знайома та сама «світова скорбота», яка була характерною для байронівських самітників. Він — неприкаяний індивідуаліст, який протиставляє себе цілому світові: «Куди не підеши, усе люди. Я не вмю з їми жити. Не вмю їм коритися». Ця суперечність знімається тільки смертю героя.

У трагедії І. Карпенка-Карого зовсім інша концепція головного героя. Його **Сава Чалий** — яскрава, проте внутрішньо суперечлива особистість. Він — зрадник мимоволі, показаний на тій межі компромісу, за якою, власне, й починається відступництво.

Особливо цікавим є психологічне змалювання стосунків головного героя з шляхтичем Шмигельським — найзагадковішою постаттю у творі. Його логіка поведінки нелегко піддається раціональним поясненням. Хоча спочатку все виглядає так, ніби Шмигельський просто виконує наказ польського коронного гетьмана будь-що переманити Саву Чалого. Він пристає до гайдамаків і по-езуїтськи тонко починає грати на слабінках Сави. По-перше, Чалий на диво довірливий,

П. Сагаганський - з. ролі
гайдамаки з вистави
І Карпенка-Карого
«Сава Чалий»

легковірний. По-друге, його підточують постійні сумніви. Він остерігається, як би не сплюндрувати край, не обернути його на руїну. Гайдамаччина, уважає він, може перетворитися на розбійництво, тому йому більше до душі «бой чесний», відкритий, а не «партизанство». По-третє, Шмигельський грає й на симпатіях Чалого до панянки Зосі (хоча той і робить зусилля «задавити своє кохання», щоб воно не стало на перешкоді головній меті — повстанню). По-четверте, хитрий шляхтич швидко помічає «трищини» в стосунках Сави та його побратима Гната Голого. Голий кличе до негайної помсти шляхті: «Пора і нам почать зненацька нападать, і різать, і палить напасників», Чалий же очікує підмоги із Січі, щоб, зібравши козаків, піти на суперника війною. Він весь час зволікає, вагається. І саме в такий момент нерішучості й вагань Саві доставляють лист від кошового Січі, яким той начебто велить йому повернутися на Запорожжя. Насправді ж лист підробив не хто інший, як Шмигельський!

І знову поведінка Чалого й Голого різуче неподібна: якщо Сава остаточно занепадає духом, то Гнат,

розуміючи, що лист — то справа «пузатої старшини на Січі», сповнений рішучості мститися за заповідяні кривди. Саме його обирають отаманом, і тепер Гнат Голий веде гайдамаків на Тульчин і Немирів.

Іван Тобілевич акцентує на колізії глибинних інтересів двох ватажків. У них різна соціальна опора: якщо Голий виражає настрої «голяків», простолюду, то аристократ Чалий цих «голяків» побоюється. Його лякає стихійний розмах повстання, від якого годі чекати чогось іншого, крім кривавих наслідків: *«Усе, усе, усе! Жадоба помсти в них така велика, що здержати її, як здержать воду ту, що ринула крізь прорвану греблю, нема у чоловіка сили! І понесуть вони тепер на Україну і смуту, і пожежу, і кров проллють ріками, без жодної користі для народу, а потім і самі на палях усі сконають»*.

Шмигельський — наче Мефістофель! — блискавично підхоплює ці слова, щоб ще дужче роздмухати сумніви Сави Чалого, підвести його до диявольського рішення. По суті, він «диктує» Саві вибір: *«Так будем рятувать Україну від гайдамацької руїни»*. — «Як?» — запитує розгублений Чалий. І чує у відповідь, що треба йти до Потоцького і разом з його міліцією проганяти гайдамаків. Мовляв, життя на українських землях тільки почало укладатися «під панською рукою» — тож навіщо тепер усе ламати?

Це — кульмінаційний момент в історії відступництва Сави Чалого.

Сава остаточно капітулює, цілковито підкорюючись волі Шмигельського. Хитрому шляхтичу тепер уже немає потреби приховувати, що він — посланець коронного гетьмана, який доручив йому перетягнути Чалого на свій бік, *«щоб лад дати на Україні і вгамувати гайдамацький рух»*. Шмигельському вдається переконати Чалого, що, перейшовши до Потоцького, він не зраджує віру, Вітчизну. Головне — угамувати гайдамаків, а потім уже можна й шляхту проганяти, віру обороняти. При цьому Шмигельський, ніби між іншим, обіцяє Чалому й *«ізвиць гніздо»*, і *«сто тисяч злотих»*, і шляхетство від короля. І Сава йде назустріч самообману та спокусам. Причому перше важливіше, аніж друге. Сава не виглядає в І. Тобілевича як банальний зрадник, який продався. Звісно, спокуси теж зробили своє (*«Там кохання, там слава мене жде»*, — міркує «пізній» Сава). Однак спочатку ж був самообман! Суб'єктивно Сава Чалий прагне добра для України, однак заплутується у своїх сумнівах. Якщо співвіднести криваві візії-пророцтва Чалого з історією реальної Гайдамащини, то виявиться, що вони мали підстави. І все ж — у виборі він трагічно помилився. Фатальним чинником у цій трагедії яскравої особистості виявилася глибинна чужість між аристократом Чалим і тими, кого він начебто збирався вести за собою. Це аристократичне відторгнення простолюду у свідомості Чалого багато що визначає: він побоюється бунту черні. Звідси — ілюзорне бажання рятувати народ від нього самого, вирішити все поза ним.

Утім, І. Тобілевич сказав своїм твором й інше: трагедія Сави Чалого — це ще й індивідуальне зображення тих трагічно-кривавих суперечностей самої історії, які нерідко не мають ідеально позитивних розв'язок.

ЗОР Прочитайте драму І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» і зіставте зображене в ній з подіями цієї доби за підручником історії України. Погодьтеся або спростуйте думку Д. Чижевського, навівши переконливі аргументи. Прокоментуйте виокремлені слова в судженні літературознавця.

с у д ж е н н я **Дмитро Чижевський:** «Іван Карпенко-Карий не обійшовся і без п'єс історичної тематики ("Паливода ХУІІІ століття", "Сава Чалий", "Гандзя"). Є в них достатньо українського патріотизму, але дуже мало розуміння історичних подій. Історичні драми давали матеріал для барвистих постановок із псевдоісторичними костюмами та декораціями, з фантастичними постатями героїв із небувалими вусами тощо. Це був уже дуже *неприємний поворот до дошевченківських часів українського театру*».

консультація

Дмитро Чижевський (1894-1977) — науковець-енциклопедист, літературознавець, культуролог, філософ. Народився в містечку Олександрія (тепер — Кіровоградщина) у дворянській родині: батько був військовим, революціонером-народником, мати — художницею. Вищу освіту Дмитро Чижевський здобув у Петербурзькому і Київському університетах. Брав активну участь в Українській революції, був членом Центральної ради. У 1921 р. емігрував до Німеччини. Зробив значний внесок у дослідження історії літератури, естетики й філософії; автор фундаментальних праць («Філософія на Україні», «Гегель в Росії», «Історія української літератури від початків до доби реалізму» та ін.). Професор Гарвардського університету, член Гейдельберзької академії.

ТРАГІКОМЕДІЯ «МАРТИН БОРУЛЯ» (1886)

Ідейно-тематичний зміст. *Трагікомедія* «Мартин Боруля» написана в 1886 р., під час новочеркаського заслання. Цим твором Іван Карпенко-Карий сатирично викриває тогочасні суспільні порядки — бюрократизм, судову систему, засновану на хабарництві. В основі сюжету — *справжній факт*: багаторічне клопотання батька драматурга Карпа Адамовича з метою документально відновити втрачене предками дворянство. Цікаві міркування про свого героя висловив уже на схилі літ сам автор: «Згадую Борулю, хоч люди сміються з нього, бо їм здається, що вони не такі чудаци, як Боруля, а коли гарненько придивитися, то й сміятися нічого: хто б не хотів вивести своїх дітей на дворянську лінію, щоб вони не черствий кусок хліба мали?!»

Жанрові й стильові особливості. Ця позиція І. Карпенка-Карого дуже цікава, бо орієнтує читача побачити в комедійних ситуаціях не такі вже й смішні сторони дійсності, як і в «Ревізорі» М. Гоголя: «Над чим смієтесь? Над собою смієтесь». Саме цей гоголівський сміх крізь сльози й визначає пафос твору І. Карпенка-Карого. Звідси й жанрова особливість цієї п'єси — трагікомедія.

3№ *Які, на ваш погляд, епізоди п'єси є комічними, а які — трагічними?*

Сюжет твору (своєрідна, яскраво національна версія відомої комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич») становлять гумористичні сцени з життя заможного хлібороба Мартина Борулі, який домагається втрачених дворянських прав. Щоправда, у Мольєра моралізаторство має абстрактно-повчальний характер, а в Карпенка-Карого воно спрямоване проти конкретних побутових і соціальних явищ, поданих у національному художньому зрізі. У цьому, до речі, одна із суттєвих відмінностей між творами класицизму («Міщанин-шляхтич») і реалізму («Мартин Боруля»).

Іван Карпенко-Карий

А КІНОСТУДІЯ ХУДОЖНІХ «І

І. ТОБІЛІВІЧ/КАРПЕНКО КАРИЙ/

М Л Р Т И Н Боруля

Система дійових осіб. На відміну від Пузиря («Хазяїн»), Калитки («Сто тисяч») **Мартин Боруля** не труситься за кожен копійку, не знущається з бідніших за себе, але він, як і мольєрівський Журден, у своєму прагненні офіційно стати дворянином, по суті, утрачає здоровий глузд.

Яка ж мотивація такої поведінки Борулі? Вона на поверхні, її Мартин не приховує: захист людської гідності як своєї, так і своїх дітей, прагнення оберігати їх від тяжкої («чорної») селянської праці, від «давньої залежності і бідності», Боруля марить тим, щоб хоч його онуки «були дворяне, не хлопи, що не всякий на них крикне: бидло! теля!». І сам він зятято відстоює свою гідність: намагається будь-що домогтися покарання для свого кривдника дворянина Красовського.

Сповнені іронії, а іноді й сарказму сцени, у яких Боруля намагається завести у своєму домі «дворянські порядки». Комізм тут досягається через різючу невідповідність між давно усталеним способом життя селянина-хлібороба й омріяною панською шляхетністю.

Зокрема, Мартин Боруля:

- наказує і собі, і членам родини довго спати, хоча від сну йому нудно, та й боки болять;
- планує розвести собак і їздити на полювання;
- хоче віддати доньку Марисю за «благородного», який потім через кумедне непорозуміння тікає від неї;
- намагається прилаштувати сина на «благородну» чиновницьку посаду, проте Степана звільняють;
- прагне офіційно оформити своє «шляхетне» походження, але з'ясовується, що в документи закралася фатальна для нашого героя помилка (запис зроблено на прізвище Боруля, а не Боруля).

Усі починання Борулі, спрямовані на досягнення примарного щастя, завершуються поразкою. Інакше й бути не могло, адже для Борулі дворянство — це те, чим можна зовні прикрити своє мужицьке походження, йому не доступні поняття «духовність», «культура», «освіченість», «шляхетність», «етика». Автор саркастично змальовує цю рису героя в епізоді, де він наказує дружині Палажці навчитися, як подавати чай і каву «благородному» гостю: *«Ну, годі! Сідай, душко! Омелько привезе самуварь, чаю, сахарю і кофію. Чай я пив і знаю, як його настановлять, то сам тобі розкажу; а кофію не знаю, як роблять. Піди ти зараз до Сидоровички — вона зна — і повчися в неї. Грозитай гарненько, як його роблять і коли його подають: чи до борщу, чи на ніч?»*

Сміх крізь сльози викликає й епізод, у якому Боруля намагається зруйнувати добрі народні звичаї:

«М а р т и н. Тату, Степане, ідть: мати кличуть!»

М а р т и н. Марисю, скільки раз я вже тобі приказував, не кажи так по-мужичи: мамо, тато. А ти все по-свйому. Ти цими словами, мов батогом., по уху мене хльоскаєш.

Кадр із фільму-вистави «Мартин Боруля». У ролі Мартина Борулі — Г. Юра

Література 70-90-х років XIX ст.

М а р и с я. *Ну, а як же? Я забуваю.*

М а р т и н. *Он як Степан каже: папінька, мамінька.*

С т е п а н. *Або: папаша, мамаша.*

М а р т и н. *Чули: папаша^, мамаша., треба так казати, як дворянські діти кажуть.*

М а р и с я. *Я так і не вимовлю.*

М а р т и н. *Привчайся: ти на такій лінії».*

Узагалі **Марися** — найбільш стійка до змін, бо має міцну моральну основу, вона намагається зберегти своє щастя, їй панське життя, яким марить батько, ні до чого. Справді, Мартин Боруля виховував своїх дітей у дусі здорової народної моралі, про що свідчать Марисині слова: *«Перше батько казали, що всякий чоловік на світі живе затим, щоб робить, і що тільки той має право їсти, хто їжу заробляє».*

Повною протилежністю Марисі виступає її брат **Степан**: він прагне добутися чиновницької посади не стільки шляхом якихось інтелектуальних зусиль, роботою над собою, щоденною старанною працею, скільки обманом, хитрістю — себто так, як у чиновницькому колі було заведено. І батько навчає, як вижити в цій прогнилій системі: *«Ну, тепер з Богом! (Встає). Процай. (Цілує Степана). Слухай старших, випишуй почерка, завчай бумагу напам'ять., трись, трись меж людьми — і з тебе будуть люде!»*

Сумною тональністю забарвлена картина, у якій батько радить синові порвати з другим дитинства Миколою, бо він тепер, як Борулі здається, уже нерівня їхньому роду: *«Ти, сину, не дружи з нерівнею, краще з вищими, ніж з нижчими. Яка тобі компанія Микола? Мужик — одно слово, а ти на такій лінії, трещи між людьми іншого коліна. глянь на себе і глянь на Миколу. То таки мужик репаний, а ти канцелярист!»*

ЗКР у чому, на ваш погляд, символічність краху Степанових надій на чиновницьку кар'єру?

Яскравий сатиричний персонаж — повірений **Тренделєв**. Його спеціалізація — махінації з документами, він уособлює бюрократичне суспільство, морально звиродніле й охоплене корупцією. Письменник постійно мав справу з такими ділками, працюючи чиновником, добре знав їхню психологію, а тому зневажав до глибини душі. Характери в драматичних творах розкриваються через діалоги

Кадр із фільму-вистави
«Мартин Боруля»

чи монологи. Саме думки вголос (через монолог) виявляють хижу сутність цього суспільного типу: *«Т р е н д е л є в (сам). Добре діло це повіренничество, єй-богу! Другого такого приблизного не знайдеши. діло Борулі веду протів Красовського, а діло Красовського протів Борулі. Їздю на своїх конях по просителях, — і коней годують, і мене годують, і фурмана годують, і платять!.. Наберу діл доволі, приїду в город, піду до столоначальника, до того-таки самого, що й діла буде послі рішати, і він мені напише, що треба, а я тільки підпишу, якщо маю довіренність, а ні, то однесу підписати просителю. Апеляцію треба — так саме: той же, що рішав діло, і апеляцію напише, а коли*

діло замисловате — вдарися до секретаря. Нарешті: чи виграв, чи програв, а грошки дай! Живи — не тужи! Все одно що лікар: чи вилічив, чи залічив — плати!»

Один із найколеритніших образів п'єси — **Омелько**. За його простакуватістю ховається глибока народна мудрість, мрійливість, гумористично-філософське ставлення до мирської «суети» і водночас життєвий практицизм.

Для того щоб довести (чи спростувати) ці тези, уважно прочитайте й проаналізуйте яву I дії третьої і яву III дії другої. Які риси української душі ви помітили в характері Омелька?

Мартин і Омелько представляють два абсолютно протилежні світи: перший — дисгармонійний світ сучасної індустріальної цивілізації (на стадії його становлення) з хворобливими амбіціями, пристосуванством, нещирістю, пихатістю, хибними цінностями, метушливістю, трагікомічними стресами тощо; другий — гармонійний світ традиційної української сільської цивілізації з простим, природним устроєм життя, сердечністю, пошаною до традицій, до праці, з веселою й ліричною вдачею.

30F *Простежте на прикладі яви I дії третьої та яви III дії другої, як виявляються ці протилежні життєві настанови в мові Мартина й Омелька.*

Хто ще з персонажів п'єси сповідує традиційні селянські цінності? Як вони пояснюють свою логіку?

Наприкінці твору перед глядачем розкриваються позитивні риси Мартина, він ніби народжується заново на світ, бо нарешті може природно себе поводити, тобто бути собою: «Чую, як мені легше робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала».

ІДР *Чи правильний вибір робить герой? Як, на ваш погляд, цей вибір позначиться на його подальшому житті?*

Ідея п'єси — смішна та людина, яка соромиться бути собою, захоплюється фальшивими цінностями, з усіх сил намагається пристосуватися до швидкоплинної моди.

30F *Які ще проблеми порушуються в п'єсі? Чи актуальний цей твір сьогодні? Якщо так, то чим саме? Чи можна жити в сучасному світі, сповідуючи традиційні народні настанови?*

Сам І. Карпенко-Карий блискуче грав роль Мартина Борулі в Театрі корифеїв. Завдяки добродушному народному гуморові, упізнаваності, психологічній переконливості образів, гострій злободенності проблематики п'єси ось уже понад сто років з успіхом іде на сценах вітчизняних театрів.

Театр корифеїв

27 жовтня 1882 р. на сцені міського театру в Єлисаветграді Марко Кропивницький поставив драму «Наталка Полтавка» Івана Котляревського, головну роль у ній виконувала Марія Заньковецька. Так розпочалась історія українського професійного Театру корифеїв.

Микола
Садовський

Марко
Кропивницький

Його діяльність була пов'язана з іменами братів Тобілевичів — Іваном Карпенком-Карим, Миколою Садовським і Панасом Саксаганським та їхньою сестрою — Марією Садовською-Барілотті, Марком Кропивницьким і Михайлом Старицьким, Марією Заньковецькою, Любов'ю Ліницькою, Ганною Затиркевич-Карпинською та іншими видатними акторами. Вони були справжніми подвижниками національного драматичного мистецтва.

У 1881 р. в Кременчуку був створений професійний український театр, який наступного року переїхав до Києва, звідки й почалася його нова історія. Основу репертуару корифеїв становили твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, О. Островського, М. Гоголя та ін. Театр корифеїв мав великий успіх не лише в Росії, а й у Молдові, Польщі, на Закавказзі. Величезна популярність митців, творчість яких була уособленням народного естетичного ідеалу, ніби провокувала царських чиновників постійно їм перешкоджати: виступи колективу в межах Київського генерал-губернаторства (а це, по суті, третина Наддніпрянської України) були заборонені. Не полегшив долю театру навіть гучний успіх і царське схвалення гастролей у Петербурзі в 1886-1887 рр.

Панас
Саксаганський

Панас Саксаганський (зі спогадів про ті гастролі):
іОКаз «Найбільший успіх мали п'єси "Наймичка" (пройшла 22 рази), "Наталка" (теж 22 рази). Обидві п'єси — при повнісіньких зборах (2 тис. крб). "Чорноморці" пройшли разів десять. "Доки сонце зійде" не мала успіху й пройшла тільки один раз.

Успіх трупи був надзвичайний. Навіть те чиновництво, що зачерствіло в прислужництві й забуло своє національне походження, пробуркалося і говорило: "Я українець". Українська "інтелігенція", "толпой стоящая у трона", що позбулася національного обличчя, мов той бурсак, що не знав, як зветься граблі, аж поки граблище не вдарило його по лобі, — заговорила рідною мовою і за щастя вважала вітати в себе наших главарів. Трупу багато разів закликали до Катерининського палацу, де ставили "Кума Мірошника". Кум влазив в оріхову бочку, яку за щастя мали підтримувати два генерали. Нарешті трупою зацікавився сам Олександр III. Для нього в залі "Демут" поставили "Назара Стодолю" і "Як ковбаса та чарка".

На кону, поза лаштунками, біля вбиралень, під сценою і навіть у суфлерській будці сиділо безліч жандармів — і у формі, і перодягнутих...

Театр — повнісінький. Усі дами в білому вбранні, пани — у фраках, військові — у парадній формі. Праворуч — на авансцені велика ложа, а в ній сидить цар.

Після вистави нас запрошено до нього. Пішло нас шестеро: Заньковецька, Садовський, Кропивницький, Мова, Максимович і

Марія
Заньковецька

Іван Карпенко-Карий

З другої кімнати ложі вийшов до нас цар, позад його стояла, ухмиляючись, цариця. Цар підійшов до нас зовсім близенько. Опишу протокольно цю сцену. Ми уклонились в пояс цареві. Пауза. Я стояв майже перед царем. Високий, плечистий, із простим обличчям, облямованим широкою темно-рудою бородою, із сірими великими очима й здоровою лисою головою. Надінь на нього червону сорочку "на випуск", сокиру в руки — простий тобі тесля.

Він довгенько постояв перед нами, заклавши праву руку за край мундира, потім кашлянув і промовив:

— Я давно збирався... і сьогодні із задоволенням прослухав виставу, особливо другу, просто чудово!

По паузі:

— Ви завжди тут граєте?

Усі мовчали, а Садовський відповів:

— Ми, ваша величносте, завжди граємо на півдні.

— Еге ж, на півдні...

Він знову зробив паузу, потім, звернувшись до Заньковецької, яка стояла поруч із Садовським, запитав:

— І ви на півдні?

Знову пауза, потім, усміхнувшись, питає:

— А скажіть, це складно, співати й одночасно танцювати?

Усі мовчали, і знову Садовський одповів:

— Це, ваша величносте, звичка.

Цар знову всміхнувся й промовив:

— Так, звичка!.. Мені дуже-дуже сподобалося...

Після цього він відступив крок назад, показуючи, що аудієнція закінчилася. Ми знову вклонились і вийшли».

Історія театру була непростю: він то розпадався на окремі трупи, то знову об'єднувався. Зреалізувати на повну силу його потужний творчий потенціал не давали й імперські власті, і не надто вишукані смаки багатьох глядачів.

Артисти
Театру корифеїв

с у д ж е н н я Дмитро Чижевський: «Доля українського театру залежала не лише від авторів та артистів, а й від "споживачів" театрального мистецтва. І саме в цьому була трагедія українського наддніпрянського реалістичного театру. Важко сказати, чи досягли б українські театральні вистави такого успіху, якби вони взагалі відмовилися від співів і танців, то не ставили б їх у такі контексти, що майже цілком знищували виховний характер сцени. До театру на Наддніпрянщині приходили зрідка селяни, що перебували в містах, але в інших випадках це була розвага для дрібних міщан і служниць, пізніше — для солдатів, яких після 1905 р. стали "запрошувати" до театрів. Тим часом в українській молоді зникла повага до "свого театру", унаслідок чого театр утрачав свій вплив _»

І все ж саме корифеї заклали основи національного драматичного мистецтва, класичного українського театру. Їхні традиції підхоплюють і якісно розвинули визначні вітчизняні майстри сцени й кінематографісти XX ст.

завдання

1. Установіть відповідність

<i>Дійова особа</i>	<i>Репліка</i>
1 Націєвський	А <i>.^а бумаги — тьфу! І в мене їх було доволі, а тільки я переконався, що нам дворянство личить, як корові сідло.</i>
2 Мартин	Б <i>Краще жить на світі щасливим мужиком, ніж нещасним паном, — це всяке знає!..</i>
3 Гервасій	В <i>Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала.</i>
4 Тренделев	Г <i>Якпобрачмися, тоді полюбите!.. Любов — ета злодійка приходить зря, сьогодні нет ёйо, а завтра вот она!</i>
	Д <i>Нарешті: чи виграв, чи програв, а грошики дай! Живи — не тужи! Все одно що лікар: чи вилічив, чи залічив — плати!</i>

2. Серед названих ідей трагікомедії «Мартин Боруля» провідною є
- А** викриття бюрократизму в новому капіталістичному суспільстві
 - Б** засудження хабарництва як яскравого прояву корумпованої країни
 - В** висвітлення вад тогочасної судової системи
 - Г** осміювання міщанства як руйнівника здорової народної моралі, звичаїв і традицій
 - Д** висміювання людей, що соромляться бути собою, надмірно захоплюються модою
3. Події в трагікомедії «Мартин Боруля» розгортаються в такій послідовності
- А** звільнення Степана з посади канцеляриста — укладання угоди Борулі з Тренделевим — відмова Борулі одружити Марисю з Миколою — утеча Націєвського
 - Б** утеча Націєвського — укладання угоди Борулі з Тренделевим — відмова Борулі одружити Марисю з Миколою — звільнення Степана з посади канцеляриста

- в відмова Борулі одружити Марисю з Миколою — укладання угоди Борулі з Тренделевим — утеча Націєвського — звільнення Степана з посади канцеляриста
- Г укладання угоди Борулі з Тренделевим — відмова Борулі одружити Марисю з Миколою — утеча Націєвського — звільнення Степана з посади канцеляриста
- Д відмова Борулі одружити Марисю з Миколою — укладання угоди Борулі з Тренделевим — звільнення Степана з посади канцеляриста — утеча Націєвського
4. Який факт із життєпису І. Карпенка-Карого найбільше вас вразив?
 5. Розкрийте походження літературного псевдоніма Івана Тобілевича.
 6. Що ви знаєте про Театр корифеїв?
 7. Яку роль у ньому відіграв І. Карпенко-Карий?
 8. Які жанрові особливості має драматичний твір? Чим зумовлена така ознака п'єси, як єдність місця, часу і дії?
 9. Який епізод трагікомедії «Мартин Боруля» видався вам найсмішнішим? Які засоби комічного в ньому використав автор?
 10. У чому полягає відмінність між комедією й трагікомедією? Проілюструйте свою відповідь прикладами з конкретних драматичних творів.
 11. Яке прислів'я, на вашу думку, найточніше передає сутність Мартина Борулі? Свій вибір аргументуйте.
Циган коня кує, а жаба й собі лапку подає. Не дав Бог жабі хвоста, а то б усю траву потолочила. Не лизь, жабо, туди, де коней кують. Якби жабі хвоста, була б непростя. Не надувайся, жабо, бо до вола ще далеко.
 12. Поміркуйте, чи здатне кіно повноцінно замінити театр. У чому полягають принципові відмінності між цими видами мистецтва?

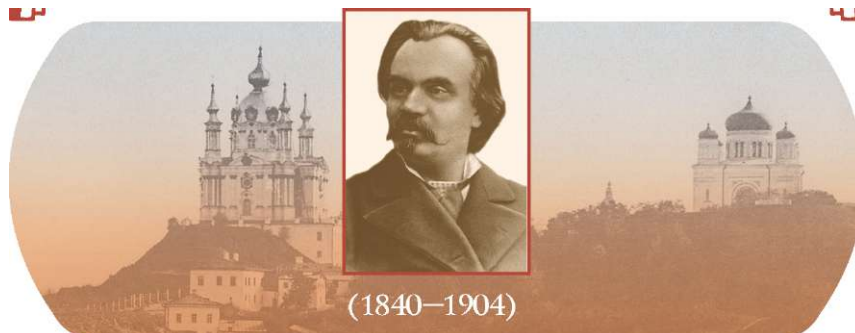
ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Виписати з п'єси І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» по одному-два приклади іронії, сарказму й гротеску.
2. Підготувати невелике повідомлення про історію й сучасне життя драматичного театру у вашому обласному центрі (за бажанням).
3. Перегляньте фільм Г. Юри і Л. Швачка «Мартин Боруля» (адреса в мережі Інтернет: [И11р://у7.агд.иа/6026](http://i11p://y7.агд.иа/6026) — [martin-bogulya-1953-tvrip-ukr.](http://martin-bogulya-1953-tvrip-ukr)). Наскільки глибоко актори розкривають характери персонажів? Які сценічні засоби характеротворення використовують?

ЛІТЕРАТУРА

- Мороз Л. Іван Тобілевич (І. Карпенко-Карий) // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн.: Кн. 2. — К.: Либідь, 2006. — С. 647-673.
- Наєнко М. Художня література України. — К.: Видавничий центр «Просвіта», 2005. — С. 612-628.
- Карпенко-Карий І. Драматичні твори. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 5-26.
- Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. — К., 1957.
- Саксаганський П. Театр і життя. Мемуари. — К.: Рух, 1932.

Михаїло Старицький

(1840–1904)

Я вірю в Божу силу людської душі. Вона підніметься й над внутрішнім падінням і над зовнішнім гнітом. Проб'є час — і все чесне, добре, сповнене високих намірів, стане на чолі й під яскравим сяйвом дня піде до владнославних — любови, свободи і правди.

М. Старицький

Вірші цього письменника стали славнозвісними народними піснями (згадаймо хоча б «Ніч яка, Господи, місячна, зоряна...»), його історична проза пробуджувала національну пам'ять багатьох поколінь українських патріотів, його п'єси («За двома зайцями», «Циганка Аза») досі залишаються неперевершеними шедеврами не тільки театру, а й кіно. Однак великий і різногранний творчий спадок Михайла Старицького й досі недостатньо вивчений, досі чекає вдумливих і вважених дослідників.

Життєвий шлях письменника

Михайло Петрович Старицький народився 14 грудня 1840 р. в селі *Кліщинцях Золотоноського повіту на Черкащині* у дворянській сім'ї. Батько, Петро Іванович, — відставний уланський ротмістр¹. Мати, Настасія Захарівна, походила зі славного роду козацьких старшин Лисенків, які героїчно боролися за Україну в часи Хмельниччини. Важливу роль у формуванні Михайла Старицького як ерудованої й творчої особистості відіграв його високоосвічений дід Захарій Лисенко: у своєму маєтку він зібрав чудову бібліотеку, де були твори зарубіжних класиків, передплачував журнали «Отечественные записки» й «Современник», добре знав французьку мову, зачитувався Вольтером. Уся родина говорила чистою українською мовою, любила народні пісні. Дитячі роки майбутнього митця проходили в діда, про якого Михайло Петрович на все життя зберіг дуже теплі спогади.

Коли Михасеві йшов п'ятий рік, помер батько, а на дванадцятому — і мати. Сиротою опікувався материн брат, Віталій Лисенко, — батько геніального українського композитора *Миколи Лисенка*. Михайло й Микола були троюрідними братами й «зразу ж зійшлися душа в душу». В інтелігентній, високоосвіченій,

¹ Ротмістр — у дореволюційній російській кавалерії й жандармерії — офіцерський чин, що відповідав чинові капітана в піхоті й інших військах.

творчій родині Лисенків Михайло прилучився до музичної культури, проймався любов'ю до народних пісень, які тут часто й прекрасно співали, мав змогу читати рідну й зарубіжну літератури, зокрема заборонені вірші Т. Шевченка.

Дуже вплинуло на хлопця спілкування з *Олександром Лисенком* (дядьком по матері), який свого часу, усупереч волі родичів, одружився із селянкою, був переконаним демократом і ревнителем національного відродження.

За рік перед смертю мати віддала Михайла до «благородного пансіону» Полтавської гімназії в другий клас. Цей заклад уважався одним із найкращих в Україні. Тут, тоді ще поза класами, а нерідко і в класах, панувала рідна мова, — як згадуватиме письменник пізніше. Хлопець наполегливо займався самоосвітою, багато читав, почав писати вірші. На цей же час припадає і захоплення *Старицького* театром. «Наталку Полтавку», «Москаля-чарівника», «Сватання на Гончарівці», які ставив аматорський гурток, він до кінця життя згадував як найкраще з усього ним баченого.

Вищу освіту Михайло здобував спочатку в Харківському, потім у Київському університеті (на юридичному факультеті). Ще студентом (1861) він одружився із сестрою Миколи Лисенка, Софією. Так з'єдналися два видатні українські роди. У київському колі національно свідомого студентства, інтелігенції Старицький робить остаточний вибір — вирішує присвятити своє життя Україні, рідній культурі.

Коли в травні 1861 р. домовину з тілом Т. Шевченка підвезли до лівого берега а к т Дніпра, група київських студентів (Михайло Драгоманов, Петро Косач, Тадей Рильський, Микола Лисенко, Михайло Старицький та ін.) упряглася в траурний повіз і Ланцюговим мостом, а потім Дніпровською набережною доправила його до церкви Різдва на Подолі.

Старицький бере дієву участь у створеному студентською молоддю гуртку «Київська громада». До нього входили Павло Житецький, Павло Чубинський, Тадей Рильський, Михайло Драгоманов, але в 1863 р. набув чинності Валуєвський циркуляр, і найактивніші громадівці потрапили за ґрати, на заслання, а гурток призупинив діяльність. У ці роки у львівських журналах виходять друком перші вірші М. Старицького.

У 1871 р. Михайло став організатором Товариства українських сценічних акторів, яке взялося за постановку драм рідною мовою. Для репертуару потрібні були нові твори, тому письменник створює оригінальні драми. Так були написані лібрето до народно-побутової оперети «Чорноморці» за мотивами п'єси Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані між 1794 та 1796 роками», музична комедія (згодом — лірико-комічна опера) «Різдвяна ніч» за повістями М. Гоголя з циклу «Вечори на хуторі біля Диканьки», оригінальний водевіль «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка». Ці театральні дійства в супроводі чудової музики М. Лисенка мали величезний успіх у глядачів, а вистави «Різдвяної ночі» в міському оперному театрі в 1874 р. стали тріумфальною подією в культурному житті Києва.

Старицький також перекладає українською казки Андерсена і видає їх власним коштом, наступного року — байки Крилова, повість «Сорочинський ярмарок» Гоголя, потім «Пісню про царя Івана Васильовича, молодого опричника та відважного крамаренка Калашникова» Лермонтова, «Сербські народні думи і пісні».

Письменник плекає мрію про піднесення театрального життя в Україні. Він був переконаний, що сцена — це «могутній орудок до розвитку самопізнання

М. Старицький
і М. Кропивницький.
70-і роки XIX ст..

народного». За творами М. Гоголя він пише літературні тексти до опер «Утоплена» і «Тарас Бульба» М. Лисенка. Остання стала шедевром українського оперного мистецтва XIX ст.

Щоб поживити українське літературне життя, Старицький видає два випуски альманаху «Рада» (1881, 1883), у яких, крім власної драми «Не судилось», публікує дві перші частини роману Панаса Мирного «Повія», повість І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», твори П. Куліша, Олени Пчілки, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого та інших. Іван Франко, високо оцінюючи зміст альманаху та його значення в літературному процесі, писав: «Се був мов перший весняний грім по довгих місяцях морозу, сльоти та занепаду».

На наступне десятиріччя (1883—1893) припадає найяскравіша сторінка діяльності Старицького як організатора театру й драматурга. Письменник продає свій маєток, бере антрепризу¹ над трупою М. Кропивницького і, забезпечивши її фінансування за власний кошт, починає мандрівне життя керівника й режисера першої об'єднаної української професійної трупи. Незважаючи на труднощі в театральному житті (акторам не дозволяли в'їжджати до Києва, забороняли ставити вистави в столичній губернії, на Поділлі, Волині, Чернігівщині), М. Старицький мужньо боровся з перешкодами, їздив із колективом по всій Російській імперії, витратив на театр усі гроші за проданий маєток. Трупа гастролювала у Варшаві, Мінську, Вільно (тепер — Вільнюс), Астрахані, Тбілісі...

У 1891 р. М. Старицький дебютує як прозаїк повістю «Осада Буші», а згодом з'явилися «Заклятая пещера», «Розсудили», низка оповідань. Через обмеження українського слова, відсутність української періодики М. Старицький змушений був писати прозові твори російською мовою.

Тривала напружена праця, тягар мандрівного життя знесилиють митця фізично, а соціальна незахищеність театральної трупи — матеріально. У 1893 р. через хворобу він покидає театр. Зважаючи на понад тридцятилітню літературну й громадську діяльність письменника й клопотання діячів вітчизняної культури, Петербурзька академія наук призначила йому в 1897 р. персональну пенсію «За літературні праці рідною мовою».

У 1903 р. Михайло Петрович з усією палкістю натури взявся за альманах «Нова рада». На жаль, видання вийшло друком уже після смерті письменника. У цьому ж році Старицький виступав на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, де познайомився з письменниками М. Коцюбинським, В. Стефаником, Г. Хоткевичем. Це був останній публічний виступ майстра.

Митець відійшов у вічність 27 квітня 1904 р. Похований на Байковому цвинтарі в Києві.

¹ Антреприза — утримування приватною особою театру чи будь-якого видовищного закладу.

Комуно-імперська влада не про-
ЗЖТ бачила Старицькому і його родині
самовідданої любові до України,
патріотичної творчості, яка будила національ-
ну й людську гідність. Протягом багатьох
десятиліть доробок письменника замовчували,
а його чесне ім'я шельмували. У 1941 р. за-
арештували й відправили в товарному вагоні на
заслання до Казахстану доньок Михайла Петро-
вича — Оксану (у заміжжі Стешенко) і Людмилу
Старицьку-Черняхівську, яка також була талано-
витою письменницею. Літня, німецька Людмила
Михайлівна не витримала каторжного переїз-
ду — померла у вагоні, її тіло викинули з потяга,
місце поховання залишилося невідомим. Оксана Михайлівна загинула вже на засланні.
Багаторічне ув'язнення в концтаборах відбула й онука митця — актриса й перекладачка
Ірина Стешенко, у 1938 р. було заарештовано й розстріляно іншу його онуку — поетесу
й перекладачку Вероніку Черняхівську, ще один онук — бібліограф Ярослав Стешенко —
загинув у концтаборах.

Людмила
Старицька-
Черняхівська

Вероніка
Черняхівська

Творчий доробок

Михайло Старицький належить до тих постатей в історії вітчизняної культури, які викликають подив і шану розмаїттям таланту: він увійшов в історію як поет і драматург, прозаїк і перекладач, організатор театральної справи — режисер, актор, керівник театральних труп, активний громадський діяч.

Поезія. Серед письменницького доробку М. Старицького окреме місце належить поетичній спадщині, яка охоплює майже 40 років його життєвого й творчого шляху.

Щирий громадянський пафос, уболівання за долю простої людини, України, переконаність, що інтелігенція — важливий фактор соціального й національного руху, а поет — оборонець народу й речник його інтересів, є *провідними мотивами* всієї творчості поета («До України», «Думка», «Ізнов нудьга^» та ін.).

Михайло Старицький належить до покоління письменників, які перебували під могутнім впливом Шевченкової творчості. Чи не всі тогочасні поети наслідували художню манеру автора «Кобзаря». Іван Франко зазначав, що Старицький був першим, хто почав ламати псевдошевченківські шаблони в поезії, що це вже робили «пізній» Куліш, а потім Б. Грінченко, В. Самійленко, Леся Українка, А. Кримський «і ціла фаланга молодих».

Старицький лише іноді звертався до віршування — з певної нагоди чи дати, але протягом усього життя багато перекладав чи переспівував іноземних поетів. Непідробну мистецьку вагу й тепер мають переспівані митцем сербські народні думи й пісні.

Донині полонить українців своєю мелодикою й чарівністю поезія М. Старицького «**Виклик**», більше відома за її першим рядком «**Ніч яка, Господи, місячна, зоряна...**». Її як арію М. Лисенко використав у своїй опері «Утоплена» (за мотивами повісті М. Гоголя). У вірш уміло вплетена *народнопоетична символіка*, яка тонко передає романтичне світовідчуття ліричного героя.

Цей шедевр стоїть в одному ряду з такими авторськими творами, що удостоїлися стати народними піснями, як «Їхав козак за Дунай» С. Климовського, «Рече та стогне Дніпр широкий» Т. Шевченка, «Дивлюсь я на небо» М. Петренка, «Два кольори» Д. Павличка, «Пісня про рушник» А. Малишка.

Зворушлива історія народження твору. Ще зовсім молодим Михайло закохався в сільську дівчину Степаниду. Якось викликав її на побачення, але того вечора дівчина прийти не змогла. Довго чекав закоханий в умовленому місці під вербою, а довкола буяла дивовижна місячна ніч. І самі собою народилися ніжні поетичні рядки. До речі, стосунки молодої пари так і не склалися: дівчина не наважилася пов'язати свою долю з паничем — нерівнею. Однак вічним спогадом про те кохання залишилася прекрасна пісня.

Ш *Прослухайте пісню у виконанні А. Солов'яненка чи в записі інших виконавців. Якими художніми засобами передано почуття ліричного героя до коханої?*

Драматургія. Творче кредо Старицького як драматурга визначається точним розумінням місії театру: «Сцена — це школа, яка має велике суспільне значення. Це розгорнута книжка, зрозуміла для кожного й малописьменного, й неписьменного. Жерці її мають запалюватися вогнем, створюючи видатні п'єси. Вони мають бути просвітниками суспільства й особливо простого народу, мають вносити промінь світла до царства темряви й освітлювати шлях приниженим і знедоланим для боротьби з віковичною неправдою».

Ш

Піднесення національної свідомості, яке відбувалося на початку 60-х років XIX ст., сприяло утвердженню вроджених симпатій письменника до свого, рідного. Разом із ним пройнявся українським духом і Микола Лисенко. У 1864 р. брати створили оперу «Гаркуша» за романтичною мелодрамою О. Стороженка. Аматорська вистава цієї опери на Різдвяні свята в «домашньому театрі» (М. Старицький, маючи чудовий голос, «співав Гаркушу, його дружина Софія — Сотничиху, а сам Лисенко — усіх інших діячів, у тім гурті й за хор...») стимулювала до виникнення задумів майбутніх музичних вистав та опер — «Маруся Богуславка», «Страшна помста», «Майська ніч», «Ніч перед Різдвом».

Микола Лисенко

Саме *історичні п'єси* вважаються найкращими в драматичній творчості М. Старицького, особливо драма «**Оборона Буші**» (1898), у якій, на думку театрознавця Д. Антоновича, «виведено дужі, велетенські надприродні історичні характери, широко й героїчно окреслені, з красивими монологамі в дзвінких еластичних віршах». Історичну драму «Оборона Буші» письменник створив за мотивами раніше написаної повісті «Облога Буші».

Матеріалом трагедії «**Остання ніч**» (1899) стала реальна подія — розправа з учасниками повстання волинських селян проти польської шляхти 1702 р. в Луцьку. Її герой, волинський шляхтич **Степан** (в історії — Данило) **Братковський**, за прагнення визволитися з-під польської кормиги й об'єднати Волинь із Правобережною Україною, де ще збереглися хоч рештки козацького самоврядування, був схоплений і страчений. У драмі показано останню перед стратою ніч Степана: він перебуває в болісних роздумах, з яких постають його попередня діяльність і цільність волелюбного характеру. Дія п'єси відбувається в обмеженому просторі

(тюремна камера) й часі (одна ніч), та об'єктивний зміст її ширший і значніший від конкретного, правдиво зображеного факту.

Романтична поетика обох цих історичних творів звільняла драматурга від необхідності докладно мотивувати вчинки героїв, адже Старицького цікавить не так доля особистості, як двобій різних світоглядів. Скупі обставини, у яких діють герої, їхні діалоги та монологи започатковують увердження вже модерністського жанру *драми ідей*, який стане вельми популярним на межі ХІХ-ХХ ст. Увага в такому творі зосереджується не на сюжеті, а на психологічній боротьбі протилежних поглядів і переконань.

Трагедія «**Маруся Богуславка**» (1897) створена на основі народної думи про дівчину-полонянку.

Ш Думу про Марусю Богуславку ви вивчали у 8 класі. Пригадайте, про що в ній ідеться. Чим викликана душевна роздвоєність героїні?

Дія п'єси відбувається в той час, коли Україна щороку зазнавала нападів татаро-турецьких орд і польської шляхти. Викрадена з рідного краю, без жодної надії на повернення, Маруся марно намагається відновити втрачену гармонію світу — цей трагедійний мотив глибший та істотніший для розуміння твору від наявного в його сюжеті звичного боріння любовного й патріотичного почуттів.

Образ Марусі — глибоко психологічний. Старицький показав жінку великої душі й глибокої пристрасті, сміливу, рішучу і водночас чарівну й ніжну. Ідеї патріотизму й загальнолюдського гуманізму зливаються в цьому образі воедино. Моральні акценти в трагедії стають визначальними.

У п'єсі «**Не судилося**» (1878-1881) митець порушив питання суспільної нерівності як перешкоди в коханні; різко осудив лицемірний панський лібералізм, розглігнув сутність панської моралі. Твір одразу став одним із провідних у репертуарі театрів.

До вершинних творів Старицького належить драма «**Талан**» (1893), що присвячена *Марії Заньковецькій*. Життя цієї геніальної української актриси стало основою не так сюжетної будови, як відтворення духовного й душевного світу героїні Лучицької.

Старицький уперше в українській літературі порушив тему життя та творчості українських акторів. *Марія Лучицька* — чиста й цілісна натура, вона надзвичайно вразлива й емоційна. Переживши трагедію нещасливого кохання до «паніча з багатогої фамілії» Антона Квітки, жінка знаходить захист і порятунк у театрі. Її гра вражає й полонить глядачів. Однак і тут, у храмі мистецтва, не все так просто: підступність і залаштункові інтриги посередньої акторки-заздрисниці Квятковської не дають їй реалізуватися вповні. Квітка, знову відчувши до Лучицької кохання, благає її одружитися з ним. Марія після тривалих роздумів дає волю серцю. Однак бути щасливими разом їм не судилося: свекруха щодня ображає Лучицьку, шантажує її листами нібито від коханця, хоча насправді це були переписані ролі. Доведена до відчаю, Лучицька покидає панський маєток і повертається на сцену. Цькування жовтої преси, закулісні плітки призвели до тяжкої хвороби.

Марія Заньковецька в українському одязі

Кадри з кінофільму «За двома зайцями». У головних ролях: М. Яковченко, Г. Кушніренко, М. Криницина, О. Борисов

Правдиво показуючи нелегкий акторський побут, Старицький розкрив не тільки трагічне становище українського театру. В основі колізії твору — *проблема вибору* між любов'ю, сімейним щастям і сценою, без якої героїня не мислить свого життя.

Продовжуючи типологічний ряд характерів героїнь-жінок, які ведуть нерівну боротьбу за особисту гідність, Лучицька багато в чому повторює їхню долю, але на відміну від них із життя йде не тільки не зломленою, а в момент найвищого творчого злету. У день народження актриси, за кілька годин до смерті, Лучицьку щиро вітають її справжні друзі, товариші по театру. Велика актриса зрозуміла, що коротке життя прожите нею не марно. Вона, задихаючись, промовляє: *«Надміру... надсилу... сьогодні мені щастя... Ось вона, любов! Ось... найвище щастя!»*

Комедію *«За двома зайцями»* (1883) літературознавець В. Панченко назвав *«національним хітом»*. Як ви вже знаєте, М. Старицький, за дозволом І. Нечуя-Левицького, *«пририхтував до сцени»* його комедію *«На Кожум'яках»* (до цього за нею закріпилася репутація мало-придатної для постановки) — і ось уже понад 125 років вона з великим успіхом ставиться в драматичних театрах України, Росії, Білорусі й інших країн.

Хитрий циркульник (перукар) *Свирид Петрович Голохвостий*, аби врятуватися від банкрутства, залицяється одразу до двох дівчат — Проні й Галі, які, як з'ясується пізніше, є двоюрідними сестрами. *Проня* цурається батька-матері, пнеться з усіх сил, аби відірватися від простолюду, і не помічає кумедної жалюгідності своїх «благородних» манер. Їй протиставлена *Галя* — «дівчина з народу», щира, скромна, лагідна.

Проня начебто «образована», але театр любить не дуже, більше цирк (*«акробати занятніші міне: такі красиві мушкетери»*); серед її літературних уподобань книжки з промовистими назвами — *«Кровавая звезда»* і *«Чорний гроб»*. Тож серцеїд Голохвостий, миттєво зорієнтувавшись, вибирає відповідний стиль для зізнання в коханні: *«В груді моєй — Везувій так і клекотить»*. Такі слова розчулюють Проню Прокоповну: *«Во мне трепещет вся моя физика»*. Мова цієї пари — комедійний коктейль: це суржик, упереміш з просторічною лексикою й канцеляризмами: *«улюбльон, аж окроп кипить»*, *«ми при боці заведемо таке монпансьє, що тільки пальці облилуй»*.

Така трагікомічна моральна деградація — наслідок кількавікового зрощення України. Проня й Свирид за всяку ціну прагнуть вибитися в люди, а для цього намагаються зректися всього рідного, українського. Вони неосвічені, духовно вбогі, примітивні себелюби й при цьому соромляться свого роду, батьків.

Національне безпам'ятство, рабське, кумедне наслідування чужого, на жаль, досі роз'їдає наше суспільство. Тому п'єса залишається гостроактуальною й нині.

ЗОР *Який твір із недавніх вивчених вами перегукється з цією комедією? Що їх поєднує?*

Особливої популярності комедія «За двома зайцями» набула після її екранізації на Київській кіностудії імені О. Довженка (1961 р., режисер В. Іванов). А наприкінці ХХ ст. з'явилися пам'ятники головним героям п'єси-фільму на Андріївському узвозі в Києві, де й відбувались описані події.

Проза. У мистецькому доробку М. Старицького важливе місце посідає художня проза, у якій домінує *козацька історична тематика*.

Національно-визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. стала об'єктом змалювання в трилогії «**Богдан Хмельницький**», написаній у середині 1890-х років. Твір пройнятий глибокою вірою в історичну перспективу державності України. Читачі бачать *Хмельницького* в усій повноті й реальності його життя: у колі сім'ї, на державній раді, у господарських клопотах, на полі бою, у дискусіях із супротивниками і в товариській розмові. У романі розкрито здатність Хмельницького стати вищим від обставин, протистояти їм і через найбільшніші конфлікти й сумніви зреалізувати себе як людину, що свідомо величезної відповідальності за долю розшарпаної країни.

Письменник також виношував задум широкого роману-трилогії про гетьмана Івана Мазепу («Молодость Мазепы», «Руина», «Большая Руина»). Однак в ті колоніальні часи постать Мазепи як позитивного героя була «небезпечна для цензури», тому з великими труднощами М. Старицькому вдалось опублікувати лише дві частини задуманого твору — романи «**Молодость Мазепы**» (1898) і «**Руина**» (1899).

Образ *Мазепи* змальований романтично. В основу романів покладено легенду про те, як молодого Мазепу покарали, прив'язавши до дикого коня й пустивши в поле. Далі сюжет розвивається через історію кохання з козачкою, яка його врятувала («Молодость Мазепы») та пошуки викраденої нареченої («Руина»). Проте Старицький прагне художньо відтворити формування світоглядних передумов державної діяльності Мазепи.

Пам'ятник головним героям комедії М. Старицького «За двома зайцями» на Андріївському узвозі.
м. Київ

М. Заньковецька в ролі Єлени з п'єси М. Старицького «Богдан Хмельницький»

М. Садовський у ролі Богдана Хмельницького з п'єси М. Старицького «Богдан Хмельницький»

Головний герой, потрапивши на козацький хутір, мимоволі порівнює життя, де панує краса людських взаємин, зі світом бруду й брехні королівського двору, де він був у науці. Мазепа в родині *козака Сича* одужує не лише фізично, а й морально. Цікавим у цьому сенсі є мотив утрати й віднайдення Іваном своєї нареченої *Галини* — онуки козака Сича, яка в діалогі¹ мовби уособлює віднайдення України, а отже, своєї щасливої долі.

Цінність діалогії М. Старицького не лише в художньому зображенні важливих подій історії України, а й у порушенні проблем вибору людством шляхів розвитку, будівництва національної держави, громадянського подвигу й самопожертви, запродавства й зради. У творі наголошується на тому, що занепад духовності означає перемогу руйнівних сил в Україні.

Отже, романи «Молодость Мазепы» і «Руина» — це роздум над шляхами вибору нашим народом історичної долі.

У світовій літературі образ Мазепи має багату традицію романтичного тлумачення (твори Д. Дефо, Дж. Байрона, В. Гюго, Ю. Словацького, К. Рилєєва та ін.). А дебютував Михайло Старицький у великій прозі повістю «Облога Буші».

ПОВІСТЬ «ОБЛОГА БУШІ» (1891)

Першу свою повість «Облога Буші» Михайло Старицький написав у 1891 р., у період розквіту прози в українській літературі. Поява творів великої прози (повісті, романи) засвідчила те, що, попри гоніння й утиски імперського режиму, наша література бурхливо розвивається й сягає свого розквіту. Саме *красному письменству судилось* у ту добу виконувати роль рушія історичного самоусвідомлення українського суспільства, бути формою збереження й самовизначення його національної ідентичності.

Ідейно-тематичний зміст. *Темою* повісті «Облога Буші» є зображення реальної історичної події — героїчної оборони містечка-фортеці Буші, що на Поділлі, під час Національно-визвольної війни в листопаді 1654 р. Ця героїчна оборона мала на меті затримати просування на схід польської армії й дати можливість війську Богдана Хмельницького дочекатися підмоги. Повість пройнята ідеєю гуманізму, засудження братовбивчої війни; автор утверджує такі основоположні цінності, як любов до рідного краю, вірність своїй вітчизні, засудження зради. У цьому невеликому за обсягом творі порушено майже всі проблеми, що містить історична проза М. Старицького загалом:

- джерела народної моралі й етики;
- шляхи пробудження й виховання національної свідомості;
- народ і історія;
- народ як носій високих моральних якостей;
- масовий героїзм Національно-визвольної війни.

¹ *Діалогія* — твір, що складається з двох частин.

Виразне національне забарвлення має *ідея єдності*, яка реалізується в повісті передусім через зображення абсолютної однодумності захисників фортеці: якщо боротися — то всім боротися, якщо ж умерти — то всім умерти, але не здатися ворогові. «Єдинодумстві» підкреслено репліками, які подано узагальнено («*Не дамося живцем! — покрикнула грізно жонота*») чи індивідуально («*Треба усім стояти за нашу святиню до останнього, — каже Оряся Завісна батющиці, — і опісля разом чесно всім полягти в братській могилі*»).

консультація

Сучасне село Буша знаходиться в Ямпільському районі Вінницької області, нині в ньому мешкає 847 осіб. На території села розташовано історико-культурний заповідник «Буша».

Достеменно відомо, що найтрагічніші події в Бушанському замку відбулися 18-20 листопада 1654 р., коли під замок-фортецю підійшли війська С. Потоцького і С. Чарнецького й узяли його в облогу. Польським жовнірам удалося винищити більшу частину невеликої козацької залоги, але коли замок майже перейшов у їхні руки, дочка (можливо, дружина) убитого козацького сотника підпала пороховий постріб, висадивши в повітря себе, залишки залоги й чимало атакуючих поляків.

Історико-культурний заповідник «Буша».
Сучасне фото

До наших днів збереглися рештки фортеці, погребі й підземні ходи. У заповіднику розміщено три музеї: археології, етнографії й оборони Буші. Цю місцевість прикрашає парк історичної скульптури, у якому щороку проводяться міжнародні пленери¹ скульпторів-каменярів.

Віртуальну екскурсію Історико-культурним заповідником «Буша» ви можете здійснити в мережі Інтернет за такою адресою: <http://busha2.narod.ru/>

Жанрові й стильові особливості. У повісті «Облога Буші» переважають стильові особливості романтичного твору. Серед них:

- історична тематика;
- елементи пригодництва, батальні сцени;
- хвилюючі любовні історії;
- крайнощі й безкомпромісність характерів (крім позиції Антося Корецького);
- гіперболізація, контрасти;
- композиційний прийом сну;
- виразний ліричний струмінь.

Ш *Доберіть приклади з повісті до кожної з названих ознак.*

Як уже мовилося, у творі змальовані реальні історичні події та їх учасники: з одного боку — поляки, німці й татари, з іншого — українці; історичне підгрунтя

¹ *На пленері* - на повітрі, просто неба.

Література 70-90-х років XIX ст.

має також образ сотника Завісного (у деяких документах — Завістного), його доньки, поляків Чарнецького і Яскульського. Решта героїв — плід творчої уяви письменника.

Безумовно, повість «Облога Буші» *пригодницька*. Взагалі в пригодницьких творах М. Старицького відчувається школа Вальтера Скотта, особливо це помітно в таких елементах повісті: авантюрний сюжет, швидкий темп розвитку дії, заплутані ситуації, люди сильної волі, віщий сон та ін.

Отже, за жанрово-стильовим визначенням твір М. Старицького «Облога Буші» — *романтична історико-пригодницька повість*.

Композиція. Події у творі відбуваються впродовж декількох днів і в одному місці — у замку й біля нього. Лише в спогадах героїв читач переноситься в минуле й на далекі відстані (Січ, Польща та ін.).

В *епіграфі* — уривку з народної думи — як композиційному елементі твору сконцентровано й поетично подано героїко-патріотичну ідею повісті:

Ой напилися і сестри, і браття кривавого пива край лугу,
Та не дали ні себе, ні віри святої ворогам на поругу!

Крім того, епіграф виконав функцію своєрідного стильового й пафосного камертона, який задав усьому твору героїчного звучання.

Повість розпочинається традиційним для прози Старицького *зачином*, у якому вказано час і місце події: *«Це було в самий розпал великої трагедії, що уготувало польське панство в спілці з прислужниками Лойоли, завзявшись на святиню українського духу, на його буття, — трагедії, що охопила пожарищами всю Україну-Русь, пронизала серце в Польщі й під її руїнами закінчилася. Це було тої доби, коли розпанахана Україна мусила в московського царя Олексія Михайловича оборони шукати, коли він, уже по Переяславській раді, послав свої потуги в Литву. Це було тої доби, коли знеможена від ненадлого гніву Польща, закупивши татарські загони, кинулася разом із невірою на омиті слов'янською кров'ю країни, аби сплюндрувати їх упень і повернути геть усе на руїну. Це було тої доби, коли два кривих народи, призначені на дружнє та рівне буття, вчинили між себе розраду й, піднявши стяги на стяги, стали "у дідівську славу дзвонити". Це було восени 1654року».*

Зачин тут особливий: він, як і епіграф, наснажує твір героїко-романтичним звучанням, цьому сприяють повтори однотипних фраз, пафос, інверсії.

Сюжет повісті поступово загострюється, у ньому розгортається тісно переплетений вузол проблем, інтриг — саме ці композиційні ознаки тримають читача в постійному напруженні. Михайло Старицький ставить за мету виховувати *українську за духом* людину, долати імперські упередження й стереотипи. Тому намагається всіляко зацікавлювати читача, вибудовує сюжет так, аби інтриги й колізії, таємниці суперників були відомі читачеві.

Важливу роль у творі відіграють такі позасюжетні елементи, як інтер'єр, пейзаж і портрет. Хоч *пейзажів* у повісті й небагато, проте вони символічні: за аналогією до фольклорних паралелізмів вони передують важливим чи навіть вирішальним подіям і ніби віщують про них. Згадайте побачену Орисею вві сні картину нічної грози напередодні вирішальної битви: *«Ясне, пекуче сонце вкрила чорна, густа хмара; зі сходу невтримано несеться бурхливий, рвучкий вітер, вивертає у своїй хижім леті і каміння, і ліси, зі свистом і грюкотом налітає на калину, вириває її з корінням і несе понад сердитим, клекочучим Дністром... Але й явір крутиться*

в повітрі... От він злетів угору, метнувся вбік і цупко обхопив своїм віттям калину, — вони сплелися, сплелися навіки, нерозлучно... Вкупі несуться вони понад Дністром, хвилі його ростуть, здіймаються високо, червоніють від крові, обертаються в страшне палаюче полум'я й ловлять у свої обійми улитаючих калину і явора».

Додаткового, увиразнювального колориту надають композиції повісті **інтер'єри**. Вони можуть контрастувати з характером героя, а можуть бути й суголосні з ним. Скажімо, інтер'єр світлиці Орисі органічний з її героїко-романтичним образом: *«У третій, вигнутій луком, надвірній стіні прорізане вікно, вузьке-вузьке та глибоке, майже не вікно, а бійниця; і в ясний сонячний день через ту розцілину мало до дівочого покою світу сягає, а тепер воно якось лиховісне чорніє. Проти вікна, у гострім кутку, навпаки, лагідно й ясно: багато наставлено там богів і в рамах, і в ризах коштовних, і київського, і польського письма, а перед ними на довгим шнурку, оздобленім паперовими квітами, висить лампадка. Легесеньке тремтяче світло її осягає стиха святобликий лик Божої Матері, що своєю ризою закрила мир від напастей»*

Портрети героїв повісті лаконічні, але яскраві й переконливі. Моделюючи їх, письменник використовує сміливі й емоційні порівняння. У них явно проступають симпатії чи антипатії автора. Порівняйте портрет гетьмана Потоцького й родовитого шляхтича Антося Корецького (зверніть увагу на виділені слова): Потоцький: *«І криклива тишина, і вираз обличчя, що довчасно злиняло на розпусних ночах, і хитливі безсоромні очі, і млява, знесилена постава — нагадували швидше фігуру змудженої повії, ніж мужнього ватага Посполитої Речі»*. Корецький: *«огрядний і стрункий — красень-юнак; його біле, благородне чоло обмежали золотисто-каштанові кучері, на виразнім обличчі світилися ласкою і відвагою сині очі»*.

До прикметних композиційних особливостей належить **діалогізація**. Діалогів у повісті багато, вони роблять твір динамічним і захопливим. Саме така посиленна діалогічність наближає повість (як і, скажімо, «Кайдашеву сім'ю» І. Нечуя-Левицького) до драматичного твору (до речі, через сім років після написання повісті М. Старицький переробив її на драму з такою ж назвою).

Образна система. Художня цінність «Облоги Буші» полягає не лише в її багатопроблемності й композиційній довершеності, а й у виразно окреслених характерах. Патріотизм, самопожертву в ім'я суспільних ідеалів, високу духовність утілено в образі сотниківни **Орисі Завісної**. З перших сторінок повісті увага читача зосереджується на долі й душевному конфлікті дівчини як романтичної героїні. Автор підкреслює високі моральні якості Орисі, провівши її через випробування любов'ю, показавши її патріотичний подвиг. Орися — сильна натура: у тяжкий момент вона не просто знічується, а, навпаки, твердо вирішує допомагати козакам — оборонцям фортеці. Цікаво трактує автор через образ дівчини категорію *гріха* в християнській етиці. Згадайте епізод, у якому Орися втішає й просвітлює подругу Катрю, котра побивається за коханим чоловіком, який може загинути в бою: *«Гріх! От перед цією Святою Матір'ю гріх! — показала на образ Орися. — Вона віддала ради нас свого сина на муки, на смерть, а ми будемо побиватись, що доведеться за віру святу й за вітчизну вмерти!»*

Узагалі **релігійність** є домінантою світоглядної й ідейно-естетичної системи письменника. Образ **Христа** проходить через усю повість як істина й моральний орієнтир, утілення любові, добра й світла. Він — і натхненник, і помічник оборонців фортеці, для яких на першому місці — захист віри, а вже через неї —

Література 70-90-х років XIX ст.

й України: «*покликав вас (Господь. — Авт.) стати твердо і купно до останнього подиху за хрест цей і за матір Україну*».

Михайло Грушевський, аналізуючи історичний період Хмельниччини, писав: «Релігія — це прапор національності в тім часі_ Церква — се предмет особливої уваги й опіки української суспільності, zarazом показник її національної сили і значення, живчик (тобто пульс. — Авт.) її національного життя». Отож зрозуміло, чому герої повісті не можуть поступитися святинами, символами віри: «*Не продамо нашої церкви і за наше життя!*» — вигукує один з оборонців Буші.

Активним захисником віри, наставником Орисі й інших оборонців виступає **панотець Василь**. Його образ, як і інші у творі, романтично-пафосний. Рефреном через увесь твір проходить його настанова про *богоданість і боговизначеність* усього і вся у світі:

«— *Я до вас, панотченьку, — сказала вона (Орися. — Авт.) рівним, спокійним голосом, — мій батько прислав з пригороду двох козаків для останньої оборони з нами замку — очевидно, кінець наш прийшов!*

— *Усе зважено на вічних терезах, — відповів стиха отець Василь, — без волі Творця ні єдиний волос не впаде з голови нашої.*

— *Панотче! Я без суперечки скорюся Його святій волі й донесу до кінця хрест, мені вложений.*

— *Не треба, проте ж, тратити надії, — казав далі батюшка, — закони Божі — недосліджені. Що для нашого грішного ока вбачається неможливим і необорним, те одним подихом уст Божих знищується в порох: хто-бо єсть більший від Господа і де джерело любові!*»

Сотник **Михайло Завісний** і його **козаки** — образи ідеалізовані. Старицький поетизує в романтичному ключі козацьку вольницю, звиягу, запорозьку науку для юнаків, а особливо — гумор. Навіть у батальних сценах репліки козаків щедро пересипані щирим сміхом:

«— *А тривайте, хай гукне ще й пані, — сказав ще й Шрам і приставив гнота до полочки.*

Д. Нарвут.. Іван Богун

Грюкнула пані, та так, що аж земля кругом стріпонулася і посипалася грудками в рів.

— *Докинула, докинула пані вельможна! — зрадили козаки. — Саме на середину греблі шерпнула!*

— *Спасибі, добродійко! — поклонилися другі. — Відпаса, хвала Богові, черево, так за те ж панськи й гримнула!*

— *Та он, гля, братці, — деякі аж припали до греблі, — певно, винюхують. панський гостинець..»*

Запорозька наука накладала свій відбиток на все життя козака — виховувала в ньому честь, гідність, вільнолюбність, відвагу й лицарство. Ось і родовитий шляхтич **Антось Корецький** не зміг утратити цих чеснот, саме вони не дають йому стати повнокровним представником агресивного, свавільного світу гоноровитої шляхти.

Цей образ найбільш динамічний і рельєфний у повісті: Антось не лише не погоджується з позицією нападників, а й розмірковує, як би закликати магнатів відмовитися від замірів поневолити Україну, як прихилити до мирного співжиття два сусідні народи.

ЗОР Знайдіть у повісті й прочитайте монолог Антося Корецького, що підтверджує цю його характеристику.

Проте мрії Антося виявилися недосяжними, тому його загибель бачиться символічною — як крах ілюзій щодо примирення двох народів.

с у д ж е н н я Історик і літературознавець **Степан Томашівський**: «Антось не лише наскрізь видумана особа, але й історично неможлива. Такого магната не те що не було в XVII столітті, не знайдемо його також за цілий час історичної Польщі. Се не тільки тому, що на польській землі такі постаті не родилися ніколи, навіть зродиться не могли перед XIX століттям. Антось — се виріб чистої фантазії Старицького і найкращий доказ, що історія для нього *tabula rasa*¹».

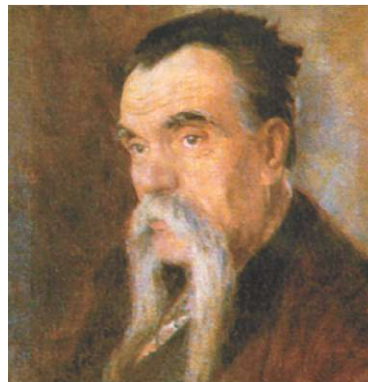
Літературознавець **Володимир Поліщук**: «Очевидна умовність образу Антося Корецького в атмосфері XVII століття тільки додатково підкреслює й увиразнює мистецьке "надзавдання", яке ставив перед собою і своїми творами М. Старицький: якнайефективніше перенести події історичної давнини на своє сьогодення, у тому числі й на проблеми пробудження національної свідомості українців, міжнародних відносин, слов'янофільства, просвітництва тощо. Так само очевидна й романтична підоснова мистецького конструювання такого образу, яка особливо концентровано виявляється в кінцевій долі (загибелі) героя».

%OpЧЄ Висловіть своє ставлення до наведених міркувань науковців. Яке з завдання них вам видається переконливішим, чому?

ЗОР Розгляньте портрет М. Старицького роботи Ф. Красицького. Які риси характеру, порухи душі письменника вгадуються на портреті?

Творчість М. Старицького стала єдиною ланкою між традиційною за стилем українською літературою (романтизм, реалізм) і новою, модерністською, яка почала зароджуватися на межі XIX- XX ст.

Ф. Красицький.
Портрет М. Старицького.
1904 р.

¹ *Tabula rasa* (з латин. *чиста дошка*) — тут фразеологізм ужито в значенні «той, хто слабо орієнтується в певній галузі знань».

завдання

1. Установіть відповідність

Персонаж

- 1 сотник
Завісний
- 2 шляхтич
Корецький
- 3 гетьман
Потоцький
- 4 воевода
Чарнецький

Портрет

- А** .[^] і хітливі безсоромні очі, і млява, знесилена постава — нагадували швидше фігуру знудженої повії, ніж мужнього ватага Посполитої Речі.
- Б** ...високий, широкоплечий, із сивими довгими вусами, з шрамом на лівім виску, він подібний до могутого дуба, що нажив собі силу під бурхотом бур.
- В** .[^]одягнений у звичайну бойову одіж; обличчя йому повне достоїнності й поваги; в очах, синіх, великих, світиться розум.
- Г** .[^]від його мусянжового, загартованого в боях обличчя віє холодом зимовим, з горбинкою ніс загнувся йому гаком, нагадуючи дзьоб ухижого птаха; у зеленастих очах яскріє сваволя і лютість.
- Д** .[^]огрядний і стрункий — красень-юнак; його біле, благородне чоло обмежали золотисто-каштанові кучері, на виразнім обличчі світилися ласкою і відвагою сині очі.

2. **НЕ НАЛЕЖИТЬ** до композиційних особливостей повісті «Облога Буші»

- А** пейзаж
- Б** інтер'єр
- в** епіграф
- Г** сон
- Д** обрамлення

3. У реченні «Це було тої доби, коли розпанахана Україна мусила в московського царя Олексія Михайловича оборони шукати» використано

- А** синекдоху
- Б** метафору
- в** оксиморон
- Г** паралелізм
- Д** персоніфікацію

- 4. У чому полягала мистецька й громадянська місія М. Старицького?
- 5. Розкажіть, що ви знаєте про Старицького-драматурга.
- 6. Доведіть, що «Облога Буші» за жанром — історико-пригодницька повість.

7. Укажіть ознаки романтичного стилю в повісті «Облога Буші».
8. Випишіть із повісті «Облога Буші» по два-три приклади власне архаїзмів та історизмів. Поясніть, яку роль вони відіграють у творі.
9. Яку роль відіграють картини природи в повісті «Облога Буші»? Проілюструйте свою відповідь прикладами з твору.
10. Чому, на вашу думку, творчий спадок М. Старицького й досі недостатньою мірою вивчений?
11. Напишіть невелике повідомлення (сім-дев'ять речень) про те, як позначився вплив творчості Т. Шевченка й В. Скотта на повісті М. Старицького «Облога Буші».
12. Якби вам довелося зняти рекламний ролик для майбутнього кінофільму за мотивами повісті М. Старицького «Облога Буші», то який би уривок ви для цього вибрали? Свій вибір обґрунтуйте.

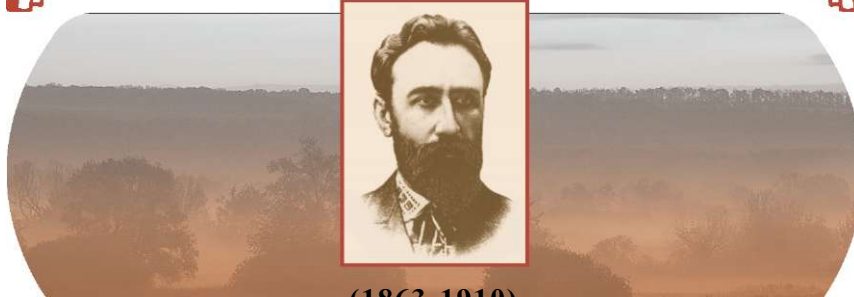
домашнє завдання

1. Дібрати заголовок до кожної з дванадцяти частин повісті «Облога Буші».
2. Об'єднавшись у малі групи, підготувати інсценізацію уривка з водевілю М. Старицького «За двома зайцями» (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Комишанченко М.* Михайло Старицький: Літературний портрет. — К., 1968.
- Левчик Н., Мороз Л.* Михайло Старицький // Історія української літератури: У 2 кн. Кн. 2: Підручник. — К.: Либідь, 2006. — С. 609-646.
- Панченко В.* Неубієнна література: Дослідницькі етюди. — К.: Твім інтер, 2007. — С. 102-108.
- Подолінна І., Подолінний А.* Повість «Облога Буші» Михайла Старицького // Дивослово. — 1994. — № 3.
- Поліщук В.* Художня проза Михайла Старицького: Монографія. — Черкаси: Брама, 2003. — 376 с.
- Хорунжий Ю.* Борвій. — К.: Радянський письменник, 1987. — 476 с.
- <http://doc-films.com/greatpeople/775-gra-doli-moye-serce-nozhami-projmaye-2007-tvrip.html>
<http://images.google.com.ua/images?hl=ru&source=hp&q>
<http://lib.ru/SU/UKRAINA/STARICKIJ/talan.txt>
<http://www.bookland.net.ua/author.php?id=207>

БОРИС ГРІНЧЕНКО

(1863-1910)

Один із псевдонімів Грінченкових був «Вартовий», і трудно добрати інше слово, яке так влучно охарактеризувало б його роль в історії рідного краю.

С. Сфремов

Борис Грінченко — визначний поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, мовознавець, фольклорист і етнограф, педагог, публіцист, організатор видавничої справи, бібліограф, громадський і політичний діяч. Життєва й творча доля Грінченка — це важкий шлях українського інтелігента, його невтомна творча й громадсько-просвітницька діяльність. Він зазнавав переслідувань та ув'язнень, постійно перебував під наглядом жандармів. Становлення його як письменника й громадянина відбувалося наприкінці ХІХ ст., у найглухішу пору суспільного життя України. То був час жорстокого придушення будь-якого національного самоствердження, час тотального витравлення всього українського — починаючи з ідеї й закінчуючи словом. І ось у цю «прокляту пору» Грінченко став одним із небагатьох пробуджувачів національної свідомості, справжніх будівничих національної ідеї, істинних патріотів України. Дуже влучно сказав про Грінченка письменник М. Чернявський: «Він більше працював, ніж жив».

Життєвий шлях письменника

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 р. на хуторі *Вільховий Яр* на *Харківщині* (нині — Сумська область) у небагатій дворянській родині.

Хутір Долбіно під Харковом, де мешкала родина Грінченків

Батько, Дмитро Якович, відставний штабс-капітан, мав 19 десятин землі, здебільшого порослої лісом, і водяний млин, який давав основний прибуток родині. *Мати*, Поліксенія Миколаївна, походила з російських дворян.

Читати й писати Борис навчився вже в п'ять років. Батьки дбали про освіту хлопчика: у зовсім юному віці він уже був знайомий із творами Дж. Байрона, В. Скотта, В. Гюго, М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Некрасова. Мовою спілкування в родині була російська, батько розмовляв українською тільки із селянами, удома ж цурався рідної мови, уважаючи її мужицькою.

Мати виховувалася в російській сім'ї полковника царської армії, тому зовсім не знала української, проте почала читати нею, коли побачили світ перші літературні праці сина. Тринадцятирічний Борис Грінченко в батьковій скрині випадково знайшов «Кобзаря». Відтоді поезія Тараса Шевченка зачарувала хлопця й стала для нього особистим Євангелієм. Він почав писати українською. Цікаво, що бабуся по батькові доводилася двоюрідною сестрою Г. Квітці-Основ'яненкові. У маєтку родини Грінченків часто збиралися освічені люди, гостював тут відомий байкар Петро Гулак-Артемівський.

Батько Б. Грінченка

Мати Б. Грінченка

Протягом 1874-1879 рр. хлопець навчався в *Харківській реальній школі*. Цей престижний на той час навчальний заклад давав ґрунтовні знання й відкривав перспективу для навчання в університеті. Однак з п'ятого класу Бориса *виключили й ув'язнили* через зв'язки з підпільною народницькою організацією. Поліція затримала Грінченка, коли він ішов на заняття; у його портфелі знайшли видані в Женеві М. Драгомановим заборонені брошури «Як наша земля стала не наша», «Про багатство і бідність» та ін. Харківський губернатор зробив усе для того, аби змусити батька зненавидіти сина: він дорікав Дмитрові Грінченку, що син дворянина поширює крамолу в суспільстві.

Батько, який дуже пишався своїм благородним походженням, приходив до ув'язненого сина й вимагав від нього назвати імена спільників, бив його, не давав води, переводив у найгірші камери, а в сильні морози наказував робити в них протяги. Борис Грінченко зізнався лише тоді, коли довідався, що його ідейні побратими вже виїхали з країни. Внаслідок тортур і нелюдських умов перебування у в'язниці Грінченко захворів на туберкульоз.

Після двомісячного ув'язнення Борис працював дрібним канцеляристом Харківської казенної палати. Склавши *екстерном іспити* при *Харківському університеті* на народного вчителя, у 1881-1894 рр. працював за фахом на Харківщині, Сумщині, Катеринославщині.

У ці роки Борис Дмитрович уславився своєю *педагогічною діяльністю*: уклав для дітей читанку «Од снігу до снігу», захищав ідею навчання дітей рідною (українською) мовою. На літніх учительських курсах у Змієві, що на Харківщині, він виступив з палкою промовою, яку взято за основу статті «Якої нам треба школи».

Борис Грінченко.
1879 р.

- 1 **Борис Грінченко** (уривок зі згаданої статті): «Ми бачимо таку річ, завсігди діти, які вчать своєю рідною мовою, розумніші, більше в їх хисту й думкою вони моторніші, ніж ті, кому затуркують голову мовою чужою. з чужомовної науки дитина дуже часто стає якоюсь недотепною, важкою на думку».

Марія Загірня —
дружина Б. Грінченка

До речі, на тих зміївських курсах Грінченко познайомився з молодою вчителькою *Марією Миколаївною Гладиліною*. Ця зустріч у його житті була, напевно, найсвітлішою. Щирі задушевні розмови, спільні інтереси, листування зблизило молодих людей так, що вони називали одне одного лише по-родинному: «сестро Марусю», «брате Борисе». На початку 1884 р. Борис одружується з Марією, яка стала йому вірним другом і соратником у всіх справах, а згодом — письменницею та перекладачем, відомою під псевдонімом Марія Загірня.

Від 1881 р. Б. Грінченко поєднує педагогічну діяльність із *письменницькою творчістю*. Під власним прізвищем і під різними псевдонімами (П. Вартовий, Іван Перекотиполе, Василь Чайченко, Б. Вільхівський) він систематично друкується в періодичних виданнях, найчастіше галицьких, бо в підросійській Україні слово українське було заборонене.

У 1880-х — на початку 1890-х років виходять друком його поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка», «Під сільською стріхою», «Під хмарним небом», «Пісні та думи», «Хвилини». Як і Панас Мирний, Нечуй-Левицький, Франко, Грінченко займався художньою творчістю тільки ввечері після роботи.

1 **Борис Грінченко:** «На поезію завсігди я мав тільки короткі хвилини, вільні від праці — часом любої, дорогої, здебільшого нудної, наймитської. Моя пісня — то мій робітницький відпочинок і моя робітницька молитва-надія».

Родина Б. Грінченка
(донька Настя
і дружина Марія Загірня)

У 1887 р. молоде подружжя Грінченків переїздить до с. *Олексіївки* на Луганщині. Відома освітня діячка, письменниця, українська патріотка *Христина Алчевська* відкрила тут народну школу в маєтку свого чоловіка. Вона була незадоволена тогочасним навчальним процесом і розшукувала справжніх ентузіастів освіти, тому й запросила Грінченка як авторитетного педагога. За короткий час ця школа стала найкращою в повіті. Тут Грінченко проявив себе як учитель-новатор, досвід якого і до наших днів не втратив своєї актуальності. Ним написано майже двісті художніх творів. У цей час Грінченкові з огляду на його педагогічні досягнення запропонували вступити до Західноєвропейської ліги вчителів. Борис Дмитрович погодився, але якщо буде представляти в ній не Росію, а Україну. Після такої заяви його кандидатура була відхилена.

Улітку 1891 р. Грінченко разом з іншими молодими патріотами (Віталієм Боровиком, Іваном Липою, Миколою Міхновським) заснував *Братство тарасівців*, що стало прообразом першої державницької партії в Східній Україні.

ЗОР

Пригадайте вивчене торік: що вам запам'яталося про Братство тарасівців та Івана Липу як одного з його організаторів.

У 1894 р. Б. Грінченко переїхав до Чернігова, тут він почав працювати в губернському земстві, займався упорядкуванням музею українських старожитностей. Організував видання дешевих книжок для народу українською мовою («Про грім та блискавку», «Велика пустиня Сахара», «Жанна д'Арк», життєписи І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.). Ці книжечки, що сіяли серед простих людей просвіту й пробуджували національну самосвідомість, видавалися багатотисячними накладками, і це в умовах офіційної заборони українського слова.

Б. Грінченко серед членів Чернігівської української громади

Проте головним захопленням Грінченка залишається творчість. Митець пробує свої сили в різних жанрах: пише повістеву дилогію «Серед темної ночі» і «Під тихими вербами», публікує п'єси «Ясні зорі», «Нахмарило», «Степовий гість», «Серед бурі», з'являються його наукові праці, зокрема «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» у трьох томах (1400 сторінок!), «З уст народу» і «Література українського фольклору». Щоб прилучати співвітчизників до світової літератури, письменник багато перекладає.

За участь в українському русі письменника звільняють із чернігівського земства. Родина опиняється без засобів до існування. Однак несподівано з'являється нова, нарешті цікава робота. Редакція журналу «Киевская старина» запропонувала письменникові взятися за підготовку видання словника української мови. У 1902 р. Грінченки оселилися в Києві.

Хоча частина словника вже була зібрана, але весь тягар підготовки видання ліг на плечі Бориса й Марії Грінченків. Незабаром ця титанічна праця увінчалася успіхом. У 1907-1909 рр. «Словарь української мови» вийшов у світ. Чотиритомне

Словник Бориса Грінченка

Література 70-90-х років XIX ст.

видання містить 68 тисяч слів із народної й писемної мови. Словник був удостоєний Російською імператорською академією наук другої премії імені Миколи Костомарова. Досі він залишається авторитетним, найбагатшим джерелом живої народної мови (у 1996 р. після багаторічної заборони словник було перевидано).

У Києві Б. Грінченко не тільки працював над словником, а й займався громадською діяльністю, організацією української преси й товариства «Просвіта». У 1904 р. став одним із лідерів новоствореної Української демократичної партії.

Донька Грінченків, *Настя*, також брала участь в українському національному русі, перекладала, писала літературні твори, захоплювалася музикою. Після закінчення гімназії поїхала у Львів, де навчалася на філософському факультеті університету. Незабутнє враження справила на дівчину зустріч із Франком. Приїжджаючи додому в Київ, незважаючи на перевірку, вона привозила підпільну літературу. За активну участь у революційних подіях 1905 р. Настю заарештували. У тюрмі вона захворіла на туберкульоз і 1908 р. померла. Невдовзі не стало і її крихітного синочка — єдиного онука письменника.

Страшне нещастя остаточно підкосило здоров'я невтомного трударя. У вересні 1909 р. на зібранні українцями кошти Грінченко в супроводі дружини виїздить на лікування до *Італії*. Проте навіть благодатне італійське підсоння¹ вже не врятувало змученого чоловіка. 6 травня 1910 р. видатний письменник, науковець, освітній і громадський діяч перейшов у вічність. Похорон відбувся 9 травня в Києві на Байковому цвинтарі.

с у д ж е н н я Іван Франко: «Борис Грінченко належав до неспокійних, "вихруватих" натур, котрі кидаються на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук».

Творчий доробок

До творчої спадщини письменника належать п'ять повістей, кілька драматичних творів, майже п'ятдесят оповідань, один том поезій і велика кількість публіцистичних, історико-літературних і науково-популярних праць.

Борис Грінченко як поет *дебютував* у 1881 р. у галицькому часописі «Світ» за сприяння І. Франка. Протягом життя він видав друком *шість збірок*, найпопулярніші з них — «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Хвилини» (1903). Більшість віршів поета є програмними народницькими творами, що мають глибоке громадське звучання. Найчастіше в них ідеться про страдницьке життя народу:

Убогії ниви, убогії села,
Убогий обшарпаний люд,
Смутнії картини, смутні, невеселі,
А інших не знайдеш ти тут.

Такі картини пригнічують, але водночас надихають на боротьбу, протест, обстоювання народних прав.

¹ Підсоння — місце, простір, добре освітлювані сонцем.

Борис Грінченко романтично змальовує своїх героїв у ліро-епічних творах — баладах («Смерть отамана», «Біла бранка») і поемах («Христя», «Галіма», «Леся, преславний гайдамака»). Перед читачем постає ціла палітра колоритних образів — старого отамана, який усе життя віддано боронив рідну землю; дівчини-бранки, українки Галіми, яка страждає на чужині в гаремі старого паші; славного повстанця Леся, який мужньо йде на страту, не бажаючи врятувати своє життя ціною морального падіння.

Грінченко залишив нам у спадок і довершені поетичні *переклади* Фрідріха Шиллера, Герхарта Гауптмана, Моріса Метерлінка, Генріка Ібсена, Йоганна Вольфганга Гете, Генріха Гейне, Віктора Гюго, Даніеля Дефо, Олександра Пушкіна. Літературознавець А. Погрібний зазначав, що завдяки зусиллям одного тільки Грінченка на межі ХІХ й ХХ ст. Україна одержала цілу бібліотеку світової літератури.

Життя й діяльність української інтелігенції — тема повістей «Сонячний промінь» (1890) і «На розпутті» (1891). У повісті «**Сонячний промінь**» письменник зосередив увагу на взаєминах інтелігенції із селянами. Сонячний промінь у широкому розумінні — символ знань, якими інтелігенти-культурники прагнуть наділити селян, аби поліпшити їхнє важке становище. Саме цю мету й ставить перед собою головний герой повісті «Сонячний промінь» **Марко Кравченко**, студент останнього курсу історико-філологічного факультету. Прибувши на запрошення поміщика Гординського як репетитор його сина, Марко навчає грамоти й селян, читає їм твори на українську тематику. Довідавшись про діяльність хлопця, поміщик звільняє його. Від важкої вчительської праці гине й реальний, земний «сонячний промінь» у житті Кравченка — донька поміщика Гординського, **Катерина**, яка зреклася свого середовища й вирішила працювати для народу.

Повість «Сонячний промінь» була заборонена цензурою, хоча Б. Грінченко в одному листі писав, що сам ретельно повилучав усі сумнівні місця.

Промовистою є назва повісті «**На розпутті**»: інтелігенти-народники, потрапивши в реальне життя села, розчаровуються у своїх ідеалах й опиняються на ідейному роздоріжжі. Повісті «Сонячний промінь» і «На розпутті» І. Франко характеризував як «цікаві спроби Б. Грінченка», який прагнув «на тлі сучасної української дійсності показати зародження нового типу радикального демократа».

Серед творів великої прози письменника особливе місце посідає диалогія, що складається з повістей «**Серед темної ночі**» (1900) і «**Під тихими вербами**» (1901). У центрі першої частини зображено родину типового українського селянина Пилипа Сиваша. Він чесний і працьовитий господар, виховав трьох синів — Дениса, Романа й Зінька. Починається твір оптимістично: родина за святковим столом вітає середульшого брата Романа, який повернувся зі служби. Батько, поглядаючи на синів, усвідомлює, що з «поважним, здоровим, як робочий віл» Денисом, із Зіньком, очі якого «сяяли цілим сяєвом молодого вогню», та ще й з Романом зможе «забагатіти».

Проте вже наступний день розчаровує батька: морально зіпсований **Роман** не збирається працювати, він зневажає рідних. Прагнення Романом легкого життя й гордування мужичою мовою призводять до родинних конфліктів. Працьовитий **Денис** відмовляється годувати запанілого брата, а той, не маючи грошей, починає красти. Вистеживши брата, Денис відводить його зі скрученими руками у волость. З «одягненого та обстриженого по-городянському» Романа тепер кепкують усі односельці. Осоромлений, Роман покидає рідне село й іде до міста, де знайомиться

Література 70-90-х років XIX ст.

з ватажком зграї конокрадів Хвигуровським. Зі спільниками-злочинцями Роман мститься братам, батькові й землякам — викрадає коней спочатку в рідних, а потім — в односельців. Селяни, спіймавши найстрашніших своїх ворогів — конокрадів, не раз чинили самосуди. Саме картиною страшного катування Романа й закінчується повість «Серед темної ночі». Денис, спіймавши Романа, спокійно споглядає, як селяни кидають його у вогонь: «*І в той час, як ноги йому (Романові. — Авт.) горіли, його страшні з муки очі бачили перед собою спокійну Денисову постать*».

Як протилежність старшим братам виступає в повісті **Зінько**, який живе за законами совісті, це тип правдошукача й доброї серцем людини. Тільки він один умовляв Романа жити нормальним життям і навіть зважився супроти волі батьків одружитись із сусідською наймичкою, яку Роман зробив покриткою.

Назва повісті символічна: селяни в постійних злиднях і здирствах безпросвітно скніють у темряві ночі. А ось назва другої частини діалогії «Під тихими вербами» звучить уже *іронічно*, адже під тихими вербами насправді чиняться страшні злочини, набагато страшніші, ніж ті, про які йшлося в першій частині. Розбагатілому Денисові, якому батько «*кинув, як собаці, його частку*» (адже не міг пробачити йому наругу над братом Романом), протистоїть молодший Зінько, який захищає права голої: він засновує для бідних селян касу, навчає їх читати. Хазяї села вбачають у Зінькові ту силу, що здатна підняти селян, тож жорстоко з ним розправляються, забивши ледь не до смерті. Надія, що посіяне Зіньком добро зійде, звучить у репліці однодумця Карпа в символічній сцені прощання Зінька з рідними (він помирає від знахарського зілля): «— *Ще не зійшло сонце? — Скоро зійде.*»

Борис Грінченко один із перших у нашій літературі написав *твори для дітей і про дітей*, позначені гуманізмом і глибоким проникненням у світ дитячої психології. З-поміж них найпопулярніші оповідання: «Сама, зовсім сама», «Олеся», «Украла», «Дзвоник», «Сестриця Галя» та ін. Правдиві страшні історії про дітлахів драгували тодішню цензуру, а надто те, що вони були написані українською мовою, про що переконує резюме цензора на одному з рукописів: «Написано, очевидно, для дітей, по они должны учиться по-русски! Рукопись задержать».

Ж Прочитайте одне з названих оповідань про дітей і висловіть свої міркування щодо спостережень Б. Грінченка як педагога й психолога за їхньою поведінкою в різних життєвих ситуаціях.

Грінченко в оповіданні «**Каторжна**» (1888) з майстерністю тонкого психолога простежує внутрішні спонукальні чинники, що зумовлюють поведінку людини від її народження до дорослого віку. **Тема** твору — показ розвитку особистості. Напівсирота **Докія** після того, як у дім увійшла

юль, августъ « сентябрь.

1888 г.

Ыр 'нАш!,^

7 (-мишИції иуз.

Журнал «Киевская старина»

зла мачуха, замкнулася в собі, перетворившись на «каторжну». Це була реакція на відсутність щодо неї доброти й ласки, якими сама дівчинка змогла б наділити багатьох. Не знаходить розуміння Докія і серед селянських дітей, вони теж з неї знущаються. Єдиною подругою дівчинки стає калина, до якої вона потайки приходив в особливо тяжкі хвилини: *«Калинонько, — каже, — моя червоная, рідна моя матінко! Покрий мене своїм листоньком зеленим, своїми ягідками червоними! Одна ти в мене рідная, улюблена! — каже, а сама плаче^.»*

Однак жорстока мачуха позбавляє сироту єдиної подруги — на зло їй вирубує кущ, якому Докія довіряла всі свої біди й жалі. Вирубання калини — характерний фольклорний мотив. В оповіданні, як і в народних піснях, він символізує страшну ненависть.

Зростаючи, дівчинка тільки й чула на свою адресу і вдома, і на вулиці глумливе прізвисько «каторжна».

К. Костанді.

В люди. 1885 р.

ЗОР На дитинство якого героя роману Панаса Мирного та Івана Білика *«Хіба реєуть воли, як ясла повні?»* подібна доля Докії? Що спільного в дорослому житті цих персонажів?

Підрісши, як і всі дівчата, Докія чекає свого нареченого. Її долею стає шахтар **Семен**. Він так заповнив серце дівчини, що впізнати її було неможливо: *«Ох, любила ж вона! Так любила, що всю душу віддала і назад не думала брати^ Ночі тихії, зірки небеснії! Тільки ви чули й бачили. Світе мій ясний, світе мій красний».*

ЗОР Яка спільна риса (яскраво помітна в наведеному вище уривку) властива мові оповідань *«Каторжна»* Б. Грінченка й *«Максим Гримач»* Марка Вовчка?

Однак не судилося щастя Докії: її підло зрадив Семен. Зневажена дівчина мстить хлопцеві, але й сама гине тому, що у фатальну мить свого життя вона пройнялася вболіванням за маленьку дівчинку Саньку, яка була в палаючому будинку. *«За що?»* — це останнє запитання, з яким Докія помирає і яке повторює оповідач (автор). Цим він спонукає нас, читачів, замислитися над тим, чому так багато горя й сліз інколи завдають люди і чому душа не завжди відкрита щирому співчуттю.

ЗОР Чому, на ваш погляд, це оповідання є психологічним? Проілюструйте свої міркування цитатами з твору.

Переслідуваний царатом, Грінченко залишався в немилості й у комуністичну добу, хоча сповідував ліві, революційні політичні погляди. Йому не простили українського патріотизму, державницької позиції, великої праці задля пробудження національної самосвідомості народу. Понад тридцять років твори письменника були заборонені, його ім'я замовчувалося.

Нині творчий доробок митця широко вивчається в школах, його ім'ям названо вулиці й бібліотеки в містах і селах України, Київський міський педагогічний університет.

Література 70-90-х років XIX ст.

— с у д ж е н н я Сучасний літературознавець **Анатолій Погрібний**: «Титан праці — стосовно нього це не гучний епітет, а об'єктивна констатація. Грінченко умів поєднувати у своїй особі художника й політика, людину тонких естетичних почуттів і громадсько-культурного діяча, якого раз по раз полонила невідкладна для нації практична робота. Крайні здобутки великої праці Грінченка — невід'ємна частина духовного світу українського народу».

завдання

1. До творів для дітей і про дітей належить оповідання Б. Грінченка
А «Під тихими вербами»
Б «Серед темної ночі»
В «Ясні зорі»
Г «Дзвоник»
Д «Сонячний промінь»
2. Як ви розумієте слова М. Чернявського, сказані про Грінченка: «Він більше працював, аніж жив»?
3. Які мотиви переважають у поетичній творчості Б. Грінченка?
4. Прокоментуйте назви повістей Б. Грінченка «Серед темної ночі» і «Під тихими вербами».
5. За якими ознаками літературознавці називають оповідання Б. Грінченка «Каторжна» психологічним?
6. Прокоментуйте слова літературознавця С. Єфремова, узяті за епіграф до творчості Б. Грінченка.
7. Доберіть заголовки до кожної з трьох частин оповідання «Каторжна».

домашнє завдання

1. Написати міні-вір-роздум (7-10 речень) на тему «В оповіданнях Бориса Грінченка перемагає добро чи зло?».
2. Підготувати невелике повідомлення про «Словарь української мови» Бориса Грінченка (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Грінченко Б.* Твори: У 2 т. — К.: Вид-во АН Української РСР, 1963.
- Животенко-Піанків А.* Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка. — К.: Просвіта, 1999. — 176 с.
- Слоньовська О.* Конспекти уроків з української літератури. 10 клас. — К.: Рідна мова, 2000. — 276 с.
- Погрібний А.* Борис Грінченко // Літературні явища і з'яви. — К.: Аспект-Поліграф, 2007. — С. 233-317.

<http://images.google.com.ua/images?Ы>
<http://www.bookland.net.ua/author.php?id=182>
<http://www.library.lg.ua/grin/>

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

наприкінці XIX ~ на початку XX ст.

РАННІЙ
МОДЕРНІЗМ

Ранній модернізм

На межі XIX-XX ст. у європейській духовності, культурі й науці поступово утверджується новий тип світосприймання й мистецький напрям — *модернізм*.

Що ви дізналися про модернізм та його течії з курсу зарубіжної літератури?

Появу модернізму зумовили дві основні причини.

1. *Гносеологічна*. Людину вже не задовольняли відповіді на головні питання буття, які давав реалізм. Природничі науки на межі століть зробили відкриття (поле як форма існування матерії, подільність атома та ін.), що порушили й спростували старі матеріалістичні уявлення про будову світу; знову набули актуальності тези про непізнаність і неможливість цілковитого пізнання світу, про малу ефективність суто раціонального пізнання. Ставало очевидним, що для глибшого осягнення природи й сенсу існування світу й людської душі необхідно поєднувати свідомі й поза-свідомі, раціональні й ірраціональні (емоційні, інтуїтивні) ресурси психіки.

2. *Психологічна*. Не задовольняла також реалістична настанова, за якою особистість цілком залежна від суспільних умов, середовища й виховання. Людина хотіла бути вільною, мати право вибору, активно творити свою долю, виявляти неповторність.

Хмарочос

Перипат автомобіль

На перший план у модернізмі виходить конкретна людина — унікальна *особистість* з Гі складним внутрішнім світом, психологією. На межі XIX й XX ст. виразно модернізуються всі сфери життя. Людина хотіла, наприклад, наблизитися до небес, тому й почала споруджувати хмарочоси (здебільшого — в Америці); забажалося їй швидкої їзди, повітроплавання — і в 1886 р. з'являється перший автомобіль, а в 1903 р. — перший літак. Прагнення проникнути в глибину матеріального світу привело до відкриття радіоактивності й обертальних магнітних полів; потреба в запасах хліба й вина стимулювала на півдні України вирощування нових сортів озимини (відомий вам меценат, агроном Євген Чикаленко), а в Криму — приборкання масандрівських водних ресурсів (гідролог Іван Сікбрський, рідний дядько знаменитого в майбутньому українського авіатора, винахідника гелікоптера) та освоєння новітніх технологій виноробства (Лев Голицин у містечку Новий Світ). Помітним кроком уперед у психологічній науці став психоаналіз австрійця Зигмунда Фрейда, який зосередив увагу на позасвідомих основах нашої душі.

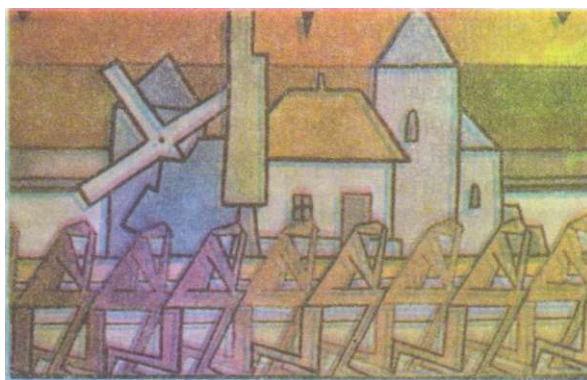
Бурхливо розвинувся новий напрям у мистецтві. Чітко й однозначно визначити сутність цього багатогранного, внутрішньо суперечливого способу світосприймання дуже складно. Тому досі різні літературознавці по-різному характеризують його. І все ж більшість дослідників сходяться на тому, що визначальні риси модернізму як мистецького напрямку такі:

- *Інтуїтивний*¹ спосіб осягнення світу разом із логічним.
- *Індивідуалізм*, зосередження на «Я» автора, героя, читача.
- Заперечення залежності характеру й зв'язків героя лише від зовнішніх умов його життя. Посилена увага до *психологізму*, *позасвідомих* сфер душі, внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я». Різницю між реалізмом і модернізмом у психологічному аналізі людини чітко визначив І. Франко.

Іван Франко: «Коли старі письменники виходять від малювання зверхнього світу природи, економічних і громадських обставин — і тільки при допомозі їх силкуються зробити зрозумілими даних людей, їх діла, слова й думки, то новіші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магичною лампою, освічують все оточення. Властиво, те оточення само собою їм мало інтересне і вони звертають на нього увагу лише тоді й оскільки, коли й оскільки на нього падуть чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться змалювати».

Отже, коли в класичному реалізмі людський характер розглядається найчастіше як наслідок зовнішніх впливів, обставин і подій, то в модернізмі вся увага переноситься на особистість, її внутрішній світ, людина постає самодостатньою індивідуальністю зі складною душевною організацією.

- Використання *символу* як засобу осягнення світу.
- Потужний струмінь *ліризму* (навіть у прозі й драматургії), тобто в модерністських творах значна увага приділяється почуттям, емоційному стану героя, у них добре відчутна настроєвість. Якщо реалізм був добою епічних жанрів, а поезія в той час майже цілком деградувала, то модернізм — навпаки — став розквітом поезії, а водночас навіть найпопулярніша епіка (романна, повістєва, драматична) набуває ліричності.
- Глибокий *естетизм*. Якщо реаліста насамперед обходило, «що сказати», то для модерніста велике, часто головне значення мало, «як сказати». Краса для модерніста — уже не тільки форма, а й зміст, мета його творчості; у творенні краси (ідей, образів, композицій, мови, віршування) він убачає свою місію щодо вдосконалення світу.

К. Піскорський.
Україна
іпрігноблена.
1919 р.

¹ *Інтуїція* (латин, *уважно дивлюся*) — позасвідоме пізнання істини без допомоги досвіду і доказів.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

- *Умовність*. Ця риса спричинена попередніми (психологізмом, символізацією й естетизмом). Мистецтво класичного реалізму намагалося бути безпосереднім відтворенням життя, прив'язувалося до суспільно-побутової повсякденної реальності. Однак тоді поза увагою залишалися позасвідомі, ідеальні, вічні основи буття. Найчастіше їх розкривають модерністи через умовні образи-символи. Сприймаючи ці образи, ми розширюємо обрії свого буття, досягаємо вічність, таємниці духовного світу.

- *Волюнтаризм* (від латин. *voluntar* — воля). Це культ сили волі, активності, боротьби. Волюнтаризм став відповіддю на раціоналістичну пасивність, споглядальність, фаталістичність (покору нібито всемогутнім законам природи) людини доби реалізму.

- *Ідеологічність*¹. Ця риса безпосередньо пов'язана з попередньою. Для модерніста дуже характерна переконаність, що людина здатна перебудувати, удосконалити дійсність, він зазвичай пропагує власний рецепт такої перебудови.

Основні течії модернізму: *імпресіонізм, неоромантизм, неокласицизм, символізм, експресіонізм, неореалізм, футуризм, сюрреалізм*. Докладніше про ці течії ви довідаєтеся далі, аналізуючи творчість найяскравіших їх представників.

Етапи модернізму. Ця проблема викликає найбільше дискусій серед літературознавців, особливо щодо співвідношення двох понять: *модернізм-авангардизм*. Одні дослідники їх цілком розмежовують, модернізмом називають усе те, що вже усталилося в мистецтві XX ст., вважається естетично вартісним; авангардизмом — експериментальні, естетично сумнівні пошуки на крайніх межах мистецтва, пошуки, які ще не набули масового визнання. Інші науковці розглядають модернізм-авангардизм як взаємопов'язані ширше й вужче явища, виокремлюючи певні етапи в історії модернізму (звісно, межі між ними розмиті, невизначені). Другий підхід видається переконливішим. За цією логікою, можна виокремити три етапи модернізму.

1. Декаданс (від фр. *decadence* — занепад). Явища, подібні до цього, характерні для непевного періоду завершення, занепаду будь-якої культурно-історичної епохи (руйнування звичної моделі життя в уяві багатьох сучасників ототожнюються із вселенською катастрофою). Декаданс, що постав із занепадом реалістичної доби, набув поширення наприкінці XIX — на початку XX ст. спочатку у Франції, а тоді і в решті європейських країн. Для нього прикметний: 1) *песимізм*: уявлення, за яким у світі неподічно панує зло, потворність, хаос, і людина зовсім не здатна цьому протистояти. Тому з'являються: 2) *фаталізм* — сумовитість, страх перед ...иттям, відчуття безмежної втоми, відчаю, зневіри в людині, прагнення забуття, утечі від реальності в мистецькій практиці; 3) розкривається *краса згасання*, смерті, перевага блідих барв, мінорні ритми.

Декадентами на певних етапах свого творчого шляху були, зокрема, Артур Рембо, Поль Верлен, Стефан Малларме у *Франції*; Еміль Верхарн, Моріс Метерлінк у *Бельгії*; Оскар Уайльд у *Англії*; Іван Франко (у добу написання «Зів'ялого листа»), Микола Вороний, молодомузівці, Григорій Чупринка, Микола Філянський в *Україні*; М. Міцинський, Міріам у *Польщі*; Дмитро Мережковський, Федір Сологуб, Зінаїда Гіппіус, Олександр Блок, Андрій Бєлий, Микола Арцибашев у *Росії*.

¹ *Ідеологія* (від грец. *idea* — образ і *logos* — слово, наука) — система поглядів та ідей: політичних, правових, естетичних, релігійних, філософських; світогляд.

2. Наступний етап — власне модернізм. Це період розквіту напрямку, який тривав від початку до другої половини ХХ ст. У цей період працювала ціла плеяда видатних митців — від Франца Кафки, Василя Гашка, Івана Франка, Джеймса Лойса, Лесі Українки, Михайла Булгакова, Андрія Платонова, Миколи Хвильового до Джорджа Орвела, Ернста Хемінгуей, Германа Гессе, Вільяма Фолкнера, Габріеля Гарсія Маркеса, Ліни Костенко, Євгена Євтушенка, Чеслава Мілоша, Василя Симоненка, Івана Драча, Василя Стуса. У цей час найбільш виразно виявилися згадані вище риси модернізму.

3. Ліванський етап (від фр. *avant-garde* — сторожа, передовий загін). Цей етап виник ще в роки Першої світової війни і її рідких формах продовжує існувати й досі. Це мистецтво протесту і руйнування. Авангардисти заперечують міщанське лицемірство і банальність офіційної культури. Вони прагнуть створювати нові форми життя. Тому їм даються до епатажних вибриків (у житті і творчості), до різкого народювання того, що видається «благоприятному» послідовству священним і поборюваним. їхнє бачення і відтворення життя неодмінно гротескове, цинічно-саркастичне (хоча це найбільш маска, під якою криється романтична, вишукана душа). Авангардисти рідко відкидають попередні мистецькі традиції, намагаються доторкнути до змістової й формальної принципів творчості.

Авангардизм виявився у доробку художників і скульпторів — Сальватора Ділі, Пабло Пікассо, Олександра Архипенка, Василя Капдинського, Казимира Малевича, Марка Шагала; письменників Бертольда Брехта, Поля Елюара, Давида Бурлюка, Володимира Маяковського, Пабло Неруди, Михайля Семенка, Гео Шкурупія, Валеріяна Поліщука. Певне відродження елементів авангардизму помічаємо в українській літературі 1960-х років (І. Драч, М. Вінграновський). У 1980—1990 рр. голосно заявив про себе український неавангардизм — літературні гурти «Бу-Ба-Бу» (Віктор Неборак, Юрій Андрухович, Олександр Ірванець), «Пропала грамота» (Семен Либонь, Юрко Позаяк, Віктор Недостун), «ЛуГоСад» (Іван Лучук, Назар Гончар, Роман Садловський) та ін.

Особливості українського модернізму

1. У західноєвропейських літературах (насамперед французькій) існувала певна послідовність течій: символізм — імпресіонізм — експресіонізм; неоромантизм — неокласицизм — неореалізм — сюрреалізм тощо. В Україну ж модернізм «запізнівся» на 10-20 років, тому письменники одночасно опановували стилі, які на Заході вже «відквітнули». Це зумовило синкретизм різноманітних модерністських течій у нашій літературі.

¹ Синкретизм — поєднання різних поглядів, настанов.

К. Малевич. Корова і скрипка. 1913 р.

Вистава театру «Руська бесіда». У головній ролі — Лесь Курбас

В. Кандинський. Імпровізація.
Ущелина.
1914 р.

Є. Сагайдачний.
По воду.
1920-і роки

Ф. Кричевський.
Центральна частина
триптиха «Життя». 1927р.

2. Західноєвропейський модернізм в основному був аполітичним і дистанціювався від соціально-літературних проблем (окрім авангарду). Український модернізм хоча зрідка декларував такі наміри (Микола Вороний, молодомузівці, неокласики), але все ж зберігав тісний зв'язок із національним, соціально-політичним життям. Це іноді негативно позначалося на художньому, естетичному рівнях творів, проте й увиразнювало актуальність, величезне значення й авторитет української модерної літератури в житті народу, не давало їй змізерніти, перетворитися лише на розвагу.

Початок XX ст. ознаменувався новим українським національним відродженням. На підросійській! Україні його особливо активізувала Революція 1905 р. Розгорнули діяльність українські політичні партії, громадські організації, насамперед «Просвіта», з'явилися україномовна преса, книгодрукування, дуже поживалося театральне, музичне й літературне життя.

З 1907 р. в Києві діє перший стаціонарний український театр Миколи Садовського. У 1916 р. Лесь Курбас засновує «Молодий театр», що модернізував сценічне мистецтво.

Формується модерний національний стиль у музиці. Це поєднання фольклорної традиції з ускладненням ладотональних відносин, збагачення гармонії (видатні молоді композитори того часу — Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Олександр Кошиць).

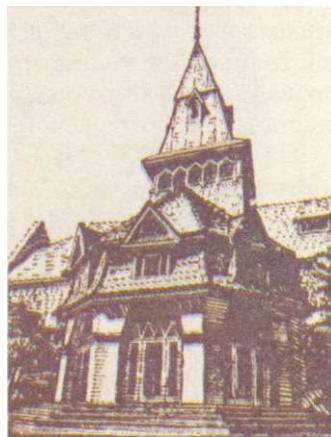
Будинок
з химерами.
м. Київ

Оригінальні модерністські стилі виробляють художники й графіки — Олександр Мураїко, Іван Труш, Василь і Федір Кричевські, брати Бойчуки, Георгій Нарбут.

У цей час в архітектурному стилі почали використовувати нові технології й матеріали: метал, бетон, залізобетонні конструкції. Класичним зразком стилю модерн є Будинок з химерами (1901-1902) архітектора Владислава Городецького. Започаткувалось українське кіно. У 1893 р. механік Одеського університету Й. Тимченко спроектував перший кіноапарат, а в 1896 р. з'являються перші фільми. Зокрема, було екранізовано твори І. Котляревського, Г. Квітки-Онов'яненка, М. Гоголя.

І все ж найвизначніші досягнення мала *художня література*. У цей час на ниві рідної о слова виступає різний напрямів: продовжували *реалістичну традицію* Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Олена Пчілка, Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий, Марко Кропивіцький, Павло Грабовський, Борис Грінченко. Деякі автори (І. Фрапко, М. Коцюбинський) почали працювати як реалісти, а потім поступово перейшли на позиції нового світосприймання. Молодші ж письменники одразу обирали *у^іях модернізму*. Це Ольга Кобилянська, Леся Українка, Василь Стефаник, Володимир Винниченко, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Микола Вороний, Архип Тесленко, Гнат Хоткевич і багато інших талановитих митців.

Оновлення мистецького світосприймання спричинило бурхливі дискусії, що було цілком закономірно. Однак непроникної прірви між традиційниками й новаторами, звичайно ж, не було. Усі вони разом творили прекрасну й багатогранну рідну літературу.

Центральна частина корпусу подолікарні.
м. Миргород

Анатолій Погрібний: «Варто окреслити ті параметри праці, яка саме й уможливила визрівання в нашій літературі того дерзновенного молодого вина, що іменується модернізмом. Виконали її, підкреслимо, не хто інші, як "популісти", народники. Вони

- вирвали українське слово з могильного склепу, що в нього замурував його своїми відомими указами царат;
- витворили і виховали хай і нечисленного читача українського слова, без наявності якого ні "популістська", ні модерністська література неможлива;
- апробували й утвердили жанрове розмаїття;
- наростили в літературі, переходячи до все складніших мистецьких завдань, домінанту художнього критерію, що від неї, зрештою, і відштовхнулися модерністи на початку ХХ ст. Тобто — усе це була праця, без якої утвердження якісно вищого мистецького етапу в розвитку літератури було б немислимим».

ЗІР

Які елементи наближення до модернізму, на ваш погляд, виявились у творчості І. Карпенка-Карого, М. Старицького, Б. Гоїнченка?

Літературну дискусію щодо модернізму розпочав у 1901 р. молодий поет *Микола Вороний*. Старші учасники дискусії, прихильники народницької традиції, головне завдання літератури вбачали в боротьбі за соціальні й національні права українського народу. Молодші — уважали за необхідне зважати й на художню якість творів, витонченість форми, естетичні пошуки.

На початку XX ст. в Галичині сформувалася група українських *модерністів* — «Молода муза». До складу цієї групи входили *Петро Карманський*, *Богдан Лепкий*, *Василь Пачовський*, *Сидір Твердохліб*, *Остап Луцький*. Вони видавали журнал «Світ» (1906-1907), збірки поетичних творів. Поети-молодомузівці були *символістами*, намагалися звільнити слово від суспільного, ідеологічного навантаження, пронагували ідеї «чистого мистецтва». Подібні естетичні настанови сповідували тоді також європейські угруповання «Молода Бельгія», «Молода Німеччина», «Молода Австрія», «Молода Польща», за зразком яких і була створена українська «Молода муза». Прикметю, що в пізніших творах більшості молотомузівців разом з інтимними, психологічними, естетичними з'явилися й гостросуспільні мотиви.

Осередком східноукраїнського модернізму став київський журнал «Українська хата» (1909-1914). Довкола нього об'єдналася група молодих талановитих, по-новаторськи налаштованих митців. Це насамперед критики *Микола Євшан*, *Андрій Товкачевський*, *М. Сріблянський* (*Микита Шаповал*). Вони вважали, що українській літературі потрібно відходити від примітивного однобокого народництва, яке наївно ідеалізувало абстрактні народні маси, спрощено трактувало складні суспільні й мистецькі проблеми. У центрі творчості має бути людина-індивід, як у європейському модернізмі, навіть надлюдина (Ф. Ніцше) з її неповторним внутрішнім світом.

в «Українській хаті» друкували твори Олександра Олеся, Грицька Чупринки, Миколи Вороного, Галини Журби, Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Спиридона Черкасенка й молодих тоді початківців — Максима Рильського, Павла Тичини, Михайля Семенка. З'являлися також переклади західних авторів — Шарля Бодлера, Кнута Гамсуна, Петера Альтенберга, Єнса Якобсена, Генріха Манна та ін.

Отже, в українській літературі наприкінці XIX — на початку XX ст. ще продовжують з'являтися й реалістичні, народницькі твори, але панівним напрямом уже поступово стає модернізм. У творчості окремих письменників (І. Франка, М. Коцюбинського, А. Тесленка, С. Васильченка та ін.) традиційна й новаторська настанови щільно переплітаються й взаємозбагачуються.

ЛІТЕРАТУРА

- Розсіпані перли. Поети «Молодої музи». — К.: Дніпро, 1991.
Євшан М. Критика. Літературознавство. Есеїстика. — К.: Основи, 1998.
Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі. — К.: Стило, 2008.
Моклиця М. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика. — Луцьк: Вежа, 1998.
Наєнко М. Художня література України: від міфів до модерної реальності. — К., 2008. — С. 444-436.
Пахаренко В. Основи теорії літератури. — К.: Генеза, 2009. — С. 202-213.
Слоньовська О. Конспекти уроків з української літератури. 10 клас. — К.: Рідна мова, 2000. — 276 с.

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служити!
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жити.

І. Франко

Іван Франко — найвидатніша постать в українській культурі після Тараса Шевченка, геній світового рівня, який засвідчив своєю творчістю титанічний духовний потенціал нашої нації.

Син сільського коваля, І. Франко тільки завдяки своєму розумові й силі вочі досягнув найвищого в Європі рівня освіченості: навчався у Львівському університеті, у Віденському — захистив дисертацію доктора філософії. Вільно володів античними, а також майже всіма основними європейськими мовами.

Він залишив визначну спадщину як поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, літературознавець, фольклорист, етнограф, мовознавець, політолог, соціолог, публіцист. Дослідникам відомі понад 6000 творів І. Франка! За радянських часів було видано зібрання його творів у 50 томах, але багато праць залишилися неопублікованими, передовсім з ідеологічних міркувань. Нині науковці готують зібрання творів І. Франка в 100 томах. Франкознавці влучно кажуть: «Франко — велетенське море, а кожен дослідник лише ходить його берегом».

ЗВР Що вам запам'яталося про життя і творчість І. Франка з вивченого в попередніх класах?

Життєвий шлях письменника

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 р. в селі *Нагуєвичях* Дрогобичського повіту, недалеко від Львова.

Батько, Яків Франко, був сільським ковалем. В автобіографічному оповіданні «У кузні» Іван Якович напише: «На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцній огонь. У ньому пронизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугля, і яриться в його глибині щось іще біліше, променяє-те... Се огонь у кузні могого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною у свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі».

Мати, Марія Франко (Кульчійська), походила із збіднілого, але шляхетського роду, була гордою вдачі, мала чутливе до краси серце.

Спочатку Івась навчався в початковій школі сусіднього села Ясениці-Сільної (1862-1864). За два роки навчання він уже добре оволодів трьома мовами: українською, німецькою й польською. «"Якесь воно не таке, як люди", — казали про нього сусіди, і це ж саме "не таке" помічав у ньому й батько-коваль, вирішивши будь-що одірвати сина від кузні й спровадити в якусь іншу науку», — згадує М. Коцюбинський. Пізніше хлопець навчався в так званій нормальній школі Дрогобича (1864-1867) і Дрогобицькій гімназії (1867-1875). Навчання в цих закладах було марудним: талановитий Івась постійно зазнавав знущань від своїх учителів, хоч і виявляв значні здібності й старання. Діти в Дрогобицькій нормальній школі «туманіли зо страху, тратили голос, тратили пам'ять, віру в себе...» (про навчання в тогочасній школі більше можна прочитати в автобіографічних оповіданнях І. Франка «Отець-гуморист», «Чистописання», «Оловець», «Грицева шкільна наука»).

У дев'ятирічному віці Іван утратив найближчого порадогійка — *свого батька*. У родині залишилися мати з чотирма дітьми й розладнане господарство. Щоб підтримати родину, мати вдруге виходить заміж. Вітчим, *Гринь Гавришук*, був доброю людиною, він щиро полюбив дітей своєї дружини, сприяв тому, щоб Іван продовжував навчання. У п'ятнадцятирічному віці Франко втратив і матір, яку дуже любив і з теплом згадував у своїй пізнішій поезії:

Мамо, голубко! Зараня в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.
Ох, і не раз тая пісня сумненька
В хвилях великих незгоден життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька.
Сил додала до важкого пуття.

Незважаючи на життєві трагедії, Франко навчався в Дрогобицькій гімназії дуже добре, став найкращим учнем. Він мусив сам хоч якось заробляти на життя: давав однокласникам із багатших родин платні уроки з математики, іноземної мови, історії. Навчаючись у гімназії, Іван зібрав чималу бібліотеку — майже

Іван Франко.
1870р.

500 книжок, захопився фольклором. Спочатку пісні записував від матері, далі — там, де тільки випадала нагода. Уже незабаром уклав два великі зошити записів — майже 800 творів.

У цей же час юнак сам починає писати. *Перший вірш* Франка мав назву «На Великдень 1871 року» й був присвячений батькові. Хлопець перекладав також твори Гомера, Софокла, Горация, «Слово о полку Ігоревім», «Краледворський рукопис» (одну зі знаменитих літературних містифікацій Вацлава Ганки, що спричинили чеське національне відродження). У 1874 р. у львівському студентському журналі «Друг» під псевдонімом Джеджатик уперше з'являються вірші вісімнадцятирічного Івана — «Моя пісня» і «Народна пісня».

У 1875 р. Іван Франко вступив на *філософський факультет Львівського університету*. Тут він співпрацює зі студентським журналом «Друг», друкуючи в ньому свої нові переклади, вірші, літературно-критичні розвідки, публіцистичні праці. Юнак вливається в суспільно-політичне життя, навколо нього гуртується патріотично налаштована молодь.

У той час уми передових діячів Європи заповнили новомодні соціалістичні ідеї, які, здавалося, дадуть свободу та щастя людині й нації. Молоді небайдужі галичани (насамперед завдяки старанням М. Драгоманова) теж підтримували ці ідеї. Франкові це захоплення обійшлося надто дорого. У 1877 р. його було *вперше заарештовано* за соціалістичну пропаганду (митець провів дев'ять місяців у тюремній камері разом із кримінальними злочинцями). Після звільнення галицька інтелігенція показово вороже поставилася до нього: більшість видань не друкували його творів. У цей час він заробляв собі на прожиття журналістською діяльністю. Проте найбільше підкосила молодого Франка *особиста любовна драма*: батько його коханої, *Ольги Рошкевич*, заборонив опальному митцеві з нею зустрічатися й змусив дочку вийти заміж за іншого. Довідавшись про цей шлюб, Франко тяжко занедужав, мало не помер.

Згодом Іван разом із товаришем і спів'язнем М. Павликом починає видавати на кошти, одержані від М. Драгоманова, журнал «Громадський друг», у першому числі якого друкує свій вірш із промовистою назвою «Товаришам із тюрми»:

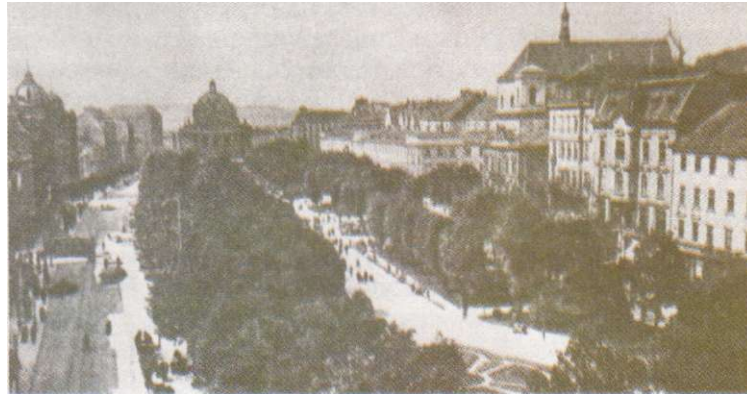
Наша ціль — людське щастя і воля.
Розум владніший без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє.
Вільна праця і вільна любов!

Після заборони «Громадського друга» Франко видає друком два збірники журнального типу «Дзвін» і «Молот», що, по суті, були продовженням попереднього часопису. У цих виданнях був опублікований знаменитий вірш «Каменярі» і гострополемічні статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» і «Література, її завдання і найважливіші ціхи». У серії книжок «Дрібна бібліотека» митець друкує багато своїх перекладів із різних літератур.

Насичена діяльність Франка була перервана *другим його несподіваним арештом* у березні 1880 р. й тримісячним ув'язненням у коломиїській тюрмі. Митця звинуватили в підбурюванні місцевих селян проти «закоїного порядку» і влади. Звичайно ж, він був змушений припинити університетські студії. Після звільнення Франко, хворий на малярію, голодний, ішов пішки з Коломиї до рідного села. Спочатку староста заборонив йому мешкати в Нагуєвичах, аж доки не надійде паспорт із Дрогобича. Знесилений митець під наглядом жандарма змушений був повернутися до Коломиї, про зазнані в дорозі муки він писав: «Тяжка це була дорога, після котрої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях». Враження про це ув'язнення письменник передав у творі «На дні».

З 1881 р. у Львові за участю І. Франка виходить друком журнал «Світ», у якому він публікує перший у європейській літературі роман із робітничого життя «Борислав сміється». Через матеріальну скруту Франко змушений повернутися в Нагуєвичі до вітчима й працювати по господарству. Часу на творчість не було,

• *ціхи* — риси.

м. Львів.
Друга половина
XIX ст.

тож він писав уночі. У таких умовах письменник створює повість «Захар Беркут», перекладає трагедію «Фауст» Гете, поему «Німеччина» Гейне, пише статті про Т. Шевченка.

З 1883 р. Франко знову у Львові, тут він працює в журналі «Зоря». У 1885-1886 рр. нелегально відвідує Київ з метою поглибити співпрацю інтелігенції Західної і Східної України, розділених між двома імперіями. Тут письменник налагоджує контакти з М. Лисенком, М. Старицьким, Г. Нечуєм-Левицьким, іншими знаними діячами. Пізніше саме за посередництва Франка в Західній Україні будуть надруковані «Гамлет» у перекладі М. Старицького, «Книга пісень» Г. Гейне в перекладах Лесі Українки й Максима Славинського та ін.

Перебуваючи в травні 1886 р. в Києві, Франко познайомився з освіченою, розумною, широкою дівчиною — випускницею Вищих жіночих курсів Ольгою Хоружинською. Курсистку приваблювала популярність його як політичного діяча й

: ' •

І. Франко з дружиною.
1886 р.

письменника. Любовних віршів Франко їй не писав, але після недовгого листування, виходячи зі своїх політичних ідеалів, узяв із нею шлюб. У каплиці Колегії П. Галагана на весіллі, що сприймалось як вінчання Західної та Східної України, були М. Лисенко та інші члени «Старої громади».

Іван Франко: «З теперішньою моєю жінкою я одружився без любові, а з доктрини, що треба одружитися з україночкою (себто дівчиною зі Східної України, а не з галичанкою. — *Авт.*), і то більш освіченою, курсисткою. Певна річ, мій вибір був не архібіскупчий, і, мавши іншу жінку, я міг би розвинути краще й доклати більшого, ну та дарма, судженої конем не об'їдеш».

Родинне життя Франків було нелегким. У львівському середовищі Ольга так і залишилася чужою, часто її називали зневажливо «москалькою», «малороскою». Спочатку стос>ткі подружжя трималися на

порозумінні й повазі. Ольга Хоружинська вивчила українську мову, була вірною дружиною, доброю матір'ю (народила Франкові чотирьох дітей), дала гроші на його навчання в аспірантурі. Допомогала чоловікові в літературній праці, на свій кошг опублікувала книжку Франка «В поті чола» і вдруге збірку «З вершин і низин». Вони разом видавали журнал «Життє і слово», поет присвятив дружині одну з кращих своїх збірок — «З вершин і низин». Проте постійні нестатки, тяжка непродуктивна праця й негаразди озлобили Ольгу, поступово призвели до тяжкої нервової недуги.

Незважаючи на це, Франко до кінця життя шанував свою дружину, був удячним їй за щастя батьківства, за підтримку.

Іван Франко (з присвяти «Моїй дружині»):

^OK&3 Спасибі тобі, моє Сонечко,
За промінчик твій — щире словечко!
Як промінчика не здобуть притьмом,
Слова щирого не купить сріблом.

...Тож за дар малий, а безцінний твій,
Що, мов цвіт, скрасив шлях осінній мій.
За той усміх твій невдослід журбі
Спасибі тобі! Спасибі тобі!

Маючи намір стати професором Львівського університету, І. Франко у 1892 р. захистив докторську дисертацію у Віденському університеті (він збирався захищатися у Львові, проте тему дослідження про політичну лірику Т. Шевченка було відхилено). В австро-угорській столиці письменник вивчає стародруки, цікавиться пам'ятками східної літератури, що підготувало ґрунт для нового етапу його творчості: у 90-х роках XIX ст. з'являються збірка інтимної лірики «Зів'яле листя» і збірка морально-повчальної лірики «Мій Ізмарагд[^]». Після здоббгття ступеня доктора філософії Франкові, одначе, не вдалося влаштуватися на вільне місце професора у Львівському університеті (тут він прочитав лише інавгураційну (вступну, пробну) лекцію «Наймичка» Т. Шевченка, яка вразила всіх присутніх науковою глибиною). З політичних міркувань його не затвердило на цій посаді міністерство (намісник Галичини граф К. Бадені відхилив кандидатуру Франка, незважаючи на його «надзвичайні здібності та красномовство»), У безвиході письменник ціле десятиліття (1887-1897) мусив працювати журналістом та ще й у чужомовних польських і австрійських виданнях (як сам пізніше з гіркотою писав, «...в наймах у сусідів»).

У 1895 р. Франко погодився *балотуватися до парламенту*. Однак австрійські власті й польські шовіністи щоразу (у 1895, 1897, 1898 рр.) удавалися до провокацій і насильства, щоб перешкодити обранню «неблагонадійного хлопського» кандидата.

%

Іван Франко.
1898 р.

Ізмарагд (застар.) — смарагд.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Особливо драматичним виявився для нього 1897 р., коли він опинився «між двох сил». Сталося це після появи його гострої критичної статті «Поет зради» (про А. Міцкевича) і такої ж критичної щодо українського середовища передмови до збірки «Галицькі образки» (про цю передмову докладніше йтиметься далі). На митця посипались удари як зі сторінок польської преси, яка кинулася «захистити» Міцкевича, так із середовища недалекогоглядних, консервативно налаштованих галицьких патріотів. У цей час унаслідок постійних цькувань, жадливої перевтохши, матеріальної скрути Франко тяжко захворів і майже втратив зір.

Іван Франко (з передмови до збірки «Мій ізмарагд», 1898 р.): «Значна частина поміщених тут віршів — то діти страждання. Я писав їх у темній кімнаті, із зажмуреними, болючими очима».

Однак того разу письменникові таки вдалося перемогти обставини й повернутися до активного життя. Протягом 1898-1908 рр. він очолював філологічну секцію при Науковому товаристві імені Шевченка. Це вже була близька йому за духом іфаця.

консультація

Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) — найдавніша і тривалий час єдина українська наукова інституція. Засноване в 1873 р. у Львові науковцями й письменниками зі Східної й Західної України, товариство об'єднувало філологічну, історико-філософську й математично-природничо-лікарську секції, мало власне видавництво, друкувало багато художніх і наукових праць, журнали «Правда» (1878-1879) і «Зоря» (з 1885 р.). З 1892 р. почало періодично видавати «Записки НТШ», присвячені українознавству. НТШ мало величезну бібліотеку, опікувалося музеями тощо. Найвищого авторитету НТШ набуло під керівництвом М. Грушевського протягом 1897-1913 рр. (до речі, Грушевського й Франка поєднувала не тільки наукова співпраця, а й особиста дружба — вони були кумами). Після приходу радянської влади на західноукраїнські землі 1939 р. НТШ було знищено, багато його членів розстріляно. Товариство продовжило працювати вже в діаспорі. Його осередки існують у Франції, США, Канаді, Австралії. В Україні НТШ відновило діяльність у 1989 р. Нині воно об'єднує понад 1400 науковців.

Як уже мовилося, з молодих літ Франко захоплювався соціалістичними ідеями. Він був співзасновником лівої Русько-української радикальної партії. Однак поступово переконався, що ліві ідеологи й політики недооцінюють, а то й заперечують національні цінності. Більше того, Франко одним із перших європейських мислителів ще наприкінці XIX ст. усвідомив згубність ліворадикальних доктрин, страхітливую небезпеку тоталітаризму, яку несе комуністична модель держави.

>K23

Іван Франко (уривок зі статті «Що таке поступ?», 1903 р.): «Поперед усього та всеможна сила держави полягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка (себто людини. — Авт.). Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла би щезнути, занідіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною... Люди виростили би і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейних державах немає й мови.

Народна держава стала би величезною народною тюрмою. Крім того, доктрина Маркса ворожа щодо українського національного руху і з такого погляду є для українства далеко гіршим ворогом, аніж російське самодержавіє і російська цензура».

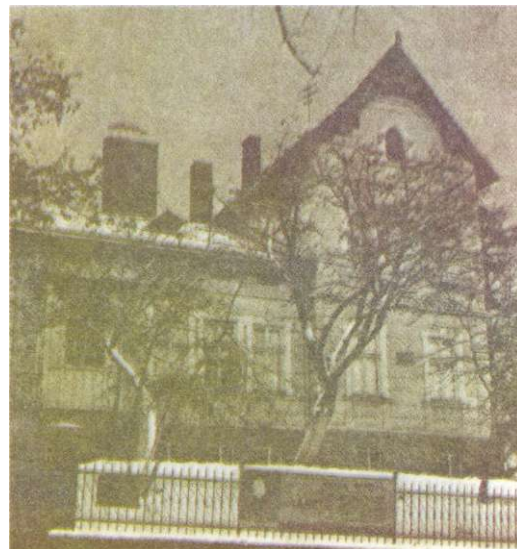
У 1899 р. після розколу радикальної партії Франко став одним із засновників Української національно-демократичної партії, із якої через двадцять років утворилось Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) — найбільша й найавторитетніша українська політична партія в Західній Україні до 1939 р.

Етапним явищем у вітчизняній літературі став міський роман «Перехресні стежки» (1900), у якому Франко художньо втілює свій гіркий досвід громадської роботи, зокрема участі у виборах. На межі XIX й XX ст. письменник перебував у центрі літературного життя не лише Галичини, а й усієї України (згадайте його літературно-критичні відгуки на твори Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького). Сприяв об'єднанню мистецьких сил обох частин України журнал *«Літературно-науковий вісник»*, першим редактором якого самовіддано працював І. Франко (1898—1906). Його статті, надруковані в цьому часописі, охоплювали найпомітніші явища тогочасної української та зарубіжної літератур.

На початку XX ст. ім'я Франка набуває широкої популярності. «Академією в одній особі» називали його сучасники, відзначаючи до того ж володіння *чотирнадцятьма* мовами. У 1905 р. письменника обирають членом Чеського наукового товариства, у 1906 р. Харківський університет приймає рішення «о возведенні галиційського ученого исследователя Івана Франко в степень доктора русской словесности», а в 1916 р. Російська академія наук присуджує йому премію за працю «Студії над українською народною піснею».

Починаючи з квітня 1908 р. тяжка хвороба (параліч рук) змусила, за зіннянням письменника, покинути «всі праці, які міг виконувати власними руками, і обмежитися такими працями, які міг виконувати при допомозі інших, передусім своїх синів». Сам міг писати тільки за допомогою спеціального пристрою, припасувавши до руки олівець. Після передчасної смерті старшого сина Андрія Франкові допомагають студенти як секретарі. Останні роки життя були надзвичайно складними для письменника, адже світова війна розкидала його родину: синів забрали до австрійського війська; дочка опинилася по другий бік фронту, у Києві; дружина лежала в лікарні в Харкові.

Наприкінці 1915 р. І. Франка було висунуто на здобуття Нобелівської премії. З клопотанням про це перед Нобелівським комітетом виступив професор, доктор філософії з Відня Йосип Застирець.

Будинок І. Франка.
м. Львів

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

^ аКТ **Йосип Застирець** (з клопотання перед Королівською академією в Стокгольмі): «Оскільки Український університет ані в Галичині, ані в підросійській Україні не відкрито і досі для старожитнього 35-мільйонного українського народу, незважаючи на вимоги українського народу, якого єднає зі шведами славнозвісний час гетьмана Богдана Хмельницького в середині XVII ст. та з тією епохою, коли Карл XII боровся за свободу народів, до цього часу така академічна установа не була відкрита й внаслідок цього до сих пір не існує жодної академічної інституції, яка могла б найбільших і найзаслуженіших людей нації без зволікання представити високоповажній Королівській академії на здобуття Нобелівської премії.

У зв'язку з цим я дозволю собі звернути увагу славетної Академії, що, проживаючи у Львові в жахливих злиднях, найбільший український і водночас слов'янський поет і вчений доктор Іван Франко тримає прапор боротьби за свободу, прогрес та ідеали людства упродовж майже п'ятдесяти років.

Унаслідок політичних інтриг його не допустили до університетської кафедри. Він працював безперервно в галузі поезії, прози, працював як критик, як історик літератури, як етнограф так тяжко, що зовсім втратив своє здоров'я. Будучи паралізованим на обидві руки, свої поезії, сповнені весни й свободи, він диктував упродовж шести років — ті справжні й висококласні мистецькі скарби поезії свого народу, які дістали загальнонародне визнання як творіння загальнолюдської вартості.

Цей найбільший поет, пісні якого стали національним гімном, цей найбільший Провідник своєї нації, усесвітній геній заслуговує на те, щоб славетна Королівська академія нагородила його Нобелівською премією хоча б у похилому віці, коли поет тяжко хворіє.

Відзначення доктора Івана Франка Нобелівською премією матиме велике значення не тільки для України, а також для всієї Східної і Центральної Європи».

Пам'ятник І. Франкові
на Личаківському цвинтарі.
м. Львів

Заяву професора Застирця підтримали провідні науковці світу. Проте незабаром Франка не стало, премію ж одержав інший митець.

В останні дні письменника доглядали студенти й добрі сторонні люди. Його серце перестало битися **28 травня 1916 р.** Преса понад 50 країн світу відгукнулася на трагічну звістку про смерть українського генія. Оскільки І Франко був «такий бідний, як цийй наш народ», його ховали 31 травня у Львові на Личаківському цвинтарі в чужій вишиваній сорочці й єдиному старенькому костюмі. Духовна влада відмовила в «парадному» поховальному обряді, «виділила» лише одного священника з Волоської церкви. Грошей на окрему могилу не було, тому його поховали в «позиченій» ямі на шість домовин. Лише через десять років митця перепоховали на почесному місці при вході на цвинтар.

У 1933 р. за пожертви галичан на його могилі було споруджено пам'ятник із символічним образом каменяра, що розбиває скелю, прокладаючи шлях у нове життя.

Українці свято беруть пам'ять про геніального письменника-мислителя. У с. Нагуєвичах та у м. Львові діють його меморіальні музеї. Один із найбільших українських центрів Західної України — Станіслав перейменували на Івано-Франківськ. Ім'я митця присвоєно Львівському національному університету, Дрогобицькому державному педагогічному університету. Національному академічному драматичному театру в Києві, багатьом іншим знаминам культури. Нині значними накладками видаються його твори, заборонені в радянські часи.

Діти І Франка
" "

Трагічно склалися долі *нащадків* митця. Радянська влада намагалася використувати їхній авторитет для пропаганди своїх ідей, жорстко контролювала їхнє життя. Незважаючи на це, вони залишалися вірні українській справі й виявили потужний франківський талант у різних галузях культури. Син Івана Яковича, *Тарас* (1889-1971), став письменником, педагогом, науковцем; молодший син *Петро* (1890-1941), також письменник і педагог, був співорганізатором Пласту (першої української дитячо-юнацької патріотичної організації, яка діє й тепер), воював за волю України в лавах Січових стрільців, командував сотнею, а в 1919 р. організував авіаційний полк. Після поразки визвольних змагань працював учителем, інженером, написав декілька книжок. У 1941 р. комуністична влада примусово вивезла його з Галичини і за нез'ясованих обставин знищила. Помітний слід в українському культурному й громадському житті залишила *Зиновія Тарасівна Франко* (1925-1991) — онука письменника. Примусово вивезена до Києва, під нагляд КДБ, вона, проте, зуміла стати визначним мовознавцем, автором понад 250 наукових праць, брала активну участь у дисидентському русі шістдесятників. За це її звільняли з роботи, забороняли друкуватися, усіяко переслідували. І все ж горда Франкова онука виявилася сильнішою за систему — вона зробила все для відродження Української держави й таки дочекалася її проголошення в 1991 р.

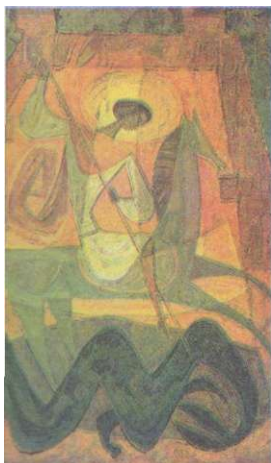
Духовний ідеал Івана Франка

Франко одним із перших і найрішучіше в Галичині виступив проти замшлого, провінційного малокультурного *міщанського животіння*, обстоював і власним прикладом утверджував *дієве, активне, творче, духовно багате й незалежне життя*:

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життям!
З давніх брудів і думка розкута, --
Ожнемо, брати, ожнемо.

Така позиція викликала опір, а то й ненависть не лише окупаційних властей, польських шовіністів, а й частини відсталого, консервативно налаштованої української інтелігенції.

¹ *Дисидент* — інакодумець, який виступає проти панівного в країні політичного ладу.

М. Левицький.
Юрій-зміборець.
руга половина XX ст.

Франко був щиро відданий своєму народові, залюблений у нього. Віра у свою націю наповнює його серце вірою у світле майбуття всього людства, яке повинне колись утвердити основи справжнього щастя, ідучи шляхом духовного вдосконалення.

Ідеал розквіту людства через розквіт націй завжди жив у душі Франка, визначав його громадську й мистецьку позицію, творчі й світоглядні шукання, його одержиму мистецьку, наукову й політичну діяльність.

Любити рідну націю для письменника означало самовіддано працювати на її благо, а не використовувати її для свого зиску, щиро казати навіть гірку правду про її вади заради того, щоб вона видужала. У вірші «Сідоглавному», звертаючись до лжепатріотів, поет писав:

Ти, брате, любиш Русь,	Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —	Як дім, воли, корови, —
Я ж гавкаю раз в раз,	Я ж не люблю її
Щоби вона не спала.	З надмірної любови.

) Знайдіть оксиморон у цьому вірші. Як ви його розумієте? Чи актуальні процитовані рядки в сучасній Україні?

Ще в ранній збірці «З вершин і низин» (1887) І. Франко вмістив вірш «Не іа», де чітко задекларував свої суспільні ідеали і який (покладений на музику Зічинським) став відтоді національним гімном галицьких українців:

Не пора, не пора, не пора	Бо пора ця волика єсть:
В рідну хату вносити роздор!	У завзятій, важкій боротьбі
Хай пропаде незгоди проклята мара!	Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь.
Під України єднаймося прапор.	Рідний краю, здобути тобі!

Сутність свого тверезого дієвого патріотизму письменник докладно розкрив ієредмові «Дещо про себе самого» до польськомовного видання кийжки лицькі образки» (1897).

І ЕОКаЗ Іван Франко (уривки зі згаданої передмови): «Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів вважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів^А. Так мало серед них найшов я справжніх характерів, а так ато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за я мав би їх любити... Признаюся ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю так акій мірі, як це роблять чи вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю ійти? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог ожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної роди, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре знаю її... Любити цю рію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, з любити Русь як расу — цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену ту й сили волі, а таку плідну на перевертнів найрізноманітнішого сорту?..

' Себо українців: на Галичині й у Закарпатті досі збереглася прадавня назва України — Русь.

М. Левицький.
Юрій-змієборець.
Друга половина XX ст.

Франко був щиро відданий своєму народові, залюблений у нього. Віра у свою націю наповнює його серце вірою у світле майбуття всього людства, яке повинне колись утвердити основи справжнього щастя, ідучи шляхом духовного вдосконалення.

Ідеал розквіту людства через розквіт націй завжди жив у душі Франка, визначав його громадську й мистецьку позицію, творчі й світоглядні шукання, його одержиму мистецьку, наукову й політичну діяльність.

Любити рідну націю для письменника означало самовіддано працювати на її благо, а не використовувати її для свого зиску, щиро казати навіть гірку правду про її вади заради того, щоб вона видужала. У вірші «Сідоглавному», звертаючись до лжепатріотів, поет писав:

Ти, брате, любиш Русь,	Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —	Як дим, воли, корови, —
Я ж гавкаю раз в раз,	Я ж не люблю її
Щоби вона не спала.	З надмірної любови.

З«Р Знайдіть оксиморон у цьому вірші. Як ви його розумієте? Чи актуальні процитовані рядки в сучасній Україні?

Ще в ранній збірці «З вершин і низин» (1887) І. Франко вмістив вірш «Не пора», де чітко задекларував свої суспільні ідеали і який (покладений на музику Д. Січинським) став відтоді національним гімном галицьких українців:

Не пора, не пора, не пора	Бо пора ця велика єсть:
В рідну хату вносити роздор!	У завзятій, важкій боротьбі
Хай пропаде незгоди проклята мара!	Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь.
Під України єднаймося прапор.	Рідний краю, здобути тобі!

Сутність свого тверезого дієвого патріотизму нисьмєїпник докладно розкрив у передмові «Дещо про себе самого» до польськокомовного видання книжки «Галицькі образки» (1897).

Іван Франко (уривки зі згаданої передмови): «Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів уважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів[^]. Так мало серед них найшов я справжніх характерів, атак багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити... Признаюся в ще більшому гріху: навіть нашої Русї не люблю так і в такій мірі, як це роблять чи вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре знаю її... Любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу — цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, а таку плідну на перевертнів найрізноманітнішого сорту?..

1 С[^]бю українців: на Га[^]пчині й у Закарпатті досі збереглася пра[^]твна назва України — Русь.

Коли мимо сього почуваю себе русином, то цілком не з причин сентиментальної натури. Примушує мене до сього передовсім почуття собачого обов'язку. Як син українського селянина, що викормився чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю себе до обов'язку панщиною цілого життя відробити ці шеляги¹, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту, де видно світло, де пахне воля. Мій український патріотизм — то не сентимент, не національна гордість, то важке ярмо, яке доля положила на мої плечі. Я можу показувати своє незадоволення, можу потиху проклинати долю, що вложила на мої плечі те ярмо, але скинути його не можу, бо тоді б я став підлим відносно власного сумління, і коли що полегшує мені двигати се ярмо, так це те, що бачу український народ, як він, хоть і нині бідний, слабкий і безпорадний, але все-таки помалу підноситься, чує в щораз ширших масах жажду світла правди й справедливості й шукає шляхів до них. Отже, варто працювати для сього народу і ніяка чесна праця не піде на марне».

t

Чимало тогочасних українців вельми негативно сприйняло аж таку

Ворче *критичну оцінку письменником нашої нації. Чия позиція — Франка чи ЗЯВДЯННЯ його опонентів — ближча вам? Умотивуйте свій вибір. Пригадайте, як Т. Шевченко у творах «Катерина», «Гайдамаки», «Сон», «Великий льох», «Давидові псалми» оцінює історичну вину України.*

с у д ж е н н я **Критик, публіцист, громадський діяч, провідник українських визвольних змагань 1917-1920 рр., головний отаман Армії Української Народної Республіки, голова Директорії УНР Симон Петлюра:** «Франко — поет національного сорому, та не того, що спахне востаннє й згасне в Чаді дальшого занепаду, а того, що революціонізує свідомість, змушує глибоко заглянути у власну душу й розгоряється в полум'я відродження».

У 1898 р. в Україні широко відзначали століття виходу у світ «Енеїди» І. Котляревського — початку нового національного відродження. Франко відгукнувся на цю подію поемою «Великі роковини». Закінчується вона схвильованим заповітом нащадкам:

«Чи побіди довго ждати?» —
«Ждати довго!» То й не жди ж!
Нині вчися побіждати.
Завтра певно побідиш.
Тож не даром цвіт розцвівся!
Чей же буде з цвіту плід.
Та ж не даром пробудився
Український жвавий рід.

Та ж не даром іскри грають
Ув очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях, у твердих?
Довго нас недоля жерла.
Досі нас наруга жре.
Та ми крикнім: «Ще не вмерла.
Ще не вмерла і не вмере!»

с у д ж е н н я **Видатний сучасний український письменник Дмитро Павличко:** «Нація, за І. Франком, — це не рядовий, матеріальний організм, як будь-яка соціальна, професійна, виробнича спільнота. Це — дух, який дає безсмертя мові й культурі, вічність — землі, яка є колискою й домовиною для національно одухотвореної одиниці, віру — людині — наче в Бога Вседержителя — у рідний народ, у невмирущості якого сховане її непроминальне життя».

¹ *Шеляг* — дрібна монета, півкопійки.

досягає вкрай рідкісного синтезу аполлонівського й діонісійського струменів творчості. Завдяки таким творчим пошукам митець, як той каменярь, пробивається крізь скату холодного розуму до світла Істини, закликає нащадків іти шляхом згармонізування духовного життя.

Творчий доробок

Поезія. Іван Франко — найвизначніший український поет пошевченківської доби. Саме в поетичній спадщині виразно простежується його еволюція від революційного реалізму до неоромантизму.

Збірка «З вершин і низин», що побачила світ у 1887 р. (друге, повніше видання вийшло друком у 1893 р.), стала в духовному житті України явищем, співмірним із «Кобзарем» Т. Шевченка. Саме ця книжка поезій засвідчила прихід у літературу мужнього поета-громадянина й митця-новатора з індивідуальним стилем.

Збірка складається з шести розділів: «De profundis» (з латин, з глибини, з низин), «Профілі і маски», «Сонети», «Галицькі образки», «Жидівські мелодії» та «Легенди». Так виявилася схильність автора до циклізації творів і композиційної чіткості.

У збірці переважає *громадянсько-політична, патріотична лірика* («Товаришам із тюрми», «Гімн», «Каменярі», «Земле моя», «Тюремні сонети», «Не пора» та ін.). Основними є два взаємопов'язані *мотиви*, які окреслив сам поет: 1) «розкривання ненормальностей життя», 2) «віднаходження поривів і змагань до поправи того життя». Тому ліричний герой «З вершин і низин» — самозречений борець із національною й соціальною кривдою.

Заспівом до збірки став програмний вірш «Гімн» (1880). У ньому прославляється «вічний революціонер», що уособлює вічний дух прагнення до щастя й волі. Цей дух споконвіку жив у народі. Однак, переконаний автор, здобуває шанс на перемогу тільки зараз, коли знайшов опору в науці, коли зростає національна й людська самосвідомість гноблених народів.

Образ революціонера автор трактує в загальногуманістичному плані — як героя, який самовіддано бореться проти світового зла, темряви, примітивності. Він — «дух, що тіло рве до бою», це все те, що зумовлює поступ людства, — «наука, думка, воля», які ніколи «...не уступлять п'їтьмі поля» (суспільній реакції). Риторичним запитанням: «І де в світі тая сила, / Щоб в бігу її спинила?» — поет стверджує марність такої спроби. Дух, що тільки «вчора розповився», рвучко простує туди, де розвиднюється, він на весь голос скликає до себе мільйони пригноблених, безправних, які прагнуть позитивних змін, справедливого суспільного устрою.

в. Лопата.
Ілюстрація до вірша
І. Франка «Гімн»

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Важливо, що ліричний герой закликає не руйнувати, а наголошує на перетворювальній силі «науки, думки й волі». Саме вони протистоять тій «нітьмі», що здавна принижувала людину, зводила її до становища раба.

«Дух» {«вічний революціонер») персоніфікується через нагнітання дієслів-присудків: *жмве, рве, йде, міцніє, спішить*, вони додають динаміки перетворювальної сили, час для якої вже настав.

За допомогою чотиристопного *хорея, анафор* (повторів початкових *ні, по, і* в рядках різних строф), *алітерацій* (повтором однакових приголосних — «рвучким і перетворювальним [р]») поет створює ритмізований звуковий малюнок, який навіть без музичного супроводу вистукує маршеву мелодію гімну:

<i>Ні</i> попівській тортз'ри.	<i>Ні</i> гармати лаштовані.
<i>Ні</i> тюремні царські мури.	<i>Ні</i> шпійонське ремесло
<i>Ані</i> війська муштровані,	В гріб його ще не звело.

Саме «Вічний революціонер» миттєво приніс Франкові популярність, а ще більшого розголосу твір набув у 1905 р., коли М. Лисенко поклав його на музику. «Вічний революціонер» на межі XIX й XX ст., як і «Заповіт» Т. Шевченка, став одним із неофіційних гімнів бездержавного українського народу.

с у д ж е н н я Михайло Насенко: «Франків "Тінь" — блискучий зразок віршованого мистецтва. Ритмомелодика, поліфонічність кожного образу, прозоро-таємниче, динамічне крещендо у веденні головної теми — усе підпорядковане тому, щоб твір сприймався як монолітний... дзвін. Особливість дзвона ж полягає в тому, що він, як сигнальний музичний інструмент, є самозвучним. Більшість усіх пізніших творів Франка справді "самозвучні". Досягти цього можна було і просто, і непросто: ідучи з дому з редакційної чи видавничої праці, навіть вештаючись з кутка в кутку у власній хаті, він щоразу "вистукував", "наспівував" у пам'яті ритм чи мелодію майбутнього вірша. Поки "не вистукається", текст на папір не заносився. Ось чому кращі вірші Франка посправжньому мелодійні, багато з них (з допомогою композиторів) ставали піснями, а деякі взагалі не потребували втручання композиторів, бо звучали як музика. Відбувалося те, про що мріяли представники всіх видів мистецтв. Архітектура, наприклад, цілком справедливо вважається застиглою музикою, живописці кажуть, що в кожному художньому полотні обов'язково має звучати музика. Насамперед музичності намагався досягти у своїх віршах І. Франко».

к о н с у л ь т а ц і я і і

Поліфонічність, поліфонія (муз.) — багатоголосся в музиці, засноване на одночасному сполученні й розвитку ряду рівноправних мелодій.

Крещендо (муз.) — поступове збільшення сили звука.

^Ворче Які музичні інструменти, на вашу думку, найкраще здатні передати
^завдання дух Франкового «Гімну»? Мотивуйте свою думку.

Збіжка «З вершин і низин» складається з циклів, перший із яких — «Веснянки». Вірші цього циклу наскрізь алегоричні, засновані на паралелізмах й антитезах. Скажімо, у поезії «Дивувалась зима» (1880) зима втілює в собі панівну верхівку суспільства, що спантелічена пробудженням народних мас, які прагнуть кращого життя:

Діпувалась зима:
Як посміли над сніг
Проклонутись квітки
Запахуці, дрібні?

А ще більше зима здивована тим, що в неї вже немає тієї сили, якою могла б прибити цвіт тих квіток. Яскравими образами квітів, їхньою живучістю автор утверджує оптимізм, який звеселяє душу пригнічених, як весна пробуджує від довгого холодного сну й народжує нове життя, нові надії на майбутнє.

На основі паралелізму побудована веснянка «Гримить» (1880). Як весняний грім символізує прихід «благодатної пори», що відроджує природу, так само й грім національних і соціальних виступів є провісником благодатних, щасливих змін, на які чекають мільйони людей.

ЗОР

Проаналізуйте звукові особливості веснянки «Гоимить» за таким планом:

- 1) роль анафори й епіфори;
- 2) алітерація як засіб емоційного підсилення;
- 3) віршовий розмір поезії;
- 4) ритміка твору.

Вірш «Розвивайся ти, високий дубе» (1883, цикл «Україна») у радянську епоху¹ був вилучений зі збірки, оскільки суперечив ідеям більшовицької тоталітарної системи: ноєзія наскрізь проінята вірою у відродження єдиної соборної України «від Кубані аж до Сяну-річки». Фольклорні образи дуба, «весни красної» використано як художній паралелізм, що підсилює емоційне звучання твору й віру в зміни на краще: «Розвивайся ти, високий дубе» — «розпадуться пута віковії»; «Весна красна буде! — прокинуться люди».

Про які ж зміни конкретно йдеться? Ліричний герой наголошує, що вже несила служити сусідам — «Москві і ляхові»; треба жити в рівноправності й дружбі. У риторичному² запитанні: «Чигцежстиви мало наточились //Братерської крові?» — звучить заклик до слов'янських народів жити в мирі, а до свого — бути повноправним господарем у «власній хаті». «Вкраїна воскресне» лише тоді, коли українець стане в рідному домі газдою (хазяїном).

ЗОР

З якими творами Т. Шевченка, вивченими торік, перегукується цей вірш?

!

Зробіть докладний художній аналіз поезії за такою схемою:

¹вОрче

1. Жанр твору.

Г З ЯВЛЯННЯ

2. Провідний мотив.

3. Композиція (вихідний момент у розвитку почуття, розвиток почуття, кульмінація, авторський висновок).

4. Ключові образи.
5. Які мовні засоби сприяють емоційному наснаженню твору (лексика, тропи, фігури, фоніка), як саме?
6. Віршування (рими, спосіб римування, віршовий розмір, вид строфи), його роль у розкритті провідного мотиву.
7. Висновок (почуття і роздуми, викликані твором).

Окрасою збірки «З вершин і низин» стали *цикли сонетів* («Вільні сонети», «Тюремні сонети»), які приваблюють читача не тільки своєю класичною витонченою формою, а й високими ідеями добра й краси як вічних світлих категорій буття людини. Показовим у цьому плані є сонет «Сикстинська мадонна» (1881).

консультація «ТЛ

Сонет — це ліричний вірш, що складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: двох чотиривіршів (катренів) із перехресним римуванням і двох тривіршів (терцин) з усталеною схемою римування: *абаб, абаб, введ, еед*. У сонеті перший вірш містить тезу, другий — антитезу, а тривірші — синтез, так званий сонетний замок, що завершується переважно чотирнадцятим рядком.

Припускають, що сонет зародився як жанр лірики в поезії провансальських трубадурів, але постав він в Італії. Остаточної форми йому надав (установив чисельність рядків і порядок рим) Ф. Петрарка в XIV ст. Сонет дисциплінує поетичне мовлення, є виявом високої творчої майстерності.

Ш *Визначте ознаки сонета у вірші і. Франка «Сикстинська мадонна».*

Цей твір з'явився під враженнями від споглядання геніальної картини Рафаеля «Сикстинська мадонна». У сонеті звучить віра в непереможну силу високого мистецтва й владу його шедеврів над душами людей. Франко продовжує Шевченкову традицію возвеличення жінки-матері, він теж бачить її з немовлятами на руках. Цією красою й ніжністю поет просто заворожений. Цей стан передано в сонеті за допомогою риторичних запитань, звертань і окликів:

Рафаель.
Сикстинська мадонна.
1515-1519 рр.

МИСТЕЦЬКІТІ К« ІНТсКі Т

Рафаель Сайті (1483-1520) — видатний італійський художник і архітектор епохи Високого Відродження. Проектував собор Св. Петра у Римі, створив цикл розписів парадних зал (станц) Ватиканського палацу. Найдосконаліший витвір Рафаеля — «Сикстинська мадонна» (1515-1519). У картині майстерно передано поєднання настрою тривоги Матері Божої за своє дитя з найглибшою ніжністю до нього.

Хто смів сказати, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може.
Наткнутий' блиском твої краси?

Лише безбожник не побачить краси Божої Матері — так емоційно стверджує ліричний герой.

Одні дослідники сприймають цей твір як вияв атеїзму молодого Франка-соціаліста (мовляв, тут протиставляються людина як реальність, ідеал і Бог як вигадка). Інші вважають, що в сонеті заперечуються примітивні, наївні, суто людські уявлення про Бога, які поступово зживатимуться, натомість утверджується думка, що саме краса й доброта людини, передовсім жінки-матері, найпереконливіше засвідчує красу й доброту Того, хто її створив, — істинного Бога. Лише пізнаючи людину, вірячи в неї, можна пізнавати Творця й вірити в Нього.

ІЗОРче *Вдумайтеся в текст сонета. Який із поданих поглядів вам видається*
завдання *вірогіднішим? Чому?*

Іван Франко оновив, здавалося, уже безнадійно застарілу форму сонета, надав йому нового громадянського й філософського забарвлення.

У цілому в збірці переважає ще *поетика революційного реалізму*.

- автор захоплюється раціоналізмом (обожає всемогутню силу розуму, науки «без віри основ»)-,
- має ще соціалістичні ілюзії (так, у вірші «Гадки на межі», співчуваючи бідуванню малоземельного галицького селянства, пише: «Зложитися полем докупи обом, // Зложитися хатами, знаряддям, тяглом? І, може, для них се єдина рада?»)-,
- вихід із суспільної кризи бачить насамперед у духовному вдосконаленні людини, «просвіті», але не відкидає й насильницького, кривавого шляху боротьби (вірш «На суді»);
- Франко свято вірить у людину, як у Бога (замість Бога), сподівається: коли *якось* змінити умови, вони змінять і людину на краще, уможливають рай на землі — соціалізм;
- нарешті, у багатьох віршах збірки ідея переважає над образністю, зміст над формою, сама мова ще не зовсім вироблена, переобтяжена діалектизмами, полонізмами, русизмами.

ЗВР *Підтвердіть останню тезу прикладами зі збірки.*

Однак у книжці розгортаються й інші мотиви — філософські й інтимні (у циклах «Жидівські мелодії», «Картка любови», у поемі «Панські жарти»), пульсують щирі емоції, прагнення краси й гармонії. Усе це стане основою майбутньої духовної еволюції митця.

Збірка «Зів'яле листя», що побачила світ у 1896 р., пройнята захопленням красою жінки й високим, трагічним почуттям кохання. Це — провідні *мотиви* книжки. Її *жанр*, за визначенням самого автора, — «лірична драма».

' Наткнутий — незачеплений, незаворожений, байдужий.

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ;

Ч

Титульна сторінка збірки
І. Франка «Зів'яле листя»

3. Третій «жмуток» — розв'язка драми: кохана стає дружиною іншого, щира любов зневажена, надії на щастя остаточно втрачені. Герой більше не знає, для чого жити. Дійшовши до крайньої межі відчаю, він накладає на себе руки. Так ще раз повторюється доля молодого Вертера — героя відомого роману Й. В. Гете, що про нього згадує автор у передмові.

Основою «ліричної драми» стали власні переживання поета, саме тому душевні порухи героя передані так зворушливо й переконливо. «Тричі мені являлася любов, — зізнається Франко, — тричі в руці від раю ключ держала», і тричі поет утрачав надію на щастя. Нерозділені почуття залишали по собі «невтишиму тоску», засипали зів'ялим листям сподівань.

Певно, найбільшою і єдиною взаємною любов'ю в Івановому житті залишилась уже згадувана Ольга Рошкевич. Вона була освіченою, талановитою людиною, перекладала Золя й братів Гонкур, збирала народні пісні, виступала з публікаціями в часописах, брала участь у жіночому русі, була причетна до відкриття жіночої гімназії в Станіславі (тепер — Івано-Франківськ).

"^ік-!Л

Ольга Рошкевич

«Зів'яле листя» — не збірка розрізнених віршів, а цілісний твір із наскрізним любовним сюжетом. Композиційно складається з трьох «жмутків» (уже в такий спосіб продовжується символіка назви), кожний з яких складається з двадцяти поезій. Перший «жмуток» був написаний раніше й уміщений ще в збірці «З вершин і низин», тепер до нього додалися два нові. В основі ліричного сюжету — болісні переживання юнака, викликані нерозділеним коханням. Три «жмутки» віршів (мов три дії драми) розкривають три душевні стани героя.

1. Перший «жмуток» — палке кохання без надії на взаємність. Героя мучить самотність і сум. Світло приходить на зміну темряві в його душі й навпаки. І все ж крізь хмари відчаю пробивається промінчик сподівання на щастя.

2. Другий «жмуток» найбільш оптимістичний, кохання в душі героя спалахує з новою силою, дарує віру, радість життя, але... ненадовго.

Іван ділиться з нею кожною новиною, кожним своїм успіхом і розчаруванням, кожним літературним задумом. Закохані мріяли одружитися, для себе готували подарунок: збірку весільних пісень, які збирала Ольга в рідному селі Лоліні. Збірка таки вийшла друком, але тоді, коли Іван і Ольга вже були не разом.

Перешкодою до щастя став арешт Франка. Священик Рошкевич, батько нареченої, не міг пробачити Іванові захоплення безбожним соціалізмом, хоча дуже поважав хлопця, пророчив йому велике майбутнє. Якийсь час ще жевріли надії на чудо, адже молоді люди щиро кохали одне одного.

Проте несподівана звістка про вимушеній пілюб Ольги обірвала всі надії. Безмежний відчай мало не вбив поета: у нього стався крововилив у мозок.

Ольга все життя як найбільшу святиню зберігала Іванові листи, а перед смертю заповіла сестрі покласти їх у домовину, щоб не розлучатися з ними й на тому світі. Так і залишилися вони таємницею для читачів. Певно, так і треба: кожна людина має право на особисте й сокровенне...

Для Франка ж ім'я Ольги назавжди залишилося священним. Світлий, ніжний і беззахисний образ коханої він напрочуд точно передав біблійним символом білої лілії. Коли почуття в ньому переважали над холодними роздумами, усі його жіночі образи ставали схожими чимось на Ольгу¹. Франко буде писати про жіночу долю в галицьких народних піснях, а єством відчуватиліє присутність Ольги — то дівчиною, то заміжною, такою, яка запропастила свою долю. Для нього вона буде Анною в п'єсі «Украдене щастя», еталоном, до якого рівнятиме всіх іпших жінок.

Через декілька літ доля звела Франка з надзвичайно вродливою й розумною дівчиною *Юзефою Дзвонковською*. У неї були закохані всі Іванові друзі, але дівчина нікому не відповідала взаємністю, припускати, що через польський гонор, високе походження.

Друг франка **Фелікс Дашииський** (в одному з листів до нього): «Перед цією красою потрібно впасти на коліна і молитись, молитись. Гляньте, вона ж Дантова Беатріче! О, як би хотілось вічно гладити її шовкове волосся, щоки... обняти тільки раз — і вмерти. Подивіться на її стан, на її голубі очі. О, тут, крім усього, можна стати мрійником. Такій королеві можна віддатись душею і тілом, піти за нею край світу, кинутись в огонь або в воду... Де якийсь диявол, а не жінка!

А чи знаєте, чим притягує? Величезним тактом -- тримає людей на повідку — нічим не ділиться і нічого не говорить, і тим доводить людину до шалу. Вона — суцільне мовчання. Вона, як та стіна, на котрій люди малюють ідеали, — найрізноманітніші взори дівочих чеснот, оскільки зовнішній вигляд не дозволяє закрадатися жодному сумніву, жодній критиці. Прекрасна мовчанка. Ангел доброти, розсудку, невинності».

І ось ця загадкова красуня зачарувала й Франка. Наприкінці 1883 р. він запропонував їй руку й серце, але дівчина відмовила. Однак відкрила — йому єдиному — справжню приччину своєї холодності й непоступливості: кохання не для неї, Юзефа хворіла на сухоти — тоді сірапіну, невиліковну хворобу, яка раніше чи пізніше мала звести її в могилу.

Франко дуже дорожив картиною художника М. Рейзнера «Портрет незнайомки», яку вшадково побачив у крамниці й зразу ж кушш. Цю скромну роботу письменник розмістив у своєму кабінеті над робочим столом. Дослідники вважають, що це портрет саме Юзі, єдшіє зображення дівчини, яке збереглося.

Так поступово збиралися «жмутки» майбутнього «Зі-в'ялого листя», зароджувався той наскрізний мотив збірки: «Не надійся нічого...» Поет присвятив Юзефі

М. Рейзнер.
Портрет незнайомки

А. Чебикін. Ілюстрація до збірки
І. Франка «Зів'яле листя»

один із найтрагічніших віршів «Зів'ялого листя» — «Вона умерла!», у якому передав біль і розпач втрати.

...Її могилу віднайшли недавно на кладовищі в Івано-Франківську. Звичайнісінька плита з пісковика, потріскана й поросла мохом. На ній дати народження й смерті Юзефи Дзвонковської — 1862-1892. Усього 30 років життя. Передчуття не обмануло дівчину. Доводиться тільки дивуватися шляхетності й витримці людини, яка пожертвувала своїм щастям, змарнувала вроду, тепло душі, аби лише не завдавати болю коханому.

Уже листуючись із майбутньою дружиною, Франко пережив ще одне, мабуть, найтяжче кохання — до *Целіни Журовської*. «Отся любов перемучила мене дальших

10 літ», — зізнається згодом поет. Целіна — полька, працювала на пошті, була надзвичайно примхливою й гордою, до Іванових почуттів поставилася легко-важно.

Пізніше з неприхованою пихою згадувала, що Франко буквально переслідував її. Іде з роботи, а він — слідом. Дівчина зупиниться — і він. Так тривало місяцями. Іван, як школяр, боявся промовити до неї й слово, підступити ближче, годинами вистоював перед її вікнами. Панну це смішило й злило водночас. На запитання, чому не відповіла Франкові взаємністю, Журовська відверто, не видумуючи різних причин, відказувала: він їй просто не подобався. Був рудий, а їй імпонували брюнети, особливо брюнети із синіми очима. І прізвище не подобалося, не мав солідного становища, грошей і надій на них. Ось така життєва філософія. Утім, кожен робить свій вибір і має на це повне право.

Хоча й Франко не плекав особливих ілюзій, він бачив справжню душу цієї жінки, тому й описував її іншими барвами, аніж Ольгу чи Юзефу, — в уяві поета Целіна — «женщина чи звір», «сфінкс». Її ім'я з'явиться в повісті «Маніпулянтка». Пізніше жіночий образ у «Перехресних стежках», теж навіяний постаттю Целіни. Франко назве ім'ям Регіна (цариця). Цариця, королева сонця, мрій і дум поета...

Пам'ятаючи цю автобіографічну підоснову, не дивуйтесь, чому *лірична героїня* «Зів'ялого листя» така невловимо різна, багатоліка. Вона — і загадкова незнайомка, і легковажна красуня, і обмежена міщанка, і мила, ніби перенесена з народних пісень, дівчина, вона й умирає, і знову продовжує жити. В образі героя збірки також найчастіше пізнаємо самого Франка. Однак пам'ятаймо: *не варто цілком ототожнювати* автора й ліричного героя. Адже вони живуть у різних світах — реальному й художньому, герой — образ збірний, узагальнений, якоюсь мірою уявний. А тому й близький, зрозумілий багатьом людям.

•JA11 Доведіть на основі ліричного сюжету збірки, що автор і герой «Зів'ялого листя» — не цілком тотожні за долями.

• Характерний вірні *першого* «жмутка» збірки — «Безмежне поле...». У ньому життя ліричного героя символічно постає в образі безмежного, суворого поля — «в сніжному завою». Героя мучать «болі» — його самотність. Єдиний товариш — це, можливо, поетичний талант, який може дати розраду, допомогти подолати відчай і жаль. Тому *поет устами ліричного героя просить* дати йому «обиру й волі» — свободи для творчості. Хоча, як і кожна символічна картина, ця може бути прочитана й по-іншому (на відміну від однозначної алегоричної). Покладений на музику М. Лисенком, вірш зазвучав як прекрасна журлива пісня.

• У *другому* «жмутку» ліричний герой найбільше розкриває свій внутрішній світ. Він уже не зневірений погордою коханої, навпаки — герой любить її набагато сильніше, але якоюсь уже лагідною й проясненою любов'ю.

Поезії цього циклу написані переважно в стилі українських народних пісень, саме вони найбільше просяться на музику, адже вирізняються фольклорною мелодикою, що вивірена віками тонким народним слухом. Тому закономірно, що до віршів ліричної драми зверталися відомі українські композитори — А. Кос-Анатольський, М. Лисенко, Г. Майборода, Я. Степовий.

Поезії другого «жмутка» багаті на художні паралелізми, антитези, образи-символи, їм властива пісенна ритміка, що зачаровує читача.

Перечитайте декілька віршів другого циклу на вибір і доберіть приклади до кожного зі щойно названих художніх засобів.

Перлинами цього циклу стали поезії «Червона калино, чому в лузі гнешся?», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...», «Чого являєшся мені у сні?».

За основу вірша «Червона калино, чому в лузі гнешся?» узятो діалог між ніжною калиною, яка прагне сонця й щастя, і самозакоханим, похмурим дубом. На зухвалі й зверхні запитання дуба калина відповідає, що в неї немає сили тягнутися до сонця, яке він заступає, тому вона схиляє свої ягідки додолу. Сміслові наголоси падають на кінець рядків, добре їх ритмізуючи:

Я вгору не пнуся, я дубам *не пара*,
Я дубам *не пара*!,
Та ти мене, дубе, отінив, як *хмара*.
Отінив, як *хмара*.

Символіка твору прозора, суто фольклорна: в образі калини вгадується дупія ніжної, беззахисної дівчини, а в образі дуба — дупія грубого, нечулого парубка.

У вірші «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» за фольклорною традицією при-надна зовнішність коханої протиставляється її характерові. Дівчина гордовита, здобути її прихильність так само важко, як дістати зернятко з твердого горіха. Порівняння серця з «*колючим терням*», а Гі слова з «*гострою бритвою*» у жодному разі не свідчить про жорстокість дівчини. Причіпіа в іншому: вона не кохає ліричного героя. Проте закоханий не звинувачує її за це, він усе одно щиро захоплюється її красою:

Чом твої очі сяють тим чаром.
Що то запалює серце пожаром?
Ох, тії очі, темніші ночі.
Хто в них задивиться, й сонця не хоче!

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Яскравіш художнім засобом — контрастним зіставленням — автор підкреслює внутрішні переживання ліричного героя:

Ої ти, дівчино, ясна зореї
Ти мої радощі, ти моє горе!

Риторичні запитання й оклики в монолозі ліричного героя увиразнюють глибину драматизму його кохання.

Відомий український композитор А. Кос-Анатольський поклав цей твір на м'язу, і згодом він став популярною народною піснею.

Поезія «Чого являєшся мені у сні?» написана у формі сповіді ліричного героя. Композиційно твір складається з *трьох частин*, перші дві з яких починаються риторичним запитанням, а третя — риторичним запереченням.

консультація • ТЛ

До **риторичних (патетичних) фігур** належать риторичне запитання, звертання, оклик, заперечення.

Риторичне запитання виражає якусь *емоцію* (здивування, обурення, журбу тощо), і відповідь *випливає* уже з нього самого, тому окремого вислову не потребує. Уся перша частина поезії І. Франка «Чого являєшся мені у сні?» побудована на риторичних запитаннях:

Чого являєшся мені У сні?	Чому уста твої німі?
Чого звертаєш ти до мене	Який докір, яке страждання,
Чудові очі ті ясні,	Яке несповнене бажання
Сумні,	На них, мов зарево червоне,
Немов криниці дно студене?	Займається і знову тоне
	У тьмі?

Риторичне заперечення — зосередження уваги читача на певній думці через пояснення її у формі заперечення або застереження можливого іншого погляду:

О ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!

Риторичне звертання — це звертання до неістот як до істот або до відсутніх осіб як до присутніх: звертання-порівняння до зіроньки (коханої) посилює емоційність поезії, підкреслює силу болю ліричного героя від нерозділеного кохання.

Риторичний оклик (вигук) — вислів почуття в коротких, емоційно перенасичених словах:

Гей, брати! В кого серце чистее,
Руки сильніі, думка чесная, —
Прокидайтеся!

І. Франко. «Гріє сонечко!»

Драматизм поезії «Чого являєшся мені у сні?» підсилюється завдяки риторичним запитанням, що наголошують про схвильований стан ліричного героя, а за допомогою риторичного заперечення він просить кохану приходити до нього хоча б уві сні, бо без любові й без неї «в житті весь вік тужити — не жити».

Ритміка вірша, суголосна з калатанням схвильованого серця юнака, твориться поєднанням чотиристопного й одностопного ямбічних рядків.

Поезія «Чого являєшся мені у сні?» увійшла до світової скарбниці любовної лірики.

ЗВР Прослухайте пісню на ці слова у виконанні Віталія Козловського. Як сучасний виконавець передає емоційне напруження Франкового тексту?

• У *третьому* «жмутку» ліричний герой болісно переживає остаточну втрату коханої. Автор представляє різні варіанти трагедії: дівчина або виходить заміж за іншого, або вмирає:

І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу й слоту.
Ридать! кричать! — та горло біль запер.
Вона умерла! Ні, се я умер.

Зрештою, як пам'ятаємо, Франко переніс і смерть коханої (Юзі Дзвонковської), і розрив (з Ольгою Рошкевич і Целіною Журовською).

Дія третього акту ліричного сюжету майже повністю перенесена в душу героя, у якій бачимо нерозв'язний конфлікт здорового глузду, що пропонує змиритися з долею, і роз'ятреної душі, яка відмовляється жити без кохання. Саме тут з'являється мотив *самогубства*, ліричний герой прощається зі своєю піснею й накладає на себе руки:

Пісне моя, ти підстрелена пташко,
Мушиш замовкнуть і ти.
Годі ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.
Годі вглиблятися у рану затругую.
Голі благать о любов.

З кожною строфою, з кожною нр-ою^
Капає з серденька кров.
З кожною строфою, з кожною н^ою
Слабшає відгомін твій...
Пісне, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

Усі три драматичні акти (три «жмутки») передають зміну почуттів ліричного героя, і водночас усі вони поєднані *єдиним* образом коханої жінки: «Знаємо три його любові, з яких одна — "лічєя біча", "мов метелик", "невинна, як дитина" (Ольга Рошкевич. — *Авт.*), а друга — "гордая княгиня", "тиха та сумна", "мов святиня" (Юзефа Дзвонковська. — *Авт.*), а третя — "женицина чи звір", "сфінкс", "мара", "з гострими кутцям" (Целіна Журовська. — *Авт.*), — та все ж перебуваємо в зачаклованому стані й бачимо лише одну... Перед нами не три особи, а три силуети однієї й тієї ж постаті, фані одного кристалу, три етапи розвитку й емоційного буття різних, але споріднених, в одному тілі живущих любовних пристрастей».

с у д ж е н н я Михайло Коцюбинський: «Це такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв... Взагалі Франко — лірик високої проби і його ліричні твори просяться часто в музику».

^ *Нута* (діал.) — нота.

Збірка «Зів'яле листя» виразно засвідчує еволюцію Франка у бік *модернізму*, зокрема *неоромантизму*. Світоглядowo-стильові риси неоромантизму в книжці такі:

- 1) надзвичайний, навіть дещо містифікований герой;
- 2) послідовний суб'єктивізм, активна постать автора;
- 3) осягнення двоїстості світу, боротьби зовнішнього й внутрішнього, наносного й справжнього в людській душі;
- 4) увага до позасвідомої, інтуїтивної царини психіки;
- 5) символотворення як засіб художнього осягнення світу;
- 6) усюдипроникний, наскрізний ліризм і психологізм, заглиблення в душу людини.

Проникливий, якомога тонший психологізм франко вважав головною прикметою літератури. Вочевидь, саме прагнення поглибити психологізм сїонукало його рухатися від просвітницько-революційного реалізму через натуралізм до модернізму. У «Зів'ялому листі» надзвичайно тонко передано найрізноманітніші нюанси почуття нерозділеного кохання: від обоження коханої, щастя розквіту любові до вибуху відчаю, муки безнадії, люті, стану мимовільного самоспалення душі невидимим болем.

ЗВР *Проілюструйте щойно названі риси прикладами зі збірки.*

Збірка до глибини душі вразила видатну російську поетку українського походження Анну Ахматову (Ганну Горенко). Вона зробила переклади декількох найбільш емоційно напружених творів книжки.

^ОКаз **Анна Ахматова** (переклад вірша І. Франка «Я нелюд! Часто, щоб зглушить...»):

Преступник я. Чтоб заглушить	Я, как безумный, бунтовал,
Неслыханную муку	Задавлен злыми снами,
И чистый образ твой убить,	Хоть знал: своё я сердце рву
Я злобно поднял руку.	Злодейскими руками.

Хватал я уличную грязь.	Но после был я, ангел мой,
Каменья площадные.	Всех и грязней, и хуже.
Чтоб кинуть в чистый образ твой,	А образ твой сиял в душе,
В глаза твои святыя.	Как солнышко над лужей.

ЭАЛ *Порівняйте оригінальний текст І. Франка з перекладом Анни Ахматової. Наскільки точно перекладачці вдалося передати сенс і емоційне напруження оригіналу? На ваш погляд, чому саме цей вірш поетеса обрала для перекладу?*

Тонколіричним, сповідальним епілогом усієї збірки звучить вірш «Як почувеш вночі край свого вікна...». Ця поезія особливо захопила молодшого сучасника Івана сїранка — Б. Лепкого. Він дописав і перетворив її на прекрасну пісню, яка стала народною і нині відома в багатьох варіантах, яку талановито виконує Микола Гнатюк.

ЗВР *Прослухайте цю пісню у виконанні М. Гнатюка. Які почуття й роздуми вона викликала у вас?*

Збірка «Зів'яле листя» викликала збуджену увагу в галицьких читацьких колах. Появу «нового» Франка — не агітатора, а тонкого лірика — одні (революціонери-радикали) ганили, інші (люди ширших поглядів на світ) вітали. Молодий критик В. Щурат помітив у цій збірці риси декадентства.

Василь Щурат: «Крім агітаційної й епічної поезії, знаходимо у Франка ^ © К т й чисту лірику, та сеї є вже значно менше. Зачислити до неї належить передовсім "Веснянки" і цикл любовних поезій "Зів'яле листя", котрий можна вважати об'явом декадентизму в українсько-руській літературі; розуміється, тоді, коли під декадентизмом... будемо розуміти артистичне (художнє. — *Авт.*), замислом ведене змагання до витвору свіжих, оригінальних помислів, образів, зворотів мови і форм».

Франка-борця, «каменяра» вельми обурило така оцінка. Щуратові він відповів ушипливо-саркастичним віршем «Декадент»:

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне підшукав та вчене,
І Руси возвістив: «Ось декадент!»
Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Тут маємо справу з явним непорозумінням, різним тлумаченням одного й того ж терміна. Щурат не називав Франка декадентом, а лише один його цикл «об'явом декадентизму», крім того, цим поняттям він означив насамперед нову модерністську поетику збірки, увагу автора до форми. Франко ж сприйняв слова критика як образу, як звинувачення в занепадництві, манірній самозакоханості. Така загострена реакція, вочевидь, засвідчує боротьбу в душі самого поета. З одного боку, він відчуває, що світоглядowo й естетично змінюється, еволюціонує, з іншого ж — не хоче собі зізнатися в цьому, намагається зберегти вірність своїм давнім принципам. Подібна внутрішня роздвоєність характерна для людей перехідної доби.

Однак вірш «Декадент» цінний насамперед не полемікою з критиками, а тим, що в ньому (у трьох останніх строфах) автор чітко висловив своє творче кредо, свою відданість українській національній справі:

Який я декадент? Я син народа.
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

П»» Як ви розумієте ці слова поета?

Іван Франко бачив у своєму народові молоду, прекрасну націю, енергійну, сповнену життєвих сил, націю, яка тільки починає творчу путь самостановлення (у старих, уже зреалізованих націях більше інтелігенції, аристократії, середнього класу; у молодих же націях, у яких ще все попереду, переважає простолюду, селянство — «мужики»).

ІВАН ФРАНКО

ПОЕЗІЇ

МІЙ ІЗМАРАГД"
5 к м р Е к т 1 к о

Обкладинка збірки
І. Франка «Мій Ізмарagd»;

«Декадент» — яскравіш зразок громадянсько-публіцистичної лірики, тому в ньому широко використано повтори, риторичні запитання й вигуки.

Кілька слів про збірку «Мій Ізмарagd» (1898). Вона складається з шести циклів, найпопулярніші з яких — «Поклони» (саме до цього циклу ввійшов вірш «Декадент»), «Притчі» й «Легенди». З давньої руської книжної традиції було запозичено не тільки назву збірки, а й повчання, притчі, легенди, які стали вдячним матеріалом для творчих переробок Франка.

Ключові стильові особливості збірки — *філософічність, притчевість*.

консультація «ТЛ

Притча — це повчальна алегорична оповідь найчастіше філософсько-релігійного змісту, що складається з фабули (сюжету) й моралі. Широко використовуються в Біблії («Соломонові притчі», «Притча про сіяча»). Біблійні притчі були надзвичайно популярними в часи Київської Русі, особливо «Повість про Варлаама і Йоасафа». Цьому творові І. Франко присвятив окреме дослідження.

Цікаві й повчальні сюжети мають твори *філософською* спрямування, що ввійшли до циклу «Легенди». Скажімо, «Легенда про вічне життя», яка своїми мотивами перегукується з поезіями збірки «Зів'яле листя», у притчевій формі розкриває трагізм людського існування у світі облуди й фальші. Випрошений аскетом у богині чудодійний горіх, що приносить безсмертя, потрапляє до Александра Македонського, який віддає його коханій дружині Роксані, та дарує його коханцеві — генералові Птоломею, а Александрові підсипає у вино отруту. Горіх повертається до смертельно хворого царя з рук куртизанки. Македонський, дізнавшись про мандри горіха, воліє краще вмерти, аніж жити «в сітях брехні» і зради, а тому її кидає горіх у вогонь, промовляючи:

Вічно жить! О богине, се жарты, се сміх!
Вічне щастя чіг дасть сей чудовний горіх?

А без щастя, без віри й любови внутрі
Вічно жить — се горіть вік у вік на кострі!

Трагедія Александра Македонського стає для нього водіючим і прозрінням: він відмовляється жити в тенетах лицемірства, облесливої любові, ошуканства й гнилої моралі.

У творі відображено душевний стан самого автора, який тяжко переживав і любовні драми, і підступи, і цькування під час виборів до австрійського парламенту.

Завершується книжка циклом «До Бразилії», у якому Франко, як і більшість письменників Західної України, з боєм розповідає про величезні потоки емігрантів, які покидали рідну землю й переїжджали до далекої Бразилії; про поневіряння земляків за океаном.

Збірка «Мій Ізмарагд» збагатила вітчизняну поезію важливими філософськими проблемами, вічними образами й мотивами, розширила жанрову палітру нашої лірики.

У ХХ ст. І. Франко видав чотири поетичні збірки: «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Давнє і нове» (1911), «Із літ моєї молодости» (1914).

Першу з них — «Із днів журби» — дослідники називають «своєрідним інтермецо в поетичній творчості І. Франка». І справді: у збірці немає того, що прийнято називати громадянською поезією. Ліричний герой бере перепочинок від боротьби, хоча її відгомони інколи таки вгадуються в його роздумах і переживаннях. Переважають рефлексії і медитації втомленої сорокарічної людини, яка підсумовує пройдене.

Збірка має тричастинну композицію. Причому кожна з частин являє собою ліричний цикл, вірші якого становлять сюжетне ціле.

Перша частина називається так, як і збірка в цілому, — «Із днів журби». Тут домінують мотиви втраченого кохання, якогось болючого любовного потрясіння, що не дає спокою *«втомленому серцю»*, яке *«б'ється, мову клітці рись»*. Глибокий мінороповиває Франкові рядки. Малюнок природи, який постає в початковому вірші циклу, — відповідний: небо затягли *«олов'яні сірі хмари»*-, віє *«вітер сердитий»*; *«холодні дощі»* б'ють у вікна; *«шиби плачуть»*... Здається, що ліричному героєві Франка тільки й залишилися плач і журба. Він безуспішно намагається відшукати слід коханої, приходять, знезямлений, до парку, у якому є *«стежина, де ходила ти»*, знаходить порожню лавку — місце останнього прощання зі своїм божеством... і стає зрозуміло, що все втратило для нього сенс, навіть саме життя.

«Се Качварія моя» — цим зізнанням завершується блукання руїнами любові (Кальварія — назва галицького містечка, місця прощі).

Проте в інших віршах любовне почуття раптом розкривається по новому. Серед його відтінків, виявляється, є й острах — острах побачити кохану іншою, не тією, з якою колись прощався в парку на лавці, а змученою життєвими турботами, заплаканою, внутрішньо зламаною.

Подібний мотив з'являється і в романі І. Франка «Перехресні стежки»: адвокат Євгеній Рафалович несподівано зустрічає свою давню невідболілу любов — і вражається тій зміні, що сталася з жінкою: *«Ся Регіна — то була не його Регіна...»* Річ у тім, що «Перехресні стежки» друкували протягом 1900 р., якраз тоді, коли вийшла друком збірка.

Ліричний герой збірки «Із днів журби» має чимало рис Євгенія Рафаловича. і навпаки. Він так само *невільник громадянського обов'язку*. Через те в рядк тужливого інтиму раз у раз вриваються й інші ноти, породжені вже не т; любовними переживаннями, як сумнівами і втомою людини, яка добровільно впрягла себе в *«тачку життьову»*, поклала на себе страшну ношу провідника. Ось голос сумніву цієї людини (вірш III, «У парку»):

Сам. Лиш думка шепче стиха:
«Ну, скажи, не дурень ти?
Замість жить з людьми по-людськи,
багатіти і цвісти,
тягнеш тачку до якоїсь
(фантастичної мети)».

¹ Роман «Перехресні стежки» рекомендуємо для позакласного читання.

Однак зневірою в досяжності мети все не обмежується. Переїнятого сумнівами провідника картає юрба, гомін якої стає все більш роздратованим і нестерплячим.

Колізія — класична: боротьба втомила, вимучила душу провідника, а народ розчарувався і тепер готовий каменувати того, на кого ще вчора покладав свої надії. Вірш «У парку» є мовби ліричним поштовхом до майбутньої поеми «Мойсей».

Поеми. Як уже мовилося, вершиною творчості франка стали поеми, у яких гармонійно, геніально поєднались аполлонівське й діонісійське (раціональне й емоційно-ліричне) начала його таланту.

Вельми промовиста вже рання поема «Панські жарти» (1887), у якій розповідається про те, як сільська громада об'єднується під проводом мудрого панотця й духовно, морально (а не рабським бунтом) перемагає номішика-ката. Отже, уже тоді Франко слідом за Шевченком задумувався про християнський шлях боротьби зі злом — як альтернативу насильницького шляху.

Пригадайте вивчене минулого року. У яких творах Т. Шевченко осмислює шляхи боротьби зі злом?

У 1889 р. митець створює глибоко філософську, християнську поему «Смерть Каїна» — як продовження славетної поеми «Каїн» Байрона. Франко, який у юності наївно оспівував *«розум владний без віри основ»*, тепер поступово долає релігійні сумніви. Тому ця поема розкриває душевні зміни, які ведуть від богоборства до ширшої глибокої віри. Ідея, власне, закодована вже в самій назві: ідеться про смерть каїнізму як морального стану, гріховності.

В основі сюжету — символічна розповідь про те, як Каїн (першовбивця) усе-таки намагається знайти і хоч здалеку побачити рай (аби зрозуміти, що він назавжди втратив). За те, що він, засліплений гординою й заздрістю, убив безвинного брата Авеля, усі прокляли й зреклися його. І лише єдина людина — дружина Ада — іде за ним, допомагає вижити в пустелі. Каїн дивується, бо звик, що кожен дбає лише про себе. Незабаром знесилена Ада гине, але навіть у смертну мить вона спокійна, щаслива й прекрасна, бо *сяє любов'ю*. Каїн уперше зіткнувся з таким чудом. Тепер він ще заповзятіше поривається до мети. І ось бачить на видноколі стіни раю. Намагається знайти ворота, але з часом розуміє, що це йому вже не під силу. Тому, щоб хоч здалеку розгледіти рай, з останніх сил вибирається на шпиль гори (себто долає в собі гординю). І ось у символічних картинах раю Каїнові відкривається істина: серцевиною раю є не дерево знання, а дерево життя, його плоди сповнюють людей любов'ю. *Саме в любові секрет щастя і сенс життя*. Плоди ж дерева знання, якщо вони не осяяні любов'ю, розсипаються в порошок. Розчаровані люди питають поради у звіра (сфінкса), який стереже дерево знання, але той байдуже мовчить (знання без любові німі, мертві). З Каїнових очей спадає полуда:

Чуття, любов! Невже ж це так, о Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні загадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люди!
Чого до того дерева претесь?

Чого від того звіра ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Та ми їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кожному серці
Живе — лиш виплекать, зростить його,
І розв'ється! Значить, джерело
Життя ми маємо в собі, й не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О Боже мій! Невже ж це може бути!
Невже ж ти тільки жартував, як батько
З дітьми жартує, в той час як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?

О. Стратійчук.
Розмова із сфінксом. 1995р.

Справжньою вершиною поетичного генія Франка стала поема «Мойсей» (1905). У ній зреалізувалися найважливіші політичні, філософські, етичні й естетичні погляди автора.

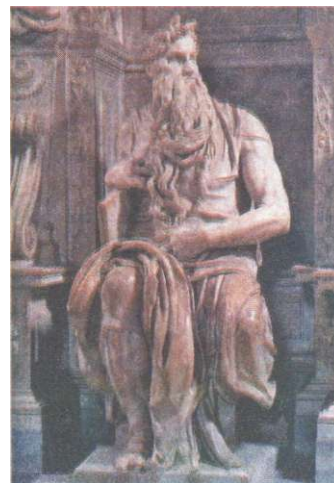
Поетові довелося жити, певно, у найтяжчу для мислячої людини епоху — епоху духовних зрушень і потрясінь, у статті «Одвертий лист до галицької української молоді» Франко сформулював найважливіше завдання для себе, для провідної верстви того часу і — ще більше — нашого: «Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії (ідеться про лібералізацію під час Революції 1905 р. — *Авт.*), величезна дійова задача — витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здатний до самостійного культурного й політичного життя...»

Саме ця проблема — *формування нації* — є основоположною в поемі «Мойсей». *Поштовхом* для написання твору стала Революція 1905 р. в Російській імперії. Франко дійшов висновку: розпочинається епоха руйнування імперій, старого несправедливого суспільного устрою. Відтак поневолені народи матимуть шанс на визволення. Треба зробити все, щоб українська нація також була готовою гідно скористатися цим шансом.

Творчий задум заходився під час перебування поета 1904 р. у Римі. Мого глибоко вразила *скульптура Мойсея*, створена на початку XVI ст. Мікеланджело Буонарроті.

Тема й проблематика. За основу сюжету взято біблійну історію про старозавітного пророка Мойсея, який вивів єврейський народ з єгипетської неволі.

Іван Франко (з передмови до твору):
іОКаЗ «Основною темою поеми я зробив смерть
Мойсея як пророка, не признаного своїм
народом. Ідея тема в такій формі не біблійна, а моя власна,
хоч і основана на біблійнім оповіданні».

Мікеланджело. Мойсей.
1515р.

У творі порушується широке коло загальнодуховних і національних проблем, які, на думку Франка, є життєво важливими для українців:

1. Народ може стати нацією тільки з вірою в Бога, у його доброту й мудрість, а також у своє високе покликання й щасливе майбутнє.

2. Треба бути готовими на тяжкі випробування й жертви заради свободи.

3. Смертельно небезпечно для народу спокушатися на підступні обіцянки лукавих псевдовождів, бо насправді єдина їхня мета — влада, вони ведуть до катастрофи.

4. Істинні духовні провідники в жодному разі не повинні впадати у відчай і зневіру, бо посіяні ними в людських душах зерна правди й добра рано чи пізно проростуть.

ЗВР Пригадайте вивчене торік. Що в Біблії розповідається про Мойсея?

Жанр і композиція. Символічний зміст твору має глибокий філософський підтекст, отже, за жанром це *філософська поема-притча*.

Композиційно «Мойсей» складається з *прологу й двадцяти пісень*.

Цікаво, що *пролог* був написаний пізніше за поему й, так би мовити, вимушено. Під час друкування книжки сталася помилка: перші кілька сторінок залишилися чистими. Видавець запропонував Франкові написати якесь вступне слово, щоб заповнити місце. На другий день поет приніс не передмову, а геніальний поетичний пролог. Він став своєрідним коментарем, який увібрав основні ідейно-філософські настанови твору, головні проблеми, а також громадянський і національно-визвольний пафос. Пролог промовисто засвідчує, що поема спроектована в сучасну для автора українську дійсність, адже в ньому Франко (який у цьому разі цілком ототожнює себе з ліричним героєм) безпосередньо звертається до рідного народу:

Народе мій, замучений, розбитий.
Мов паралітик той на роздорожжю.
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!
Твоїм будущим душу я тривожу...

Своєрідною *композиційною особливістю* твору є поєднання різних віршових розмірів: усі двадцять пісень (сюжетна частина поеми) написані анапестом, а пролог — ямбом. Також розрізняє дві частини строфічний лад: пісні складаються з катренів (чотирирядкових строф), а пролог — з терцин.

Поштовхом до прологу, очевидно, стала «пісня» Мойсея (Второзаконня. 32: 1-47), якою пророк перед смертю звертається до громадян Ізраїлю. В обох текстах є безпосереднє звернення до народу, посвята йому, провіщення його майбутнього.

Помітний перегук твору з «Божественною комедією» Данте, яку саме тоді перекладав Франко. Звідси — терцинна строфіка.

консультація • ТЛ

Терціна — строфа з трьох рядків п'ятистопового ямба, у якій середній рядок римується з крайніми (1-м і 3-м) рядками наступної строфи. Завершується ж твір, написаний терцинами, окремим рядком, що римується з другим рядком попередньої строфи. Уперше використав терцинну строфіку Данте в «Божественній комедії». Відтоді терцинами прийнято висловлювати зазвичай певні символічно-таємничі, концептуальні ідеї.

Пролог пройнятий таким же високим громадянським пафосом, полум'яним патріотизмом, як і «Божественна комедія», зокрема пісня VI «Чистилища», де міститься відоме звернення Данте до Італії.

Франків пролог — це стислий художній літопис історії українського народу, духовно-філософське її осмислення. Оглядаючи минуле України, поет бачить у ньому не тільки «облудливу покірність усякому, хто зрадою і розбосм» його скував, а й вияв духовної снаги. Ціною величезних втрат і жертв народ здобував собі волю. Поет упевнений, що всі ті жертви не даремні:

Вірю в силу духа,
І в день воскресний твого повстання...
Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольнім колі.
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий.
По своїй хаті і по своїм полі.

У сюжеті поеми чітко вирізняються чотири частини.

У першій частині (пісні I-XI) наростає конфлікт, що виливається в протистояння пророка й народу. Сорок літ *Мойсей* вів гебреїв через пустелю до «землі обітваної» (обіцяної Богом), сам свято вірив у Божу поміч і запалював, надихав своєю вірою серця людей. Однак зрештою народ нестерпно стомився і зневірився. Він уже нічого не хоче, крім їжі й відпочинку. Тепер нащадки дорікають батькам, які колись вирішили вийти з єгипетського рабства на пошуки щастя й свободи. На заклики *Мойсея* не забувати про високу мету вони роздратовано відпрідають: «*Наші кози голодні*», обирають жалюгідне існування посеред пустелі («*Нам і тут непогано*»). Отже, зневіра, цілковите зосередження на матеріальному *перетворює народ на натовп*. Цим користуються фальшиві пророки *Авірон* і *Датан*: щоб сподобатися людям і відібрати владу в *Мойсея*, вони потурають занепадницьким, дрібнокорисливим настроям.

Аби врозумити гебреїв, *Мойсей* розповідає легенду про те, як дерева вибирали собі царя (це фактично програма життя самого автора). Цю притчу письменник взяв із Біблії. Як терен, що зголосився служити іншим деревам (вродливій пальмі, величному кедрові, тужливій березі), аби вони жили краще, так і Франко проголосив ідеалом свого життя служити народові на його шляху до заповітної мети.

І все ж невдячний, засліплений утомою й оманною лжепророків народ зрікається, проганяє від себе *Мойсея*.

У другій частині поеми (пісні XII-XVIII) *Мойсей* по-філософськи осмислює свою сорокарічну місію дбгховного провідника, шукає причини поразки. Насамперед намагається знайти вину в собі. Проте демон п'яттелі *Азazelь* (глас відчаю в душі самого *Мойсея*) провокує його на якусь мить зневіритися, засумніватись у своєму покликанні, у м'дрості Бога: «*Одурив нас Єгова*».

У третій частині (пісня XIX) приходить розплата за сумніви. З бурі (з душевної бурі сум'яття *Мойсея*) до нього обізався *Господь*, відкрив свою логіку. Він вів гебреїв таким довгим і тяжким шляхом, щоб вони зміцніли духом, навчилися бути господарями земних скарбів, а не їхніми рабами. Уже незабаром гебзеї знайдуть

Е. Мольде. Пророк. 1912 р.

обіцяний край. Проте Мойсей через свою навіть миттєву зневіру не ввійде в нього. Він помре на порозі нового життя, щоб стати пересторогою тим, хто *«рветься весь вік до мети і вмирає на шляху»*.

Частина четверта (пісня XX). Одначе велика сорокарічна праця Мойсея не минає дарма. Муки сумління, викликані смертю провідника, знову пробуджують у душах людей віру, самосвідомість і прагнення йти до мети, заповіданої Мойсеєм. Гебреї страчують підлих спокусників Авірона й Датана (так закінчується доля всіх лукавих вождів). Знаходиться новий провідник, гідний Мойсея, — «князь конюхів» *Єгошуа*. Під його проводом народ знову вирушає в дорогу.

Образ Мойсея. Мойсей постає в поемі як істинний духовний провідник, який цілком присвятив своє життя рідному народу. Він вів євреїв крізь пустелю стільки років, щоб вони позбулися рабської психології, сформованої в єгипетській неволі. в образі Мойсея чимало рис вдачі самого автора — передусім розуміння місії духовного вождя:

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзятті, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

Так схвильовано звучать слова прощання Мойсея (і Франка) зі своїм народом. Промовисто поданий у поемі портрет Мойсея:

Хоч літа його гнуть у каблук
Із турботами в парі,
Та в очах його все щось горить.
Мов дві блискавки в хмарі.
Хоч волосся все біле, як сніг,
У старечій оздобі.
Та стоять ще ті горді жмутки.
Як два роги на лобі.

Ілюстрація до поеми
І. Франка «Мойсей»

Мойсей Франка, як і герой Мікеланджело, — по-стать мужня, багата на внутрішню силу й духовну велич. «Горді два жмутки» — це два промені світла, які мав біблійний пророк, у Мікеланджело вони зображені у вигляді двох пасем волосся над лобом.

Внутрішній світ Мойсея найкраще розкривається у вигнанні: на самоті в болісних роздумах він спочатку утверджується у вірі, а потім зневіряється, піддавшись спокусі демона Азазеля.

Молитву Мойсея на горі під табором поет зобразив у дивовижний спосіб, використавши тїнь як художній образ: силует проводиря видається гігантським, зачаро-

вані люди спостерігають за цим дивом, сонце створює ефект вознесіння Мойсея, а коли небесне світило сідає, то знову величезна тінь пророка покриває людей, ніби прощаючись із ними й заповідаючи їм істину.

Завдання [^]Ворче *На ваш погляд, які саме ідеї, розкриті в поемі, залишаються актуальними й для нашого часу чи стають ще актуальнішими, аніж на початку ххст.?чому?*

Академік О. Білецький назвав поему «Мойсей» «нерукотворним пам'ятником українській і світовій літературі», а Юрій Шерех — другим «заповітом» української літератури.

[^]ОкаЗ **Юрій Шерех:** «25 грудня 1845 р. в прозрінні того, що доля незабаром перетне нитку його вільного життя, Шевченко написав свій "Заповіт"... І минуло шістдесят років, і українська нація дістала другий заповіт: Франкового "Мойсея". І тут пов'язано й взаємно узалежнено закони світобудови із змаганнями нації. Але тут це не тільки геніяльне вчуття, а розгорнена філософія історії людства і кожної індивідуальної людини. Геній Шевченка неперевершений, але який поступ зробила українська література за ці роки в сенсі інтелектуального круговиду й врівноваженої майстерності, яких творчих довершень і розкрить провіщеного вона дійшла! У Франковому "Мойсеєві" вона стоїть уже на порозі українського "Фауста", вона стукає у двері, що ведуть до "Божественної комедії"».

Проза. Іван Франко заснував у Галичині монументальну прозу — монументальну не за обсягом, а за художньою вартістю і впливом на розвиток подальшого красного письменства. Він, як і Еміль Золя у французькій літературі чи І. Нечуй-Левицький на Наддніпрянщині, описав усі верстви населення, звернув увагу на селянські й робітничі теми, на роль інтелігенції в розвитку нації.

Проза Франка охоплює понад 100 оповідань, новел і десять повістей та романів. Вона починається з так званого бориславського циклу (від 1877 р.), у якому письменник подає жахливий образ і глибокий аналіз соціального зла в тогочасній Галичині. Зубожіння й пролетаризацію галицького населення взято за основу його збірок «В поті чола» (1890) і «Галицькі образки» (1897), до яких належать автобіографічні оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Оловець» та ін. У повісті «*Boa constrictor*[^]» (1878) і соціальному романі «Борислав сміється» (1882) глибоко розкриті морально-етичне й класове протистояння праці й капіталу.

На основі старих українських літописів Франко написав історичну повість «Захар Беркут» (1882), у якій відобразив героїчну боротьбу українських верховинців проти монголів 1241 р. До історичних творів ще належать «Герой поневолі» (1904) про революцію 1848 р. у Львові та «Великий шум» (1907) про скасування панщини.

Моральному розкладові «верхів» тогочасного суспільства в Галичині митець присвятив романи «Для домашнього вогнища» (1892), «Основи суспільности»

[^] *Boa constrictor* (латин.) — змії-полоз.

(1895) і «Перехресні стежки» (1899-1900). У польськомовному романі «Лель і Полель» (1887) розкривається виховна проблематика.

У європейській літературі твори Франка стали одними з перших, у яких ішлося про робітниче життя. Найпомітнішим у цьому плані є так званий бориславський цикл, позначений *натуралістичною манерою письма*.

Окреслимо побіжно натуралістичну специфіку бориславських оповідань І. Франка «Ріпник[^]» і «На роботі». Автор у цих творах, використовуючи найновіші тоді досягнення соціології, економіки, психології, фізіології, максимально об'єктивно розкрив картини повсякденного життя, праці й побуту робітників-ріпників, підприємців, будівельників, наймитів, поденниць, лісорубів, вівчарів.

у бориславському циклі дано безпристрасний науковий аналіз соціально-економічних відносин того часу — первісного етапу нагромадження капіталу на Галичині; показано занепад патріархального сільського способу життя, обвальне зубожіння селян, надто швидке зростання індустрії, що згубно позначилося на існуванні різних суспільних верств, занепад моралі під ударами голого прагматизму; показано появу акціонерного капіталу, зародження організованої боротьби робітників тощо. При цьому митець відмовляється від сентиментального замилювання дійсністю, від лакування, нав'язливого моралізаторства та ідеологізації, він наголошує: «Я не хочу, як Бальзак, вирішувати, яким повинен бути устрій людського життя... Я задовольняюсь роллю вченого, зображуючи дійсність».

Така світоглядна настанова зумовила й *жанрово-стильові особливості*. Іван Франко використовує жанр нарису, замальовки з природи, аби якомога достовірніше передати «шматок дійсності», що несе в собі «людські документи» чи «факти». Показова вже сама назва збірки: «Борислав. Картини з життя підгірського люду» (1877). Письменник намагається зобразити «теперішнє як історію» у багатстві дійових осіб, явищ, подій. Так досягається концептуальна єдність бориславських творів, здійснюється принцип циклізації. Цей принцип (особливо характерний для натуралізму, пригадаймо хоч би «Рюгон-Маккари» Еміля Золя) зумовлювався розумінням того, що естетична цілість дійсності може бути передана не цілістю одного, а сукупністю, ансамблем декількох творів.

Інтер'єри, екстер'єри, пейзажі, портрети, побутові картини повсякденного життя селян, ріпників, підприємців, орендаторів, шинкарів, священників просякнуті сірими, безбарвними фарбами.

Опис ранкового виходу робітників до праці коло нафтових ям в оповіданні
^ОКЯЗ «Ріпник»: «Нічого сумнішого у світі немає, як товпа ріпників, спішачих на роботу. Край улиць ями та горби глини, — немов глибоченні гроби, отверті для тисячі живих жертв. Сіре небо над тими сірими могилами, — чорні ріпники, — стирчачі корби та звільна бродячі по западні вози з дровами, — ось усе, що зустрине твоє око, крім брудних, обшарпаних магазинів та ще брудніших помешкань жидівських». А такими постають перед читачем жінки-робітниці: «їх лица пожовкли з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском, їх одіж — то позшиване лахміття, що ледве-ледве держиться на тілі. Старі, недугами та грижею поорані лица лежать обок молодих, що ще не втратили слідів краси, хоча цвіт їх уже зв'ялила передчасна тяжка праця, і нужда, і розпуста».

[^] Ріпниками на Галичині називали робітників, які добували нафту (ропу).

Такі описи житла, праці й зовнішності людей із натуралістичною точністю фіксують моменти «тваринного» існування спролетаризованих учорашніх селян.

У бориславському циклі часто й докладно описано процеси праці ріпників, при цьому рясно використовуються професіоналізми.

З оповідання «**На роботі**»: «Ну, тумане якийсь! Пощо корбу розкручуєш? ^ОКйЗ Хіба не видиш, що я ще на березі стою. Дай же ми в кибель добре стати, — не квапся! Подай сюда дзюбак! А риль ось, — добре! Сокиру і долото тре буде в руки взяти! Ну, тепер! А поволі розкручуй, — чуєш? Поволі!.. Чорт бери тоту ливну! Яка, пся пара, тонка...»

Використовуючи найновіші досягнення психологічної науки, І. Франко ретельно відтворює й аналізує душевний світ людини, дає панораму не лише соціальних, а й психологічних типів. Значну увагу зосереджує на виявах позасвідомої царини психіки — передчуттях, снах, мареннях (той же образ Ганки в «Ріпнику»). Для реалізації психологізму в циклі застосовується ціла гама художніх засобів:

- внутрішній монолог, що наближається до потоку свідомості;
- відтворення пейзажу через сприймання персонажа;
- двопланова розповідь — одна ведеться вголос, а друга спливає з глибини свідомості.

Розв'язки бориславських оповідань зазвичай трагічні, це історії болісної загибелі людських ілюзій. Автор постійно наголошує, що нова суспільно-економічна дійсність (царство Задухи) цілком визначає якщо не вдачі, то долі людей. Показові в цьому плані дві редакції оповідання «Ріпник»: у першій редакції Іван після смерті Фрузі перероджується й повертається з бориславського дна до природи, до праці коло землі; у другій редакції він гине від рук підприємця Менделя.

Вельми прикметний у бориславському циклі й *образ оповідача*: він уже не «суддя» (як то було в романтиків і реалістів-просвітників), а безсторонній спостерігач, який не звертається до героя чи читачів, не повідомляє нічого про себе, ані про свої смаки, ані про свої оцінки того, що відбувається.

Увагу на життя інтелігенції Франко переносить у вже модерністському романі «Перехресні стежки» (1900). Сюжет твору має два плани — любов і боротьба. Обидві ці лінії пов'язані з молодим адвокатом *Євгенієм Рафаловичем*, який прибуває в галицьке повітове містечко, маючи цілком ясні життєві цілі: стати народним захисником, розворушити «темне царство», підштовхнути селян до політичної боротьби за соціальні й національні права. Перехресні стежки життя звели Євгенія з Регіною — його колишньою юнацькою любов'ю, тепер — заміжною жінкою, приреченою на приниження й безстрокову домашню тюрму.

Обидві сюжетні лінії майстерно переплетені. Вони сповнені подієвої динаміки й гостроти. Письменник використав *детективно-пригодницький елемент* (убивство лихваря Вагмана ласими на гроші авантюристами; мимовільна розправа Регіни над своїм мз^ителем-чоловіком; полювання божевільного Барана на «антихриста»; арешт Рафаловича, якого підозрюють у вбивстві Стальського; утеча й загадкова смерть Регіни). Отже, Франко є *одним із засновників жанру детективу в українській літературі*.

У творі *дві розв'язки*: любовна лінія приходить до трагічного фіналу (смерть Регіни); що ж до боротьби Рафаловича, то тут маємо відкритий фінал. Певною мірою адвокату Рафаловичу вдається вплинути на обставини. Однак усе ще попереду, у тому числі — і створення політичної організації, без якої, як переконується Рафалович, великих соціальних і національних цілей не досягти.

Рафалович — це той Франків герой, який уособлює принципову настанову письменника: *«віднаходження поезії і краси в... ненормальнім житті... віднаходження поривів і змагань до поправи того життя»*. Життєва мета Рафаловича якраз і полягає в *«поправі ненормального життя»* — він хоче змінити соціальні й національні обставини в Галичині. На цьому шляху Євгенію доводиться переборювати безліч перешкод, звідси — численні зовнішні конфлікти у творі. *«Ідеалісту, русину, народолобцю і хлопману»* Рафаловичу протистоїть система. Її представляють маршалок Брикальський, *«маніпулянт при суді»* Стальський, авантюристи Шнадельський і Шварц. Проте й спільників в адвоката немало: священники Семенович і Зварич, селяни і навіть Вагман виявляє солідарність.

Про Рафа^ловича в одній з авторських ремарок сказано, що він *«належав до того покоління, що виховалося вже під впливом європеїзму, якому в Галицькій Русі вибором горожанство Драгоманов»*. Цікаво, що деякі Франкові характеристики М. Драгоманова в його статтях тієї пори, коли писалися *«Перехресні стежки»*, цілком накладаються на авторські характеристики Рафаловича: холодний, скептичний розум, воля, сила власної переконаності...

Надзвичайно важливими є *внутрішні конфлікти* Рафаловича.

1. Болісне переживання втрати того ідеалу — Регіни. Побачивши кохану після десятирічної розлуки, Рафалович зі здивуванням і розпачем зізнається самому собі: *«Ся Регіна — то не була його Регіна»*. Він переживає потрясіння, в основі якого — муки втрати *«вимріяного щастя»*, неможливість воскресити почуття, що згасло...

0 Мурашко Портрет дівчини в червоному капелюсі. 1902-1903рр.

МИСТЕЦЬКИЙ КОНТЕКСТ

Олександр Мурашко (1875-1919) — один із найвизначніших українських живописців. Народився в Києві в сім'ї маляра-іконописця. Його дядько, Микола Мурашко, був відомим діячем к^льтури, засновником Київської художньої школи. Олександр працював у батьковій майстерні, навчався в Київському духовному училищі, у художній (рисувальній) піколі Миколи Мурашка, у Петербурзькій академії мистецтв (в Іллі Рєпіна).

Видатний учитель-реаліст справив на нього великий вплив, особливо в портретній творчості (*«Портрет дівчини»*, *«Портрет юнака, який читає книгу»* та ін.). Під час ка^лікул Мурашко приїздить до Києва, під впливом І. Рєпіна цікавиться українською історією, збирає матеріали для дипломної картини *«Похорон кошового»*. Для центральної постаті композиції, кошового Івана Сірка, йому позував Михайло Старицький. 1900 р. Олександр Мурашко одержав за картину *«Похорон кошового»* звання художника з правом подорожі за кордон. З початку 1901 р. художник перебував у Німеччині, Італії, Франції. Митець створив низку талановитих полотен, зокрема імпресіоністичний *«Портрет дівчини у червоному капелюсі»*.

М Розгляньте репродукцію картини О. Мурашка «Портрет дівчини в червоному капелюсі». Які стильові риси імпресіонізму в цій роботі ви помітили?

2. Суперечність між особистим (приватним) і фомадським життям Євгенія. Для любові до жінки в серці Рафаловича залишається все менше й менше місця. Він стає людиною боротьби з характерною для цього типу самозреченістю, подібною на аскетизм.

3. Внутрішньо конфліктним є і ставлення адвоката до селян і своїх спільників із числа сільських священиків. Людина аналітичного розуму, Рафалович *«ніколи не ідеалізував народ»*. І все ж йому доводиться долати розчарування в селянах, часто — темних, легковірних, покірних. Так у «Перехресних стежках» з'являється болочка Франкова тема драматичних стосунків провідника й народу (її варіації є і в поемах «Іван Вишенський» та «Мойсей»).

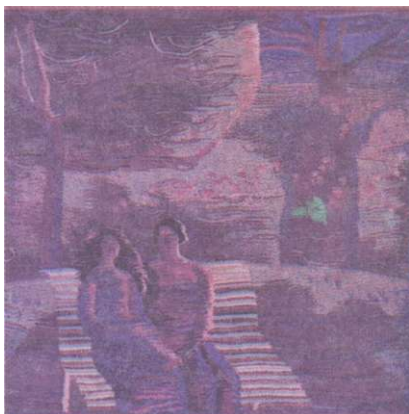
Рафалович, загалом, трагічна постать. Трагізм Франкового героя — і в самотності Євгенія, не завжди зрозумілого тому народові, якого він хоче вивести з неволі; і в обманутості самого цього народу; і в потребі сізіфових зусиль і для досягнення цілі; і, звичайно, у цілковитій зруйнованості особистого життя.

Історія кохання Євгенія і Регіни (у якій відображено перипетії тривалих і дуже складних за своїм сюжетом стосунків Івана Франка й Ольги Рошкевич) виписана Франком у яскравому психологічному ключі. Рафалович — людина вельми замкнута, його внутрішнє життя ретельно заховане від стороннього ока. Ця закритість — наслідок пережитої колись любовної драми, яка почалася ще тоді, коли Євгеній був третьокурсником-юристом у Львівському університеті. На академічному балу він танцював із панночкою, яка *«відразу впала йому в око»*, обмінявся з нею *«кількома банальними фразами»*, не запитавши навіть, хто вона, і не надавши великого значення своєму першому враженню. А потім була випадкова зустріч із тією ж панночкою на вулиці міста — і зі студентом, який досі успішно поборював *«любовні примхи»*, сталося диво. Почуття Євгенія можна назвати коханням з другого погляду. Його охоплює любовна лихоманка — зачарування досі не поміченою грацією дівчини, нестримне бажання повсякчас бачити її. Рафалович, погано розуміючи, що робить, кидається вслід панночці.

Є в «Перехресних стежках» сцена, у якій І. Франко змалював розмову очей закоханих (розділ XVI). Ця мить справила на Євгенія враження *«правдивої революції»*, оскільки в очах Регіни він прочитав, що вона також його любить. Магічна сила взаємного почуття дарує Євгенію і Регіні диво абсолютного розуміння одне одного! Щось подібне було і в Левіна та Кіті Щербацької з роману Л. Толстого «Анна Кареніна»: закохані, сповнені *«щораз посилюваним напруженням щастя»*, безпомилково розуміють одне одного без слів.

Кохання пробудило в Євгенія могутню силу, зробило довколишній світ у його очах яскравішим і барвистішим. Перебування на *«щасливому острові»* виявилось надто коротким. Через десять років адвокат Рафалович зустрів Регіну — глибоко нещасною жінкою, замученою моральними тортурами, які влаштував їй чоловік. Рафалович — приголомшений. Свідченням його потрясіння є хворобливий сон-марення (розділ XXII). Сонна фантазія малює йому *«водяну могилу»*, з якої виринає тіло утопленої Регіни. І цей сон виявиться віщим!

1 *Сізфова праця* — надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чого-небудь непосильного, які не дають бажаних результатів, є безплідними.

” ” ” ”
Л. Довженко ^*Пешиг*^ для двох.

Чи намагається Євгеній хоч якось воскресити свою любов? Відповіддю на це запитання може бути сцена з XXVI розділу (розмова з Регіною в порожньому міському саду). Він і вона сповідаються одне перед одним. Ми дізнаємося, що Євгеній декілька разів намагався покінчити життя самогубством (як герой «Зів'ялого листя»), а потім знайшов утіху в праці, у «вищих цілях», у намаганні «вести інших за собою». Регіна ж підкорилася велінню тітки, посилаючи, утім, до Бога молитви, у яких просила оберігати Євгенія, дати йому сил в ім'я «всього, що високе і чисте»: «вложи йому в серце мій образ і надай йому силу, і блиск, і чари, і немій образ і надай йому силу, і блиск, і чари, і не-
^^ ^^^^^ ^^^^^. „^носміть туди, куди я сама

не сягну...»

Охоплений любовною ностальгією, Рафалович пристрасно закликає Регіну покинути «прокляте гніздо», тобто місто, у якому їм судилося зустрітися й жити. Навряд чи він сам вірить у чудо. Йому радше хочеться вірити; Євгеній намагається обіграти невблаганну долю, передчуваючи, що зробити це неможливо. Однак його порив наражається на тяжко вистраждану мудрість Регіни: «Тепер, у хвили розворушення, ти бачиш у мені не те, що дійсно сидить перед тобою, а свій ідеал, той образ, який ти вилеліяв у своїй душі. А за день, за два прийде розчарування, запал остигне, око загостриться на мої хиби, і наше крадене щастя переміниться на нову тюрму, нові кайдани». І коли герой із відчаєм і благаанням пробує наполягати на тому, що «за морем» у них усе буде добре, Регіна викладає свій останній аргумент: «Пане, я шлюбна жінка... чесна жінка. Мені не випадає слухати таких промов. Бувайте здорові!»

Чого тут більше: вимушеної данини панівній традиції в суспільстві чи бажання порятувати Євгенія від болісної втрати ілюзій, тверезе й точне розуміння того, що «украдене щастя» — неможливе?

А згодом настане момент, коли та розмова в саду ніби продовжиться, тільки вже в іншій обстановці й за більш драматичних обставин. Ідеться про розділ LIV, кульмінаційний в історії кохання. Тут усе постає мовби в «дзеркальному» вигляді: тепер уже Регіна несподівано з'являється перед Євгенієм, причому — у його домі. І якщо в саду «кипіло в нутрі» Рафаловича, то цього разу збурена душа жінки, і «дивніш вогнем» горять її, а не Євгенієві очі. Душевні сили Регіни вичерпалися; знущання Стальського стати нестерпними; життя втратило будь-який сенс. Психіка жінки розладнана, вона — у глибокому відчаї, у нестямі. Вибору в неї й справді не залишилося. Все звелось до простої формули: смерть або... Євгеній Рафалович. По суті, це її відчайдушна спроба знайти хоч якийсь порятунок в «украденому щасті». Проте йшла вона за давно погаслим вогнем. Йшла назустріч останній надії, власне — ілюзії, щоб почути від Євгенія слова, дуже подібні на ті, які сама колись казала йому в міському саду: «Пора наших любовців минула, і ніяка сила не верне Ти».

Останній душевний порух Регіни — її пожертва скромних весільних скарбів на потреби боротьби, яку веде Рафалович...

Історія любові прийшла до свого кінця. Як незабаром виявиться — трагічного: Регіна стане мимовільним убивцею Стальського, саму ж її поглине ріка, як і привиділося колись Рафаловичу в його моторошно-віщому сні.

Роман «Перехресні стежки» прикметний прагненням І. Франка зазирнути за фань тішового, *проникнути в таємниці незвичайних психічних явищ*. Скажімо, Стальський був цікавий йому можливістю розкрити психологію садизму — крайньої жорстокості, яка приносить цьому недолюдку насолоду. Баран, з його маніакальною, нав'язливою ідеєю врятування людей від антихриста, — це художня студія потьмареної психіки, власне — психопатології.

Афекти, галюцинації, хворобливі зигзаги підсвідомості трапляються в тих сценах твору, де з'являється Регіна Стальська. Особливо яскравими в цьому сенсі є розділ LUI, у якому чуємо афектований монолог доведеної до відчаю жінки, та розділ LVIII із центральною сценою страшною помсти Регіни своєму мучителю-чоловікові, з її напівбожевільним знетямленням, химерною грою психологічних спонук, що змусили жінку ніби поза волею й розумом узяти сікача й убити Стальського.

Інтерес пізнього І. Франка до «підпілля» людської душі вельми красномовний. Роздвоєння «я», складна внутрішня боротьба, у якій «божественне» часом зіштовхується з «диявольським», діалектика душі, що супроводжується одночасним існуванням різних — полярних! — станів, — усе це є в змалюванні характеру Євгенія Рафаловича. Варто зазначити також про увагу письменника до сфери ірраціонального: можна в цьому зв'язку згадати хоч би віщій сон Рафаловича, нав'язаний потрясінням від несподіваної зустрічі з Регіною.

Усі ці приклади є свідченням нової якості Франкового письма на рубежі XIX і XX ст. Традиційне, реалістичне в ньому сполучалося з модерним: увага до соціально-типового доповнювалася підвищеним інтересом до індивідуально-неповторного, виняткового, загадкового. Власне тому «Перехресні стежки» і є вже модерністським твором.

1993 р. за цим романом було майстерно знято один із перших в Україні детективних телесеріалів «Пастка», автори якого — кінорежисер О. Бійма й оператор Л. Зоценко — одержали Державну премію України імені Т. Г. Шевченка.

Драматургія. У 1870-1890-х роках з метою збагатити репертуар національного театру Франко пише низку драм із сучасного життя («Украдене щастя», «Рябина», «Учитель»), романтичні драматичні поеми про часи Київської Русі («Сон кішзя Святослава») та опришківські змагання («Кам'яна душа»). Митець ставив за мету створювати сценічні твори, у яких порушувалися б близькі його сучасникам проблеми, щоб театр був «школою життя».

Соціально-психологічна драма «Украдене щастя»- (1893) написана за мотивами народної «Пісні про шандаря¹».

Щоб уникнути проблем із цензурою (адже йшлося про життя урядової особи в ненайкращому світлі), першу назву драми «Жандарм» письменник змінив на «Украдене щастя». Новий заголовок краще передає пафос драми, бо щастя було «вкрадене» не тільки в селянина Миколи Задорожного, а й у його дружини та її коханого — жандарма Михайла Гурмана. У такому світлі розгортається конфлікт драми.

1 Шандар (діал.) — так на Галичині називали жандармів, тобто поліцейських.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Як і в прозових творах, Франко-драматург дає детальну психологічну мотивацію дій і вчинків своїх героїв, майстерно індивідуалізує їх, показує соціальні умови виникнення любовного трикутника. Водночас підкреслює, що першопричиною трагедії є не суспільні проблеми, а духовні, психологічні й етичні.

«Украдене щастя», як і інші драми митця, позначене високою майстерністю у творенні діалогу, динамікою напруженого конфлікту, глибиною й переконливістю показу соціальних явищ і психологічного аналізу.

Новаторство Івана Франка

Іван Франко, на відміну від попередників, *відмовився* від описовості й побутовизму, він *не вдавався* до моралізаторства й псевдоромантики, які й далі ще існували в красному письменстві. Своєю прозою, поезією, драматургією він збагатив український *класичний реалізм* і заклав основи нового напрямку — модернізму. Митець розширив і збагатив *соціально-психологічну й філософсько-моральну проблематику* в літературі, з його творів постав *активний українець-громадянин*, органічно пов'язаний своєю діяльністю із змаганнями народу за волю й щастя.

Одним із вагомих здобутків майстра став показ визрівання *національної свідомості й гідності* представників різних соціальних верств українського народу.

А велич Франка виявилася передусім у тому, що він органічно поєднав у собі письменника й публіциста, ученого й громадського діяча, наїдаючи цим, за словами Євгена Маланюка, «хліба мужів італійського Відродження чи наших Київських Атен¹ могилянсько-мазепинської доби».

с у д ж е н н я Сучасний літературознавець Тамара Гундорова: «Творчість франка була своєрідною експериментальною лабораторією, де, наче в алхімічному тиглі, переплавлялися традиційні і модерні концепції, стилі, ідеї, з яких витворювався його власний стиль. Відтворюючи конфлікти різних цивілізаційних світів — сільського і міського. Сходу і Заходу, патріархального феодального і буржуазного індивідуалістичного, франко видозмінив усю українську літературу наприкінці XIX — на початку XX століття».

Дмитро Павличко: «Вічний революціонер, і Каменярь, і Пророк, який розмовляє з Богом, Іван Франко — універсальний геній, що зарядив поневолену українську націю державотворчою енергією. Оце є та осьова зірка в безмежному небі світил, що він їх запалив своєю працею і своїм розумом. З усіх предтеч відновлення української державності він не просто найближчий до нашої сучасності, а стоїть у самому центрі нашого дня, як сонце, дає світло нашим думкам і впевненість, що ми переможемо всі знегоди — і житимемо, як незалежна нація, і завтра, і на просторах майбутніх тисячоліть».

¹ *Атени* — Афіни; тут — Київські Атени - Києво-Могилянська академія як центр національної культури, освіти й науки.

завдання

- Події в поемі «Мойсей» розгортаються в такій послідовності:
 - заклик Єгошуа до бою — притча про дерева, що обирали собі короля, — вигнання Мойсея з табору — спокуса Азазеля
 - вигнання Мойсея з табору — притча про дерева, що обирали собі короля, — спокуса Азазеля — заклик Єгошуа до бою
 - притча про дерева, що обирали собі короля, — спокуса Азазеля — вигнання Мойсея з табору — заклик Єгошуа до бою
 - спокуса Азазеля — притча про дерева, що обирали собі короля, — вигнання Мойсея з табору — заклик Єгошуа до бою
 - притча про дерева, що обирали собі короля, — вигнання Мойсея з табору — спокуса Азазеля — заклик Єгошуа до бою
- Установіть відповідність

<i>Герой</i>	<i>Вчинок</i>
1 Азазель	А карає пророка за сумнів
2 Єгошуа	Б закликає «До походу! До бою!»
3 Датан	В веде свій народ до землі обітваної
4 Єгова	Г закликає народ закидати пророка камінням
	Д намагається підірвати віру Мойсея
- Установіть відповідність

<i>Художній засіб</i>	<i>Приклад</i>
1 алітерація	А <i>Задарма в слові твому іскряться І сила, й м'якість, дотеп, і потуга...</i>
2 алегорія	Б <i>Ті слова про обіцяний край Для їх слуху — се казка...</i>
3 епітет	В <i>В золотім океані вас все Буде спрага томити...</i>
4 порівняння	Г <i>І ревноє понад горами грім...</i>
	Д <i>Мовив терен: «Се добре вам хтось Підповіє таку раду...»</i>
- Який епізод життя І. Франка вас найбільше вразив? Намалюйте словесний портрет письменника.
- Згадайте, які особливості мають веснянки як календарно-обрядові пісні. Чому І. Франко назвав поезії одного з циклів збірки «З вершин і низин», у якій домінують громадянські мотиви, «веснянками»?
- Які жанрові особливості має сонет?
- Аргументуйте конкретними прикладами тезу «Проза Івана Франка — широка панорама тогочасної галицької дійсності».
- У яких творах Франка явно помітна реалістична (зокрема, натуралістична) манера письма, а в яких — модерна? Свою думку аргументуйте.
- Як ви розумієте слова Франка «Я єсть мужик, пролог, не епілог...»?
- Продовжіть речення «Мене найбільше вразив твір І. Франка "...", тим що...». Визначте найпопулярніший у вашому класі твір І. Франка й з'ясуйте,

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

до якого типу він належить — діонісійського, аполлонівського чи згармонізованого.

11. Візьміть участь у дискусії, підтвердивши або спростувавши тезу «Поема І. Франка "Мойсей" — актуальна й нині». Свою думку аргументуйте конкретними прикладами.
12. Яка ілюстрація до теми «Іван Франко», на вашу думку, найбільш вдала? Аргументуйте свій вибір.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

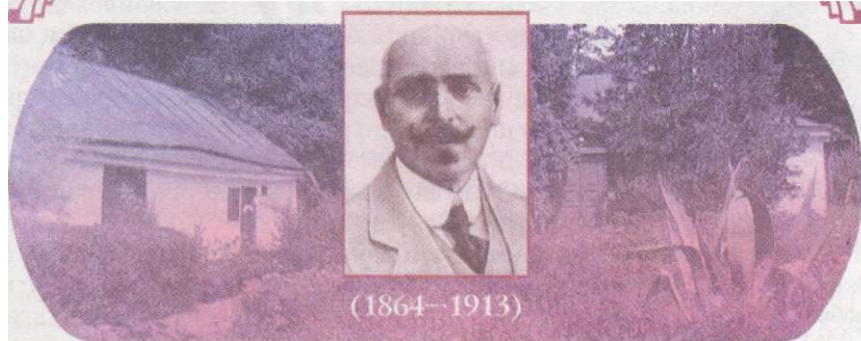
1. Підготувати в групах (по 3-5 осіб) невеликі наукові дослідження (творчі проекти) за темами: «Життєвий шлях І. Франка», «Франко-поет», «Франко-прозаїк», «Франко-драматург», «Франко як літературний критик». У разі потреби використовувати інтернет-ресурси.
2. Довести у письмовій формі, що Мойсей в однойменній поемі І. Франка — це друге «Я» її автора.
3. Підготувати невелике повідомлення про роботи Мікеланджело й Рафаеля, що позначилися на творчості І. Франка.
4. Вивчити напам'ять дві поезії І. Франка (на власний вибір).

ЛІТЕРАТУРА

- Франко І.* Зібрання творів: В 50 т. — К.: Наукова думка, 1976-1986.
- Бойко ІО.* До проблеми розвитку Франкового стилю// Вибрані праці. — К., 1992.
- Горак Р.* «Тричі мені являлася любов». Повість-есе. — К.: Радянський письменник, 1983. - 151 с.
- Гундорова Т.* Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. — К.: Критика, 2006. — 352 с.
- Гундорова Т.* «Я єсть мужик, пролог, не епілог...»: літературний портрет Івана Франка. — К.: Веселка, 2006. - 32 с.
- Жутицький М.* Він знав, «як много важить слово...». — К.: ВЦ «Просвіта», 2008. — 136 с.
- Зеров М.* Франко-поет // Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т. 2.
- Маланюк Є.* Франко незнаний // Книга спостережень. — К., 1995.
- Павлимко Д.* «Зів'яле листя» Івана Франка: літературознавче дослідження. — К.: Веселка, 2008. - 24 с.
- Скоць А.* Генієві народу — пролог до «Мойсея» // Дзвін. - 1990. — Ч. 8.
- Тихолоз Б.* Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. - 180 с.
- Ткачук М.* Лірика Івана Франка. — К.: Світ знань, 2006. — 296 с.
- Червак Б.* «Наперед українці». До національної ідеї Івана Франка. — К., 1994.
- Шерех Ю.* Другий «Заповіт» української літератури// Третя сторожа. — К., 1993 (або: Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. — К.: Рось, 1994. - Т. 3).

<http://library.kr.ua/elib/fTanko/irknish>
<http://w\\w.franko.lviv.ua/ifranko/franko.html>
<http://www.abc-people.com/data/franko/index.htm>
<http://images.google.com.ua/images?hl=ra&source=hp&q=%>
<http://lib.ru/SU/UKRAINA/FRANKO/>
<http://4'ww.ukrcenter.com/library/read.asp?id=278>

Михайло Коцюбинський

Михайло Коцюбинський — письменник сонячний. І не тільки тому, що «носив у душі сонце», як сам про себе казав... Уся його проза, попри соціально загострені драматизм і трагізм, — це світлий, відкритий простір для душі й духу.

о. Логвиненко

Михайло Коцюбинський — видатний український письменник, громадський діяч, голова чернігівської «Просвіти», один з організаторів Братства тарасівців. Сергій Єфремов, який добре знав письменника, відгукувався про нього так: «Людина культ^рна, до найменших подробиць, європеєць з голови до п'ят... був справжнім аристократом Духа без жодного силування зі свого боку...» Сучасники називали його Сонцепоклонником і Соняхом, бо над усе любив сонце, квіти й дітей. У своїх відомих на весь світ творах оспівував цвіт яблуні, жайворонкову пісню, дитячі очі, умів малювати словом, — ніби фарбами, проникав у найпотаємніші глибини людської душі.

Життєвий шлях письменника

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в місті *Вінниці* в чиновницькій родині. *Батько*, Михайло Матвійович, був дрібним державним службовцем (губернським секретарем). Від природи людина неспокійна, він не терпів утисків, начальства й тому змушений був часто змінювати роботу. Тож сім'ї доводилося мандрувати з місця на місце.

Своїм вихованням Коцюбинський зобов'язаний *матері*, Гликерії Максимівні, яка походила з аристократичних родів — польського (по материній лінії) і молдавського (по батьковій). Від неї він успадкував «тонку душевну організацію», «любов і розуміння природи» — про це дізнаємося з автобіографії письменника.

В одинадцятирічному віці Михайлик мусив уперше відірватися від рідної домівки. Закінчивши *дворічну народну школу в м. Барі*, де мешкала тоді родина, хлопець їде до *Шаргорода*, щоб продовжити навчання в *духовному училищі*. І хоча в цей період освітньою реформою було скасоване в школі «волосодраніє», «вуходраніє» і вистоювання голими коліньми на гречці, проте задоволення від навчання учні все одно не діставали, адже лекції обмежувалися лише запитаннями й відповідями, від учнів вимагалось зазубрювання текстів підручників.

Ш Щі ^ ^

Батько
М. Коцюбинського

Мати
М. Коцюбинського

У родині Коцюбинських за чиновницькою традицією напувала російська мова. І як же були здивовані батьки, коли якось дев'ятирічний Михайлик, занедужавши на запалення легень, під час марення раптом заговорив по-українськи. Після одужання хлопчикова розповіли про цю дивину, і він загорівся цікавістю до рідного слова. В училищі сталася подія, про яку потім письменник згадував з деяким гумором: 12-літнім підлітком він закохався в 16-річну дівчину, а щоб привернути її увагу, вирішив стати «великою людиною» і захопився читанням книжок. Твори Т. Шевченка й Марка Вовчка справили на Михайла таке сильне враження, що він і сам захотів стати письменником. Почав складати українські пісні на зразок народних, а потім узявся за написання повісті.

Після закінчення Шаргородської семінарії в 1880 р. М. Коцюбинський поїхав до Кам'янця-Подільського, маючи намір навчатися в університеті, але ця мрія не здійснилася. Родина Коцюбинських, яка певний час переїздила з місця на місце, повернулася у Вінницю. Через тяжке матеріальне становище рідних юнакові не вдалося здобути освіти: мати осліпла, а згодом (у 1886 р.) помер батько. Відповідальність за велику родину (матір і чотирьох молодших братів і сестер) лягла на плечі Михайла. Він дає приватні уроки й продовжує навчатися самостійно, а в 1891 р., склавши іспит екстерном при Вінницькому реальному училищі на народного вчителя, працює репетитором.

У ці роки майбутній письменник захоплюється визвольним, народницьким рухом, який охопив тоді всю імперію, займає активну громадянську позицію, пропагує революційні, самостійницькі ідеї. Відтоді Подільське жандармське управління взяло Коцюбинського на облік. На квартирі Коцюбинських було зроблено кілька обшуків, а за Михайлом встановлено таємний нагляд.

Літературна кар'єра Михайла почалася з повного провалу. У 1884 р. він написав оповідання «Андрій Соловійко, або Вченіє світ, а невченіє тьма». Цю першу спробу молодого автора було оцінено вельми скептично. Один із критиків радив початківцеві залишити цю справу, щоб «не калічити святу нашу мову». Проте присуд критиків не спинив творчого запалу Коцюбинського, він пише й далі, але твори до друку не подає, а згодом замовляє на кілька років, приголомшений своїм невдалим дебютом. Коцюбинський почав друкуватися в 1890 р. — львівський дитячий журнал «Дзвінок» опублікував його вірш «Наша хатка».

Важливу роль у формуванні світогляду М. Коцюбинського відіграла його поїздка до Львова того ж таки 1890 р. Тут він знайомиться з І. Франком, налагоджує контакти з редакціями журналів «Правда», «Зоря», «Дзвінок» та ін. Поїздка поклала початок постійному співробітництву письменника із західноукраїнськими виданнями.

У 1891 р. Коцюбинський їде в село Лопатинці, що на Вінниччині, де поєднує роботу домашнього вчителя в родині місцевого службовця з поглибленим

вивченням життя села, народної мови, культури и розпочинає серйозну літературну працю. Тільки за цей рік з-під його пера виходять оповідання «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», повість «На віру», віршована казка «Завидючий брат». Твори привернули увагу літературної громадськості, засвідчили, що в українську прозу прийшов талановитий автор.

Панас Мирний (з листа-відгуку на оповідання «Харитя»): «Прочитав я її та й нестямився!.. У такій невеличкій приповіді та такого багато сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком...»

Окремою сторінкою в біографії митця стала його робота (1892-1896) у *Бессарабії* та в *Криму* в складі спеціальної комісії, створеної урядом для боротьби з *філоксерою* — брунатно-зеленою тлею, яка знищувала цілі плантації виноградників. Знайомство з життям молдовського й кримськотатарського народів дало багатий матеріал для нових творів — «Пе-коптьор», «Посол від чорного царя», «Відьма», «В путах шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами». У цих оповіданнях Коцюбинський одним із перших у нашій літературі вийшов за межі суто української проблематики, майстерно передав неповторний колорит молдовського села; Криму — з прекрасним теплим морем, скелястими берегами, вузькими татарськими вуличками й мінаретами.

У філоксерній комісії працювало багато учасників Братства тарасівців. На основі спільних поглядів Коцюбинський близько зійшовся з ними. У його творах того часу (зокрема, «Для загального добра», казка «Хо») утверджується думка про необхідність просвітницької роботи серед темного, затурканого простолюду.

У 1898 р. Михайло Михайлович переїхав у *Чернігів*, прикипівши душею до цього ма-тьовничого придеснянського міста. Річ у тім, що тут письменник зустрів свою долю — *Віру Дейшу*. Вона походила зі старовинного українського дворянського роду, була високоосвіченою людиною, викладала французьку мову в Чернігівській гімназії. Віра стала не тільки дружиною письменника, а й вірним другом і помічником. Як «політично неблагонадійному українофілові», Коцюбинському довго не давали роботи, потім таки призначили на скромну посаду до міського статистичного бюро.

З неабиякими труднощами письменникові вдалося придбати будинок, який став затишним гніздом для великої родини — дружини, чотирьох дітей, німечної матері (тепер у цьому домі діє меморіальний музей). Коцюбинський організує в себе «*понеділки*», а потім «*суботи*», які стали справжньою літературною школою для молодих письменників (П. Тичини, В. Еллана-Блакитного та ін.). Ці зібрання відвідували патріотично налаштовані інтелігенти, художники, музиканти, письменники, зокрема Б. Грінченко, М. Вороний, В. Самійленко. У будинку Коцюбинських працювала підпільна друкарня для видання україномовної літератури.

Віра Дейша — дружина М. Коцюбинського

• *Бессарабія* — південно-східні українські й молдовські землі між Дністром, Прутом, гірлом Дунаю й Чорним морем.

М. Коцюбинський з дружиною

Попри постійну матеріальну скруту, Михайло Михайлович залишався справжнім інтелігентом, європейцем, і не лише у своїх творах, а й у повсякденному житті.

Близький знайомий письменника Г. Лазаревський: «Михайло Михайлович завжди був одягнений дбайливо, навіть чепурно. Улітку в ясно-кремовому у синю смужку костюмі, жовтих черевиках, у білій панамі з чорною стрічкою, з незмінним ціпком — гуцульським топірцем у руках, з квіткою в петельці, іноді з квітами в руках. На тлі чернігівської звичайної людності завжди здавався він мені елегантним європейцем, "європейським українцем", а не "малоросійським українцем". Іноді з роботи він повертався в парусиновій, модній тоді толстовці. Часто в чорній пелерині поверх одягу. Узимку в чорному пальті з чорним смушковим коміром, у високій чорній смушковій шапці».

Мало хто й знав, що Коцюбинський до кінця життя віддавав борги за будішок, часто відмовляв собі в найнеобхіднішому, що гонорари за численні друковані твори майже не надходили (друкуватися ж можна було тільки за кордоном, у Львові).

У 1903 р. Михайло Михайлович узяв участь у відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, тут виголосив палку патріотичну промову, що набула великого резонансу. Цього ж року написав першу частину знаменитої повісті «Fata morgana». А етюдом «Цвіт яблуні», написаним у 1902 р., митець засвідчив остаточний перехід від *реалізму* до *модернізму*, зокрема до *імпресіоністичного* стилю, про який розмова піде трохи згодом.

На революційні події 1905-1907рр. письменник відгукнувся активною громадсько-культурною діяльністю: очолив чернігівське товариство «Просвіта», читав публічні лекції. На Михайла Михайловича було посилено поліцейський тиск, здійснено на його квартирі обшук. У творах цього часу (новели «Сміх», «Він іде», «Persona grata», «Intermezzo», повість «Fata morgana») глибоко розкрито трагічні події революції, різьоме точно передано стан людської душі в екстремальних умовах.

М. Коцюбинський з родиною

У середині 1909 р. виснажений письменник виїздить на лікування за кордон. Його мучать астма й сухоти. На острові *Капрі* (Італія) Михайло Михайлович познайомився і щиро заприятелював з видатним російським письменником Максимом Горьким, який сприяв появі творів українського колеги в російських видавництвах. Коцюбинський ще двічі відвідував Капрі (у 1910-му і в листопаді 1911-го — березні 1912 р.). По дорозі, їдучи втретє до Італії, письменник завітав у с. *Криворівню* на Прикарпатті, відтоді почався його «роман» з Гуцульщиною, що переріс у знамениту повість «Тіні забутих предків».

М. Жук. Портрет Михайла Коцюбинського. 1909 р.

Особливо тяжкими виявились *останні роки* майстра. Він сумував, що не може допомогти безпомічним сестрам, рвали змучене серце неоплачені власні борги, тероризували постійні переслідування властей. Також ятрили душу негаразди в родині, муки боротьби між почуттям і обов'язком: саме в цей час доля подарувала Михайлові Михайловичу радість і сум останнього кохання. Він палко закохався в *Олександру Аплаксіну* (1880-1973), із якою разом працювали в статистичному бюро. Протягом тривалих закордонних мандрівок написав їй понад 300 листів — справжній роман у листах (до речі, нещодавно це листування було перевидано без цензурних виправлень і скорочень). Єдиним виходом у цій ситуації залишалося розлучення. Однак Коцюбинський глибоко шанував свою дружину, був вдячний їй за багаторічну підтримку, жалів дітей... Словом, нестерпна невизначеність тривала до кінця.

У 1911 р. клопотаннями меценатів Коцюбинському призначили пожиттєву стипендію, щоб він міг звільнитися від марудної служби й зосередитися на літературній праці. Проте було вже пізно. Час відлічував останні дні полум'яного життя. У лікарні письменник дізнається про смерть найкращого друга, композитора Миколи Лисенка, про те, що десь у селі від голоду й хвороб згинув зовсім молодий талановитий прозаїк Архип Тесленко, мучиться смертельною хворобою Іван Франко, а в південних краях гине, не в силі перемогти недугу, мужня Леся Українка. Ці трагічні звістки відбирали останні сили...

У квітні 1913 р. великого Сонцепоклонника не стало. Поховали письменника на Болдиній горі в Чернігові, улюбленому місці його щоденних прогулянок.

Творчий доробок

Михайло Коцюбинський — автор двох повістей («*Fata morgana*», «Тіні забутих предків») і понад сорока оповідань і новел, а також багатьох нарисів, статей і листів.

Літературну біографію М. Коцюбинський починав як *дитячий письменник*. Його оповідання «Харитя» і «Ялинка» були опубліковані в 1891 р. у львівському журналі «Дзвінок». Ці твори позначені симпатією автора до своїх маленьких героїв, спробою заглибитися в їхній внутрішній світ.

Потім з'явилися твори з *життя селянства*. Так, в оповіданні «П'ятизлотник» (1892) показано моральну красу літнього подружжя, яке, попри свою бідність, жертвує останні гроші голодним людям. В оповіданні «Цінов'яз» (1893) через долі братів Семена й Романа Воронів розкриваються соціальні суперечності на селі.

Оповідання-казка «Хо» (1894) дає можливість краще зрозуміти ідейно-художні пошуки Коцюбинського в період перебування в Братстві тарасівців. Твір складається з кількох майже самостійних частин, які об'єднує казковий образ Хо, що символізує страх людей, які бояться сміливо подивитися в очі небезпеці, часто ними ж перебільшуваний. Правда, не всі бояться Хо, персоналізованого страху в подібні сивого дідугана, — не кориться йому лише вчитель-Письменник, який зазнав у житті «і кайданів, і голоду, і всього, що мусить зазнати співак невідомого народу». Хо весь час дивувався, чому люди його бояться, проте, дивлячись на змарнілого, але безстрашного вчителя-письменника, він заспокоївся, а в його серці зродилася надія: «Надія сягала аж у ті часи, коли сміливість візьме верх над страхом і Хо зложить на спочинок свої старі, наболілі кістки».

Завершує етап ранньої творчості Коцюбинського оповідання «Для загального добра» (1896), у якому автор відверто показує наївну примітивність, ілюзорність багатьох народницьких ідей. Насправді надзвичайно складно, а то й неможливо поєднати, узгодити інтереси загалу й конкретної людини. Відтак постає надскладне питання: чи може, чи має право людина пожертвувати добром одного (та ще й не себе) заради загального добра. Проникливий аналіз цієї етичної проблеми приведе Коцюбинського до звільнення від популярних тоді соціалістичних ілюзій, які він мав у юності.

У центрі твору трагедія родини молдовського селянина *Замфіра*: філоксерна комісія знищує його заражені шкідником виноградники. Робить це для «загального добра» — щоб урятувати інші виноградники. Однак цим самим відбирає в Замфіра будь-які засоби до існування. Нещасний селянин, закономірно, проклинає таких рятівників.

Інтелігент *Тихович*. в образі якого легко впізнаємо самого Коцюбинського, прагнув безкорисливо працювати для народу, але переконався не тільки в марності своїх намірів, а й у їх явній (хоч і зовсім неумисній) шкідливості для конкретних людей.

в оповіданні знаходимо майстерний психологічний портрет, у якому простежується прикметна *художня деталь* — типова для подальшої творчості письменника: душевний стан Замфіра автор зобразив через вираз його очей. На початку він мав «блискучі чорні очі, що так і світяться задоволенням, так і сяють гордощами», у фіналі ж «очі палали диким вогнем». Ця деталь яскраво передає трагедію життя героя. Це вже виразна прикмета наближення до модерністського письма.

У перший період творчості Коцюбинський — за реалістичною традицією — звертався до тем сучасності. Про історичне минуле нашого народу йдеться тільки в повісті «Дорогою ціною» (1901), що написана в романтичному ключі.

ЗВР Цей твір ви вивчали у 8 класі. Пригадайте, яку історичну епоху зобразив автор. З якими труднощами й заради чого боролись Остап і Соломія? Які стильові особливості романтизму зображені у творі?

Творча еволюція Коцюбинського-прозаїка була різкою. Почавши в традиційній реалістичній манері, зорієнтований на оповідні взірці Марка Вовчка й Нечуя-Левицького, він через якихось десять років (з початком XX ст.) визначив для себе нові естетичні орієнтири, у стилі його прози з'явилися *неоромантичні й імпресіоністичні риси*.

консультація • ТЛ

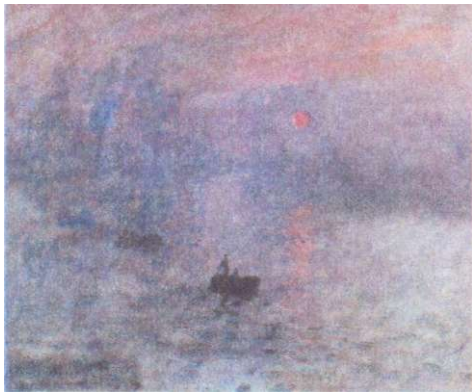
Імпресіонізм (від фр. *impression* — враження) — одна з основних течій модернізму. Назва походить від назви картини Клода Моне «Враження. Схід сонця» (1873).

Імпресіонізм започаткований у французькому малярстві (К. Моне, О. Ренуар, Е. Дега, Е. Мане), розвинувся в музиці (К. Дебюссі, М. Равель, І. Стравинський, Дж. Пуччіні), у скульптурі (О. Роден).

Основоположниками літературного імпресіонізму вважають братів Е. і Ж. Гонкур¹. Виявився він також у творчості Гі де Мопассана, Е. Дюжардена, М. Пруста, Г. фон Гофманстала, К. Гамсуна, А. Чехова, І. Буніна. В українській літературі цю течію започаткував М. Коцюбинський, його традицію розвинули П. Тичина, М. Хвильовий, Г. Косинка, М. Івченко, Є. Плужник, Д. Фальківський та ін. Визначні українські художники-імпресіоністи — О. Мурашко, І. Труш та ін.

Імпресіонізм — це, власне, мистецтво передачі безпосередніх вражень. У знаменитому «Щоденнику» брати Гонкур точно визначили цю настанову: «Бачити, відчувати, виражати — у цьому все мистецтво; мистецтво — це увічнення в найвищій, абсолютній, завершеній формі якогось моменту, якоїсь швидкоплинної людської особистості».

На противагу реалістам, імпресіоністи усвідомлювали, що об'єктивна (єдино правильна, усебічна) істина для людини недоступна, а отже, неможливо одразу охопити широку панораму буття, передати узагальнено типові обриси явища. Тому митці зосереджувалися на відтворенні миттєвих вражень від якогось явища, на щонайточнішому фіксуванні сприйнятого в даний конкретний момент. Через те імпресіоністичний живопис часто був мистецтвом кольорових плям, розмитих контурів, мерехтіння, а не чітких ліній і тонів, у літературі ж переважала увага до мінливих нюансів настрою, до невпинного перебігу почуттів, вражень як потоку свідомості.

К. Моне.
Враження. Схід сонця, 1873 р.

К. Моне.
Поле маків. 1873 р.

¹ Брати Едмон (1822-1896) і Жюль (1830-1870) Гонкур — визначні французькі прозаїки, автори романів із життя різних верств суспільства «Жерміні Лясерте» (1865), «Рене Мопрен» (1864). За заповітом Едмона 1896 р. заснована Гонкурівська академія, що з 1903 р. присуджує щорічну Гонкурівську премію за досягнення в жанрі роману.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Найсуттєвіші ознаки цього стилю:

1. *Аїдеологічність*: фіксує перше миттєве враження від об'єкта, імпресіоністи в такий спосіб намагалися максимально наблизитися до «правди дійсності», побаченої неупередженим зором, без якихось опосередкувань, продиктованих традицією, попереднім досвідом, насамперед — певною ідеологією.

2. *Відмова від ідеалізації*: імпресіоністи найчастіше заперечували поняття ідеалізації й ідеалу. Адже в конкретній реальності стовідсотковий ідеал майже відсутній. А разом із тим в імпресіонізмі зникає однозначне романтичне протистояння високого й низького, прекрасного й потворного, — ці протилежності переплітаються.

3. *Своєрідність художнього часопростору*: в імпресіоністичних творах час і простір ущільнюються і подрібнюються, предметом мистецької зацікавленості стають не послідовна зміна подій і явищ (фабула), не соціальний, логічно впорядкований історичний відрізок або період життя героя, а уривчасті фрагменти, відтворені у свідомості персонажа. Кожне найменше враження набуває самодостатньої цінності.

4. *Специфіка психологізму*. Якщо в реалізмі характер остаточно визначений, то в імпресіонізмі він утрачає статичність, а іноді й цілісність. Увагу митця-імпресіоніста привертають саме ті моменти, які розкривають у героєві риси, несподівані для нього самого, несуголосні з його буденною поведінкою. Герой імпресіоністичного твору цікавий не так своєю активністю, як саме — пасивною здатністю сприймати, реагувати на зовнішні збудники, бути носієм, навіть колекціонером вражень.

5. *Жанрова специфіка*. Настанова на атомізацію світу спричинила до того, що найрозвинутішим жанром імпресіонізму стає новела.

6. *Композиційні аспекти*: сюжет як ланцюжок зовнішніх подій утрачає в імпресіонізмі своє колишнє значення. Основою стає настроєвість. Імпресіоністична новела часто будується як розповідь (чи сповідь) «Я»-оповідача, що також надає їй емоційної цілісності. Збагачуються засоби психологічного аналізу (внутрішні монологи, відтворення потоку свідомості). Змінюється характер пейзажу. Це вже не просто тло подій (як у реалізмі), а частіше засіб психологічної характеристики. В пейзажі підкреслюється його повсякчасна мінливість, непостійність. Замість широкого, всеохопного опису (як було у реалістів) імпресіоністи зосереджуються на промовистих деталях.

О. Мурашко. Кав'ярня. 1902 р.

7. *Нове бачення світу* вимагало й нових мовних засобів. Для імпресіонізму характерні ускладнене асоціювання; яскраві, оригінальні тропи; уривчасті речення, інверсії, безсполучникові конструкції. Слово в імпресіоністичному тексті поєднує не лише означення предмета, а й викликане ним відчуття.

Український імпресіонізм на тлі західноєвропейського мав густіше лірико-романтичне забарвлення, що зближувало його (а нерідко й змішувало зовсім) з неоромантизмом і символізмом.

Які риси імпресіонізму ви помітили в роботах К. Моне й О. Мурашка?

Отже, умовно можна говорити про «двох Коцюбинських»: автора оповідань «Цінов'яз», «Хо», «На віру», бессарабського циклу («Для загального добра», «Посол від чорного царя», «Відьма», «Дорогою ціною») і творця шедеврів, написаних протягом останніх десяти-дванадцяти років життя, уже у ХХ ст. (від новел «На камені» й «Цвіт яблуні» до капрійського циклу і «Тіней забутих предків»).

Хоча непроникної прірви між двома періодами творчості митця не було. І в ранніх творах спостерігається інтерес до внутрішнього світу героїв, вигранюється художня деталь. Разом із тим і в модерністський період письменник зберігає інтерес до суспільно-побутової, політичної проблематики (згадати хоч би повість «Fata morgana», новели про Революцію 1905 року й пізнішу реакцію).

Зміна естетичних поглядів була ознаменована великим інтересом Коцюбинського до художнього досвіду найвидатніших зарубіжних майстрів-сучасників (Е. Золя, Гі де Мопассана, К.Тамсуна, Ф. Достоєвського, А. Чехова).

До найхарактерніших *особливостей стилю* М. Коцюбинського належать:

- зосередження уваги передусім на психологічних мотивах вчинків персонажа, на його внутрішньому стані;
- змалювання подій із погляду героя, іноді цей погляд проводиться через увесь твір, частіше окремі епізоди подано з позицій різних персонажів (якраз на зіткненні протилежних поглядів і оцінок нерідко й твориться могутній емоційний ефект);
- майстерне використання психологічних деталей;
- надзвичайно промовиста, точна назва твору;
- улюбленим жанром Коцюбинського стає *новела*.

консультація «ТЛ

Новела (з ітап. *novella* — новітній) — невеликий прозовий твір про якусь незвичайну подію з несподіваним фіналом.

Новела дуже подібна до оповідання. Однак на відміну від нього: а) менша за обсягом; б) вирізняється особливим динамізмом і психологізмом.

У творах цього жанру найчастіше зображається подія, яка стала поворотною в долі героя; подається психологічне умотивування змін у поведінці особистості. Творцем цього жанру в українській літературі разом із В. Стефаніком, О. Кобилянською був і М. Коцюбинський.

У новелі «Лялечка» (1901) автор через внутрішній світ земської вчительки розкриває важливі особистісні й тогочасні соціальні проблеми. *Раїса Левицька ще зі студентської лави намагалася «вилушитися» з лялечки й стати метеликом — тобто реалізувати себе як людину і як гідного саможертвовного народного вчителя; «Вона... почувала в собі таку любов до нещасного "народу", що спочатку хотіла вмерти для нього, а потім роздумала і поклала жити». Іронія в характеристиці героїні явна, вона зникає лише тоді, коли Раїса зустрілася з тим «народом» вічно-віч: «На всьому відбилися сліди убожества. І житла, і люди, що вічно риються в землі, прийняли, ввижалося Раїсі, колір землі, здавалися деталями мертвої природи». Спочатку героїня не мирилася з грубим утручанням сільського священика в шкільні справи, але потім поступово потрапляє під його вплив — стає «лялечкою», заплутавшись у тенетах «павука».*

Новела «На камені» (1902) побудована на різкому протиставленні світлого й чистого кохання двох молодих людей і бездушного, забобонного, корисливого, буденного світу людей. *Фатіма*, молода жінка, яку насильно віддали, «як овечку», заміж за старого, огидного їй різника *Мемета*, закохується у вродливого й чуйного весляра *Алі*. Закохані наважуються втекти із села, щоб бути разом, але розлучений чоловік разом з односельцями наздоганяють бігачів у горах і жорстоко вбивають.

Усі події у творі відбуваються «на камені» — на скелястих берегах моря, але назва прочитується й символічно: «кам'яні» душі цих людей, які безжально знищили прекрасне кохання.

Новела написана на екзотичному для української прози *кримськотатарському матеріалі*. Важливу роль у ній відіграють *мариністичні малюнки*. Море тут виступає мовби ще одним персонажем — активним учасником того драматичного дійства, яке розгортається перед нами. Воно одухотворене; це прекрасна у своїй дикій первозданності стихія, уособлення вільного духу й неприборканості. Новела «На камені» стала своєрідним «прологом» до повісті «Тіні забутих предків»: ці два твори близькі з огляду на характер конфлікту й героїв.

Сюжет *етюду* «Цвіт яблуні» (1902) *розмитий*, що властиво імпресіоністичним творам: на очах батька вмирає його ніжний цвіт — любя донька; під час похорону батьком оволодіває почуття спостерігача; він намагається запам'ятати кожну *деталь*, кожне *відчуття* і *враження*, бо вони колись послужать «матеріалом» для творчості.

консультація • тЛ

Етібд (із фр. *étude* — вивчення) — 1. Твір образотворчого мистецтва допоміжного характеру, виконаний із натури з метою її вивчення в процесі роботи над картиною.
2. У літературі — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру.

Батько дівчинки — письменник. Розповідь ведеться від першої особи — самого батька, тому читач стає інтимно посвяченим у душевні переживання героя, який ніби роздвоєний у своїх почуттях, з одного боку, він люблячий батько, а з іншого — письменник, який у моменти трагедії фіксує процес народження образів у своїй уяві. Таке роздвоєння підсилює психологізм у творі. Символічний образ зірваного яблуневого цвіту, яким батько обкладає тільце дитини, асоціюється з передчасно перерваним життям (прекрасним, але таким коротким). Цей образ глибоко вражає ще й тому, що життя дівчинки обірвалося саме у весняну пору, коли все в природі народжується або відроджується.

ДЖіЄЙЙЙ Володимир Коряк: «...герой ніби роздвоєний у своїх почуттях — глибоке переживання смерті доньки все ж не здатне подолати в ньому моральний обов'язок продовжувати життя, творити його навіть на могилі рідної дитини».

Михайло Насенко: «Поведінка героя "Цвіту яблуні" не просто відбиває різні стани його свідомості й душі, а дає змогу глянути на найжахливіший людський

стан, стан... цинізму. Найжахливіший він тому, що здатний зруйнувати головну складову "світової гармонії" — саму людину. Один із варіантів такої руйнації — в останніх словах героя-письменника над могилою доньки: "Моя мила донечко, ти не гнівася на мене?"»

ЗОР *Вдумливо прочитайте етюд. Які враження справили на вас твори? Висловіть свою думку щодо поданих вище суджень літературознавців.*

Сюжет «Цвіту яблуні» належить до «мандрівних», адже він відомий у багатьох літературах (від «Гамлета» В. Шекспіра до «Творчості» Е. Золя, від новели «На воді» Гі де Мопассана до драми «Чайка» А. Чехова).

На зіткненні протилежних поглядів і оцінок твориться різочий емоційний ефект у новелі «Подарунок на іменини» (1912). Рядовий поліцейський («околоточний надзиратель») Карно Петрович Зайчик дуже пишається своїм сином Дорею, який успішно навчається в гімназії разом із дітьми «начальства». Щоб вразити Дорею, він робить йому особливий подарунок на іменини — везе показати страту жінки-революціонерки. Батько переконаний, що син буде надзвичайно вдячний йому за таке цікаве «доросле» віщовипіє. Однак хлопчищ не захопився стратою, а вжахнувся, у відчай кинувся захищати жертву. Ця подія стала для Дорі справжнім одкровенням: страхітлива й потворна та державна машина, яка вішає людей. І батько є слухняною часткою цієї машини. У сина зароджується протест і ненависть до батька, якого ще вчора він любив і шанував.

Один із найвизначніших своїх творів — повість «Fata morgana» — Михайло Коцюбинський так і не завершив. Над нею він працював досить довго — у 1904 р. була опублікована перша частина як оповідання «З сільських настроїв», у 1910 р. побачила світ друга частина твору. У повісті зображено селянські заворушення часів Революції 1905 р. і їх наслідки. У третій частині письменник збирався зобразити «заспокоєння» і подальше здичавіння села. Проте цьому наміру так і не судилося здійснитися. Зображення «сільських настроїв» у складну, суперечливу епоху — тема, яку вже опрацьовували попередники й сучасники Коцюбинського (Г. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б. Грінченко, І. Франко). Хоча ця тема й була вже традиційною в українській літературі, проте Коцюбинський, утілюючи її, поглибив принципи реалістичного зображення села, а також вдався до використання імпресіоністичних прийомів і в описах, і в організації драматичних ефектів (монологи, діалоги), які мають важливе ідейне навантаження. Тому повість «Fata morgana» сприймається як глибоко новаторський твір із життя села.

М. Сторожето. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Fata morgana»

М. Стороженко. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Fata morgana»

Назва повісті символічна: у перекладі з латинської *fata morgana* означає «марєво». У творі простежено, як руйнуються (перетворюються на міраж) мрії, сподівання представників різних суспільних верств села — від безземельних наймитів, заробітчан до багатіїв.

Головний образ повісті — розбурхане революційними подіями село. Із загальної маси вирізняється родина Воликів — Андрій, Маланка та їхня дочка Гафійка. Маланка залюблена в землю, для неї вона символ життя, щастя. Андрій — навпаки — уже не мріє про землю, його надії вирватися зі злиднів пов'язані із заробітками на фабриці. Гафійка мріє про щасливе родинне життя. Вона закохується в Марка Гуцу — робітника, якого під конвоєм з Одеси в рідне село привели жандарми. Дівчина захоплюється його ідеями про спілку (об'єднання селян), розповсюджує листівки, відвідує нелегальні молодіжні сходки, вишиває прапор. Саме під проводом Марка Гуці й Прокопа Кандзюби селяни організовано відбирають панську економію, намагаються в ній разом господарювати. Розгром панського маєтку й гуральні[^] стає кульмінаційною вершиною повісті. Однак революцій-

на хвиля швидко спадає, і селяни, очікуючи неминучої розправи, у відчай вирішують самотужки покарати своїх учорашніх керівників, щоб хоч якось відвернути від себе лихо. У фінальній сцені читач стає свідком безглузлого й жорстокого самосуду. Так руйнуються сподівання кожного з героїв. Символічно, що здійснюється мрія лише Хоми Гудзя — «вічного наймита», у якого залишилося єдине прагнення — помститися панам. Він підбурює селян і організовує погром поміщицького маєтку у гуральні.

Завдяки імпресіоністичній спостережливості Коцюбинський чи не першим розкрив справжню глибинну сутність революції як вибуху колективного позасвідомого (лише згодом цю думку теоретично обґрунтують видатні психологи й філософи К.-Г. Юнг і Е. Фромм). У повісті переконливо показано, як, згуртовуючись у колектив шалом ненависті й помсти, кожна людина втрачає свою індивідуальність, перетворюється на пасивну, безвольну частку демона-натовпу, який керується тільки двома інстинктами — р>TiffyBaHmiM і самозбереженням. На друпта день після погрому селяни, повернувшись до нормального стану, самі не вірять, що це вони скоїли.

«Fata morgana» стала одним із найбільших досягнень нової української прози, у ній органічно поєдналися реалістична й імпресіоністична поетика в розкритті внутрішнього стану героїв і колективної свідомості маси, у відтворенні «сільських настроїв».

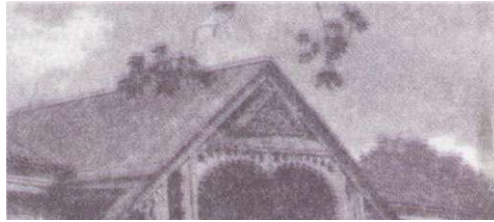
З«Р Які, на ваш погляд, риси імпресіонізму виявились у творі?

[^] Гуральня (заст.) — спиртово-горілчаний завод; винокурня.

НОВЕЛА «INTERMEZZO» (1908)

Це програмовий твір, у якому митець розкриває своє творче кредо.

Історія написання. *Літо 1908 р.* Революція закінчилася поразкою й жорстоким державним терором. Коцюбинський, засмучений картинами людських страждань, украй виснажений службою й громадською діяльністю, поліційним наглядом, знесилений хворобою й родинними проблемами, мріє про відпустку. Саме в цей час його запрошує в гості до свого маєтку (с. *Кононівка*, нині — у Драбівському районі на Черкащині) *Євген Чикаленко*, видатний український меценат і фомадський діяч. Тут у письменника й визрів задум «Intermezzo» (хоча цей шедевр був написаний трохи згодом у Чернігові).

Будинок Є. Чикаленка

Назва й жанр. *Intermezzo* (итал.) — «перерва». Так називали невеликий музичний твір, що виконувався в перервах між актами трагедії чи опери. Коцюбинський вкладає в назву ширший зміст: у нього це не просто перепочинок, а духовне відродження людини на природі.

За жанром це *лірична шпресіоніалічна новела* (тобто увага тут зосереджується не на подіях, а на переживаннях ліричного героя, на зміні його настрою).

{JOP Підтвердіть цю думку відповідними уривками з твору.

Образи і композиція. У новелі несподівані, дивовижні «дійові особи»: *Моя утома*, *Ниви у червні*. *Залізна рука міста*. *Три білі вівчарки*, *Сонце*, *Зозуля*, *Жайворонок*, *Людське горе...* Зверніть увагу, Коцюбинський у недраматичному творі перед текстом називає «дійових осіб». А чи справді це дійові особи? Скажімо, ще можна уявити, що *Зозуля*, *Жайворонок* й *Три білі вівчарки* якось діють у творі, а *Ниви*, *Моя утома* й *Людське горе*? Об'єднує й умотивовує все це різноманіття ключовий образ ліричного героя.

Новела «Intermezzo» — це майже суцільний пейзаж, але ми бачимо його не прямо, а через сприйняття персонажа. Тому *сценою* для дійових осіб стає не природа, а *душа ліричного героя*. А дійові особи — це *символи* його суперечливих *почуттів і переживань*.

ЗОР Пригадайте, з яких елементів складається композиція ліричного твору.

Основні композиційні вузли новели:

- *вихідний момент* — утома ліричного героя і виїзд за місто;
- *розвиток почуття* — відпочинок на природі;
- *кульмінація* — зустріч із селянином;
- *резюме* — приплив нових сил, заклик протистояти злу.

^ Цікавий матеріал про історію написання новели «Intermezzo» можна знайти в мережі Інтернет за адресою: <http://litakcent.com/2008/03/17/>

В основі твору — зіставлення двох протилежних світів: людського, дисгармонійного, смертоносного, утіленого в образі міста, — і гармонійного, досконалого, життєствердного світу природи.

За імпресіоністичною логікою композиція новели мозаїчна, змонтована з багатьох різних епізодів, у яких розкривається химерна гра настроїв героя.

У цілому вгадуються три фази цієї настроєвої мозаїки.

1. Утома.

Ще зовсім недавно в місті герой був потрібен багатьом, і це вічне велелюддя, необхідність жити не приватним, а громадським життям, картини чужого страждання, драми й абсурди суспільства, що переживає пору чорної реакції, — усе це вимучило тонку, вразливу душу митця. Його внутрішній голос буквально волає про потребу самотності й спокою. А поки що домінують негативні почуття: невпевненість, досада, роздратування, розгубленість, докори сумління, тривога...

Герой перебуває в конфлікті із самим собою. Джерело цієї конфліктності — гостра потреба самотності — і водночас неможливість втечі від «світу людей». Його психіка розхитана, світ довкола починає поставати в якихось химерно-моторошних формах (будинки дихають «тисячами чорних ротів»; «ревучі потоки людського життя... мчали назустріч, як дикі коні»...). У героєві живуть чужі голоси, у пам'яті спалахують уламки випадкових розмов, сценки й епізоди...

Автор наголошує: призвідниця хаосу, зла у світі — сама людина. Хаос світу проникає вже в душу героя, отруюючи її. Тому єдиний вихід — залишити цей світ. І ось потяг виносить героя далеко за місто, у поля. Проте й тут триває нестерпна метушня людей, тому колія здається «залізноюрукою города», що не відпускає (виразна імпресіоністична деталь).

2. Внутрішня гармонія, відновлення життєвих сил.

Нарешті — тихий будинок у степовому спокої. Уночі, уві сні, героя ще мучать моторошні примари міста. Вранці ж його душа вже налаштовується на гармонійний, життєрадісний лад довколишньої одухотвореної природи. Це і Ниви в червні, і Сонце, і Зозуля, і Жайворонки... Цей світ робить чудо — ритмічним рухом, гармонією, красою зцілює душу героя.

Недарма Коцюбинський називав себе Сонцепоклонником. Його талант справді був сонячним, що найяскравіше засвідчила новела «Intermezzo». У ній митець проспівав справжній гімн сонцю як джерелу краси й життя на землі:

В. Винниченко.
Жито

«Сонце! Я тобі вдячний... Я п'ю тебе, сонце, твоїй теплий зцілюючий напій, п'ю, як дитина молоко з матерніх грудей, так само теплих і дорогих. Навіть коли ти палиш — охоче вливаю в себе вогняний напій і п'янію від нього...»

Ти тільки гість у моїм житті, сонце, бажаний гість, — і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лампі, у феєрверках, збираю з квіток, із сміху дитини, з очей коханої. Коли ж ти гаснеш і тікаєш від мене — творю твою подобу, даю наймення їй "ідеал" і ховаю в серці. І він мені світить».

Змальовуючи розкішну поезію самотнього життя серед природи, новела Коцюбинського перегукується з популярною в Європі на початку ХХ ст. повістю «Пан» норвезького письменника К. Гамсуна. Герой «Intermezzo» часом нагадує лейтенанта Глана з цієї повісті. В обох письменників ідеться про прості радощі буття, про насолоду самим фактом життя — звичайним і величним водночас.

3. Готовність знову боротися зі світовим злом.

Аж ось спокій ліричного героя порушує зустріч із селянином. Селянин уособлює у творі не лише «гнаний і голодний», безпорадний і беззахисний український простолюд початку ХХ ст., а й людське горе як таке, той народ, що його інтелігент покликаний вести за собою до досконалості й гармонії.

Селянин розповідає про страшні людські біди. Однак тепер це вже не роз'їдає душу героєві, а навпаки, кличе його до активної боротьби зі злом: *«Іду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає».*

Отже, провідний мотив новели — заклик до людини оновитися духовно, стати гармонійною часткою Космосу й зусиллям своєї волі витіснити дисгармонію, зло, що панує у світі; *«Освіжи небо і землю. Погаси сонце і засвіти друге на небі».*

Стильові особливості. Стиль «Intermezzo» виразно імпресіоністичний.

Його ознаки:

- настроєвість як основа сюжету; ^-г
- домінування враження над зображенням (предмет постає в ореолі суб'єктивного сприйняття: наприклад, *співучі арфи* — це насправді бджоли, що беруть нектар із цвіту гречки);
- ефект «кольорової музики», незвичайного поєднання звукових і колористичних образів;
- вираження внутрішнього світу героя через використання внутрішнього монологу;
- використання прийому потоку свідомості, тобто неупорядкованого, хаотичного процесу мислення, коли цілісна картина світу ніби розпадається на атоми.

ЗОР Знайдіть у тексті новели приклади цих та інших рис імпресіоністичного письма, докладно проаналізуйте кожну з них.

Дуже складним за структурою є *внутрішній монолог* героя в сцені його зустрічі із селянином. Репліки співрозмовника (селянина) відтворюються у свідомості героя, «віддзеркалюються» в його внутрішній мові, підкреслюючи тим самим напруженість духу митця. Як художники-імпресіоністи відійшли від *лінійної* техніки письма, перейшовши на *штрихові* мазки (пунктирність зображення), так і майстри слова, зокрема й Коцюбинський, удавалися до такого засобу

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

змалювання світу. Штрихова стилістика дала змогу авторові розкрити події як психологічне переживання й витворити художню красу.

«Він (селянин. — Авт.) говорив про речі, повні жаху для мене, так просто й спокійно, як жайворонок кидав на поле пісню, а я стояв і слухав, і щось тремтіло в мені...»

Говори, говори...

"П'ятеро діток голодних чомусь не забрала гарячка".

Говори, говори...

"Раз на тиждень б'ють людину в лице".

Говори, ^вори!..

"Найближча людина готова продати".

Говори, говори!..

"Між людьми, як між вовками".

Говори, говори...»

Як бачимо, у наведеному уривку відсутні будь-які лінійні зв'язки між складниками тексту, тут спрацьовують суто психологічні форми його єднань, при цьому не виникає враження, ніби чогось бракує.

Не випадково академік С. Єфремов називав новелу «Intermezzo» «вінцем творчості» М. Коцюбинського.

ПОВІСТЬ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» (1911)

Лебединою піснею письменника стала повість «Тіні забутих предків».

Стильова своєрідність. У «Тінях забутих предків» М. Коцюбинський звертається до *неоромантичної поетики*, яка на той час стала вельми популярною. У цьому ключі були написані справжні шедеври: відомі вже вам «Мойсей», «Украдене щастя» І. Франка, а також «В неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, «Бояриня» й «Лісова пісня» Лесі Українки, вірші О. Олесея, ще багато прекрасних творів.

Приїхавши на відпочинок у село Криворівню, Коцюбинський був захоплений красою^ величавої природи Карпат, а також «первісним» життям гуцулів. Він довго шукав єдино точну назву для свого нового твору, перебрав більше десяти варіантів: «В зелених горах», «Тіні минулого», «Голоси передвічні», «Сила

*І. Труш.
Трембітарі.
Початок XX ст.*

забутих предків»... І, зрештою, вибрав назву, у якій частка тасмничості й навіть містики чи не найбільша.

Уже з перших сторінок читач відчуває аромат *екзотики* Гуцульського краю. Життя горян у повісті — це химерне поєднання *християнського* та *язичницького*. У гірському селі «*всі були богомільні*», водночас тут мовби законсервувалося й поганство — у стародавніх звичаях, обрядах, у всьому, чим характерний лад життя гуцула. Мовби тіні забутих предків ожили перед письменником у Криворівні. І він натхненно відобразив у слові цей двоєдиний барвистий світ. Язичництво цікавило письменника навіть більше, тому так багато уваги віддає він казково-демонічному, фантастичному світу довкола Івана й Марічки — арідникам, шезникам, мольфарам, лісним, чугайстрам; малює *екзотичні* звичаї, обряди, ритуали, якими було сповнене життя гуцулів. Вони тісно пов'язані з природою, з горами, лісом, полонинами, вони — діти цієї природи.

Кадр із кінофільму
С. Параджанова
«Тіні забутих предків».
У ролі Марічки —
Л. Кадочникова

Головні герої повісті — *незвичайні*, вони протиставлені обставинам і оточенню. Кохання *Іванка* й *Марічки* зароджується на тлі споконвічної ворожнечі родів, родової помсти і, зрештою, протиставляється цій ворожнечі. Взагалі, драматургія твору живиться енергією *неоромантичних контрастів*. Є тут ніжна й безпосередня у своїй природно-поетичній первозданності Марічка — і є приземлено-фуба *Палагна*.

Утративши Марічку, Іван на якийсь час опиняється в полоні Палагни, проте без Марічки-мрії життя йому немає... Іван помирає, але у фіналі повісті знову — укотре в Коцюбинського! — тріумфує симфонія життя в час індивідуальної смерті. Так було і в новелах письменника «Цвіт яблуні», «На камені», «Хвала життю».

Життєхваленням завершив він і «Тіні забутих предків»: під час похорону Івана гуцули влаштовують танок. Цей гуцульський обряд, що став фінальною сценою повісті, М. Коцюбинський спостеріг у Криворівні.

Ф 2,КТ Михайло Коцюбинський (з листа до О. Аплаксіної): «У селі потрапив на оригінальний обряд. Уночі померла десь стара жінка — і ось із далеких хат (тут хата від хати за кілька верст) зійшлися люди. На лаві під стіною лежить покійниця, горять перед нею свічі, а в хаті поставлено лавки, як у театрі, і на них сидить маса людей. Тут же, біля покійниці в сінях, зібралася повеселитися молодь. І яких тільки ігор не було! Сміх лунав безперервно, жарти, поцілунки, крик, а покійниця скорботно зімкнула уста, і жевріють похоронним блиском свічі. І так цілу ніч...»

Річ не тільки в точному відтворенні обряду письменником — важливим є філософське наповнення цього обряду. Світосприймання гуцулів передбачало ставлення до життя як до *самодостатньої цінності*. У карпатських нотатках Коцюбинського є така фраза: «*Хочу набутися*». Митець записав її під час третього відвідання Криворівні, маючи намір продовжити «Тіні забутих предків». Проте смерть не дала йому можливості здійснити це бажання, але ця філософська фраза ввійшла в канву повісті, письменник вклав її в уста Палагни, дружини Івана.

Г. Якутович. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»

Герої Коцюбинського сповнені ненаситної жадоби життя — найдивовижнішої загадки людини й усього живого. З'явився на світ — отже, маєш набутися в ньому, бо сенс і краса життя — у самому акті життя, його індивідуальній неповторності.

Неоромантичне *життєхвалення* й *поети-зація* природи підсилені в «Тінях забутих предків» яскравими *імпресіоністичними* малюнками. Автор нерідко вдається до мови метафор:

- несподіваного поєднання звукових і кольорових образів;
- принципу переважання враження над вираженням.

Що таке, для прикладу, «зелений сміх», як не кольорова музика гір? Коцюбинський увесь час експериментує, шукає нові можливості слова — через метафору, персоніфікацію, несподівані контексти для епітетів, нюансування барв. «Гори мінjali своє блакитне убрання на рожеві із золотом ризи», «синє дихання гір»; «зелена кров гір» — ці та

інші мікрообрази допомагають побачити світ у його первозданній чистоті й одухотвореності.

ЗВР Знайдіть у повісті й інші приклади імпресіоністичної поетики.

Філософський зміст. Багато хто з критиків уважав і вважає головним здобутком «Тіней забутих предків» — докладне й достовірне змалювання життя і побуту гуцулів. Протилежну думку висловив Гнат Хоткевич — сучасник М. Коцюбинського, відомий письменник і авторитетний знавець етнографії Гуцульщини.

с у д ж е н н я Гнат Хоткевич: «Сором заливав мені лице, коли я читав твір Коцюбинського... Коли б написав лише свої враження, напевне, було б прекрасно. Але ні. Взявся писати побут, якого не знав, узявся писати мовою, якої не знав. Браки ті надолужував виписками з єдиної книжки (чийогось етнографічного дослідження. — Авт.), яку мав у руках, й виписками безкритичними. Внаслідок того всі епохи життя народу збилися в одну, усі вірування й звичаї, записані етнографом на протязі цілого краю, зведено в одну кату, і все те на тлі повного неуміння зорієнтуватися в навалі вражін».

Далі Хоткевич наводить цілу низку мовних і етнографічних неточностей у повісті. Заперечити критикові важко. Та все ж, очевидно, він не зовсім враховує специфіку літератури: не копіювати реальне конкретне життя, а узагальнювати, моделювати, утілювати його в образах.

Кадр із кінофільму
С. Параджанова
«Тіні забутих
предків».
У ролі Івана —
І. Миколайчук,
у ролі Палагни —
Т. Бестаєва

Зрештою, найбільший здобуток Коцюбинського не в описі етнографічних тонкопів, а в уже згаданій хвалі життю й глибокій *філософській проблематиці*.

- Вдумливо перечитайте початок твору: історію безпричинного й безглузлого ворогування двох родів і химерного знайомства Іванка й Марічки. Тут автор, як свого часу Шевченко й Франко, по-християнськи осмислює *проблему злопомсти, кола зла*. Якщо ми на зло відповідаємо помстою, злом, то замикаємо його в коло, із якого немає виходу, зло тільки помножується. Єдина можливість розірвати це коло — простити ворогові, відповісти на зло добром. Саме так робить Марічка — і перетворює ворожнечу на справжню любов.

- Найсвітліші сторінки у творі ті, що присвячені розквіту почуття Іванка й Марічки. Коцюбинський переконує: щире, безоглядне *кохання* є самою сутністю життя, найвищим щастям, воно виявляє красу людини, надихає на творчість (гра Іванка на флюярі, Маріччині співанки).

- Проте нерідко жорстока доля руйнує людське щастя, гармонію й повноту життя (випадкова смерть Марічки). І тоді ми мусимо *вибирати між духовним і матеріальним*. Утративши разом із Марічкою і духовну первину свого єства, Іван за якийсь час вирішує спробувати жити матеріальною гранню душі. Відтак заводить господарство, одружується з Палагною. Спочатку нова родина спромагається навіть на якусь видимість щастя. Однак незабаром Іван переконується, що так жити не може.

ЗОР

1. Дайте порівняльну характеристику Марічки й Палагни. Чи можна, на ваш погляд, вважати Палагну негативним персонажем? Відповідь умотивуйте.
2. Порівняйте кохання Іванка й Марічки та Юри й Палагни. Хто з них любить душею, а хто очима? (Відповідаючи на це запитання, врахуйте, за яких обставин Юра звернув увагу на Палагну, а та на нього). Юра насамперед закоханий у Палагну чи в самого себе? Доведіть свою думку прикладами з тексту.
3. Хто головний винуватець зруйнування родини — Палагна чи Іван?
4. Поява нявки — це небезпека чи порятунок для Івана?

Літературознавці по-різному оцінюють епілог повісті (сцену похорону Івана). Одні прочитують її оптимістично — як утвердження перемоги життя над смертю; інші песимістично — як торжество матеріального, приземлено-примітивного життя над піднесено-духовним (як і в новелі «На камені»).

ІВорче завдання

Яке з цих трактувань вам видається переконливішим?

Оригінальний барвистий світ Гуцульщини, що постав зі сторінок «Тіней забутих предків», уразив геніального кінорежисера Сергія Параджанова.

КОНСУЛЬТАЦІЯ

Сергій Параджанов (1924-1990) — кінорежисер, художник. Народився в Тбілісі. Вищу освіту здобув у Ілосковському інституті кінематографії, де навчався в майстерні Олександра Довженка. У середині 1960-х років зняв фільм «Тіні забутих предків». Якщо в Коцюбинського переважала неоромантична поетика, то в Параджанова — експресіоністична. Фільм став гідним продовженням Довженкової традиції «поетичного кіно».

^P1^1ru

Осяяна талантами режисера, оператора Юрія Ілленка, акторів Івана Миколайчука й Лариси Кадочникової, кіноверсія повісті здобула світове визнання. Фільм отримав 39 міжнародних нагород, 28 призів на кінофестивалях (із них — 24 гран-прі) у 21 країні. Сергію Параджанову надіслали свої вітання найвидатніші кінорежисери світу — Федеріко Фелліні, Мікеланджело Антоніоні, Акіра Куросава, а польський режисер Анджей Вайда став перед ним на коліна й поцілував руку, дякуючи за цей шедевр.

Натомість у СРСР фільм залишався під негласною забороною аж до кінця 1980-х років. Після виходу кіноверсії повісті опинилися за ґратами (через вигадані провини) режисер Сергій Параджанов і дисиденти-шістдесятники, які скористалися фільмом для вираження протесту проти чергових арештів української інтелігенції.

Фільми режисера отримали понад 60 призів на міжнародних кінофестивалях. Велику цінність має його художня творчість: колажі, кераміка, ляльки, малюнки.

Сергій Параджанов за художній фільм «Тіні забутих предків» посмертно удостоєний Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка (1991). На території Київської кіностудії ім. О. Довженка відкрито пам'ятник митцю.

Михайло Наєнко: «Іван Дзюба перед початком демонстрації фільму в київському кінотеатрі "Україна" виступив із коротким аналізом кінострічки, а поет Василь Стус звернувся до глядачів із пропозицією: "Хто не згоден із радянськими безчинствами, прошу встати!" Пізніше поет Іван Драч скаже: "Усі в кінозалі встали, а Василь незабаром сів; сів на багатолітне в'язничне утримання". Чи думав Коцюбинський, що своєю повістю спровокує колись таке поєднання мистецького спалаху та ідеологічного терору? Звичайно ж — ні! Як митець, він просто розповів (не розповів, а проспівав!) натхненну легенду про дивовижну любов гуцульських дітей Івана Палійчука й Марічки Гугенюк і про те, як ця любов може високо підносити й водночас спопеляти людське життя».

завдання

- Ознакою драматичного твору в новелі «Intermezzo» М. Коцюбинського є
 - розповідь селянина про п'ять голодних діток
 - розгортання дії переважно в одному місці
 - образ «тисяч чорних ротів»
 - перелік дійових осіб на початку твору
 - переживання ліричного героя
- Установіть відповідність
 - Герой
 - Дія

1 Іван	А видобуває у старий спосіб вогонь
2 Марічка	Б постійно ворожить, зраджує близькій людині
3 Палагна	В потопає в Черемоші
4 ватаг	Г покидає рідне село й повертається через шість років
	Д вважає свою дитину підкинутим бісеням
- Установіть відповідність
 - Діалектизм
 - Лексичне значення

1 ґазда	А вогнище
2 царинки	Б хазяїн
3 ватра	В гірська стежка
4 плай	Г обгороджений сінокіс близько до оселі
	Д безлісні гори
- Твори яких жанрів переважають у спадщині М. Коцюбинського? Прокоментуйте таку тезу: М. Коцюбинський розширив тематичні обри української літератури.
- Які автобіографічні мотиви наявні в новелі М. Коцюбинського «Intermezzo»?
- До якого літературного роду належить новела «Intermezzo»? Аргументуйте свою думку конкретними прикладами.
- Як ви розумієте подане в дужках уточнення М. Наєнка про повість «Тіні забутих предків»: «...митець... розповів (не розповів, а проспівав!) натхненну легенду...»?
- Чому головних героїв повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» називають «карпатськими Ромео і Джульєттою»?
- Які ознаки неоромантичного стилю властиві повісті «Тіні забутих предків»? У яких епізодах цього твору яскраво виразне імпресіоністичне звучання?
- Прокоментуйте назву новели «Intermezzo», спираючись на тлумачення музичного терміна й особливості змісту цього літературного твору.
- Перепишіть у зошит чи на окремий аркуш уривок (або зробіть його ксерокопію) з новели М. Коцюбинського «Intermezzo» від слів «Мої дні течуть тепер серед степу...» до слів «я тільки тепер побачив село...». Зафарбуйте рядки

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

цього уривка олівцями, добираючи кольори відповідно до барв, які виникають у вашій уяві під час читання. Зіставте свої «імпресіоністичні роботи», проаналізуйте кольорову палітру й сформулюйте висновок.

12. Якби вам довелось озвучити фільм за мотивами повісті ГИ. Коцюбинського «Тіні забутих предків», то які за настроєм мелодії ви створили б для нього і які б музичні інструменти використали? Поясніть свій вибір.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Виписати з тексту новели М. Коцюбинського «Intermezzo» по два-три приклади зорових, слухових і запахових образів. Яку роль вони відіграють в імпресіоністичному малюнку новели?
2. Підготувати невелике повідомлення (з ілюстративним матеріалом) про імпресіонізм в образотворчому мистецтві (за бажанням).
3. Переглянувши кінофільм «Тіні забутих предків», написати невеликий відгук про те, наскільки вдало С. Параджанов передав ідейний задум М. Коцюбинського.
4. Скориставшись спеціальною літературою й матеріалами Інтернету, підготувати невелике повідомлення про всесвітню славу фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Коцюбинський М.* Твори: У 3 т. — К.: Дніпро, 1979.
Спогади про Михайла Кіцюбинського. — К., 1989.
Кузнецов Ю., Орлик П. Слідами феї Моргани. — К.: Радянська школа, 1990. — 208 с.
Агеева В. Українська імпресіоністична проза. — К., 1994.
Пахаренко В. Над берегами вічної ріки // Дивослово. — 1994. — Ч. 7.
Хоткевич Г. «Тіні забутих предків» // Українська мова та література. — 1997. — Ч. 47. ,
Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX — початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики. — К.: Зодіак-ЕКО, 1995. — 304 с.
Наєнко М. Художня література України; Від міфів до модерної реальності. — К., 2008. — С. 594-615.
Коваленко В., Панченко Є., Пахаренко В. Українська література // Великий довідник школяра. - К.: Махаон, 2008. - С. 143-480.
Пахаренко В. Основи теорії літератури. — К.: Генеза, 2009.

http://uk.wikipedia.org/wiki/Коцюбинський_Михайло_Михайлович
<http://www.abc-people.com/data/kocyubinskiy-m/index.htm>
<http://www.chl.kiev.ua/bibliograf/Kocub/kocub.htm>

Ольга Кобилянська

Ольга Кобилянська була великою письменницею, бо час нічого не заподівав її творам, а тільки утвердив їх у нашому народі...

В. Земляк

Ольга Кобилянська — видатний майстер слова, що належить до когорти фундаторів української модерної прози.

Життєвий шлях письменниці

Ольга Юліанівна Кобилянська народилася 27 листопада 1863 р. в місті *Гура-Гуморулуї* на півдні Буковини (нині це територія Румунії).

Батько, Юліан Якович, належав до давнього, але збіднілого шляхетного роду, який походив із Наддніпрянщини. Залишившись сиротою в чотирнадцятирічному віці, він із часом самотужки дослужився до посади урядовця-правника, тож і дітей своїх виховував у пошані до праці. Був людиною суворою, справедливою й послідовною. Ольга успадкувала від батька кращі риси його вдачі.

Мати, Марія Вернер, по чоловічій лінії походила з німецького роду, а по жіночій — із польського. Її родичем був відомий німецький поет-романтик Захарій Вернер. З любові до свого чоловіка вона вивчила українську мову, прийняла греко-католицьку віру й виховувала дітей у пошані до всього українського (до речі, у Гура-Гуморулуї явно переважали німецька й румунська мови). Пані Марія вирізнялася безмежною добротою, особливою лагідністю й ніжністю. «...Свята мати! Та глибока тиха мислителька, з небагатьма словами на чистих своїх устах», — згадувала письменниця.

Уся родина Кобилянських була *музично обдарованою*. Батько мав прекрасний музикальний слух і володів чудовим сопрано, як і Ольга. Брат Максим віртуозно грав на скрипці, Володимир — на гусях, а Степан, Юліан та Олександр мали чудові голоси.

Марія Йосипівна Кобилянська з дочками Ольгою (ліворуч) і Євгенією. 1869 р.

О. Новаківський. Музика. 1929 р.

Ольга, як і її сестра Євгенія, грала на фортепіано, а також на дрімбі[^] її цитрі[^], які були її улюбленими інструментами.

Ольга Кобилянська згадувала: «Любо акт спливали нам вечори в родинному гуртку... Музика, спів були одинокою насолодою для нас у маленькому гірському містечку. (Діла наша родина була безтямно залюблена у своїй музиці так, що іноді грала аж поза північ і то, що попало нам під руки: грала класичну музику, різні сонати або наші народні пісні».

У родині Кобилянських було семеро дітей. Усі сини здобули університетську освіту. А ось на Ольгу та її сестру Євгенію батьки не витрачалися, адже вважали, що найкращою кар'єрою для дочок буде заміжжя. Більшість ровесниць Кобилянської сприймали це як норму.

Ольга Кобилянська: «їх (ровесниць. — Авт.) ідеал був мужчина і заміжжя, тут все кінчалось. Мені хотілося більше. Мені хотілося широкого образования, і науки, і ширшої арени діяльності».

Дитинство та юність Ольги минули серед розкішної буковинської природи в містечку Кимполунг, куди батька перевели на службу.

Тут дівчина навчалася в так званій нормальній піколі. Оскільки Буковина перебувала в складі Австро-Угорщини, у школах викладання велося тільки німецькою мовою. Хоча доводилося жити в румунсько-німецькому оточенні, батьки подбали, щоб донька відвідувала приватні уроки української мови. Ольга дуже любила читати — переважно твори німецьких і швейцарських класиків: Йоганна Готфріда Гердера, Йоганна Вольфганга Гете, Фрідріха Шиллера, Генріха Гейне, Євгенію Марліт.

Обдарованій дівчині вдалося закінчити лише чотири класи школи. Однак вона не змирилася з долею, а продовжила навчання самостійно, згодом ставши однією з найосвіченіших жінок свого часу. Захоплювалася також театром, музикою, верховою їздою, що дарувала їй відчуття повної свободи, малярством. Ще підлітком почала писати вірші німецькою мовою, бо знала її краще. У 1880 р. з'являється 11 перше німецькомовне оповідання «Гортенза, або Нарис з життя однієї дівчини», незабаром — ще кілька учнівських прозових творів.

[^] Дрімба — інструмент, який використовується в гуцульському музичному побуті: невеличка металева підківка зі сталевим язичком посередині притискається до рота. Музикант пальцем захищує язичок, а відповідним придыханням змінює висоту звука.

[^] Цитра — давній струнний музичний інструмент, поширений в Австрії й Німеччині. Має плоский дерев'яний корпус неправильної форми, поверх якого натягнуто від 30 до 45 струн.

У вісімнадцятирічному віці Ольга знайомиться із *Софією Окуневською* — освіченою дівчиною, яка згодом стала першою на Буковині жінкою-лікарем, і *Наталею Кобринською*, письменницею і громадською діячкою, яка боролася за емансипацію¹ жінок. Нові знайомі вселяють надію, що жінка, попри всі перешкоди, також може зреалізувати себе, спрямовують молоду авторку на шлях рідної культури, радять їй писати українською. Одним з імпульсів писати по-українськи стала закоханість Ольги в Євгена Озаркевича, брата Кобринської. У життя дівчини ввійшли поезія Т. Шевченка, проза І. Франка, публіцистика М. Драгоманова.

Кобринська

У 1886 р. Кобилянська створює німецькою мовою оповідання «Вона вийшла заміж», що взято за основу пізнішої повісті «Людина». Саме від цього твору (повість остаточно була закінчена в 1892 р.) і починається Ольга Кобилянська як українська письменниця й майстер художньої прози.

Відколи батько вийшов на пенсію, родина мешкала в селі Димці, а з 1891р. — у *Чернівцях*. Тут, у «серці буковинської України», письменниця входить у коло мистецької інтелігенції, глибше ознайомлюється з українським літературним життям. Бере активну участь в українському жіночому (феміністичному²) русі, обстоює в публіцистичних виступах права жінок. Усе це дає нові творчі імпульси. Один за одним з'являються нові досконалі твори — «Він і вона», «Царівна», «Ніоба», «Земля», «Природа», «Некультурна», «В неділю рано зілля копала» і багато інших.

У 1898 р. письменниця побувала на *Франковому ювілеї у Львові*, де познайомилася з багатьма культурними діячами. А через рік відвідала Київ, зустрілася з М. Коцюбинським, М. Лисенком, М. Старицьким. Поїздка до Канева на Кобилянську справила неймовірне враження. На запрошення Косачів письменниця побувала на їхньому хуторі Зелений Гай, що на Полтавщині. Саме тут вона здружилася з Лесею Українкою. З цього часу образ великої України назавжди ввійшов у серце Ольги Кобилянської. Вона мріяла про нові подорожі Наддніпрянщиною. Однак цим намірам не судилося здійснитися: напружена творча праця, важка хвороба через застуду, смерть матері, а потім і батька, хатні обов'язки стали на заваді.

Наприкінці 1903 р. Кобилянську розбив частковий параліч. І хоча лікування на чеських і німецьких курортах певною мірою пом'якшило наслідки недуги, із цього часу вона часто хворіла, а коштів на постійне лікування не вистачало.

Леся Українка
та Ольга Кобилянська.
м. Чернівці. 1901 р.

1 *Емансипація* (з латин.) — звільнення від залежності, гніту, зрівняння в правах.

2 *Фемінізм* — жіночий рух за повне зрівняння жінок у правах із чоловіками.

Приблизно в той самий час, на початку 1900-х років, Ольга переживає драму особистого життя, пов'язану з іменем письменника Осипа Маковей (1867-1925). Значення Маковей в долі Кобилянської важко переоцінити: здавна приятелюючи з Ольгою, він заохочував її до творчості, був першим проникливим критиком.

Тривалі дружні стосунки переросли в почуття кохання. Кобилянська мріяла про шлюб і навіть першою заговорила про це.

Ольга Кобилянська (з листа до Маковей): «А Ви знайте: як хто, що був Вам ангелом в життю, що дрозив здалека і зблизька о Вас, то я се була. Дивуетесь, що не "соромлюсь" се писати Вам? Ні, пане Маковей, не соромно мені. Се, що я до Вас відчуваю, воно таке велике і святе, таке біле, що я стану перед цілим білим світом і скажу се. Може, йому мороз по тілі піде, але мені байдужно... Я знаю: ніхто не перевершить любов мою. Ви мене о ню не просили. Але вона сама зійшла звідкись на мене. Я знаю: вона не затупить мою жіночу гідність, як не затупить Вашу мужеську, що звернулася до Вас... Я ніколи не лицемірила. Я би трутила^ ту тінь, що станула між нас, — але скажіть: в чім вона? Пане Маковей, вона віє від мене смертю. Ви є сильні, трутутье її! Прошу Вас, страшно прошу вас — трутутье її. Ви її можете трутити і подати мені руки. Ви не знаєте, що зо мною діється, — відки? Ви ж мовчите. Прошу вас — трутутье її! О. К.»

Однак бути разом цим талановитим, духовно близьким людям не судилося. Маковей, як виявилось, захоплювався Кобилянською лише як письменницею, а одружився з іншою жінкою. Розрив болісно вразив Ольгу: до кінця життя вона залишилася самотньою, Осипові листи спалила. Інтимна драма письменниці позначилася на тематиці новел «Смутно колишуться сосни», «Мої лілії», «Через море» та ін. Як свою рідну доньку Ольга Юліанівна виховала небогу Галину-Олену, яка ще маленькою залишилася без матері.

Особливо важкими були для Кобилянської трагічні роки Першої світової війни: один брат потрапив у російський полон і страждав далеко в Сибіру, а про долю другого не було жодної звістки. У ці роки письменниця жила в Чернівцях, потерпала від матеріальної скрути.

Ольга Кобилянська: «Ох, як се все торгає нерви, підкошує здоров'я, а як ^ОКЯЗ ще до того пристане турбота о насущний хліб — ляг би в труну і навіки з утоми заснув! Поет у мені заховався. Лиш часом, як я присяду на лавочку під своєю хатою і дивлюся на чисте синє небо, мене така шалена туга опановує за тишиною і пером, що забуваю тоді все страшно теперішнє і сліджу душевними очима за тими картинами, що здіймаються десь із закутків душі».

У новелах «Назустріч долі», «Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки» Кобилянська гнівно засудила криваву війну.

Відрадою для буковинської письменниці стало відзначення в Чернівцях 35-річчя її літературної творчості, а також видання в Харкові в 1926-1929 рр. дев'ятитомного зібрання творів.

¹ Відтर्फіувати — відштовхувати.

У 1940 р., коли Північну Буковину приєднали до Радянського Союзу, нова влада почала активно підтримувати письменницю: їй було призначено пенсію, прийнято до Спілки письменників України, до шкільного курсу літератури введено її твори. Проте ті твори зазнавали явних перекручень і суб'єктивних оцінок відповідно до радянської Ідеології. Комуністична влада пішла навіть на те, що під іменем Кобилянської друкували статті-агітки, до яких письменниця не мала жодного стосунку.

Робочий кабінет О. Кобилянської
в Чернівецькому літературно-
меморіальному музеї

Родичі письменниці переповідають таку бувальщину. Якось до Ольги Юліанівни напросився радянський журналіст, щоб узяти потрібне владі інтерв'ю. Кобилянська — нібито через свою старечу непоінформованість — так висловила своє ставлення до нового режиму: «Якось проживемо, якби тільки більшовики не прийшли». Почувши таку крамолу, наляканий гість прожогом вискочив із кімнати.

Коли Буковину знов окупува/ш румуни, то письменницю навіть хотіли віддати під трибунал через те, що нібито її агітаційні прорадянські статті шкодили румунській державі. Ішлося про ув'язнення, проведення показового суду і навіть публічного розстрілу як зрадниці. Однак знайшлися розумні люди, які затримували розгляд справи, даючи спокій 78-літній жінці. Ольга Кобилянська померла 21 березня 1942 р. Маршрут похоронної процесії довелося узгоджувати з румунською владою. Вона не дозволила катафалку проїхати центральною вулицею, а лише коротким шляхом до цвинтаря. Родичів попередили, щоб не було ніяких промов українською мовою, але з'явилася письменниця — учителька Равелюк — усе ж порушила заборону. Ольга Юліанівна похована, як і хотіла, у родинному склепі на Руському цвинтарі.

На честь видатної письменниці відкрито меморіальний музей у Чернівцях (у будинку, де вона жила). Також ім'я Ольги Кобилянської присвоєно Чернівецькому драматичному театру.

Творчий доробок

Виступивши в середині 1890-х років як українська письменниця, Кобилянська започаткувала новий, *модерністський* етап вітчизняної прози. Її улюблений стиль — *неоромантизм*, у деяких творах переважала поетика *символізму*. Протягом майже півстоліття Ольга Юліанівна створила десятки оповідань, нарисів, новел, повістей, критичних і публіцистичних статей, перекладів, спогадів, залишила значне за обсягом листування.

Кобилянська зосередила увагу на розкритті *душевного, психічного світу інтелігенції й селянства* — двох верств, які становили тоді основу української нації.

• Перша й одна з провідних тем її творчості — *душа жінки-інтелігентки*, її боротьба з консервативним міщанським середовищем за рівноправність із чоловіками, за гідне людське життя.

• Модерністське осмислення *духовних основ селянського життя* бачимо в повістях «Земля», «В неділю рано зілля копала», оповіданнях «Банк рустикальний», «На полях», «У св. Івана», «Час», «Некультурна», «Вовчиха».

• *Жах, антилюдська сутність війни* різоче, психологічно тонко розкриті в оповіданнях і новелах «Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Назустріч долі», «Зійшов з розуму» та ін.

Розглянемо докладніше деякі основні твори письменниці.

Повість «Людина» (1894) написана під безпосереднім впливом зачинательки українського феміністичного руху Наталі Кобринської. Саме їй письменниця присвятила цей твір. *Олена Ляуфлер*, головна героїня повісті, начитавшись усіляких книжок, лякала матір страшними словами: «соціалізм, натуралізм, дарвінізм, питання жіноче, питання робітниче...» Її батько, цісарсько-королівський лісовий радник, і мати не схвалюють прагнень дочки бути високоосвіченою людиною. Підтримує Олену лише *Стефан Левич* — молодий лікар, який, навчаючись деякий час у Швейцарії, захопився новими ідеями, зокрема й ідеєю емансипації жінок.

Молоді люди мали побратися через два роки, після повернення Стефана з практики. Несподівана смерть нареченого від тифу підкосила Олену. Її брат, надія батьків, картярством і пияцтвом довів родину до зубожіння. Батька через розтрату доручених йому грошей вигнали зі служби. Він бачить вихід із скрутного матеріального становища лише в Олені, яка має одружитись із заможним паном К. Однак дівчина чинить цьому опір: вона не кохає пана К., уважає, що «*подружжя без любові... — це брудні відносини*». Олена бере на себе всі турботи, пов'язані з утриманням родини. Живучи в «*нужденному пустому селі*», орендуючи землю в старшої сестри, Олена погоджується на заміжжя з лісником Фельсом, якого насправді не кохає, хоч і сподівається, що любов, «*наколи походить від симпатичних осіб, викликає і в нас настрій, подібний до любові*». Отже, вона йде на компроміс: задля родини жертвує собою і своїми переконаннями.

Олена Ляуфлер — це тип нової жінки, внутрішньо багатой, інтелігентної, гордої, спроможної на виклик суспільству. Власне, вона — тип самої Кобилянської. У цьому переконують щоденники письменниці. Осип Маковей назвав повість «криком розпуки», адже твір передає глибину страждань розважливої дівчини, яка живе в путах міщанської моралі. І батько-пияк, і обмежена честолюбними мріями мати, і брат-гуляка, і батькові приятелі-чиновники — усі намагаються (свідомо чи несвідомо) утримати Олену в лабетах усталених суспільних норм, адже, на їхню думку, жінка повинна бути доповненням і прикрасою чоловіка. Героїня ж намагається довести, що вона також — людина, цілісна самодостатня особистість, яка має право на свободу і щастя.

Тема «Людини» знайшла своє продовження й глибше вираження в повісті «Царівна» (1895). Новизну цього твору І. Франко вбачав у розкритті інтиму «не на інтригах і любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей». Твір написано у формі щоденника героїні *Наталки Веркович*. У такий спосіб авторці вдалося глибоко дослідити внутрішній стан освіченої дівчини ніби зсередини. Як і в «Людині», Кобилянська вдається до протиставлення Наталки, її мрій, прагнень і діяльності агресивному обивательському суспільству.

Оповідання «Природа» (1895) автобіографічне, адже написане на основі вражень від мандрівок у гори. Сюжетну основу твору становлять зустрічі міської панночки й гуцульського легеня на тлі пишної карпатської природи. Письменник через заглиблення в психіку молодих людей показує відмінності між ними: дівчина обтяжена умовами виховання, а хлопець справжній і чистий, його душа нічим не спотворена серед дикої карпатської природи. В одноманітному жиггі гуцула набагато більше змісту, ніж у порожній метушні містечкових паничів.

О. Новаківський.
Дзвінка. 1930-1931 рр.

Новела «Некультурна» (1897) розповідає про «чудову жінку, вірну, чисту дитину природи, що, мов сестра смерек», серед яких жила. Гуцулка Параска ніколи не сумує, навіть коли тижнями взимку серед снігів не бачить людей. Проживши кілька десятків літ у самотності, не здобувши ніякої освіти, працює по господарству, при цьому зберігає силу духу й зовнішню привабливість. Героїня вражає читача внутрішньою красою, «повною вічної молодості, що пробивалася дотепер однаково сильно в кождім Гз слові, у погляді її мудрих блискучих очей, у кождім руху її стрункої постаті, а найбільше в живих рухах її голови, що все прибрана кокетливо в червоно-квітчасту хустку». Параска виявляє дивовижну силу духу перед ударами долі. Невсипуща праця, внутрішня рівновага й краса Гуцульського краю створювали душевний світ цієї «некультурної» трудівниці. Параска не здійснила ніякого особливого подвигу, але своєю внутрішньою, моральною красою, цільністю натури зуміла подолати рутину буденщини.

Леся Українка (про новелу): «Я не вмію розказати Вам, яке чудове вражіння справила вона на мене! Які типи, які пейзажі!»

До найвідоміших творів О. Кобилянської належить повість «В неділю рано зілля конала» (1909). Вона побудована на сюжеті популярної в народі пісні Марусі Чурай про Гриця, який покохав двох дівчат і помер перед самим весіллям від трунку. Непостійність *Грицька*, роздвоєність його почуттів у ставленні до гордої *Тетяни* і м'якої, ніжної *Пастки* — це ті причини, що привели хлопця до передчасної смерті. Сподівання Тетяни не справдилися, і вона, оберігаючи свою любов, намагаючись подолати те лихо, що «в нім сховалось», mimo своєї волі стала причиною загибелі Гриця.

Важливу роль у повісті виконує й історія життя матері Грицька — *циганки Маври*. Завдяки цьому образу Кобилянській удалося розкрити морально-етичні норми, якими жив циганський табір. Отже, у творі переплелася життя двох народів — гуцулів і циган, у цьому й полягає *новизна* в інтерпретації відомого мотиву Марусі Чурай.

За характером зображення персонажів, змалювання пейзажів твір поєднує *неоромантичне* звучання з *імпресіоністичною* поетикою. Хоча повість за способом

зображення й епічна, проте в ній виразно звучать також ліричні (емоційність поведінки персонажів) і драматичні (внутрішні монологи, діалоги, полілогі) ноти.

Ольга Кобилянська прагнула побачити інсценізацію своєї повісті, тому звернулася до Лесі Українки з проханням, щоб вона взялася за це. Леся Українка розпочала роботу над лібрето[^] опери, але закінчити її не встигла. Проте повість «В неділю рано зілля копала» пізніше була поставлена на сценах театрів Києва, Чернівців, Москви, Петербурга й інших міст і мала великий успіх.

Останнім великим твором письменниці став ідеологічний роман «Апостол черні» (1936). У Радянському Союзі цей твір був заборонений як націоналістичний, перевидати його вдалося лише в 1994 р.

Центральні образи роману Кобилянська замислила як ідеал, зразок високої духовності й справжнього патріотизму для української інтелігенції, для всього нашого народу. Офіцер *Юліан Цезаревич* і його дружина й товаришка *Дора, Ольга Альбінська*, священник *Іван Захарій* і годинникар-філософ *Максим Цезаревич* не є якимись «надгероями», вони звичайні люди з притаманними їм чеснотами й вадами, але з надзвичайно великим бажанням і готовністю служити Богові й Україні. Персонажі роману вже вирости з гасла «бути самому собі ціллю» («Царівна»), вони прагнуть бути вартісними для своєї нації в її змаганнях за державність. Моральна сила їхнього духу настільки велика, а національна свідомість такою мірою розвинута, що вони здатні уможливити прихід «полудня» не лише для себе і своєї родини, а й для всього народу.

Роман завершується прикметною тезою. Повернувшись із фронту, Юліан Цезаревич на запитання дружини: «А Україна?» — твердо відповідає: «Вона є. І як ми самі її не запропастимо, то сповняться слова старого Гердера[^], що пророчив нам ролю нової Греції, завдяки гарному підсонню, веселій вдачі, музиці та родючій землі». Ці слова звучать в устах письменниці палким закликком до читачів узяти за взірець світонастанову героїв роману, самим стати справжніми, дійовими громадянами, своїх дітей виховати не лише для себе, а й «для України», щоб знову здобути державну незалежність, «вибороти собі свою украдену батьківщину».

ПОВІСТЬ «ЗЕМЛЯ» (1902)

До вершинних творів О. Кобилянської належить повість «Земля», написана на основі реальної трагедії братовбивства, що сталася восени 1894 р. в селі Димці неподалік від Чернівців, куди письменниця часто виїжджала на відпочинок. Кобилянська була особисто знайома з родиною Жижіянів (у повісті — Федорчуків), до якої належали брати. Дворічне життя в Димці дало авторці змогу глибше пізнати й осягнути селянську душу.

Повістю «Земля» О. Кобилянська започаткувала *символізм* як модерністську течію в українській літературі.

[^] Лібрето — літературний текст великого музично-вокального твору (опери, оперети та ін.).

² *Йоганн Готфрід Гердер* (1744-1803) — видатний німецький письменник і мислитель, який, зокрема, пророкував Україні велике майбутнє.

консультація • ТЛ

Символізм (з фр. *symbolisme* — знак, розпізнавальна прикмета) — течія модернізму, основним принципом якої є художнє осягнення за допомогою символів сутності явищ, що знаходяться за межею чуттєвого сприймання. Вони сприймаються як знак індивідуального інтуїтивного уявлення митця про світ.

Ознаки символізму:

- заміна думок, понять відповідними знаками — *символами*, що мають прихований смисл («смерть» символісти замінюють словом «ніч», а «молодість» — «ранком» тощо);
- *бунт* проти надто консервативної суспільної моралі;
- *естетство* — захоплення витонченою поетичною формою й іноді недооцінювання змісту;
- культ *екзотичних* і *заборонених* суспільною мораллю тем;
- увага до *позасвідомого, містичного* з метою *вирватися за межі* буденного життя.

Сутність течії полягає в цілеспрямованій спробі символізувати зовнішні, матеріальні вияви світу з метою в такий спосіб пізнати його внутрішній зміст. Може, найвичерпніше розкрив специфіку світосприймання символістів добре знаний на початку ХХ ст. історик і теоретик літератури, який входив до групи «Українська хата», Андрій Товкачевський: «Звичайно ми блукаємо по світі, але душа наша лишається холодною, ми не помічаємо ні краси, ні таємничості в тих речах, які бачимо під собою і над собою. Речі видаються нам немовби замороженими і цілий світ — нерухомим, неживим, як у стереоскопі. Але бувають моменти, коли в нас мовби розвиднюється в душі. Ми із зачудуванням дивимося навколо себе — і не впізнаємо того світу, який так довго споглядали. Ми немов набуваємо нові органи зору і слуху. Нерухомі, раніш мертві речі починають виявляти якесь дивне життя, ми чуємо якісь таємні голоси, бачимо незримий, таємничий зв'язок усіх речей між собою, бачимо в речах присутність чогось невидимого, невідомого і вічного. Світ набуває в наших очах незнаного перед тим значення: кожна річ, зокрема, стає символом, емблемою, видимим знаком невидимого і вічного».

Символізм розвинувся на перетині класичного романтизму і натуралізму. Предтечею символізму став американець *Едгар По*. Погляди По успадкував і розвинув француз *Шарль Бодлер*, творчість якого ви будете вивчати на уроках зарубіжної літератури. Саме його можна вважати родоначальником символізму.

В українську літературу символізм прийшов через австро-німецьку й польську літератури. Фундатором цього стилю у вітчизняному письменстві стала *Ольга Кобилянська* (повість «Земля»). До найпомітніших українських символістів належать також П. Карманський, Б. Лепкий, О. Олесь (удеяких творах, як-от у драматичній поемі «Над Дніпром»), М. Вороний. Водночас треба наголосити, що український символізм був надто тісно переплетений із неоромантизмом, так що іноді практично неможливо визначити, який із двох стилів переважає в тому чи тому творі.

А. Блоктей. Сидимо (кольорове скло). 1912 р.

Проблематика. Образи. Ольга Кобилянська розробляє в повісті на українському ґрунті біблійний мотив про Каїна й Авеля — братовбивство як першозлочин.

ЗВР

Пригадайте біблійну історію про Каїна, а також як трактує цей мотив І. Франко в поемі «Смерть Каїна».

В. Микита. Ягня. 1969 р.

Отже, *тема* повісті — трагедія братовбивства, що сталася в селянській родині Федорчуків.

Уже сам факт розробки авторкою біблійного мотиву свідчить про те, що в основі твору *морально-етична проблематика*, заглиблення у філософську й навіть містичну царину, притчева атмосфера, наскрізна знаковість (символічність).

Провідна ідея повісті — пошук причин братовбивства, тобто першоґріха, зла у світі. Ця надія розкривається у двох основних проблемах твору: *людина й земля та доля людини*. Окреслимо докладніше кожну з них.

Перша проблема. Ольга Кобилянська поглиблює, конкретизує уже на той час досить розроблену ідею про те, що *селянин перебуває під владою землі*. Письменниця розширює діапазон — не лише селянин, а й кожна людина; крім того, виокремлює два різновиди такої влади — *духовну та матеріальну*.

Аби жити із землі, успішно господарювати на ній, селянин має прийняти її закони. Найголовніші з них:

- любов як життєва настанова;
- необхідність керуватись і знаннями, і вірою;
- життя — найвища краса і самоцінність;
- сумлінна праця — священний моральний обов'язок, єдиний засіб і виправдання буття людини.

Саме за цими законами живуть Івоніка й Михайло, вони перебувають *під духовною владою землі*. Причому духовна й матеріальна влада землі в їхніх душах *зрівноважена*: люблячи землю, молячись на неї, милуючись нею, вони дбають і про зиск, і про збагачення зі своїх ґрунтів.

Я. Мартинович.
Портрет селянина
Ф. Мигалія. 1880 р.

Однак *рівновага* між двома владами землі в душі хлібороба часом *порушується*, тоді зиск стає головною його метою. Така настанова приносить у світ дисгармонію: Докія нівечить життя своїй доньці, видавши заміж за багатого нелюба; Марійка через свою скнарість мимохіть стає однією з причин трагедії Михайла й Анни; спричиняється до лиха й Рахіра, прагнучи пожитися федорчуківською землею.

Ще *страхотливіша* духовна катастрофа настає тоді, коли людина *цілком зрікається* влади землі над собою, пориває з нею зв'язок. Тоді вона пориває і з мораллю, утрачає совість (здатність розрізняти добро і зло), витісняє Бога зі своєї душі. Такою людиною виступає в повісті *Сава*. Властиво, Сава повторює комплекс Каїна: ним також керують гордіня і заздрість. Розкриваючи цей образ, Кобилянська

досліджує *природу кайнізму*. Сава — абсолютний бунтар, його головна мета — цілковита свобода, незалежність від усього — від батьків, дому, землі, людей. До світу в цілому Сава налаштований вороже, надто ж до тих моральних настанов, що зазіхають на його егоїстичну вседозволеність. Сава затято долає в собі відчуття гріха (наприклад, він гордиться, що не боїться гріха кохатися з двоюрідною сестрою Рахірою, навмисне робить це, кидаючи виклик табу, заборонам).

Куди ж веде така життєва позиція? Зрікаючись влади землі, ширше — влади любові над собою, Сава прагнув вибороти абсолютну свободу, а знайшов абсолютну неволю, став безвідмовним знярядям у пазурах князя тьми, утратив здатність собою володіти, розпоряджатися. Наприклад, побачивши під час весняної оранки зайця, парубок блискавичним рухом машинально убив його грудкою, а потім викинув геть. На батькове запитання: *«Пощо ти вбив зайця?»* — не міг нічого відповісти, бо *«в дійсності не знав, пощо вбив його; якесь "щось" у нім приказало йому те вчинити»*.

Значить, не жадоба землі — причина братовбивства, а, навпаки, зречення влади землі. На погрозу матері позбавити його спадку, Сава якось відповідає: *«Чи я жадаю від вас землі?.. Я не жадаю від вас ані крихітки землі! Держіться вашої землі, а я зроблю, що мені схочеться!»* Отже, не земля, а якраз оте *«щось»*, що *«приказало»* Саві вбити зайця, підштовхнуло його і до братовбивства.

Епілогові сцени повісті різуче засвідчують духовну смерть братовбивці. Пристрасний потяг до Рахіри минув, бо тепер (після законного одруження) це вже не гріх, не долання заборони; батьки й люди загалом відсахнулися від нього. А головне — сам він *«не має спокою»*, *«ходить, як зб.чуждений»*, тобто відчуває смерть своєї душі, отже, безцільність свого існування.

Друга проблема, досліджена в повісті, — *фатум, влада долі над людиною*. Авторка наголошує, що кожна людина проходить по життю лише тим шляхом, який їй накреслено згори, і як би не старалася, що б не робила, не зможе звернути з цього шляху. Все-таки зречення влади землі — лише зовнішня, очевидна причина трагедії, глибинна, визначальна — доля. Це одразу підтверджує епіграф, узятий із писань норвезького містика Юнаса Лі: *«Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша»*. Кобилянська підкреслює вплив спадковості на характер людини. Проте тільки доля вирішила, що Михайло вдався в Івоніку, а Сава — у Марійку, а не навпаки; чи так само Анна — у *«чесного газду»* батька, а не в лиху, потворну тілом і душею матір.

Мріючи про своє щастя, Михайло якось згадує народну мудрість: *«Що має бути, те не мине його!»* Усім наступним ходом подій ця мудрість підтверджується. І то доля часто засвідчує свою волю певними *символами*, треба лишень уміти їх розгадувати. Так, саме в ту мить, як Михайло вперше наважився запросити Анну на танець, стихла музика — обірвалася струна. А коли того ж вечора Петро повів Анну до танцю, *«голос скрипки неначе навіки злучив їх з собою»*. Так доля показала, з ким судилося бути Анні в парі.

Саме в день свого святого Михайло мусить лягти в землю — і лягає. І ніщо не може зрушити цього присуду, навіть сутінки й священний звичай не хоронити небіжчиків після заходу сонця. Даремно благає Івоніка навколішках суддів, аби дозволили подождати з похованням до світанку. Йому відмовляють не люди, а сама доля. Так мусило статися і так сталося.

З якою ж метою посилаються людині удари долі? Авторка підводить до думки: для того, аби людина приборкала свою гординю, навчилася скорятися волі Божій, якщо та навіть незабгненна, визначила в житті головне й зосередилася на ньому, відкинувши другорядні, а то й хибні вартості, узялася спокутувати свої гріхи (що їй спричинили фатум).

Ось *Івоніка*. Він майже одразу після трагедії визнає себе грішним, а значить, змиряється з карою, знаходить душевну рівновагу й далі чинить мудро (починаючи з того, що мовчить на суді, не звинувачує і не виправдовує Саву перед людьми, примушує сина-братовбивцю пам'ятати про злочин і при тому жаліє, любить його).

Інша річ — *Марія*. Вона всіляко протриває долі — упадає у відчай, ремствує, лютиться, винуватить усіх, окрім себе й Сави, тобто не хоче визнати гріха. Наслідок: коли доля зробила їй подарунок (Анна принесла онука), Марія не оцінила, не зрозуміла цього (засліплена образою за те, що Анна звинувачувала Саву) і в такий спосіб власноруч убила живу пам'ять про Михайла, його продовження, рід. Лише пекучі чоловікові слова відкривають Марії очі, вона усвідомлює нарешті свій гріх.

Визнання власної вини робить Івоніку й Марію мудрими. Вони чинять саме те, що тільки їй може зняти з їхнього роду гріх, зупинити фатум, — тяжко працюють для того, щоби наймати служби Божі й відбувати посмертні обіди — «*дбати за Михайлову дуїю... і за свою, і Савину провину благати Бога*». Отже, це шлях молитви, духовного очищення через самозречення й добротворення.

с у д ж е н н я У 2008 р. була надрукована книжка українського літературознавця з Австралії Марка Павлишина «Ольга Кобилянська: Прочитання».

Один із розділів цієї праці починається з інтриги: «Коротко кажучи: не можна бути впевненим, що смерть Михайла в "Землі" являє собою випадок братовбивства, хоча літературознавство протягом ста років є в цьому одноставним».

Наведемо аргументи, якими оперує дослідник повісті.

- Немає незаперечних доказів, які б довели вину Сави, так само, як немає фактів, котрі б знищили з нього підозру. У нього є алібі, але його підтримують тільки недостовірні свідки: Рахіра, кохана Сави, і її батьки. З іншого боку, повість змушує читача завважити, що їхня недостовірність є рисою, приписаною їм як частина загальної негативної думки про них, котра існує в селі.

- Речові докази Сави неоднозначні. На його штанях є краплі крові, походження яких залишається нез'ясованим. Імовірність Сави як свідка зменшується, коли він змінює своє пояснення щодо крові. Спочатку він твердив, що кров потрапила туди, коли він «ще здавна» застрелив зайця. Коли лікар звертає увагу на те, що кров свіжа, хлопець відповідає, що вона від качки, яку він тримав між ногами, коли різав. Однак не виключено, що Сава каже правду: що в різний час він міг убити і зайця, і качку. Немає доказу, що кров належить людині, не те що Михайлові. Крім цього, не знайдено зброї, якою вчинено вбивство. Єдина рушниця, до якої Сава має доступ, батькова — і та, як виявляє слідча комісія, іржава й давно не вживана.

- З одного боку, повість ретельно показує, що не відомо, хто вбив Михайла. З іншого боку, читачеві не менш ретельно показано групу людей, котрі без достатніх підстав переконані у вині Сави. Їхня впевненість впливає з припущення, що людський характер не змінюється... Ми чимало дізнаємося в повісті про Саву, а-че того, що ми знаємо про його минуле, включно зі змістом його

думок, переказаних його ж голосом аж до моменту вбивства, не досить, аби дізнатися, убивав він чи ні.

Дослідник підсумовує: «Традиційні прочитання "Землі", які майже без винятку ґрунтувалися на тому чи тому варіанті реалістичної естетики, зосереджували увагу передовсім на темі причин і наслідків і бачили повість як пояснення соціальних або психологічних коренів відомого вчинку конкретної людини. Наше прочитання, натомість, за центральну тему повісті визнає непрозорість людських дій. Повість підтримує світогляд, засвідчений і іншими творами письменниці, згідно з яким учинки людей не підлягають знаним законам».

ІВОРЧЕ **З**В'ЯЗАННЯ *Перевірте за текстом повісті аргументи науковця. Чи переконливим видається вам таке трактування? Чому?*

Символістська поетика. Як бачимо, проблематика твору ґрунтується на інтуїтивізмі й цілком скерована за межу суто раціонального світосприймання, у психомістичну царину.

Проте найпоказовіша прикмета, що засвідчує належність «Землі» саме до символізму, — *наскрізна знаковість, закодованість с.мислу*. Повість дослівно оповита, мов разком намиста, низкою деталей, які мало назвати просто символічними — вони містичні, через них у нашому світі виявляється світ потойбічний.

Передовсім символи виступають знаками долі-фатуму, насування біди (уже згадувані обрив струни на весіллі, заблукані Савині очі та його пристрасть до вбивств; злочасні граблі, якими Марія прохромилла ногу, через що не змогла піти на прощу; музики, які, ідучи в бік сусіднього лісу, роздражнили собаку Соїку).

У кульмінаційних сценах символічні деталі частішають, переплітаються, вливаються одна в одну, стають промовлянням Бога до людини, сповіщають містичний, вищий сенс того, що діється. І чутливіші, одухотвореніші герої сприймають їх.

Кілька разів у мертвого Михайла починає *іти кров*: зразу — коли вперше до нього підходить Сава, потім — коли Марія накинулася з прокльонами й бійкою на Анну. Вочевидь, це крик його душі, докір братові й печаль за тим, що Сава занастив себе смертним гріхом; у другому ж випадку — плач за коханою, жалість до неї, намагання подати знак матері, аби одумалася. Це розуміє Анна, прошепотівши мертвому коханому, перш аніж знепритомніти: *«Капає... капає кров... віджила, коли мене твоя мати сукою прозвала»*. Це розуміє білоголова бабуся: *«Його кров ще жива, і його душа ще тут блудить»*.

Аннина ж душа опредмечується в *хустці*, коли дівчину виводили з хати, її хустка зачепилася за клямку й задержала її, а далі поволоклася за нею, мов похоронна хоругва. Тобто душа Анни не хоче відступати від душі милого, умирає, покидає цей світ разом з його душею.

Найбільше ідейне навантаження мають три ключові символи повісті — сусідній ліс, теля, місяць і зорі.

Неподалік від *сусіднього лісу* мешкає Рахіра, а якраз у її домі заражається гріхом Сава. Сава дуже любить цей ліс. Чому? Бо *«все, що в лісі роблено, не було гріхом»*. Отже, сусідній ліс — символічне втілення его, сліпого інстинкту, а саме це визначило натуру Сави, власне, сусідній ліс — його стихія. Кобилянська (як згодом і Володимир Винниченко в трагедії «Гріх») натякає, що саме втрата здатності відчувати,

О.Анд. Фатальність. 1990р.

розпізнавати гріх і є першозерниною зла, сатанинством. Тому Анна так жахається сусіднього лісу, інтуїтивно відчуває небезпеку, що з нього чигає. Аж тепер стає зрозуміло, що то під час першого побачення з коханим дівчині привиділася подоба самого князя тьми: *«Тут щось нечисте... на тебе й на мене, Михайле... Я се виділа тепер! Щось престрашного... закривавлені, вогняні имати... з двома розжареними, несамовитими очима, що зближались до нас у шаленій скорості»*.

Висвітлюється в такий спосіб і рушій Рахіриної й Савиної поведінки.

Умирає в муках *мале теля*, що, граючись, випадково поранилося. Це було Савине звіря, він любив його, доглядав. Так виявляється смерть чистої, світлої душі Сави, котрий уже твердо вирішив убити брата. Тому й відсахнулося від хлопця в передсмертну хвилину теля *«з виразом дикого, відражаючого перестрашу»* в очах, — душа, згасаючи, помітила наближення Каїна, перпіогрішника. На смерть душі братовбивці натякає ще одна деталь, уже на похороні: *«Одна свічка, що горіла в головах умерлого, впала, покотилася саме до ніг Сави і тут згасла»*.

У кульмінаційних сценах зумисне підкреслюються *астральні символи*. В ніч оплакування й похорону Михайла надзвичайно ясно сяє місяць. Символіка цього образу багатогранна. Опинившись у місячному світлі, Івоніка відчуває, що *«великий гріх впав уже на його дім»*. Тут сяйво місяця натякає на позасвідому, містичну царину, де й кореняться причини, заховані пояснення трагедії. Не випадково Івоніка в цей момент *«кинувся до землі, знявши руки вгору, і почав молитися, і бити поклони»*. А ось небеса під час похорону: *«Місяць заллявся світлом, аж жевріючи, виринув перший на глибину, а за ним вирушили всі до одної зорі. Прибравшись у весь блиск срібла, здавалося, дрижали ненастанно з якогось зворушення і, дрижачи, мерехтіли всім багатством своа пишноти до тихої земчі»*.

В. Кравцевич.
Янгол, що сидить.
1999 р.

Астральні деталі тут свідчать про присутність Всевишнього при похованні праведника. Адже зорі — світло серед темні — символізують Дух. Місяць — це місце, де очищаються душі праведників, перш аніж полинути до Сонця (Бога). Сяєво, краса й спокій небес засвідчують, що Михайлова душа впливається у Вічну Гармонію.

Отже, удаючись до символічних деталей, Кобилянська робить успішну спробу проникнути в надраціональні, позасвідомі обшири духовного світу.

С у Д Ж ё Й Н Я Ольга Кобилянська (з листа до О. Маковея): *«А я блукаю, як сновида, броджу білими хмарами своїх мрій, і падаю з них, і волочу за собою поламані крила. І хоч серце й голова болить, та я все гляджу на небо і чекаю, аби крила загоїлися і знову... і знов...»*

У цих словах уся Ольга Юліанівна. Тут же головний секрет її художнього слова, яке кожному чутливому, прихильному читачеві дає крила краси, мрії, віри й сили духу.

Завдання

- Прочитайте уривок з повісті О. Кобилянської «Земля»
А відтак, коли настане весна — за три місяці вона вже настане, — буде земля його надармо вижидати. Розстелиться чорна й широка, як море, голубе небо буде сміятися, а його не буде.
Займенники, виділені в тексті, указують на
А Івоніку
Б Саву
В Михайла
Г Петра
Д Тодорику
- У наведеному вище уривку використано
А порівняння, персоніфікацію, синекдоху
Б персоніфікацію, метонімію, інверсію
В епітети, порівняння, уособлення
Г символ, епітет, паралелізм
Д паралелізм, символ, оксиморон
- Установіть відповідність

Героїня	Характеристика
1 Юларійка	А <i>Йй вічно все щось не в смак. Ходить, як та хмара, але на те не дивиться ніхто, ніхто її балакань не слухає. На те вона жінка, аби язик у неї не стояв за зубами та аби день і ніч стогнала.</i>
2 Домніка	Б <i>На гулянку ходила зрідка й називала всіх хлопців прямо смаркачами. І диво! Помимо її краси й розуму, помімо незвичайної старанності, з якою завсіди одягалася, не викликувала подиву й симпатії в мужеській половині сільських мешканців.</i>
3 Анна	В <i>Була се слабосильна, ще доволі молода жінка з ніжними рисами обличчя, на яким за першим поглядом було пізнати, що тяжка, ненастанна праця й жура, що гнітила її, надали їй п'ятно старості.</i>
4 Рахіра	Г <i>Середнього росту, з темним, як шовк, волоссям... на око ніжна, таїла в собі силу та вабила до себе, мов музика, гармонією жіночності.</i>
	Д <i>... на неї ні один порядний хлопець на селі не глядить, її ніхто порядний за жінку не візьме. Вона погана волошка... Чоло волоссям заросло, а очі, як у чортиці або як у голодній собаки!</i>

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

4. Прокоментуйте епіграф: «Ольга Кобилянська була великою письменницею, бо час нічого не заподіяв її творам, а тільки утвердив їх у нашому народі».
5. Яка тема у творчості О. Кобилянської стала новаторською в українській літературі на зламі XIX й XX ст.?
6. Поясніть основні образи-символи в повісті «Земля».
7. Твір «Земля» великий за обсягом. Чому літературознавці кваліфікують його не як роман, а як повість? Аргументуйте свою відповідь.
8. Охарактеризуйте образ лісу. Яку роль відіграють пейзажі в повісті? Аргументуйте свою відповідь прикладами з тексту твору.
9. Які ознаки детективу наявні в повісті «Земля»?
10. Якими художніми засобами письменниця досягає глибокого психологізму в повісті «Земля»?

11. Візьміть участь у дискусії на тему: «Чи можна бути впевненим, що смерть Михайла в повісті "Земля" — випадок братовбивства?»
12. На думку літературознавця радянської доби О. Бабишкіна, «злочин Сави... пояснюється впливом хижацьких законів капіталістичного суспільства»¹. Зіставте цю думку з поданим вище судженням М. Павлишина. Чия позиція, на ваш погляд, переконливіша? Свою відповідь аргументуйте.

1. Виписати цитати, які характеризують Івоніку, Михайла й Саву. Вказати слабкі й сильні сторони характерів кожного з цих героїв.

2. Дослідити мову оповідача в повісті «Земля», зосередивши увагу на діалектній та іншомовній лексиці, а також на своєрідній будові речень (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

Кобилянська О. Слова зворушеного серця. Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади. - К., 1982.

Кобилянська О. Повісті, оповідання, новели. — К.: Наукова думка, 1988.

Гузар З. Вивчення творчості Ольги Кобилянської. — К.: Радянська школа, 1978. — 103 с.

Врублевська В. Ольга Кобилянська. Роман-біографія // Вітчизна. — 1988. — Ч. 3.

Гундорова Т. Решіна телансьоїса. Стаття і культура в тендерній утопії Ольги Кобилянської. ~ К., 2002.

Врублевська В. Шарітка з Рунгу. Біографічний роман про Ольгу Кобилянську. — К.: Академвидав, 2007. — 512 с.

Семчук Д. Вивчення творчості Ольги Кобилянської в школі. — Тернопіль: Мандрівець, 2008. - 168 с.

Павлишин М. Ольга Кобилянська: Прочитання. — Х.: Акта, 2008. — 358 с.

Пахаренко В. Основи теорії літератури. — К.: Генеза, 2009. — С. 220-229.

¹ *Бабишкін О.* Творчість Ольги Кобилянської // О. Кобилянська. Твори в трьох томах. К., 1956. - Т. 1. - С. 36.

Василь Стефаник

Людський біль цідиться крізь серце моє, як крізь сито,
і ранить до крові. Людське щастя пересівається крізь
душу, як сонце крізь хмару, і до неба мене вносить. Сто
раз спадати з неба у сором людський — боляче.

В. Стефаник

Стефаник — це митець з Божої ласки. Він досконало
володіє формою і має подиву гідний смак у доборі своїх
творчих засобів. Він уміє найпростішими засобами
справити якнайбільше враження.

І. Франко

Ім'я цього митця стоїть поряд з іменами найвидатніших новелістів світу. Хоча написав він не так уже й багато — усі його твори вміщуються в одному томику. Стефаникові новели вражають дивовижним проникненням у глибини душі, надзвичайним співчуттям до людського горя, справжньою оригінальністю й художньою досконалістю. Уже перші твори майстра захопили й схвилювали читачів. Художник І. Труш, наприклад, писав, що Стефаник зумів представити душу селянина «так пластично і так знаменито, як ніхто перед ним». Леся Українка раділа, що молодий новеліст дуже швидко «став знаменитістю на своїй батьківщині». Іван Франко відзначав, що з'явився чи не найбільший після Шевченка письменник, «яким уже нині можемо повеличатися перед світом», що «його новели — як найкращі народні пісні...».

Життєвий шлях письменника

Василь Семенович Стефаник народився 14 травня 1871 р. в селі Іксові поблизу старовинного містечка Снятина на *Станіславщині* (нині — Івано-Франківська область). Рід Стефаників — за переказами — походить із Наддніпрянщини. Василеві *батьки*, Семен і Оксана, були заможними селянами. Дитинство хлопця минуло в атмосфері прадавніх традицій і звичаїв Покуття. Батько був людиною працювитою, але надто ошадливою й деспотичною. У доброго, щедрого Василя з ним склалися непроті стосунки протягом усього життя. Від матері хлопець перейняв любов до пісні; від наймитів, які працювали в батьковому господарстві, пізнав таємничий світ народних казок, легенд і переказів.

1 *Покуття* — південно-західний «кут» (звідси й назва) Галичини між річками Дністер, Черемош і Карпатами, уключаючи Гуцульщину.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

іСХКаЗ **Василь Стефаник** (зі спогадів): «У нас було багато наймитів, старших і менших, і я з ними жив усе в найбільшій дружбі, виносив їм батьків тютюн і все, про що вони просили. За те розказували багато казок й показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти».

-4

Батько
В. Стефаника

У 1878 р. Василько пішов до початкової школи в Русові, а піє через три роки, виявивши неабиякі старання й здібності, продовжив навчання в сусідньому містечку Снятині. Саме тут хлопчик уперше зіткнувся з «національним питанням»: «Я почув велику погорду до мене і до всього селянського від учителів. Тут мене зачали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били».

Прикарпаття в той час входило до складу Австро-Угорської імперії, тому навчання в школах проводилося тільки німецькою й польською мовами, а найвпливовіші посади (і зчительські також) обіймали переважно поляки. Чимало з них просто знущалися з нечисленних українських школярів. Чому наших учнів було мало? Навчання коштувало дуже дорого, тому українцю-селянину шлях до освіти був закритий (за винятком таких заможних родин, як Стефаники).

Після закінчення Снятинської школи Василь вступив до польської гімназії в Коломиї (українські були заборонені), але й тут панувало знущання з українських учнів-селян.

^ОКаЗ **Василь Стефаник** (зі спогадів): «У великій залі першої кляси ми, селянські хлопці, зайняли послідню лавку. Товариші наші в лакованих чобітках глузували з нас і насміхалися. Як же ж учитель німецької сказав мені: "Іди, хапе, свині пасти", — то ціла кляса зареготалася, а професор натуральної історії — Вайгель — бив мене тростиною по руках, тому що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я був ще малий... Батько, як приїхав, то скаржив моїх учителів у директора гімназії, а мені справив панське одіння... Як я появився переодітий вже в клясі, то гураган насміхів стрінув мене, так що я ледве дійшов до послідньої лавки. До того часу і відтоді дотепер я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отроїв».

Коломийська гімназія. Наприкінці XIX ст. — перша половина XX ст.

Звичайно ж, після такої «школи національного виховання» гімназисти-українці швидко мужніли, проймалися патріотичним, антиімперським духом. На першому курсі хлопець познайомився з відомою революціонеркою *Анною Павлик* — сестрою Михайла Павлика (письменника й ж}фналіста, якого переслідувала поліція за поширення українських ідей). Саме від Анни Василь дізнався про українську літературу й боротьбу українців за свої права.

У гімназії зі Стефаником навчалися майбутні письменники *Леся Мартович* і *Марко Черемшина*, які стали Василеві справжніми друзями. Це дружнє коло метців пізніше назвати *Покутською трійцею*.

У роки навчання в гімназії Василь таємно організував ушанування пам'яті Т. Шевченка, відкрив у рідному селі читальню, входив до таємного гуртка гімназистів, у якому читали українські книжки. Через антиімперську діяльність Стефаника, як і Леся Мартовича та багатьох інших гімназистів-українців, було виключено з навчального закладу. Друзі перейшли навчатися в *Дрогобицьку гімназію*. Тут Василь Стефаник познайомився з І. Франком.

Батько скептично ставився до Василевих прагнень здобути освіту, насміхався з його літературних зацікавлень. Мати потай від чоловіка складала копійчину, щоб допомагати синові прожити в місті.

Після її раптової смерті Семел Стефаник незабаром одружився з дівчиною, молодшою за своїх синів. Така зневага пам'яті матері боляче ранила Василеве серце. Молодими померли його старша й молодша сестри, смерть забрала в нього й кохану дівчину Євгенію Бачинську³, а також близьких друзів. Пізніше поховав двох братів. Так формувалося трагічне світосприймання письменника.

Із 1892 р. Стефаник навчався *на медичному факультеті Ягеллонського університету* (м. Краків). На вступі до цього відомого в Європі закладу напеліг батько: у сина має бути інший, аніж у землероба, «шмат хліба». Таким критерієм керувались і батьки Леся Мартовича (Віденський університет) й Марка Черемшини (Чернівецький університет), бажаючи вивчити їх на юристів, але правники з них (як і медик із Стефаника) вийшли не дуже видатні. Місця в їхніх душах казенній службі не було, адже хлопці горіли літературним словом.

Роки навчання в Кракові (1892-1900) були часом становлення Стефаника як письменника. Його новели з'являються в чернівецькій газеті «Праця», у львівському журналі «Літературно-науковий вісник»; одна за одною виходять друком збірки новел — «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901).

У той час Краків був потужним європейським культурним центром, тож молодий письменник активно включився в мистецьке життя: відвідував театри, музеї, концерти, багато читав. Тут він познайомився з польським науковцем медиком Вацлавом Морачевським і його дружиною — українкою Софією Окуневською, з якою приятелювала Ольга Кобилянська. Спілкувався з польським поетом-модерністом Станіславом Пшибишевським. Саме ці люди сприяли розширенню світогляду Стефаника, його обізнаності з новітніми європейськими мистецькими течіями та явищами. Краків був також центром польського модернізму, що не могло не вплинути на формування Стефаника як митця: він розпочав свій шлях із *поезій у прозі* — творів улюбленого модерністами жанру.

Леся
Мартович

Марко
Черемшина

У 1903 р. Стефаник відвідав *Наддніпрянську Україну*, побував у Києві, у Полтаві на урочистому відкритті пам'ятника І. Котляревському. Тут познайомився з М. Старицьким, Панасом Мирним, М. Коцюбинським, Б. Грінченком, М. Вороним. По дорозі додому Стефаник відвідав Канів, де вклонився могилі Тараса Шевченка.

У 1904 р. письменник одружився з *Ольгою Гаморак* і переїхав до Стецева, що неподалік від Русова. Жив у тестя кілька років, узявши на себе всі господарські турботи. І тільки в 1910 р., коли в Русові збудував хату, повернувся туди на постійне мешкання. Двері Стефаникового дому завше були відчинені для скривджених селян, усіх, хто приходив за порадами й допомогою.

Не дивно, що в 1908 р. саме селяни обрали Стефаника *депутатом Віденського парламенту*. Їхні інтереси він уміло й самовіддано захищав аж до розпаду Австро-Угорщини.

У цей період, *протягом 15 літ* (від 1901 до 1916 р.), митець не написав жодного твору. Дослідники досі дискутують щодо причин такої тривалої *творчої паузи*. Головною причиною, напевне, було розчарування в людях, які захоплювачися його творами, але не дослухалися до його закликів ставати добрішими, милостивішими й духовнішими.

с у д ж е н н я Іван Драч (уривок з вірша «Мовчанка Стефаника»):

Питаєте, чому я все мовчу.
П'ятнадцять літ лютюю німотою.
П'ятнадцять літ я корчусь від плачу.
Що ж! Тільки плач на мене йде ордою!
Я вас питаю: як у пеклі дня
Ви, словом не розтерзані, живете.
Як вам смакують, о лиха бриднтя,
З крові новел підсмажені котлети?!
Я ж вам гармати слів повиставляв!
Я ж ніс за вас камінного хреста,
Аж захлиналась у сльозах земля!
Так чбм же вам заціпило вуста?!

Хата, у якій народився В. Стефаник

- й Наскільки переконливим видається вам міркування сучасного поета? Аналізуючи цю проблему, зверніть увагу на зізнання Стефаника, винесене в епіграф до розділу

У 1914 р. померла дружина письменника, залишивши 43-річного чоловіка з трьома малолітніми синами. Більше він не одізужувався, нерозтрачену любов і ласку віддавав до решти синам.

Незабаром вибухнула жажлива Перша світова війна. Власне горе й страхітливі

трагедії мільйонів людей знову покликали письменника до слова. З-під його пера з'являються новели «Діточа пригода», «Марія», «Сини», у яких різьоче постають криваве лихоліття й гострі проблеми національної долі українців. Моторошно читати новелу «Діточа пригода»: жінку, яка втікала з-під обстрілу, убила випадкова куля. До неї, уже мертвої, туляться двоє маленьких діток, яким нікуди йти: довкола темрява й свист куль. Старший Василько годує меншеньку Настечку закривавленим шматком хліба, який знаходить у мамі за пазухою...

Коли розпалася Російська імперія і на її руїнах постала *Українська Народна Республіка*, Стефаник гаряче вітав її утворення. 17 листопада 1917 р., виступаючи на велелюдному вічі в Снятині, він заявив, що в Наддніпрянщині «в найбільшій величі встає новий світ; звідти йде до нас світло для нашого розвою». У січні 1919 р. письменник очолив велику делегацію (65 осіб) Західноукраїнської Народної Республіки, що прибула до Києва на торжества проголошення Акту Злуки обох частин України в єдину соборну державу.

У творчості Стефаника цього періоду особливо промовисто зазвучали *патріотичні мотиви*. Так, у новелі «Марія» (1916) постає образ селянки, трьох синів якої забрала кривава війна. Саме навколо них і зосереджені думи *Марії*, адже діти були її невимовним щастям. Пригадує їхнє дитинство, часи юності. Юнаки сподівалися, що розпадутся імперії й прийде свобода, кидаються у вир визвольної боротьби, створюють національні військові з'єднання, над якими замаячили рідні жовто-сині прапори, заgrimів «спів про Україну». Ті хвилини національного пробудження навіки ввійшли в пам'ять матері. Автор передає патріотичне піднесення галицької молоді, не вдаючись до докладних описів, але характерні деталі дають відчуття урочистості моменту.

Виразно прочитується *ідея твору*: якщо людина з любові присвячує своє життя іншим, то її терпіння перетворюється на глибоку душевну радість.

Та ж ідея розгортається в новелі «Сини» (1922). Двох синів благословив батько на боротьбу «за Україну» і вратив їх. У спогадах старого Максима зринають ті дні, коли Андрій, прощаючись із ним, сказав, що йде визволяти рідну землю. Сповнені хвилювання слова батька, який, усвідомлюючи небезпеку свого кроку, піднявся до розуміння ідеї державотворення: «Сину, — кажу, — та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери его на це дію; він дужий, най вас обох закопаю в цю нашу землю, аби ворог з цього коріння її не відторгав у свій бік».

Дуже болісно переживав Стефаник поразку УНР, коли загребущі сусіди знову розірвали Україну на шматки. Гнівню таврував польську владу, що перетворила Галичину на безправну колонію, пильно

М. Жук.

Портрет В. Стефаника

к. Кольвіц.

Мати, що молиться,
1892 р.

В. Стефаник на відкритті пам'ятника І. Франкові на Личаківському цвинтарі.
М. Львів. 1933 р.

Пам'ятник В. Стефанику.
м. Львів

стежив за подіями в підрадянській Україні. Брав активну участь у громадському житті: очолював місцеву «Пр(х;віту)», кооперативну спілку «Сільський господар».

У 1926 р. громадськість Львова вшанувала 30-річчя літературної діяльності В. Стефаника, а 1931 р. в Харкові (тогочасній столиці УСРР) було відзначено 60-річчя з дня його народження. Радянський уряд призначив письменникові персональну пенсію. Вона була вкрай потрібна матеріально незахищеному німечному чоловікові — у січні 1930 р. Стефаника розбив параліч правої частини тіла. І все ж незабаром митець публічно відмовляється від цієї пенсії (так само зробили й інші видатні діячі Галичини) — на знак протесту проти голодомору й сталінських репресій.

Спочатку радянському консулові у Львові Л^акТ В. Стефаник заявив: «Не давайте мені нічого, бо я бачу, що Україна московська. А з мене ви вже москаля не зробите!» Потім написав листа наркомові (міністру) освіти УСРР з відмовою від пенсії, закінчивши його словами: «А прихильником Великої України я все одно був і буду».

Довідавшись про цю ситуацію, митрополит Андрей Шептицький призначив письменникові пенсію від Української греко-католицької церкви. Стефаник попросив касира видати призначену суму дрібними монетами. З великою торбиною мідяків письменник вийшов на майдан, де завжди сиділо багато жебраків, і жменями насипав їм у шапки монети з проханням молитися за убієнних голодом земляків.

Останні роки письменник тяжко хворів. Його земний шлях урвався 7 грудня 1936 р. Поховали Василя Семеновича на старому цвинтарі в рідному селі Русові.

Творчий доробок

Перші твори В. Стефаника — настроєві, пройняті тонким ліризмом *поезії в прозі* («Чарівник», «Амбіції», «Раненько чесала волосся»). Та незабаром улюбленим і основним його жанром стануть *соціально-психологічні новели*.

Творчість письменника поділяється на два періоди. *Перший* — від 1897 до 1901 р. Упродовж цього часу вийшло друком три збірки новел: «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901). У 1905 р. побачила світ збірка «Моє слово», куди увійшли твори з попередніх книжок. Тоді ж, у Петербурзі, вийшла друком книжка перекладів новел українського майстра. Ознайомившись із ними, дуже влучно охарактеризував стиль новеліста Максим Горький: «Як коротко, сильно і страшно пише цей чоловік».

У *другий період* творчості Стефаника (1916-1933) побачила світ збірка «Земля» (1926), а решта його доробку, друкованого по журналах, з'явилася в ювілейному виданні «Твори» (1933). Крім того, митець залишив величезне листування, яке має не менше духовне значення, ніж новели («Моя література, — писав він, — у моїх листах»).

Дуже важко письменникові давався процес творчості.

«Робота коштувала йому багато сил і нервів. Як писав, то ходив марний, ніби сам переживав те все, що пише. Не тим ставав. Маломовним, скупченим у собі, робив враження хворого чоловіка. На такі малі твори (розмірами малі), як він давав, могло йому вистачити сил і нервів, на велику повість — ні».

І Прочитайте ліричну новелу «Моє слово». Як крізь густу символіку
Вірне завдання, простежується особистість автора? Яке творче кредо Стефа-

Кожна його новела — це ніби стримано, а насправді вельми напружено описана людська трагедія-, картини смерті або Гі очікування, образи бідності, безнадійної самотності. Зовнішні події та вчинки персонажів відходять на задній план, натомість виражаються настрої й переживання, викликані цими подіями. Дія розгортається прямо на наших очах, як у драматичному творі.

Герої Стефаника — *звичайні селяни, нерідко селянські діти*. У центрі уваги митця — покутське село в австро-угорському ярмі, у пеклі Першої світової війни, під польською окупацією. Змінюються обставини, але незмінним залишається море народних сліз, поту й крові.

Така проблематика творів досі викликає дискусії літературознавців: одні звичкою вважають Стефаника традиційним письменником-реалістом, інші доводять, що він — послідовний модерніст. Усе стає зрозуміло, коли враховувати специфіку письма новеліста. Річ у тім, що Стефаник започаткував в українській літературі *експресіонізм*¹. А цей стиль передбачає поєднання двох пластів у творі — зовнішнього й внутрішнього. Цю унікальну особливість таланту письменника прозорливо зауважив ще І. Франко.

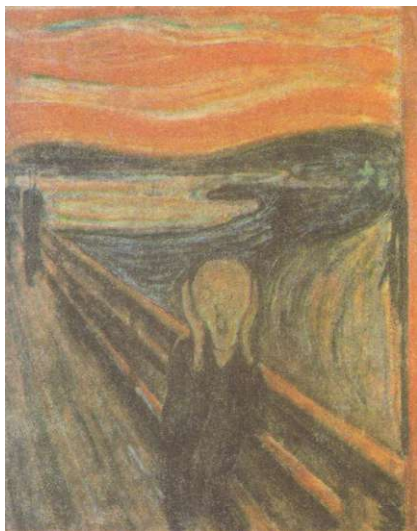
Іван Франко: «Та хіба ж Стефаник малює саму нужду селянську?.. Ні, ті трагедії й драми, які малює Стефаник, мають небагато спільного з економічною нуждою; се трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть

¹ *Експресіонізм* — від фр. вираження.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

mutatis mutandis[^] повторитися в душі кожної людини, і власне, утім лежить їх велика сугестивна[^] сила, їх потрясаючий вплив на душу читача».

консультація •ТЛ

Е. Мунк. Крик. 1893 р.

Експресіонізм — стильова течія модернізму, що виникла на протигагу імпресіонізму. На переконання експресіоністів, спільною основою всього у світі є дух (вільна творча енергія). Виразити його, тобто сягнути глибинного пізнання невидимих основ буггя, можна насамперед за допомогою творчої *інтуїції*. Завдання мистецтва, за цією концепцією, — у вираженні (експресіюванні) незримого через зримає, внутрішнього через зовнішнє, вічного через минуше.

Експресіонізм виник на межі XIX-XX ст. у європейському малярстві, а згодом у музиці й літературі. До найвизначніших майстрів цього стилю належать художники: норвежець Едвард Мунк, голландець Вінсент Ван Гог[^], французи Поль Сезан, Поль Гоген, Анрі Матіс; німецький композитор Ріхард Штраус; письменники: німець Стефан Георге, австрієць Франц Кафка. В українській літературі цей стиль започаткував Василь Стефаник, його традицію в прозі

продовжили Тодось Осьмачка, Микола Куліш, Олександр Довженко, у сценічному мистецтві — Лесь Курбас з театром «Березіль», у малярстві — Олекса Новаківський.

Роздивіться уважно репродукцію епатажної картини Едварда Мунка «Крик» (1893): на ній зображено волаючу людину, затиснуту урбаністичним оточенням, вона завмерла з широко роззявленим ротом. Чому ця людина волає? Можна лише здогадуватися: жахливий світ абсолютно байдужий, глухий до неї, отже, це крайня наївна спроба людини звернути на себе увагу й водночас вияв межового відчаю.

Основні ознаки експресіонізму в художній літературі:

- Намагання знайти спільну основу (частку Бога) у людині, тварині, рослині — у всьому живому. Звідси посилена увага до природи, до простих, «прозорих» характерів, не затемнених цивілізаційними нашаруваннями (виїзд Гогена з індустріалізованої Франції на Таїті малювати тубільців; тільки селянська й дитяча тематика в Стефаника).

- Уявлення, за яким схильність людини до добра чи зла криється в її глибинній самості, неповторній таємничій основі душі, пізнавати цю першооснову можна лише інтуїтивно. Добро вічне й абсолютне, зло — тимчасове й відносне. Тому, скажімо, герої Стефаника, попри свої добрі чи лихі вчинки, ходять «всі в білих сорочках, як на Великдень».

[^] *Mutatis mutandis* (латин.) — з певними відмінностями.

² *Сугестія* (латин.) — вплив, навіювання.

[^] Більшість художників-експресіоністів починали свою творчість як імпресіоністи.

- Увага до проблеми вини й кари. У трактуванні експресіоністів земне життя — це фільтр, що здатний очистити людину, школа, яка може привести нас назад до Бога (щоразу, роблячи вибір між тим чи тим учинком, ми складаємо чи не складаємо іспит на духовну зрілість). Маяк, голос Бога в нас, що допомагає не збитися з правильного шляху в темряві буденщини, — *наша совість*. Якщо перестаємо слухати її, руйнуємо найдорожче — власну душу. Тоді совість починає мучити свідомість, аж поки людина визнає свою провину й добровільно прийме за неї кару як очищення.

- Художнє дослідження сенсу страждання й смерті людини. За експресіоністською логікою, відчуття болю, страждання передовсім спонукає людину до пізнання причин своєї гріховності, суті свого існування. Смерть — не кінець існування, а лише перехід у новий вимір буття.

- Захоплення ідеєю екології як загального взаємозв'язку всього сущого у світі. Творці цього стилю відродили давню істину, що «не можна навіть зірвати квітку, щоб при цьому не стривожити зорі», що весь космос є нерозривною цілістю.

Усі ці прикмети експресіонізму яскраво виявляються у творах Стефаника. Так, аналізові проблеми *вини й кари* присвячена новела «Новина» (1898). Найбільше непорозуміння виникає, коли цей твір починають трактувати в *реалістичному* ключі. Тоді знавці нашого народного життя XIX ст. з подивом і обуренням заявляють, що трагедії, подібні до описаної в новелі, були не те що нетіповіми, а вкрай винятковими. В українських сёлах траплялося дуже мало серйозних злочинів, жінки радо допомагали вдівцям із малими дітьми, тим паче покутські села належали до найбільш освічених і заможних у Галичині. Однак, з іншого боку, Стефаник прямо-таки побожно любив селян і аж ніяк не міг зводити на них наклеп. У чому ж річ? А в тому, що новела зовсім *не реалістична*, хоча поштовхом до неї й став реальний моторошний факт, що трапився в селі Трійці. Подія, описана в ній, і справді — як дехто з дослідників дорікав авторові — невмотивована з погляду типовості й традиційного психологізму. Жодними причинами не можна виправдати Гриця, і автор того й не робить. Просто в новелі йдеться не так про суспільно-побутові, як про психологічні проблеми, які знову ж таки розкриті в натяковій формі реалістичними засобами.

Ідея твору полягає в тому, що людина для самооновлення, досягнення вічного життя мусить убити в собі *своє егоїстичне «Я»*, що прив'язує її до примітивного, гріховного земного світу.

Зверніть увагу, кажучи про вдівство й матеріальні нестатки Гриця, автор натякає на убожество його душі. Дві доньки, яких він ніяк не може нагодувати, — уособлення його самості, що страждає, гине в його душевному убозстві, психічній примітивності. Холод, голод і пустка в Грицевій хаті — це стан його душі. Єдине, що залишилося живого й світлого в тій хаті, — його доньки. Проте Гриць із жахом помічає, що й вони поступово мертвіють. По цьому герой зажурився, що аж почорнів. Але через що? Автор не каже, що через їжу. Та й ходячи кілька днів по сусідах, Гриць не просить у них допомоги, хліба, не нарікає на голод дітей. Зауважмо: *«мертвими»* він побачив дітей саме тоді, коли вони *«гледали»*, тобто жували хліб. Спостерігши мертвину дітей, батько кинувся не добувати їм харч, *ді молитися*. У такий спосіб Стефаник натякає, що йдеться *не про фізичний*

В Яковець
Спостерігач

голод, а про духовний. Аби ще раз підкреслити непричетність голоду до потоплення дітей, автор показує, як перед убивством батько годус їх бараболею.

Гриць бачить, що дитячі тіла вже цілком омертвіли («полетіли би з вітром, як пір'я»), живі й мають вагу ще тільки очі (дзеркало душі), вони «важили би так, як олово» (це символ д^Зсовного життя). Отоді Гриць і вирішує врятувати ті живі ще очі своїх дітей (свою самість, душу) від остаточного змертвіння. Він іде топити дітей. Це відбувається вночі, усе довкола залите місячним сяйвом, на долині «розстелилася ріка, ^^ велика струя живого срібла». Батькові, що «йшов довго лугами та став на горі», робиться

неймовірно страшно й важко, «якийсь довгий огненний пас пече його в серце і голу». Лише після того, як кинув Доцьку у воду, йому полегшало, спав камінь із грудей.

Про що йдеться в цій сцені? Вона наскрізь *натякова, символічна*. Страх Гриця — це боязнь втратити оте своє егоїстичне «Я». «Огненний пас», «тяжкий камінь на грудях» — голос сумління. Бога, що, попри страх, велить зробити саме так. Звернімо увагу, зовсім не реалістична детаць: не можна, ідучи «довго лугами», «стати на горі». Насправді мовиться про подолання гори себе-любства в душі героя, про вершинний Закон буття, який Гриць має виконати. Прикметно, що Гриць чинить усе в місячному світлі — це символ несвідомості. Проте що робить герой? Він вкидає «живе олово» у «живе срібло», тобто сполучає своє духовне життя з абсолютним, вічним, приводить себе до Бога, подолавши в собі страх і гору егоїзму. Тут пригадується, як Ф. Кафка пояснював свій погляд на смерть: «Нашим рятунком є смерть, але не ця». Бо фізична смерть не є справжньою, рятівною. Звільняє людину лише смерть нашого фальшивого «Я». Те ж саме є в євангельській ідеї про друге народження — не зід тіла, а від Духа. Власне, про це йдеться в новелі.

Чому ж Гриць відпускає старшу дочку? Очевидно, таким способом автор наголошує, що людина вільна *вибирати* таке життя, якого сама прагне, — чи духовну, чи матеріальну його площину. Після здійснення задуманого камінь спадає з грудей Гриця, бо він виконав веління своєї совісті, вічний Закон. По тому він іде віддатися в руки людському правосуддю, аби через терпіння, через спокуту очистити, оживити свою змертвілу, вбогу душу.

Ш Уважно прочитайте цю новелу. Окремо зверніть увагу на згадані в аналізі символічні деталі. Яке прочитання твору — реалістичне чи наведене щойно експресіоністичне — вам видається переконливішим? Чому?

У багатьох новелах Стефаник осягає *сенс страждання й смерті* людини. Він трактує тіло як «скелю» — в'язницю духу, тому зображує смерть у найжорстокішому вигляді, у найпотворніших деталях. Так митець підкреслює марноту й несуттєвість матерії (якщо вона взята сама собою, без духу).

Момент умирання зазвичай передають дієслова, насажені динамікою. Розгляньмо, наприклад, як змальовується конання корови і її господині в новелі «Шкода»: *«Місяць освічував стаєнку через двері, і баба видіпа кожний рух корови. Вона врешті піднялася. Ледво держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, як би прощалася з кожними кутком. Потім упала на соломку і розтяглася, як струнва. Романиха прилякла коло неї і шурувала її віхтем. Сама не знала, що з нею діється. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося гарячо, жовсто в очах, і закривавлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки. Обі боролися зі смертю».* Знову подана нарочито нереалістична сцена: корова, що *«ледво держалася на ногах»*, навряд чи могла б роздирати людину на шматки. Це експресивний образ віталізації¹ смерті (тобто смерті як переходу до іншого виміру життя).

Стефаник показує як позитивну, так і негативну віталізацію смерті.

Перша настає після того, як страждання примушує людину пізнати себе саму, заглибитися в усе своє попереднє життя, відчутти вину й покаятися (новели «Скін», «Портрет» та казка «Про хлопчика, що його весна вбила»).

Яскравий зразок негативної віталізації постає в новелі «Палій». Навіть у хвилини болючої агонії Федір не кається, не прощає ближньому, навпаки, радіє, що разом із хатами багатія Курочки горить його незаплачена праця. Федоровій совісті не допомогло страждання. Ненависть і помста опанували ним цілком. Так, життя старого наймита було тяжке, каторжне, а Курочка жорстоко визискував його. І все ж — наголошує автор — *«за зло не можна відплачувати злом, гріх мстити»*. Зло, заподіяне іншому, неодмінно повернеться до того, хто його вчинив. Ось чому конання Федора таке нестерпно жахливе (порівняймо його з умиротвореним, спокійним відходом в інший світ героя новели «Скін» Леся, який покався). Віталізація мук і смерті в «Палієві» має негативні наслідки. Бо *«ліс скаменів»*, *«звізди падали на землю»*, бо *«віконце червоніло, як свіжа рана, і ляло кров на хатчину»*, бо *«десь з-під землі добувалися скажені голоси»*. Усе це символічні натяки на вічні пекельні муки, тобто смерть віталізується в життя, яке повне страждань. Ту ж саму негативну віталізацію бачимо в новелі «Сама-саміська».

Однак якщо людина з любові присвячує своє життя іншим людям, то її терпіння перетворюється на глибоку душевну радість. Про це йдеться в уже згаданих новелах «Марія» і «Сини».

НОВЕЛА «КАМІННИЙ ХРЕСТ» (1900)

За аналогією до більшості творів В. Стефаника «Камінний хрест» називаю!¹ новелою, хоча за жанровими ознаками цей твір усе ж таки ближче до оповідання, однак сам автор визначав розповідь про Івана Дідуха як *студію*, тобто художнє дослідження душевних переживань героя.

т Прочитайте «Камінний хрест». Задайте жанрові ознаки новели й оповідання. Чим вони відрізняються? Підтвердіть або спростуйте наведену вище тезу.

¹ Віталізація (латин.) — оживлення.

В. Кравцевич. Несіння хреста

Історія написання. «Камінний хрест» — єдиний твір Стефаніка, присвячений *темі* еміграції. В основу новели покладено реальний факт: Штефан Дідух (у творі Іван), односець Стефаніка, емігруючи до Канади, ставить на своїй нивці кам'яний хрест (який, до речі, і донині стоїть у Русові). У трагедії героя твору по краплі зібрано горе тисяч емігрантів, долею яких переймався письменник. Не раз проводжаючи на Краківському вокзалі земляків у далеку Америку, він постійно бачив опухлі від плачу очі, спечені губи, чув захриплі від стогону голоси.

Композиція. Перший розділ новели виконує функцію експозиції, вона ознайомлює читача з долею героя: тут подано портрет *Івана Дідуха* й авторські екскурси в його біо-

графію. Після десятирічної служби у війську Іван повертається в село і стає газдою на залишеному в спадщину кам'янистому горбі. Люди пам'ятають Івана у вічній виснажливій праці на цьому горбі. Наступні шість розділів — епізоди сповіді Дідуха про своє життя перед запрошеним на прощальний обід селом. Одним із найяскравіших засобів індивідуалізації головного героя є його монологи, у яких домінує образ горба, на якому Іван поставив собі й дружині хрест. Образ хреста тут символізує тяжку, каторжну працю селянина, а водночас трагедію його вимушеної розлуки з рідною землею.

Проблематика. Сильова свосерідність. Через вужчу, конкретно-історичну проблему еміграції автор розкриває у творі й значно ширшу, вічну *проблему екології буття*.

Попри непосильну працю, Іван був щасливим. Адже почувався часткою рідної землі, її господарем, бо доглядав, оживляв її. Так само, як кинутий у ставок камінь; ривожить усе середовище, так Іван із конем і возом при праці *«лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових»*, зрушуючи довкілля, бо *«придорожене зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди»*. Важливо піє й те, що колеса, кінські копита і п'яти Івана творять єдність своїм експресивним рухом, залишаючи сліди. А цей злитий єдністю рух, викликавши рух оточення, сполучається з ним у цілість, бо, увійшовши в гармонію з ходом копит, коліс і ніг, зілля скидає на них росу.

Єдність із землею і космосом викликана динамічно-експресивною, але й дуже важкою працею Івана Дідуха. Не випадково його тінь на горбі в промінні призахідного сонця виглядає як тінь велетня. Саме Іванова експресія, що є його працею, спонукає горб до праці (*«Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки мі ноги носе, то мус родити хліб!»*), зрушує, тривожить землю, бо його тінь просувається далеко по нивах і заслоняє їм сонце. Іван — велетень, бо оживляє, орухомлює, скермовує все довкола й об'єднує його в одну нерозривну цілість, тобто точно виконує головну, покладену Богом на людину місію співтворця Всесвіту.

Знеможена працею, пригнута до землі *{«як би два залізні краки стягали тудуб до ніг»}*, постать Івана не вирізняється фізичною силою чи красою, навпаки,

вона потворна. Проте письменник у негарному розкриває гарне — красу експресивного руху життя всього світу. Іван при праці також зображений засобом з арсеналу потворного: він уподібнений до коня, якого звичайно б'ють, аби той тягнув віз угору. Отож й «Івана як коли би хто булом по чолі тріснув, така велика жиля напухала йому на чолі». Кінь же своїм виглядом при роботі розкриває причину, чому Дідух мусить так тяжко працювати на хліб щоденний: «Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на шильнику за якусь велику провину». Це — виразний натяк на первородний гріх перших людей. Пригадаймо сказане Творцем Адамові при вигнанні того з раю: «Проклята земля через тебе. В тяжкім труді живитимешся з неї по всі дні життя твого. Терня й будяки буде вона тобі родити... В поті лица твого їстимеш хліб твій, доки не вернешся в землю, що з неї тебе взято» (Буття, 3: 17-19). Будяк, який вп'явся в Іванову ногу, є виразом прокляття землі через людський гріх.

Отож потворне, як бачимо, виконує в новелі кілька функцій:

- 1) допомагає виявити об'єднаний у цілість колорит справжнього життя (де переплетене і гарне, і бридке);
- 2) натякає на причину людських страждань на землі;
- 3) глибше розкриває красу людського існування, яка можлива тільки в єдності з усім довколишнім світом.

Тут зростається естетично відворотне з духовно прекрасним, бо лише відчуття єдності з космосом, рідною землею й близькими людьми (родиною) наповнювало змістом Іванове життя, давало йому радість і щастя. Він полюбив свою тяжку працю і свій горб, із якого зробив родюче поле. Виїзд на чужину розірвав у його душі цей зв'язок із довколишнім світом. Іванові здається, що він «каменіє». У Стефаніка образ каменя часто означає омертвіння душі. Значить, і Дідух втрачає своє духовне життя, тому «одна сльоза котиться по лиці, як перла по скалі». Перлини завжди білі, а все «біле» чи «срібне» виражає у творчості Стефаніка чистоту душі. Перлина, що котиться по скелі, — це символ того духовного життя Івана, яке тепер котиться по мертвому камені. Очевидно, ідеться про загибель тієї духовності, котра зв'язувала героя з рідною землею.

Дідух і його родина відчувають майбутню кризу-муку безуспішної боротьби всіх емігрантів за збереження своєї духовної ідентичності. Це передчуття викликає страшний біль. Автор матеріалізує його в такому образі: «Ціла хата заридала, як би хмара плачу, що нависла над селом, пірвалася». Тут хата Дідухів утрачає властивості реального об'єкта й перетворюється на знак суб'єктивного душевного стану родини. Дослідники експресіонізму називають такий прийом «дереалізацією», тобто нищенням зовнішнього вигляду реальних речей із метою перетворити їх на знаряддя зматеріалізування внутрішнього світу, невидимого й неприступного для нас, аби винести його сутність на поверхню видимого.

За мотивами цього твору видатний режисер Леонід Осика в 1968 р. на Київській кіностудії імені О. Довженка зняв фільм «Камінний хрест», який увійшов у скарбницю найвизначніших українських кіношедеврів.

З»Р Послухайте пісню Левка Лепкого на слова Богдана Лепкого у виконанні Володимира Вермінського «Чуєш, брате мій» (адреса в Інтернеті <http://video.google.com/user/user1eozearcrt?rl=gi&zoigse=gr&d>).

Чим суголосна ця пісня з настроєм новели? Чому, на ваш погляд, вона стала улюбленим твором емігрантів?

Гґ

Ольга Кобилянська (з листа до В. Стефаника про враження від с у д ж е н н я «Камінного хреста»): «Страшно сильно пишете Ви. Так, якби-сьти витесували потужною рукою пам'ятник свого народу... Гірка, пориваюча, закровавлена поезія Ваша, котру не можна забути...»

Іван Франко (про талант Стефаника): «Його новели — як найкращі народні пісні, у яких немає риторики, ані сентиментальности, а тільки наочне, голе, просте, непідфарбоване життя, дуже часто сумна дійсність, але оздоблена золотом найправдивішої поезії».

Завдання

1. Символом розпачу від прощання з рідним краєм у новелі «Камінний хрест» виступає
- А горб
 - Б хрест
 - В танець
 - Г камінь
 - Д збіжжя

Установіть відповідність

Художній засіб

- 1 метонімія
- 2 персоніфікація
- 3 фразеологізм
- 4 порівняння

Приклад

- А Догори ліз кінь, як по леду...
- Б Вік свій збув на тім горбі.
- В Спросив Іван ціле село.
- Г Очі замиготіли великим жалем,
а лице задрожало...
Сонце... малює по нім маленькі
фосфоричні звізди

3. Установіть відповідність
- Стильові течії модернізму*

- 1 символізм
- 2 неоромантизм
- 3 імпресіонізм
- 4 експресіонізм

Ознаки

- А намагання героя наблизити дійсність до мрії, сильний герой
- Б постановка проблем вини і кари, сенсу страждань і смерті
- В об'єктивне зображення дійсності, типовий герой у типових обставинах
- Г мінливість вражень і відчуттів героя, зорові й слухові образи
- Д відтворення сутності предметів та ідей через знаки

4. Чи наклало відбиток на творчість В. Стефаника його шкільне дитинство? Свою відповідь підтвердіть конкретними прикладами.

5. У назві літературного твору зазвичай сконцентровано його тему («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького) або ж ідею («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика). Поміркуйте, що хотів сказати читачеві Стефаник назвою новели «Новина».
6. Який епізод новели «Камінний хрест» кульмінаційний? Прокоментуйте його.
7. Яка експресіоністична ознака є найяскравішою в новелі «Камінний хрест»? Доведіть свою відповідь конкретними прикладами з тексту.
8. Випишіть діалектизми з новели «Камінний хрест». Яку роль вони відіграють у творі?
9. Що символізує хрест у новелі?
10. Чи актуальна в сучасній Україні проблема, яка порушена в новелі «Камінний хрест»? Свою думку аргументуйте.
11. Прослухайте одну із сонат чи симфоній Л. ван Бетховена. Прокоментуйте слова В. Стефаника: «Я писав тому, щоб струни душі селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з цього вийшла велика музика Бетховена».
12. У яких кольорах ви побачили новелу «Камінний хрест» під час її читання? Як палітра цих кольорів співвідноситься з особливостями експресіонізму в образотворчому мистецтві?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Дібрати заголовок до кожного розділу новели В. Стефаника «Камінний хрест».
2. Переглянути кінострічку «Камінний хрест» режисера Л. Осики. Письмово охарактеризувати зоровий і звуковий ряд фільму (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Черненко О.* Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. — Мюнхен, 1989.
- Черненко О.* Імпресіонізм та експресіонізм // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики. — К.: Рось, 1994. — Т. 1. — С. 204-214.
- Яременко В.* Любив свою дорогу... // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики. — К.: Рось, 1994. — Т. 1. — С. 184-195.
- Процюк С.* Смертю смерть подолав // Літературна Україна. — 1996. — 16 травня.
- Шудря М.* Бетховен українського слова // Дивослово. — 1996. — Ч. 6.
- Погребенник Ф.* З думою про суверенність народу // Дивослово. — 1996. — Ч. 9.
- Піхманець Р.* «У своїм царстві...» (роман про В. Стефаника) // Перевал. — 2006. — Ч. 4; 2007. - Ч. 1.
- Андрусяк І.* Матеріали до вивчення життя і творчості Василя Стефаника // Василь Стефаник. Камінний хрест. - К.: Школа, 2007. - С. 228-264.
- Пахаренко В.* Основи теорії літератури. — К.: Генеза, 2009. — С. 237-244.
- Процюк С.* Троянда ритуального болю (роман про В. Стефаника). — К.: ВЦ «Академія», 2010.

Леся Українка

Читаючи м'які та рознервовані або холодно-резонерські писання сучасних молодих українців-мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, стильними та смілими, а притім такими простими, такими ширими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хвора, слабосила дівчина — трохи чи не самотній чоловік на всю новочасну соборну Україну. Але проте вона дівчина, у неї є м'яке жіноче серце...

І. Франко

Творчість Лесі Українки — одна з вершин вітчизняної культури й одночасно видатне явище в історії світового письменства.

Цій жінці уже на роду було написано стати поетесою. Такий вибір зумовили й походження, і коло спілкування, і захоплення музикою, тонке відчуття ритму. Тому не дивно, що перший вірш вона написала в 9 років, а в 13 уже почала друкуватися. Тоді ж з'явився цей славетний псевдонім, точніше — геонім' — Леся Українка.

Життєвий шлях письменниці

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 р. в місті *Новограді-Волинському*, тепер Житомирської області. Родина Косачів була заможною й освіченою, входила до кола патріотичної української інтелігенції.

Петро Косач —
батько Лесі Українки

Батько, Петро Косач, — людина передових поглядів, за участь у студентському русі був виключений із Петербурзького університету, закінчив юридичний факультет Київського університету, захистив дисертацію й став службовцем-юристом (головою з'їзду мирових посередників).

Мати, Ольга Косач (більше відома під літературним псевдонімом *Олена Пчілка*), походила з українського аристократичного роду, була письменницею, перекладачем, активним громадським діячем. Вона як мати і письменниця змагалася з панівною тоді ідеологією імперської Росії. Оберегала від неї своїх дітей, робила це тактовно й розумно, повертаючи дитячу увагу до народних звичаїв, рідної мови й історії. Наслідки змагання виявилися блискучими. Олена Пчілка виховала шестеро дітей (два

' *Геонім* (від фец. *земля і ім'я*) — вид псевдоніма, що вказує на місцевість чи країну, з якої походить митець.

сини і чотири доньки), і жоден із них не змарнував життя: усі шестеро стали справжніми патріотами, інтелігентами, чесними й здібними.

Людмила Старицька-Черняхівська: «Як діти, що виховувалися не в гімназії, а вдома, Леся і Михайло (Лесин брат. — Авт.) були далеко серйозніші й освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою, і одягом... Усе свідчило про вищий рівень Лесиної освіти й взагалі про вищий настрій її душі. У той час чи й було Лесі 12 років. Але в сі роки Леся й Михайло були цілком свідомими й переконаними патріотами. Інтелігентна й глибоко переконана мати вміла впливати на душі своїх дітей. Вона ж керувала і їхньою освітою, не пускаючи її з національного ґрунту, а на той час се було дуже тяжко».

Олена Пчілка -
мати Лесі Україн

Справді, це був час, коли відбулися замаху і вбивство імператора Олександра II, коли в суспільстві панувала страшна реакція.

Визначний письменник і науковець **Агатингел Кримський** (ровесник Лесі): «Важко дихалося тоді в Києві, багато визначних українських діячів показали своє справжнє обличчя боягузливих українофілів. На цьому фоні зовсім по-іншому виділялися тільки три сім'ї (я маю на думці інтелігенцію). Це — Лисенки, Старицькі й Косачі».

На виховання майбутньої письменниці мав великий вплив також рідний брат Олени Пчілки — відомий науковець і громадський діяч, політичний емігрант **Михайло Драгоманов**. Його Леся називала своїм учителем. Саме йому написала перші два листи, коли їй виповнилося тільки п'ять років. Моральним прикладом для дівчинки були й батькові сестри — Олександра й Олена — революціонерки-народниці, які віддали своє життя боротьбі із суспільною несправедливістю. Саме тітці Олені Лариса присвятила свій *перший вірш* «*Надія*» (1880), намагаючись хоч словом підтримати її на засланні.

У дитинстві Лариса найщиріше дружила зі старшим *братом Михайлом*. Коли той, готуючись до вступу до гімназії, опановував гуманітарні предмети, вона також ґрунтовно студіювала стародавню історію, латинську й грецьку мови. Захоплювалася музикою, виявляла композиторський хист. Уроки гри на фортепіано їй давала дружина Миколи Лисенка, Ольга Олександрівна. Ще з тих юних літ *улюбленими композиторами* Лариси стали Микола Лисенко, Петро Чайковський, Фредерік Шопен, Людвіг ван Бетховен. Леся також прекрасно розумілася на малярстві, навчалася в Київській малювальній школі видатного художника Миколи Мурашка.

Отже, сприятливе середовище благотворно впливало на здібності дівчинки. «Мені легко було вийти на літера-

Леся з братом Михайлом,
1880р.

Будинок Косачів у с. Колодяжному.
Сучасне фото

тзфний шлях, бо я з літературної родини походжу, але від того не менше кололи мене поетичні терни», — пізніше зазначала Леся Українка.

У 1879 р. родина Косачів перебралася до Луцька: сюди було переведено на службу батька. Тоді ж у селі *Колодяжному* поблизу Ковеля батько купив ділянку землі й заклав заміський будинок. Відтоді цей таємничий і напрочуд мальовничий край став для письменниці уособленням України.

Якось на свято Водохреща Леся разом із братом Михайлом пішла на річку Стир подивитися, як святять воду, застудилася й захворіла. Хвороба дала ускладнення, а згодом виявилось, що в дівчинки туберкульоз кісток. З цього часу почалася, за висловом самої Лесі, «тридцятилітня війна» зі страшною недугою. З кожним роком хвороба прогресувала, упродовж життя Леся виїздила на лікування до Києва, Ялти, Карпат, а також до Польщі, Німеччини, Італії, Грузії, Єгипту.

Олена Пчілка посприяла виходу у світ у 1884 р. *першої публікації дочки* — вірша «Конвалія» (у львівському журналі «Зоря»). Якраз цей твір і був уперше підписаний геонімом «Леся Українка».

Естетичні смаки поетеси формувалися під впливом усної народної творчості та європейського письменства. Вона читала світову класику й сучасну їй зарубіжну літературу, як правило, в оригіналі, адже добре знала німецьку, французьку, англійську, болгарську, польську, грецьку, латину.

У 1890 р. Леся написала для своєї молодшої сестри навчальний посібник «Стародавня історія східних народів», який було видано в 1918 р. як підручник для національної школи. Вірші молодшої поетеси виходили друком у львівських журналах «Зоря», «Дзвінок», «Народ». Автобіографічні мотиви мужності й заперечення тужливих настроїв стали провідними в найвідомішій вірші Лесі Українки «*Contra spem spero*¹». Долаючи щодня фізичний біль, дев'ятнадцятирічна дівчина писала:

Я на гору круту, крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную.
Буду пісню веселу співать.

Одна за одною виходять друком *збірки* «На крилах пісень» (1893), «Діши і мрії» (1899), «Відгуки» (1902).

Навесні 1894 р. Леся відвідала в Софії (Болгарія) хворого дядька Михайла Драгоманова, який перебував у вигнанні. Дівчина виконувала секретарські обов'язки, упорядкувала дядькову бібліотеку, пройшла справжній «університетський курс» під його керівництвом. Нарешті із сумом провела свого улюбленого вчителя в останню нуть. У Болгарії Леся Українка прожила більше року й поверталася додому іншою людиною. Її невідступно бентежило питання: що робитиме на батьківщині, де немає елементарних політичних прав, де лютує деспотичний чужинський гніт.

1 *Contra spem spero* (латин.) — без надії сподіваюсь.

Леся Українка (з листа до дядини Людмили Драгоманової в Софію): «До всіх моїх бід за останні часи прилучились іще громадські біди: у Києві було багато обшуків та арештів, поліція забралась навіть у самий університет і там обшукала лабораторію і навіть кабінет одного професора. Після цього почали хапати студентів, між іншим ухопили одного нашого доброго знайомого, і це навело на нас великий смуток, та не минув він й тепер, бо товариш і досі ще сидить, а по городу й досі ганяють "летучие отряды". Се вже третій погром за сей рік!..»

У 1896 р. Леся Українка надіслала через Людмилу Драгоманову до французької газети «La Reforme» гнівну статтю «Голос однієї російської ув'язненої», у якій засудила улесливе схиляння французьких митців перед російським монархом Миколою II, який нещодавно відвідав Париж: «Ганьба лицемірній музі, улесливі струни якої наповнювали акордами зали Версалю. Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять своїми добровільно начепленими ланцюгами...»

«Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество, убожество країни, яку ви називаєте такою великою?.. Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, темрява, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, — і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні...»

Трагічним виявилось й *особисте життя* Лесі. Улітку 1897 р. в Ялті вона познайомилася із *Сергієм Мержинським*. Обоє проходили курс лікування: Леся хворіла на туберкульоз кісток, Сергій — на сухоти. Він приїхав із Мінська, був професійним революціонером, соціал-демократом. Вирізнявся лагідною вдачею, інтелігентністю, високою культурою. У ньому жив вогонь самопожертви. За спогадами друзів, мав «тонке скорботне лице», «прекрасний, тонкий, обрамований чорною бородою профіль, з блідим матовим, що часто палало нездоровим рум'янцем лицем, з чорною хвилястою шевелюрою».

С. Мержинський.
Кінець 1890-х років

Леся Українка
і С. Мержинський
з родиною Косачів

Відтоді вони часто зустрічалися — у Криму, Гадячі, Києві, Мінську. Однак зустрічі ті були короткими й обривалися, як нескінчена розмова. Леся продовжувала їх подумки на самоті, у кімнаті, де зігрівали серце його подарунки: томик Гете німецькою мовою, копія «Сикстинської мадонни» Рафаеля, чотиритомник поезії Гейне. Не хотілося вірити, що Сергій (маючи усього лише 30 літ!) невиліковно хворий і наближається неминуче. Лесині листи до нього, сповнені ніжності й смутку, читаються як поезія в прозі.

Леся Українка: «Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами, мій бідний, зів'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборенно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене. Як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя?»

Восени 1900 р. лікар Мержинського сповіщає Лесю, що її друг помирає. Кинувши все, усупереч умовлянням і своїх, і його рідних, вона їде до Мінська доглядати за коханим.

У вільні хвилини схилялася над робочим столом: заробляла на життя статтями для різних жфналів. Однієї січневої ночі, сидячи біля ліжка хворого, написала поему «Одержима».

%

Леся Українка (у листі до І. Франка про цю поему): «Я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши тугу, а в самому її апогею».

Сергія не стало 3 березня 1901 р. Усім пережитим Леся була вимучена фізично й морально. Життя без коханого здавалося їй порожнім і марним. Щоб хоч трохи загоїти душу, поїхала до подруги О. Кобилянської «на зелену Буковину». По дорозі відвідала у Львові І. Франка. У Чернівцях студенти університету вітали поетесу на урочистостях, організованих на її честь.

У 1903 р. вже як відома на всю Україну письменниця вона побувала на урочистому відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві. Тут Леся Українка зустрілася з найвизначнішими митцями своєї доби.

Климент Квітка —

ЧЛЮВІК
Лесі Українки

Улітку 1907 р. Леся одружилася з фольклористом і музикознавцем *Климентом Квіткою* (1880-1953), який високо цінував і надійно підтримував її в життєвих бурях. Подружжя спочатку мешкало в Балаклаві (Климент отримав посаду в суді цього міста), а згодом — у Ялті. Прекрасний морський клімат мав би сприяти поліпшенню здоров'я Лесі Українки, проте їй ставало гірше. Берлінський професор настійливо радив їхати до Єгипту, але зібрані на поїздку гроші подружжя віддало на організацію етнографічної експедиції, яка записувала мелодії українських дум.

^ цією метою Леся Українка придбала фонограф. До речі, у фондах Національного радіо України зберігся запис народ-пісень, виконаних самою Лесею.

У цей період з'являються основні твори письменниці: драматичні поеми «В катакомбах», «Бояриня», «Оргія», драми «Руфін і Прісцилла», «Камінний господар», драматична феєрія «Лісова пісня».

У 1911 р. К. Квітку перевели на службу в Кутаїсі, що на Кавказі. Звідси Леся Українка вже поїхала на лікування до Єгипту. Передчуваючи наближення кінця, вона переслала сестрі Ользі свій архів, до повного виснаження працювала над «Ліською піською». 28 квітня Леся востаннє приїхала до Києва, відвідала присвячений їй вечір в клубі «Родина», а в середині травня повернулася до Кутаїсі.

Серце Лесі Українки перестало битися 19 липня 1913 р. в грузинському місті Сурамі. Тіло письменниці перевезли до Києва й поховали на Байковому цвинтарі поряд із могилами батька й брата.

Українка,
у 2 р.

с у д ж е н н я Сучасний польський літературознавець Флоріян Неуважний: «Ціле життя — щоденно — вона жила й творила для майбутньої справедливої і вільної України, освітлюючи своєю творчістю і біографією наше сьогодні, викликаючи у своїх земляків і за межами України подив, пошану і почуття щастя від того, що існують такі, як вона, творці й люди».

Леся Українка збагатила нашу поезію новими темами й мотивами, розширила її ритмічний і строфічний діапазон. На межі ХІХ-ХХ ст., використовуючи мандрівні, вічні сюжети світової літератури, стала в авангарді творчих сил, що виводили українське письменство на світовий рівень.

Творчий доробок

Риси світосприймання:

- Леся Українка започаткувала в українській літературі новий тип героя. Її ідеал — сильна (емоціями, волею, інтелектом) особистість, яка шукає розв'язання найгостріших духовних проблем життя. Її ідеал — це рух, активність, чин, ризик, порив сягнути недосяжного верхів'я. Цей образ зустрічаємо в багатьох творах («Осінь казка», «Contra spem spero!», цикл «Ритми»). Цю вольову особистість Леся Українка протиставляє пасивності, безпорадності.

- Леся Українка слідом за Т. Шевченком утвердила в українському середовищі ідею активного, бойовничого націоналізму. Вона розглядала визволення і розквіт нації не як засіб, а як мету. Саме Леся надала націоналістичному світогляду трагічного забарвлення. Це трагізм непохитної волі, що швидше згине, як зрадить своїм ідеалам, трагізм упертої гордості мученика на хресті, шалу пораненого хижака, що перед наведеним дулом готується до останнього стрибка; це трагізм нації, поставленої перед вибором: перемогти або загинути. Ці ідеї виразно зв'язані у творах «Бранець», «Бояриня», «Оргія», «В домі роботи, в країні неволі», у драмах єврейського та єгипетського циклів.

Так, драматичним етюдом «В домі роботи, в країні неволі» (1906) Леся Українка відповіла на спроби російських соціалістів на чолі з В. Леніним об'єднати всі

Пам'ятник Лесі Українці
в м. Києві

відає чесно: «Розруйнував би усі ті храми ваші й піраміди!» За це розлючений єгиптянин б'є гебрея в обличчя (так, як перед цим робив наглядач). Після цього для гебрея стає очевидною жорстока правда:

Я мушу знать, що я тут раб рабів,
що він мені чужий, сей край неволі,
що тут мені товаришів нема.

Провідна ідея твору — у протиставленні двох типів суспільного устрою: імперського й національного, у заклику до поневоленних народів, насамперед українського, здобувати свободу й будувати власну, незалежну державу.

3 » Якими історичними фактами ви можете підтвердити чи спростувати цю ідею поетеси?

Активну націоналістичну настанову Лесі Українки підхопить у XX ст. ціла плеяда видатних українських письменників-патріотів, насамперед М. Хвильовий, Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Д. Донцов, Є. Маланюк, О. Теліга, О. Ольжич, В. Симоненко, В. Стус та ін.

• Етику письменниці визначають *свобода і любов*. Її творчість проймає *культ героїв і героїзму*. Відтак любові пасивної, усепрощальної вона не сприймає, натомість обстоює любов активну, караючу, її *«любов ненависти навчила»*. Своїм словом вона б хотіла *«спокійні чола соромом захмарить і нагадать усім, що зброя жде борця»*. Однак щире й трагічне кохання до Мержинського, життєва мудрість поступово розтоплюють цю крицевість, войовничість, пробуджують у прометеїстці християнку. І вона вчиться смиренно молитися, каятися й прощати, починає благоговіти перед силою не фізичного, а духовного опору злу. Культ героїзму, жертвовного чину не зникає, а стає одухотворенішим. Особливо помітне це наближення до християнських цінностей у *«Лісовій пісні»* (ідеї прощення та самознищальності зла, про які докладніше поговоримо далі).

Прочитайте вірші Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця...», «Епілог» («Хто не жив посеред бурі»), «Хто вам сказав, що я слабка...», «То, може, станеться і друге диво». Як у мотивах і образах цих творів виявляється світогляд поетеси, його еволюція?

Особливості стилю. Леся Українка у своїй творчості поєднала, зблизила два модерністські стилі — *неоромантизм і неокласицизм*. Окремі її твори виразно *неокласицистичні* (наприклад, діалог «Три хвилини»), більшість — *неоромантичні* (лірична поезія, «Бояриня», «Лісова пісня» та ін.). А в деяких текстах переплітаються риси обох стилів (уже згадуваний етюд «В дому роботи...»).

Основні риси *неоромантизму* в доробку Лесі Українки:

- увага до неповторного внутрішнього світу людини, що виявилась у докладному аналізі душевних станів, у настроєності як загальному тоні твору;
- культ Героїзму, активності, боротьби, сильної, вольової особистості;
- ліризм, який панує не тільки в поезії, а й у драматичних творах;
- звернення до фольклору, міфології, біблійної, давньої історії, екзотичних тем;
- емоційно-інтуїтивний пошук істини, основ буття;
- улюблений образотворчий прийом контрасту.

Неокласицистичне у творчості письменниці:

- намагання відшукати душевну рівновагу у відстороненому аналітичному погляді на світ;
- прагнення відродити шляхетні вартості життя греко-римської давнини;
- відродження традицій класичних літератур;
- підкреслена увага до класичних художніх форм.

Поетична спадщина. Як уже мовилося, Леся Українка видала три поетичні збірки — «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902).

Кожна її збірка — чітко продуманий різноплановий настроєвий малюнок, художнє вираження емоційно, духовно багатой, витонченої людської душі. З такою настановою пов'язане, зокрема, тяжіння авторки до групування поезій у *цикли* за тематично-смысловим принципом. Скажімо, серед кількох циклів першої збірки особливо привертає увагу цикл «Сім струн». Він своєрідний тим, що кожен його вірш — це інша нота й окремий музичний жанр: «Цю» (гімн), «Ке» (пісня), «Мі» (колискова), «Ра» (сонет), «Со1» (рондо), «Лл» (ноктюрн), «5і» (септима). Поезії циклу підкреслено музикальні, ритмічні.

Як і годиться, жанр «гімн» сповнений світлого патріотичного звучання, ним починається перший вірш циклу (це нота Во):

До тебе, Україно, наша бездольная мати.
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І-пісня від серця полетиться.

З'ясуйте значення термінів, що позначають згадані вище музичні

І

Ворче

Зав Дання

жанри. Зіставте настрої кожного вірша циклу «Сім струн» з особливостями названих поетесою музичних жанрів.

Своє творче кредо Леся Українка яскраво втілила у вірші «*Contra spem spero!*» (1890), що вміщений уже в першій збірці.

Поштовхом до написання твору стало нестерпне загострення хвороби Лесі навесні 1890 р.

Леся Українка (з листа до брата за 18 травня 1890 р.): «От і знов берусь здійснити "сізіфовий камінь" догори!.. Як ти думаєш, чи підійметься? Гей, навряд, — не такий то камінь! Бо то, бачиш ти, я так думаю, що не минути мені ножа: "Кому, кому доведеться, а кучому не минеться!" Жаль якось і вимовить, але мушу сказати, що моє оце двохмісячне лежання в липких кайданах було зовсім надаремнісінько! А прибиток хіба тільки той, що тепер знов ходжу на двох милицях, бо болять ноги в ступнях і через те я ходжу по-котячому, та ще й спина болить гірше, ніж перше, — більше трьох хвилин не можу рівно сидіти, ні на що не спершись. От така-то твоя сестра ледача, І/Іихайлику».

Наскрізний *мотив* вірша — «крик душі», прагнення молодої, активної людини жити повноцінним життям своїх літ, тоді як умови (особисті й суспільні) унеможливають ці прагнення.

Твір починається з різкого заперечення породжених мертвущими обставинами настроїв суму, безнадії (дві перші строфи). Передовсім тут ідеться про переживання авторки, її волю до життя, до подолання хвороби. Проте вгадується й суспільна проблематика. Отже, Леся *посіднала* вираження своїх особистих настроїв із постановкою болючих питань, якими переймалася свідомо молодь того часу: як жити в задушливій імперській атмосфері? Чи впадати в безнадію, чи таки сподіватися, діяти? Діє запитання були надзвичайно актуальними в ту добу поразки народницького руху, урядової реакції, зневіри, розгубленості багатьох інтелігентів.

Леся Українка обирає шлях віри, надії, життєвої активності. Уже перші строфи вірша сприймаються як вибух протесту проти потьмарення молодих літ сумом, тужінням, проти покори обставинам. *Центральний образ* цих двох строф — «*весна золота*». Героїчний бунт проти логіки обставин виражають

і>.іі .-Яг-;

ШШШМ

S, it»

НА НРЫШГЬ ПИСЕЪ

щнлпiXi mѳMt

Лесі Українки

к'

Обкладинка і титул першої збірки поезій
Лесі Українки «На крилах пісень»

оксиморони: «крізь сльози сміятись», «серед лиха співати пісні», «без надії сподіватись».

Енергійність життєствердження підкреслюється і *інтонаційним малюнком* вірша. Уже заголовок — окличне, а не розповідне речення. Вельми енергійно, з посиленою експресією звучить перший рядок: «*Гетьте, думи, ви, хмари осінній*» Це не просто окличне речення, підвищену інтонацію в ньому творять вигук (та ще й у формі наказового способу дієслова), звертання до дум.

Емоційну наснаженість, схвилюваність твору підкреслює *віршовий*

розмір — тристоповий анапест, ритм якого чітко викарбуваний (на відміну від уповільнених пірихіями ямба чи хорей).

Рух емоцій ліричної героїні йде від болючих запитань (як бути в умовах гострих суперечностей світу?) через заперечення перешкод прагненню повноцінно жити й до утвердження активної дії, незламності в досягненні свого ідеалу. Відчуття непримиренного протиборства двох сил увиразнює *антитеза: тяжкі думи, осінні хмари — весна золота, убогий переліг — барвисті квітки, мороз — висівання квітів, льодова кора — гарячі сльози*. Інтонацію утвердження авторської настанови посилює *анафора* «буду».

Особливо привертає увагу мотив сили гарячих сліз, які розтоплять льодову кору, дадуть життя квітам, що знаменують прихід весни, перемогу віри над безнадією й сумом. Це вже суто модерністський, неоромантичний мотив. На противагу реалістам з їхнім культом розуму неоромантики вважали, що саме чисте, щире, сильне почуття може пізнавати світ і змінювати його на краще (цей же мотив звучить у циклі «Сльози-перли», у віршах «Горить моє серце...», «Чом я не можу злинути угору...»).

У п'ятій строфі по-новому розкривається мотив виснажливої боротьби (через антитезу: *сізіфова праця — весела пісня*). В античному міфі Сізіф був уособленням нескінченної марної праці й приреченості, Леся Українка ж переносить акцент на героїзм борця.

Шоста строфа змальовує ситуацію, у якій лірична героїня намагається подолати гніт обставин. Символічний образ темної ночі, посилений епітетами «*довга*», «*невидна*», — традиційний і асоціюється із суспільними умовами епохи (див. для порівняння вірш «Досвітні огні»). Прикметно, що героїня не скоряється ночі, а шукає ясну зірку, тобто силу, що протистоїть темряві. Це символ того ідеалу, у перемогу якого вірить Леся Українка.

Сьома строфа завершує твір як цілісну структуру, побудовану на принципі антитестичності. Це резюме, емоційний підсумок попередніх строф. Авторка повертається до тих же афористичних виразів, із яких складається друга строфа, але подає їх у новій, стверджувальній інтонації.

Отже, у вірші «*Contra spem spero!*» багатогранно виявились особливості художнього світосприймання Лесі Українки, її життєва концепція як митця, наділеного тонкою душею, і водночас особистості героїчного складу.

У поезії Лесі Українки поєднуються, щільно переплітаються *громадянсько-патріотичні, інтимні й пейзажні мотиви*.

Громадянська лірика. У вітчизняну поезію Леся Українка ввійшла передусім як пристрасний патріот Батьківщини, співець мужності й боротьби.

Найбільш трепетно звучить голос поетеси, звернений до поневоленої України, у поезії «І все-таки до тебе думка лине...» (1895). Уболівання за долю рідного краю — *провідний мотив* вірша. У ліричної героїні «*у грудях серце з туги, з жалю гине*» від картин знущання, лиха й кривд, що терпить її народ. Проте вона соромиться сліз, «*що ллються від безсилля*». Натомість прагне дій, замість марних ридань: «*Доволі вже їм литись, — що сльози там, де навіть крові мало!*» Сльози і кров — ключові антитестичні образи вірша, що символізують дві можливі настанови патріота — пасивне співчуття чи активна, саможертвна боротьба за свободу й щастя рідної землі. Авторка, безсумнівно, прихильниця саме цього дієвого шляху.

У творі прочитується також *мотив розлуки* з рідним краєм: відомо, що Леся Українка часто покидала Україну, проте ніколи про неї не забувала (згадайте її реакцію на політичний стан в Україні після повернення з Болгарії).

Патріотичним, антиімперським пафосом вражає вірш «І ти колись боролась, мов Ізраїль...» (1904). Звертаючись до біблійних мотивів і образів, Леся Українка, як і Т. Шевченко та І. Франко, прагнула у світовому, вічному контексті осмислити історію Батьківщини, висловити безмежну любов до неї, окреслити шляхи звільнення.

ЗІР Пригадайте, у яких творах Шевченка і Франка на біблійні теми порушується така ж проблематика. Які провідні ідеї цих творів?

У вірші порівнюються трагічні долі Ізраїлю, окупованого й знищеного загарбниками, і України. Як і Г. Сковорода (у вірші «Вє ІІвєІаіє»), поетеса підносить образ Б. Хмельницького; бачить у ньому героя, який урятував націю від загибелі:

Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.

Як і Шевченко у «Великому льоху», Леся не заперечує проти дружніх відносин із російським народом, які прагнув налагодити великий гетьман. Однак обіцяні братерські обійми виявилися ведмежими:

Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.

Пригадайте суголосний Шбвченків оксиморон: *«На нашій славіній Україні, На нашій — не своїй землі»*.

У фіналі вірша авторська ідея зпгверджується через риторичні запитання:

Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине новий Вавилон?

Твір написаний *білим віршем*, що увиразнює біблійно-філософську, аналітичну настанову авторки.

ЗІР У радянську добу цей вірш — як і деякі твори Шевченка й Франка — вилучали з книжок письменниці (немає його навіть у 12-томному виданні П творів). Як ви думаєте, чому так відбувалося? Адже у вірші оцінюється царська Росія, а не комуністична. Чи актуальний цей твір сьогодні? Які, на ваш погляд, його рядки нині найзлюбоденніші?

Пейзажна й інтимна лірика. Відчуте Франком «м'яке жіноче серце» Лесі Українки особливо разуче виявилось в інтимній та пейзажній ліриці.

Природу поетеса сприймала як живу, одухотворену силу, розрадницю, невичерпне джерело енергії й божественний вияв краси. А ще — вияв душі України.

Переважно пейзажний цикл «Подорож до моря», що народився на основі вражень, винесених Лесею з поїздки до Одеси влітку 1888 р. їдучи потягом із Ковеля через Поділля на південь, поетеса побачила Україну в усій її красі;

Онде балочка весела,
В ній хороші, красні села.
Там хати садками вкриті.
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі.
Розмовляють з вітром в полі.

Волинські краєвиди змінюються подільськими, а далі — безкраїми степами, іскристими хвилями синього моря й акерманськими турецькими вежами, які викликають у юної Лесі уявлення про тяжку долю рідної землі.

Екзотичний (у неоромантичному стилі) і глибоко чуттєвий вірш «Хвиля» (1908), написаний у Євпаторії. Своєрідна форма, унікальний звукопис, суміжне римування створюють ефект припливу й відпливу хвилі, а дієслівні рими підсилюють динамічність картини, яка виникає в уяві читача:

Хвиля йде,
вал гуде —
бі-л-к-й, смілий, срібний, дрібний,
нападе
на сухе баговиння,
на розсіпане каміння,
білим пломенем метнеться,
стрепенеться,
скине з себе все, що ясне,
й гасне...

3 » Знайдіть у вірші «Хвиля» асонанси й алітерації. Прокоментуйте їх роль у творенні звукового малюнку цієї поезії.

*І. Айвазовський.
Дев'ятий вал.
1850 р.*

Поезія «Стояла я і слухала весну» (1895) сповнена свіжості й тепла прекрасної пори року. Всього у двох строфах Леся Українка вмістила багату палітру відчуттів, які бентежать душу навесні:

Стояла я і слухала весну.
Весна мені багато говорила.
Співала пісню дзвінку, голосну
То знов таємно-тихо шепотіла.

В. Зарецький.

Портрет О. Кравченко

Лірична героїня вміє не просто слухати весну, а ніби спілкується з нею як із персоніфікованим образом. Дієслівний ряд *стояла, слухала, говорила, співала, шепотіла* передає мінливість світлих почуттів героїні.

У Лесі Українки творів *інтимної* (зокрема, *любовної*) лірики порівняно небагато. Вона намагалася не виносити свої сокровенні почуття на людський суд. Більшість цих поезій присвячено *С. Мерзинському*. У них поєднуються життєствердні мотиви кохання з мотивами туги, розлуки, самотності, суму за втраченим чи недосяжним щастям.

Ніжно-трагічну історію стосунків із Сергієм, передчуття довічної розлуки Леся символічно закодувала у вірші «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...».

Плющ міцно обіймає стеблами руїну, боронить її від негоди, «*а прийде час розсіпатись руїні, // — нехай вона плюща сховає під собою. Навіщо здався плющ у самотині?*»

Вірші «Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами», «Все, все покинуть, до тебе полинуть...», «Уста говорять: "Він навіки згинув!.."» сприймаються як лірична драма кохання.

Лірична героїня — інтелігентна дівчина, душа якої вражає шляхетністю, чистотою почуттів, відданістю в любові. Леся все залишає ї, не боячись заразитися страшною невиліковною хворобою, сама недужа, їде до ІМінська, де помирає Сергій:

Все, все покинуть, до тебе полинуть.
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть.
То було б щастя, мій згублений світе!

Два з половиною місяця вона самовіддано бореться за життя коханого, але смерть виявилася сильнішою. Повернувшись після похорону додому, свої найпотемніші почуття, пекучий біль жінка довіряє лише білому паперу:

Уста говорять: «Він навіки згинув!»
А серце каже: «Ні, він не покинув!»
Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?

Тремтить-бринить, немов сльоза гаряча,
Тут в глибині і б'ється враз зі мною;
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

ЗвР В'їб^РІть один зі щойно названих віршів і проаналізуйте його.

§ В О р ч е Ознайомтеся з листами Лесі Українки до С. Мержинського і зробіть завдання висновок, наскільки автобіографічною є її інтимна лірика.

Поступово у творчості Лесі Українки посилюється *епічне начало*. Воно знаходить вияв у багатьох *поемах, баладах*, писаних на сюжети світової культури («Самсон», «Роберт Брюс, король шотландський», «Віла-посестра», «Ізольда Білорука», «Одно слово», «Саул», «Орфееве чудо» та ін.). Найчастіше в центрі цих творів — мужній герой, що протистоїть несправедливому світу. Скажімо, у поемі «Давня казка» (1893) ідеться про місце поета в боротьбі народу за свободу й гідність.

Ш Згадайте сюжет «Давньої казки», головних її героїв (ви читали цей твір у 8 класі). Чому авторка означила поему жанром «казка»?

Драматична спадщина. Внутрішній драматизм поетичного мислення завжди був характерний для творчого стилю Лесі Українки. Тому закономірно, що геній письменниці найповніше виявився в драматичних жанрах, зокрема в драматичній поемі, драматичному етюді й драматичному діалозі. В основі цих творів найчастіше запозичена з античної драми *форма агону* — словесного турніру між двома супротивниками, кожен з яких завзято боронить свою правду. Улюблені теми — *античність* і *біблійна історія*. На цьому матеріалі авторка осмислює вічні філософські питання буття, а також актуальні проблеми українського суспільства.

Ви вже знаєте, у яку страшну ніч Леся Українка створила свою першу драматичну поему «Одержима» (18 січня 1901 р.). Її *сюжет* повертає нас у євангельські часи. *Мотив* — пошук істинної любові. *Конфлікт* виразно романтичний — між одухотвореною особистістю й примітивною, корисливою масою. Героїня поеми Міріам — «одержима» — обожнює Месію, бо бачить у ньому Сина Божого, що приносить себе в жертву заради щастя людей. А натовп поклоняється йому з корисливих мотивів — бо одержує від нього всілякі блага, сподівається на вічне життя. Отже, це любов нещира. Тому юрба так легко зраджує Месію й зрікається його. Тільки єдина Міріам з готовністю жертвує своїм життям заради любові.

с у д ж е н н я Видатна сучасна українська поетеса Ліна Костенко; «Леся Українка чи не вперше в історії світової літератури піддала сумніву доцільність такої жертви Христа в ім'я такого людства і зняла цей сумнів образом Міріам. Вона пододала ту страшну реальність, що Месія помер за всіх, а за нього ніхто померти не здатен... Христос — це спокута за людські гріхи перед Богом. Міріам — це спокута за людські гріхи перед Христом».

У наступних драматичних поемах Леся Українка • осягає психологічну природу імперського поневолення, національної зради; • розробляє мотив непростих взаємин духовного провідника (пророка) і народу («Вавилонський полон», «На руїнах», «Бояриня», «Кассандра»); • обстоює ідеї особистих прав і свобод людини («У пущі»); • доводить, що власну й національну свободу треба добувати лише самим, бо звільнення, одержане від інших, обертається новою неволею («Три хвилини»); • осмислює проблему морального вибору представника поневоленого народу між особистим благополуччям і національними інтересами («Оргія»),

ДРАМА «БОЯРИНЯ» (1910)

Це єдиний твір Лесі Українки, присвячений безпосередньо українській історії,

с у д ж е н н я Поет-неокласик і літературознавець Михайло Драй-Хмара: У «Боярині» авторка «відтворила, з одного боку, ту активну українську інтелігенцію, яка всім єством своїм рвалася до боротьби за суверенітет української державності, і, з другого боку, ту продажну українську інтелігенцію, яка заради "панства великого, лакомства нещасного" зрадила українські традиції й, помосковившись, добровільно впряглася в чужинецьке ярмо».

Історична основа твору, У драмі йдеться про трагічний *період Руїни*. На історичному тлі другої половини ХУІІ ст. Леся Українка розглядає насамперед *проблеми національної пасивності й зрадництва*. Перед нами постає родинне життя й побут козацької старшини й московського боярства саме тоді, коли після смерті Б. Хмельницького Московщина порушила угоди, укладені на Переяславській раді. Через войовничу політику царизму й розбрат між окремими представниками козацької старшини Україна перетворилася на руїну.

Ш Пригадайте, як цей період зображений у романі «Чорна рада» П. Куліша, який ви вивчали у 9 класі.

Образи. Головна героїня драми *Оксана* виховувалась у козацькій родині, де нормою були державницькі настрої. Покохавши доброго й щирого боярина Степана й одружившись із ним, вона опинилась у Москві (батько Степана українець, але присягнув на вірність московському цареві й переїхав до Москви). Ті спочатку не лякає чужина, адже там коханий оберігатиме і її, і рідну Україну. Однак надії молодій жінці швидко розвіялися. У Москві вона («хохлушка», «черкешенка», «чужачка») не може звикнути до тамтешніх звичаїв. З подивом бачить, як принижує свою гідність її чоловік, щоб догодити цареві, як Степанова мати згинається під тягарем чужого побуту, розгублюючи рештки людської самоповаги. Отже, серцем і розумом героїня відчула себе в рабській неволі:

...Хіба я тут не як татарка
сиджу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчуки...
Холопів продають... Чим не татари?

Туга за Україною, холопська поведінка чоловіка ламають Гі остаточно. Конфлікт наростає, коли Степан наказує не приймати послань з України, забороняє Оксані «озиватись» до брата Івана, який залишився справжнім патріотом рідного краю. З вуст Оксани зривається гірке зізнання: *«Я гину, в'яну, жити так не можу!»* Важкохвора Оксана, пригадуючи епізод знахідки в дитинстві іржавої шаблі, каже Степанові: *«Отак і ми з тобою зрослись, // мов шабля з піхвою... навіки... Обоє ржаві»*. Ці слова промовисто виражають ідейний задум Лесі Українки.

Оксана, з одного боку, віддана рідному краю, як і брат Іван, з іншого — щиро любить свого чоловіка. Поєднати ці дві любові просто неможливо. *Розв'язка* твору виразно романтична — тяжка туга Оксани спричиняє смертельну хворобу.

Наскрізь трагічна постать — *Степан*. Він усвідомлює своє холопське становище *«боярина Стьопки»*, зневагу власної честі й гідності. Трагізм становища Степана ще й у тому, що навіть таким вірним прислужникам Москва не вірить, що вони завжди перебувають під пильним наглядом. Степан погоджується з Оксаною, що обох їх доля *«скарала тяжко»* чужиною, обох здушила *«змора»*, але не вистачило в них сили перемогти цей чужинецький тягар.

Представником національно свідомої старшини є *Іван Перебийний*, брат Оксани. Він має діаметрально протилежне ставлення до факту Переяславської угоди, засуджуючи при цьому Степана та його батька, бо ж *«лихий їх спокусив давати слово»* Москві. Так письменниця зображує *дві полярно протилежні життєві настанови* української еліти — войовниче патріотичну й пристосовницьку.

Україна й Московщина у творі. Так само діаметрально протилежними світами є Україна й Московщина. Разюче відмінні їхні традиції, звичаї та побут.

Оксана, звична до пошанування на Батьківщині жінки, дружини, її честі й гідності, не може звикнути до того, що в Москві дружину мають за *«холодку з вотчини»* Гі чоловіка, що *«нема тут звичаю з чоловіками жіноцтву пробувати при бесіді»*, що етикет пригостання господинею гостя зводиться до мовчазного і фамільярного *«поцелуйного обряду»*, а в рідній стороні в таких випадках звучало: *«Дай Боже, панночко, тобі щасливу та красну долю!»* А від свого коханого вона чула звертання на зразок *«моя доле», «голубонько», «єдина»*.

Високий естетизм, тонкий художній смак української жінки не приймає некрасивого російського жіночого вбрання: *«Той шарахван такий бахматий... мов попівська ряса!.. Ото й на голову такий підситок надіти треба?»* Вправні за своїм ідейним звучанням репліки, деталі, монологи й діалоги органічно вмотивовують і пояснюють розв'язку твору: *«Я гину, в'яну, жити так не можу!»*

Авторська ідея очевидна: українці мають боротися за свободу і незалежність рідного краю, інакше *«заржавіють»*, як Степан і Оксана.

ДРАМА-ФЕЄРІЯ «ЛІСОВА ПІСНЯ» (1911)

Історія написання. Найвищим мистецьким здобутком Лесі Українки є *«Лісова пісня»*. Цей шедевр вона написала всього лише за три тижні у м. Кутаїсі, що на Кавказі. Леся тяжко сумувала за Батьківщиною, крім того, знову загострилася Гі хвороба. Ідея створити *«Лісову пісню»* була нав'яна спогадами дитинства.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Леся Українка (з листа до матері): «Мені здається, що я просто згадала
^ О К а З наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую Мавку^ "в умі держала",
ще аж із того часу, як ти в Жабориці мені щось про мавок розказувала, як ми
йшли якимсь лісом із маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному
в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиді-
лася мавка».

Жанр твору. За жанром «Лісова пісня» — *драма-феєрія* (таке визначення твору дала сама Леся Українка).

консультація • ТЛ

Феєрія (з фр. *feerie*, від *fee* — *фоя, чарівниця*) — театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами й трюками. Наприкінці XIX — на початку XX ст. елементи феєричності проникають у літературу, зокрема в драматургію. Виникає так звана драма-феєрія (драма-казка), для якої характерні: • виразне ліричне начало; • зіставлення природного й людського; • широке використання міфічних і фольклорних образів, фантастичних елементів тощо. До вершинних творів цього жанру у світовій літературі належать «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана, «Лісова пісня» Лесі Українки й «Синій птах» М. Метерлінка. Драма-феєрія стала набутком неоромантичної естетики.

«Лісова пісня» — нова жанрова форма, створена Лесею Українкою, це *проблемна філософська драматична поема*, де опоетизовано красу людських взаємин: потяг до щастя, незбагненну силу великого кохання.

Ідейно-тематичний зміст. В одному з листів Леся писала, що ця драма була створена на честь «волинським лісам». Ця місцевість дивовижно мальовнича, казкова й нині.

Літературознавець **Олексій Ставицький**: «І в наші часи... вражає подібність цієї місцевості до декорацій "Лісової пісні". Від садиби дядька Лева (мешканці села Скулин підтверджують, що він жив у ті часи на галяві біля озера) уже немає й сліду, "старезний, густий, предковичний ліс" трохи відступив від берегів, але тиховоде озеро, "вкрите ряскою та лататтям, з чистим плесом посередині", з «непевними», покритими зеленим драговинням берегами, збереглося добре. Так само з гущавини лісу вибігає струмок, "впадає в озеро, потім, на другім боці озера, знову витікає і губиться в хщах". Знайдемо на березі озера й похилену вербу, і старий пень велетенського дуба, зрубаного недостойними спадкоємцями дядька Лева».

Який з недавно вивчених вами творів іншого автора також присвячений мальовничій місцевості — кононівським полям? Чим споріднює така присвята ці два твори?

Разом із героями-людьми — Лукашем, його матір'ю, дядьком Левом і Килиною — у драмі діють також казкові істоти, якими народна фантазія заселила ліси й води, поля й гори. Про міфічних істот ми дізнаємося вже з «Прологу», у якому з'являються жителі лісового озера: Водяник, Русалка, «Той, що греблі рве». Потерчата,

' Мавка — лісова русалка, німфа.

а пізніше — Перелесник, Лісовик, Куць, «Той, що в скалі сричить» та ін. Усіх цих істот читач сприймає як представників природи, які протиставляються людині. Саме зіставлення світу людини і світу природи в їх гармонійних і дисгармонійних взаєминах — тема «Лісової пісні». Конфлікт, розвиток дії підпорядковані *провідній ідеї* — утвердженню думки, що світ урятує краса. Краса, яка виявляється у високій, світлій духовності людини, у її гармонії з природою, у жертвовній любові й здатності прощати. Така краса очищає й відроджує людину і світ.

Композиція драми. Найхарактернішою композиційною особливістю «Лісової пісні» є органічне переплетення світу природи і світу людини. Драма складається з прологу й трьох дій, кожна з яких співвідноситься з різними порами року: із зародженням (весна), розвитком (літо) і згасанням (осінь) високого почуття кохання.

Сюжет розвивається стрімко. Дитина лісу Мавка, розбуджена голосом сопілки сільського парубка Лукаша, прокидається од зимового сну (*зав'язка*). Вони закохуються. Проте кохання Лукаша згодом в'яне, як і все в природі пізнього літа. Він не в змоззі зробити вибір між вимріяним світом і буденщиною. Отоді й з'являється молодиця Килгіна — тілення бездуховності й обішательської обмеженості. Вона в усьому протистоїть Мавці — усобленню любові й краси (*розвиток дії*). Коли Лукаш зраджує кохану і сватає Килину, охоплена відчаєм Мавка втрачає бажані жити й добровільно погоджується покинути цей світ, зникнути («у підземеші темного Марища» — «Того, що в скалі сидить») (*передкульмінація*).

У третій дії драми Лукаш стає вовулакою¹, але Мавка жаліє коханого, прощає його і повертає йому людську подобу. Однак надто багато смутку довелося пережити Мавці — вона перетворюється на Вербу. Мати й Килина, які понад усе прагнуть багатства, постійно сваряться й бідніють. Розлючена Килина хоче зрубати Вербу-Мавку, але Перелесник (дух вогню) запалює Вербу, а з нею згоряє все господарство (*кульмінація*). Мати й Килина повертаються в село, а Лукаш залишається в зимовому лісі, де був щасливим з коханою, і поступово замерзає (*розв'язка*).

Деся Українка зазначала, що в «Лісовій пісні» і ремарки мають самостійне художнє, а не тільки «служебне» значення. Ремарки у творі об'ємні й поетичні, вони викликають в уяві читача відповідні пейзажі, на тлі яких розгортаються події, сприяють детальнішому розкриттю світу дійових осіб.

Ш Прокоментуйте роль першої й останньої ремарок у драмі «Лісова пісня».

Глибокого психологізму образів авторка досягає за допомогою монологів. Скажімо, останній монолог Мавки хоч і суміппі, проте оптимістичний, ви сповіщає про невмирущість духовного й вічність краси: попіл із водою зрости) нове дерево й «стане початком тоді мій кійець».

Стильові особливості. «Лісова пісня» за стилем — *неоромантичний твір*. У чому це виявляється? Уже сам жанр — драма-феєрія — передбачає поєднання реально «О й фантастичного, інтуїтивно-символічного; а також особливо п (тужний лір'чний струмінь.

Кона пкт твору полягає в зіткненні духовно-піднесеного й матеріальні приземлено 1 в душі героя (Лукаша).

¹ Вовулака — за народними повір'ями, людина, яка обертається у вовка.

У «Лісовій пісні» зіставляються *два світи* — гармонійно-досконалий (утілюється в панорамі одуховленої природи) і дисгармонійно-примітивний (утілюється в штибі життя людського суспільства).

Ціла тканина драми наскрізь *символічна*, усі її персонажі й деталі є знаками певних духовних станів. Так, Перелесник і «Той, що греблі рве» символічно втілюють волю, молодість, чин; Водяник, навпаки, — старість і поміркованість. Столітній дуб на галявині біля Лукашевої хати — символ єдності людини й природи (світу дзгховного). Отож, зрізавши й продавши цей дуб, мати й Килина тим самим остаточно позбавляють себе можливості влитися в гармонію світу, тобто сягнути щастя. Глибоко символічні центральні персонажі. Лукаш *уособлює людину як таку* (є архетипом людини). Власне, у драмі зосереджується увага передусім на дослідженні саме його психологічного світу. Відповідно дві грані його душі — духовна й матеріальна — утілюються у двох парах образів: досконалого дядька Лева і ще досконалішої Мавки; примітивної матері й ще примітивнішої Килини. Отже, це суто модерністський спосіб зображення: не вплив середовища, не зіткнення з тими чи тими людьми визначають учинки, життєву настанову Лукаша, а, навпаки, його душа зумовлює середовище: коли в ньому (Лукашеві) переважає духовна грань, вона втілюється в образах дядька Лева і згодом Мавки, коли переважає матеріальна, — утілюється в образах матері, а згодом Килини.

Одним із найдавніших фольклорних символів дівочої краси й кохання вважається зоря. Саме в такому значенні цей образ використовується в драмі. Ясної весняної ночі після першого поцілунку Лукаша Мавка скрикує: *Юх, зірка в серце впала*», і в останньому видінні Лукаша Мавка *«спалахує раптом давньою красою в зорянім вінці»*.

Зрада Лукаша й перші страждання Мавки припадають на пізні літо й осінь. Через художній паралелізм у фольклорі опаданням листя восени підсилюється гіркота від розлуки:

Ой піду я у садочок, там лист опадає.
Порадь мене, подруженька, милий покидає.

Особливо багато фольклорної символіки у фіналі «Лісової пісні». Характерна для народних балад метаморфоза перетворення дівчини на тополию спадає на думку в сцені перетвілення заклітої Килиною Мавки у вербу *«з сухим листом та плакучим гіллям»*-, гра Лукаша на сопілці, вирізаній із цієї ж верби; пожежа, під час якої мати з Килиною виносять *«на клунках та мішках скулених Злиднів»*-, зустріч Лукаша з Долею.

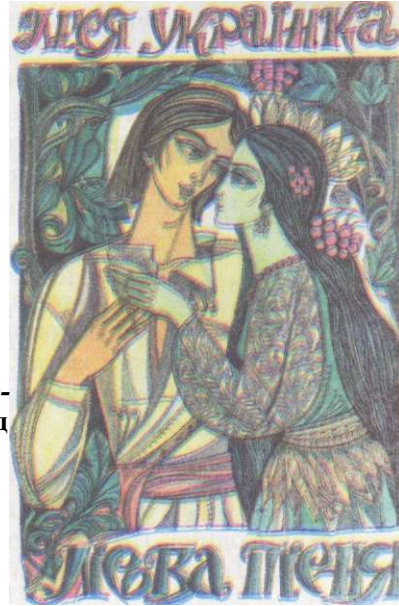
Провідна ідея — утвердження необхідності згармонізувати, одухотворювати світ людей — реалізується всіма засобами не тільки в змістовій, а й у формальній площині. Експресія, ритм, гармонія відчуваються в усьому — у зміні настрою дії відповідно до змін природи, у чергуванні персонажів реальних і фантастичних, у багатстві руху, світла, музики.

Проблематика. Послідовно неоромантичною є *проблематика* твору.

• *Людина і природа*. Леся Українка розглядає природу як більш згармонізований світ, аніж людський, а отже, саме наближення людини до природи, на погляд авторки, є орієнтиром на шляху до ідеалу, способом самовдосконалення, одуховлення. Наскрізнний художній засіб твору — паралелізм і то специфічна його форма — *психологічний паралелізм*-, кожна дія починається ремаркою-пейзажем, де сконденсована атмосфера, що незабаром запанує у відповідній дії (рання весна — розквіт кохання

в душі Лукаша; пізніє літо — в'яне його кохання, а з ним — і одуховленість; пізня осінь — перемога смерті). У такий спосіб авторка підкреслює нероз'ємний багатофаний (від психофізичного до містичного) зв'язок людини з довкіллям, з природою.

• *Людина і мистецтво.* Леся Українка переконує, що справжнє мистецтво може породжувати лише чиста, світла душа; саме спромога до мистецької творчості є найпевнішою ознакою такої душі. Критерії, сутність, а отже, і мета досконалого мистецтва — у його *здатності оживляти, одухотворювати, робити прекраснішим світ і людину, сіяти в людській душі любов.* Пригадаймо: від Лукашевої гри на сопілці розвивається, зеленіє, зацвітає все в лісі, прокидається Мавка (духовна грань Лукашевої душі, одухотворене ество природи), і саме ця мелодія пробуджує в ній кохання — те, що стане сутністю її буття. Коли ж змінюється Лукашева душа (перемагає її матеріальна грань), він утрачає здатність грати. Лише в прикінцевій сцені ця здатність повертається й знову творить чудо, ще більше, аніж навесні, — тепер уже посеред сніговію його мелодія, усупереч навіть законам природи, перемагає смерть (зиму), приносить у світ тепло, цвітіння, відроджує кохання, щастя, красу.

С. Караффа-Корбут.
Ілюстрація до драми
Лесі Українки «Лісова пісня»

Як змінюється музика, так змінюється все навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітчанім гаю, тьмяний зимовий день змінюється на ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою в зорянім вінку. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Ось чудо мистецтва! Тільки у творчості людина стає вільною й богоподібною істотою, прилучається до Бога у творенні світу.

• *Першопричина людського горя, зла* — у самій душі людини: Лукаш тяжко страждає і зрештою гине, бо неспроможний згармонізувати, зрівноважити у своїм естві духовну й матеріальну первини. Якщо головним для людини стає суто матеріальне, побутове, вона знищує себе.

• *Шляхи подолання зла.* У цьому творі авторка, власне, пропонує єдиний шлях — *християнське прощення*, відповідь добром на зло. Зазнавши від Л} - ік смертельного болю. Мавка все одно милосердна до нього, рятує і дає шанс лї • духовного відродження. Проте не сліпа сентиментальність чи слабодухість змушує Гі прощати, а саме *одуховленість*, мудрість, тонка чутливість її природи: вона зауважує прекрасну, світлу сутність Лукашевого ества, про яку він і сам не здогадується. Саме тому любить його і жаліє тоді, коли він не може «своїм життям до себе дорівнятись». Мавка розуміє, що коли Лукаш зрадив, прирік на смерть її, то тим самим зрадив і змертвив і себе. Ось чому немає в Мавки ненависті до Лукаша, жаги помсти, а тільки співчуття й прагнення допомогти, підтримати.

• *Сила кохання.* Сторінки, де змальовано кохання Мавки й Лукаша, найсвітліші в драмі та й у всій творчості Лесі Українки. Лише покохавши одне одного, герої

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

стають по-справжньому щасливими, власне, тоді починають жити. Тільки коли картигіа гармонії світу в першій дії (весняний пейзаж) увінчується коханням двох людей, вона набуває завершеності й довершеності. Тобто *лише любов є основою світу*, саме вона дає сенс існуванню, є надметою всього. Проте, зіставляючи два різко протилежні образи Мавки й Килини, авторка наголошує, що не кожен здатен кохати. Кохання — це постійна готовність до жертвності заради коханої людини, це щонайтонше відчуття Гі душі, це вбачання сенсу свого життя в її щасті.

І Е л о ї з а , видатна французька епохи Середньовіччя, у листі до коханого, поета Абеляра, так визначила суть цього почуття: «Сказати: *з а в д а н н я* "Я тебе люблю" — значить сказати: "Ти не помреш"». Як ви розумієте ці слова? Чи згодні з ними? Чи пов'язуються вони з історією Мавки і Лукаша?

• *Трагедія самозради.* Лукаш має чисту, світлу, прекрасну душу — це символізує його білий полотняний одяг у першій дії. Такою приходиться у світ майже кожна людина. Потім хлопець зраджує свою чистоту й перетворюється на вовкулаку. Тобто, зраджуючи духовне в собі, людина стає моторошною творю.

• *Самознищення зла.* Поміркуймо, хто робить нещасними матір і Килину. Та вони ж самі. Їхній егоїзм, неситима жадібність і лють отруюють усе довкола та їх самих. Усі їхні інтереси скеровані на придбання статків. Однак вони не розживаються, а все бідніють, бо багатство для них — *не засіб, а мета*. Це накликає обов'язково Куця і Злиднів (диявольську силу), що вижирають усе в оселі (у душі). Апофеоз самознищення зла — спровоковане Килиною спалення господарства (тобто людської моделі життєвого ладу). З лісу (світу досконало-духовного) мати й Килина тікають у село з надією на щастя. Однак і там їм не поведеться, бо втікачки везуть із собою Злиднів. Отже, корінь їхніх нещастя в них самих.

Основні образи. *Лукаш* — зовсім молодий хлопець («*в очах ще має щось дитяче*»), — читаємо в ремарці), він людина, тому й по-людському розуміє любов як потаємне незбагненне почуття. А для Мавки, як і решти лісових створінь, це цілком природний стан. Проте її любов до Лукаша зовсім не подібна на легкодумні залицяння з Перелесником, які вона знала до цього. Не подібна її любов і на почуття самого Лукаша:

Лукаш

Чудна у тебе мова, але якось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгнівалась?

Мавка

Я слухаю тебе...
твого кохання...
(*Бере в руки голову його, обертає проти місяця
і пильно дивиться в вічі*).

Лукаш

Нашо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
Я так не можу! Говори, жартуй,
питає мене, кажи, що любиш, смійся...

Звичайний сільський хлопчина й не здогадується, які сили пробудило кохання в лісовій істоті, яке «огнисте диво» оновлення вона пережила. Лукаш не цінує «душі своєї цвіту», не знає, які дива може творити тихий голос його сопілки. Щедрі поклади поезії й краси в його душі вкриті шаром буденщини, черствого житейського практицизму. Вони явилися Мавці весняної місячної ночі, але сам Лукаш і занедбав їх під стріхою хати, під впливом матері й Килини.

Мавка, без сумніву, ідеалізований і сильний образ: на шляху до щастя її нічого не може зупинити, лісова красуня намагається *наблизити дійсність до мрії*. Вона без жалю покинула заради «людського хлопця» лісові хащі й могла б знайти з людьми спільну мову, якби вони були такими мудрими, як *дядько Лев*. Він знав ціну краси й гармонійного співіснування людини з природою, добре знав і те, що протиставити себе природі, знехтувати її закони — значить підрубати гілку, на якій сидиш. Таке ставлення до природи дядько Лев виховував і у свого небожа Лукаша. Він не встигає перейнятися дядьковою наукою: напровесні приходить із далекого села в ліс, а восени дядько Лев помирає. Господарство прибирає до своїх рук обмежена Лукашева мати, а згодом до неї приєднується й достойна її невістка.

Мавка ж принесла в Лукашеву хату не тільки красу («*умаїча квітками попідвіконню*»), з нею прийшла до лісової господині прихильність природи й достаток («*Як вона глядить корів, то більш дають набілу*»). Однак Лукаш не зміг відстояти своє кохання, не зміг «*своїм життям до себе дорівнятись*». Його перемогла сіра буденщина із захланною й обмеженою матір'ю. А зрада Лукаша почалася з того моменту, коли поріг його хати переступила Килина.

Леся Українка майстерно створила характери *Килини й матері Лукаша*. Це досить типові образи жінок, утомлених тяжкою працею по господарству. Лукашевій матері потрібна роботяща невістка, а не мрійлива Мавка, яка сприймає природу як живу істоту. Мати настільки душевно зрубита, що не помічає навіть Мавчиної вроди, а згадує про її чесноти лише тоді, коли «*лукава, як видра, хижа, наче рись*» Килина демонструє свою справжню натуру. Для ска-

Кадр з кінофільму
«Лісова пісня»

С. Караффа-Корбут.
Ілюстрація до драми
Лесі Українки
«Лісова пісня».
1959 р.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

ліченої духовно й обмеженої Килини чи не найбільший життєвий скарб — «корова турського заводу». Вона в житті так і не зазнала справжнього щастя, так і не збагнула, що не перемогла Мавки.

Філософською глибиною думки, красою поетичних образів «Лісова пісня» постала нарівні з такими творами світової класики, як «Сон літньої ночі» Шекспіра, «Пер Гюнт» Ібсена. Не випадково М. Рильський назвав цю драму-феєрію «діамантовим вінцем Українки».

Дмитро Павличко (уривок з вірша: «Кожному (і собі) читачеві судження Лесі Українки»):

Збагни ті безмежжя духу.	Хай батогом їх сполусе
Життя її із трьох проклять —	Жада великої мети.
Неволю, гіркоту, недугу —	Її не клич до себе всусь,
І хай тебе думки болять.	А сам до Лесі долети.

завдання

1. Назва вірша Лесі Українки «Contra spem spero!» у перекладі з латини означає

- А без надії сподіваюсь
- Б мовчати — кричати
- В надія помирає останньою
- Г боротися до кінця
- Д думки проти течії

2. Установіть відповідність

Художній засіб

- 1 риторичне питання
- 2 риторичне звертання
- 3 анафора
- 4 гіпербола

Приклад

- А О, сліз таких вже вилито чимало, —
Країна ціла може в них втопитись...
- Б Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
- В Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.
Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали...
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

3. Установіть відповідність

Образ

- 1 Лукаш
- 2 Перелесник
- 3 Водяник
- 4 дядько Лев

Символічне значення

- А воля, молодість, чин
- Б старість, поміркованість
- В людина як така
- Г єдність людини і природи
- Д бездушність, порожнеча

4. Чому життя Лесі Українки називають подвигом? Аргументуйте свою думку конкретними прикладами.
5. Яку роль відіграли рідні Лесі Українки в становленні її як митця?
6. Назвіть провідні мотиви лірики Лесі Українки.
7. Яку роль відіграють символи в драмі-феєрґі «Лісова пісня»?
8. За що лісова Мавка отримала дар Божий — безсмертну людську душу?
9. Як ви розумієте слова Мавки про Лукаша, що він «не зміг своїм життям до себе дорівнятись»?
10. Які ознаки неоромантизму властиві драмі-феєрґ «Лісова пісня»?
11. Прокоментуйте слова І. Франка, подані в епіграфі до розділу, підтвердіть або спростуйте його судження конкретними прикладами з творчості Лесі Українки.
12. Візьміть участь у дискусії класу на тему: «Чому саме Лесю Українку за рівнем поетичного таланту ставлять в один ряд із Т. Шевченком та І. Франком?»

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити напам'ять вірш Лесі Українки «Contra spem spero!» і останній монолог Мавки з «Лісової пісні» (від слів «О, не журися за тіло...»).
2. Написати невеликий твір-роздум на одну з тем:
«Гармонія людини і природи в драмі-феєрґ Лесі Українки "Лісова пісня»»;
«У чому бачить сенс свого життя Мавка, а в чому Лукаш?»
3. Підготувати повідомлення про родину Косачів-Драгоманових (за бажанням).
4. Переглянути фільм про життя і творчість Лесі Українки «Іду до тебе». Написати відгук про нього (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Франко І.* Леся Українка // Збір. творів: У 50-ти т. — К.: Наукова думка, 1981. — Т. 31.
- Донцов Д.* Поетка українського рісорджіменту // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. — К.: Рось, 1994. — Т. 1. — С. 149-183.
- Маланюк Є.* До роковин Лесі Українки // Книга спостережень. — К., 1995.
- Кудрявцев М.* Драма ідей в українській новітній літературі ХХ ст. — Кам'янець-Подільський: Оішп, 1997. - С. 14-106.
- Панченко В.* «Так ніхто накохав» (10 шедеврів української любовної лірики і новели про них). - Кіровоград, 1997. - С. 41-47.
- Зборовська Н.* Моя Леся Українка // Есей. — Тернопіль: Джура, 2002. — 228 с.
- Костенко А.* Леся Українка. - К.: А. С. К., 2006. - 512 с.
- Скупейко Л.* Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки. — К.: Фенікс, 2006. — 416 с.
- Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. — К., 2007.

<http://images.google.com.ua/images?hl=ru&source=lip&q=>
<http://M'ww.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/index.html>
http://www.aska-life.com.ua/ulcr/people/Lesia_Ui{rainiia1.html

Микола Вороний

Її я славлю і хвалю
І кожна їй хвилину
Готов оддати я без жалю!
Мій друже, я красу люблю —
Як рідну Україну!

М. Вороний

Микола Кіндратович Вороний — талановитий поет, перекладач, режисер, актор, громадсько-політичний діяч, театрознавець, один із засновників Української Центральної ради.

Ще за життя поета критики справедливо порівнювали його творчість із писаннями великих французьких символістів Шарля Бодлера і Поля Верлена. Павло Тичина й Максим Рильський уважали Миколу Вороного своїм учителем.

с у д ж е н н я Сучасний поет і літературознавець Іван Лучук (про Вороного):
«Перший правдивий модерніст української поезії. Майстер гармонійних дисонансів, піонер формальних пошуків, мрійливий лицар захмарного князівства... Мав сміливість понад усе цінувати красу, прагнув облагороднювати марудну дійсність. Володів екстраординарним відчуттям слова, яке віддячувало йому взаємністю, піддаючись цілеспрямованим примхам».

Життєвий шлях письменника

Микола Вороний народився 6 грудня 1871 р. на Катеринославщині (нині — Дніпропетровська область). Батько поета був ремісником, дрібним торговцем, походив із кріпацької родини. Малому синові розповідав, що один з його предків воював у загоні Максима Залізняка. Мати походила з шляхетного роду Колачинських (її предок Прокіп Колачинський був ректором Києво-Могилянської академії в 1697-1702 рр.).

Микола Вороний (з автобіографії): «Колосальний вплив на мою душу мала мати своїми казками, оповіданнями про війну, особливо ж піснями (і тепер не можу без сліз згадувати пісню "Ой ішов козак з Дону"), які співала вона з незвичайною чулістю і сльозами. Мати ж навчила мене і перших початків грамоти».

Коли Микола був ще немовлям, родина переїхала до передмістя Харкова, тут і минули дитячі літа майбутнього поета. Хлопець навчався спочатку в *Харківському*, а після переїзду батьків — у *Ростовському реальному училищі*. Ще в Харкові почав віршувати. І то не дивно: у родині Вороних шанували українські традиції, мову, культуру. Микола захоплювався пригодницькими романами Майна Ріда, Фенімора Купера, Жуля Верна, віршами М. Некрасова. Особливий вплив на формування його світогляду справила творчість Т. Шевченка. Незабутнє враження залишили театральні вистави трупи Марка Кропивницького, відтоді Вороний на все життя полюбив театр, пов'язав із ним свою долю. Хлопець починає захоплюватися ідеями революційних народників, бере участь у різних таємних гуртках. Через зв'язки з народницькими організаціями Миколу було відраховано із сьомого класу училища із забороною вступати до вищої школи.

Микола Вороний (з автобіографії): «Шевченків "Кобзар" і український театр розпалили в мені національну стихію й розбудили національну свідомість. Я мріяв "іти в народ", але в український народ».

Здобути вищу освіту Вороний міг лише за кордоном, тому 1895 р. він вступає до *Віденського університету*, а потім продовжує навчання у *Львівському університеті* на філософському факультеті. Саме тут він починає активне літературне життя: співпрацює з І. Франком у журналах «Житє і слово», «Зоря», газетах «Радикал» і «Громадський голос». Пізніше він згадував Франка з глибокою пошаною: «Це був велетень, таких людей у житті я більше не стрічав». У цей же час Вороний розгортає *театральну діяльність* — стає режисером галицького театру «Руська бесіда», а з 1897 р. — актором східноукраїнських труп Марка Кропивницького, Панаса Саксаганського та ін.

У 1901 р. він залишив сцену, служив дрібним чиновником на півдні України. У 1910 р. Вороний переїхав до Києва, тут побачили світ його поетичні збірки. Працював у театрі Миколи Садовського. Пробував себе як літературний і театральний критик, став талановитим перекладачем (перекладав Данте, В. Шекспіра, О. Пушкіна, Ю. Словацького, П. Верлена, М. Метерлінка, М. Гумільова). Перу поета належать, зокрема, блискучі переклади революційних пісень — «Інтернаціонал», «Марсельса», «Варшав'янка». Скажімо, ось так, цілком по-українськи, в інтерпретації поета звучить «Інтернаціонал»:

Повстаньте, гнані і голодні
Робітники усіх країв!
Як у вулкановій безодні,
В серцях у нас клекоче гнів!
Ми всіх катів зітрем на порох...
Повстань же, військо злидарів!
Все нам забрав наш лютий ворог,
Щоб все вернути час наспів.

Чуш: сурми заграли!
Час розплати настав.
В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав!

М. Вороний і В. Стефанік.
1903р.

М. Жук. Портрет

М. Вороного. 1910-і роки

Вороний узяв активну участь в Українській революції 1917 р., улаштував народні віча, став одним з організаторів Центральної ради. Однак замість роботи в уряді обрав театральну справу. Восени 1917 р. став директором і режисером Національного театру, який відкрив своєю постановкою «Пригвождених» В. Винниченка.

1 січня 1919 р. в Україні 5 фочисто відзначили 25-літній ювілей творчої праці Вороного. Ювіляра вітав голова Директорії Української Народної Республіки В. Винниченко, інші видатні державні й культурні діячі. Виступав на урочистостях й головний отаман Українського війська Сймон Петлюра, наголосивши, що він і наша армія будуть «завжди йти за отаманом духа»: «Ви нам наказуєте, а ми повинні сповняти».

Після російсько-більшовицької окупації України поет мусив *емігрувати* за кордон. Спочатку працював радником уряду УНР у Варшаві. Згодом переїхав до Львова, де викладав у консерваторії та в організованій ним драматичній школі, видав театрознавчі книжки «Режисер», «Драматична примадонна», мистецтвознавчу — «Пензлем і пером».

У 1926 р., повіривши підступній пропаганді про «українізацію». Вороний повертається на підрадянську Україну. Працював викладачем Харківського музично-драматичного інституту, у київському «Укртеатрокіновидавці», писав статті, кіносценарії, перекладав лібрето. Офіційна критика й влада розглядали творчість митця підозріло й негативно, звинувачуючи його в «модернізмі», «буржуазності», «націоналізмі».

Вороного, як і багатьох тодішніх українських діячів-патріотів, чекала доля «ворога народу». 1934 р. він був засуджений на три роки таборів, але через хворобу покарання замінили засланням до Казахстану.

«Логіку» червоних катів виразно демонструють свідчення-доноси офіційних письменників-комуністів, які збереглися в справі.

f Любомир Дмитерко: «Уся творчість М. Вороного або явно буржуазно-естет-

ська, або націоналістична. У великому вірші "Євшан-зілля" Вороний проповідує зраду в ім'я націоналістичних ідей, тобто вже приблизно в 1917 р. він проповідує ту зброю, якою зараз користуються українські націонал-фашисти (насправді поема "Євшан-зілля" була написана ще 1899 р. — *Авт.*). Аналізуючи весь цей образ старого трубадура націоналістичної контрреволюції, переді мною постає таке запитання: нам дуже важко, особливо на Україні, де окремі комуністи навіть виявилися агентами фашизму, проводити ленінську національну політику. Для чого нам тримати явних ворогів, людей, які, на випадок чого, із задоволенням стріляли б нам у спину... Я вважаю, що дипломатичати тут не можна. ІУені важко уявити, щоб такий тип, як Вороний, не був організаційно зв'язаний із фашизмом».

Дізнавшись про долю батька, *син митця, Марко Вороний* (народився 1904 р., талановитий поет і публіцист, який працював у Москві), залишив усе і приїхав рятувати Миколу Кіндратовича: разом із ним голодував, оббивав пороги різних інстанцій у Харкові й Києві, вимагав перегляду справи й зняття обвинувачень. Клопотання не допомогли. Микола Вороний змушений був виїхати з Києва на

заслання, а Маріса заарештували, рік тримали в одиночній камері без суду й слідства, а потім винесли вирок — сім років каторги в холодній Карелії. Микола Вороний дуже любив свого сина й переймався його безвинними стражданнями.

Сучасник письменника **Павло Андрієвський** (одержав 10 років сталінських таборів за правдиві спогади про М. Вороного): «Найтяжчі хвилини були в М. Вороного тоді, коли він згадував свого сина Марка, теж письменника, якого НКВД заслало в Карелію. Марко Вороний надрукував книжку своїх віршів, ця книжечка теж на той час була вже вилучена з бібліотек. Читаючи вголос цю книжечку, Микола Кіндратович завжди плакав. А назавтра збирав останні газети, особливо "Літературну газету", купував трохи жирів і разом з газетами відсилав Марку...

У літературній енциклопедії показував дані про себе, указував на перекручення та замовчування деяких фактів... Він розповідав: "Примушували мене каятися, але я естет і не хочу бруднити своє єство; що зробив, від того не відмовляюся... Чого їм треба? Сина взяли, і він десь поневіряється в далекій холодній Карелії. Марку, Марку? Чи чуєш ти? Родинного життя позбавили... Тиняюся по рідній Україні, чужий, без притулку..."»

Ідучи на смерть, батько, на його щастя, так і не довідався, що сина вже немає — його розстріляли в концтаборі ще 3 листопада 1937 р. (до ювілею «жовтневої революції»).

Невдовзі після цього за рішенням Особливої трійки при УНКВС по Одеській області був страчений і шістдесятисемилітній Микола Кіндратович. Це сталося 7 червня 1938 р. о 24 годині (час указаний точно в акті про виконання вироку). Його ім'я було приречене на довгі роки забуття і тільки наприкінці 1980-х років повернулося в нашу літературу.

с у д ж е н н я Сучасний український літературознавець Григорій Вервес: «Доробок Миколи Вороного — міцна і надійна частка того підмурку, на якому повстане і вже повстає велична нова будівля — наша розкрилена духовність».

Творчий доробок

Перша публікація Вороного (вірш «Не журись, дівчино») побачила світ 1893 р. Потім з'явилися збірки «Ліричні поезії» (1911), «В сьайві мрій» (1913), в еміграції, у Варшаві, вийшла друком книжка патріотичної лірики «За Україну» (1921), підсумкове, ювілейне видання — «Поезії» (1929).

Письменник обстоював засади *символізму* в українській літературі. У творчій же практиці *поєднував символістську манеру з неоромантичною*. Його поезія перегукується з творами молодомузівців (Василя Пачовського, Петра Карманського, Богдана Лепкого) і «хатян» (Микити Сріблянського, Миколи Євшана,

м ярокола	
Г Тройка при УНКВД по Одеській області	
^ Ч-Т- т..	
СЛПШЛИ	ПОСХ/Інші
ЦРМ" н- І- і)й, ДПГи >Г: Г:;:/ .-:	. • 1
ІйГ- - ** .	
НІ?	

ВКОН Гі КЛі

^ Ізв'їмш»« ТрАк ШЩол ^^бйм^^е-

Виписка з протоколу
Особливої трійки при УНКВС

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Олександра Олесь, Григорія Чупринки, Галини Журби, Спиридона Черкасенка та ін.). Близькими за стилем йому були *французькі і російські символісти*: Поль Верлен, Шарль Бодлер, Олександр Блок, Костянтин Бальмонт.

ЗВР Пригадайте вивчене недавно. Що ви пам'ятаєте про зарубіжний і український символізм, про літературні групи «Молода муза» та «Українська хата»?

Вороний дуже любив новизну, почувався піонером у будь-якій галузі культури, за яку брався. Як зазначав в автобіографії, «першим українською мовою написав поважну статтю про малярство», першим видав книжку, присвячену ідеології українського театру. У поезії ж переніс центр уваги зі змісту на виразальні можливості, музикальність, ритміку. «Взагалі, мабуть, у мене музика переважає образ», — небезпідставно визнавав митець.

ЗВР Ознайомтеся з віршем Вороного «На озері». Дослідіть його фоніку (алітерації, асонанси) й ритміку (рими, спосіб римування, віршовий розмір). Підготуйте свій варіант виразного читання цього твору. Як цей вірш ілюструє поетичну манеру автора?

Закономірно, що саме Вороний, як ви вже знаєте, став *ідеологом модернізації українського письменства*. Готуючи 1901 р. альманах «З-над хмар і долин», він опублікував в авторитетному львівському часописі «Літературно-науковий вісник» відкритого листа до колег із проханням подавати до планованого альманаху свої твори, але з новими підходами.

§1 Микола Вороний (уривок зі згаданого листа): «Улаючи на меті укласти та ви-

аКТ дати... русько-український альманах, який би змістом і виглядом бодай почасти міг наблизитися до новіших течій та напрямів у сучасних європейських літературах... звертаюсь... з уклінним проханням... прилучитися до спільної праці й пером своїм спричинитись до осягнення згаданої цілі... Усуваючи набік різні заспівні тенденції та вимушені моралі, бажалося б творів, де було б хоча трошки філософії, де хоч би клептик яснів того блакитного неба, що від віків манить нас своєю неосяжною красою, своєю незглибною таємничістю... На естетичний бік творів має бути звернена найбільша увага».

Вороний уважав неприйнятними для свого альманаху примітивні побутово-етнографічні та натуралістичні, спрощено тенденційні твори. Основна думка виступу поета проглядалася чітко: він закликав писати інакше, «по-сучасному», оновлювати літературу, виходячи насамперед із суто художніх вимог і завдань.

Прагнення «неосяжної краси» зразу ж викликало застереження старших письменників.

Іван Франко в передмові до поеми «Лісова ідилія» так відгукнувся на заклики Миколи Вороного:

Сучасна пісня — не перина,
Не госпітальнеє лежання —
Вона вся пристрасть, і бажання,
І вся огонь, і вся тривога.
Вся боротьба, і вся дорога...

Слова — полова^
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея.
Правдива іскра Прометея.

Як бачимо, Франко побоюється, що молодші колеги відійдуть від суспільно-національної проблематики. А вона була життєво необхідна для збереження й відродження нашої нації. Ще з різкішою критикою модерністів виступив Сергій Сфремов у статті «У пошуках нової краси». Цю крайню позицію засудили Леся Українка, Г. Хоткевич, інші молодші літератори. Натомість І. Франко намагався нав'язати діалог між опонентами.

У поетичній відповіді «Іванові Франкові» (1902) Вороний, процитувавши вислів Шарля Бодлера, що «предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність», запевнив старшого, глибоко шанованого колегу: йому теж не байдуже «життя з його шаленим шалом». Себто Вороний хоч і проголошує ідеї «чистого мистецтва» (оспівування краси природи, людських почуттів тощо), водночас уважає, що митець мусить писати твори й на злобу дня (порушувати громадянські проблеми):

А як поет — без перепони
Я стежу творчості закони;
З них повстають мої ідеї —
Найкращий скарб душі моєї.
Творю я їх не для шаноби...
Моя девіза — йти за віком
І бути цілим чоловіком!

Вороний, до речі, не випадково саме так закінчує своє послання: ідею «цілого чоловіка» (себто цілісної, багатогранної людини) висловив задовго до цього саме Франко.

Прочитаїтьте вірш «Іванові Франкові». Який, на вашу думку, зміст вкладає автор у вислів «бути цілим чоловіком»? Процитуйте відповідні рядки. Чи згодні ви з думкою Вороного про засадничу двоїстість, суперечливість життя? Що, на ваш погляд, важливіше для людини — особисте чи громадське, корисне чи красиве? Чи можлива гармонія цих первин?

С у Д Ж С Н Н Я Михайло Наснко: «Найцікавіше, що обидва поети мали рацію; слова без внутрішнього вогню — справді полова, а "цілий чоловік" — це коли в ньому поєднуються і життя з шаленим шалом, і закони творчості...»

Отже, Вороний не відкинув категорично стару народницьку традицію в літературі, а лише намагався розширити й поглибити її, збагатити естетично, поєднати «красу і Україну» (див. епіграф до розділу).

¹ *Полова* — відходи при обмолочуванні й очищуванні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур; що-небудь невагоме, що не має цінності, суттєвого значення.

Мабуть, найпереконливішим твором поета, у якому громадянські мотиви прозвучали як гімн покоління борців за українську незалежність, став вірш «За Україну!» (1917). Промовисто й ритмічно лунає в ньому повтор (рефрен) з анафорою «за»:

За Україну,
За Гі долю,
За честь і волю.
За народ!

Твір «За Україну!» звучить пафосно і водночас надзвичайно ритмічно, маршево. Це яскравий зразок поєднання актуального змісту й відповідної йому вишуканої форми. З вірша струмує потужна енергетика дієвого патріотизму. Покладений на музику Ярославом Ярославенком, цей вірш став одним з найпопулярніших маршів українських патріотів у часи визвольних змагань.

f(Сучасний український педагог і композитор **Степан Стельмащук**: «Вороного акт зачисляють до поетів, які по-новітньому, по-сучаснішому, аніж їхні попередники, висловили високі людські почуття в цілком нових віршованих формах. Услухайтеся у звучання вірша "За Україну!", у його ритми римування, пригляньтеся пильно до його будови, і ви переконаєтеся, що в попередників Миколи Вороного таких поезій і справді не було.

Микола Вороной об'їздив майже всю Україну, був на Кубані, в Криму, в Одесі й Чернігові, у Києві. Тож не дивно, що, пізнавши рідний край і волелюбні мри народу, написав глибокопатріотичний вірш, яким, до речі, у 1917 р. привітав воскресаючу країну.

З того часу пісня "За Україну!" пов'язується з боротьбою народу за волю. Її мали у своєму репертуарі Українські січові стрільці, нею українські патріоти вшановували полеглих за Україну борців; у 1938 р. ця велична пісня надихала січовиків Закарпатської України на боротьбу з окупантами за власну державу, а люди старшого покоління співали "За Україну!" в містах і селах під час проголошення Акта про відновлення Української держави в 1941 р. Відтак ця пісня була на устах вояків Української повстанської армії. З новою силою задзвеніла вона повсюдно в переддень проголошення незалежності України й лунає між нами й досі, а своєю мелодією прикрашає срібні звуки духових оркестрів Української армії».

Ш Прочитайте цей вірш, а також прослухайте у виконанні Івана Мацялка й гурту «Соколи». Які фонічні й ритмічні прийоми творять його динамічну енергетику, маршевість?

Для символістів, як і для представників інших модерністських стилів, форма вірша, художні засоби набували дуже великого значення: важливо не стільки що сказати, а як сказати. Витончену форму та яскраві тропи має вірш Вороного «Блакитна нанна» (1912), який відкриває цикл поезій «Гротески[^]». Провідні мотиви твору — возвеличення краси природи та єдність її з мистецтвом. Блакитна панна — це образ Весни «у серпанках і блаватах[^]», якій уся земля виспіває: «Осанна!» і тривожить душу ліричного героя:

[^] Гротеск — тут ужито не на позначення одного із засобів творення сатири, а в значенні «художня образність, що відкрито й свідомо створює неприродний, химерний, дивний світ».

[^] Блават — волошка; шовкова тканина блакитного кольору.

І уже в душі моїй
в сяйві мрій
В'ються хмелем арабески[^]
Миготять камеї[^], фрески[^],
гомонять-бринять пісні
голосні
І сплітаються в гротески.

М. Чорльоніс.
Рай. 1909 р.

Зверніть увагу на кількість посилань, у яких подано тлумачення слів з поезії «Блакитна панна». Її автор використовує багато небуденної лексики, символів, без розшифровки яких поезія не тільки блідне, а й стає незбагненною для читача.

А тепер зупинімося на формі, про яку йшлося вище, точніше — на звуковому рівні поезії. Вороний став новатором у розширенні музичних можливостей українського вірша. «Блакитна панна» рясніє асонансами й алітераціями, як і сама Весна, що приходить до нас із співом птахів і ручаїв, — повернімося до цитованого вище уривка й переконаймося в цьому: повторів [i] — 11; [a] — 10; [o] - 7; [e] - 7.

Сам автор зазначав: «Я писав не так од образу, як од звуку. І дійсно, мелос, спершу примітивний, а далі технічно все більше ускладнений, був джерелом моєї пісні-вірша». Справді, джерелом поезії, її ритму й звучання, є мелодія. Звук для символістів — понад усе. У науці навіть відоме поняття «звукосимволізм».

к о н с у л ь т а ц і я

Дослідники **звукосимволізму** (звукопису) переконалися, що різні звуки викликають неоднакові асоціації. Зокрема, «поганими» носіями української мови вважають [x], [ш], [ж], [ц], [ф], грубими — [д], [б], [г], [ж], гарним, ніжним — [л]. За дослідженнями звукосимволістів, в українській мові цей звук пов'язаний із відчуттям плинності, його українці чують у звуках природи (*лити, плавати, плисти, плакати, булькати*), а, наприклад, у японській мові такого звука немає, отже, ідея плинності в японців із цим звуком не пов'язується, є мови, у яких дуже високий відсоток голосних (їх багато, наприклад, в екваторіальній зоні, навіть кажуть, що палюче сонце цьому сприяє: воно «любить» голосні), у деяких — багато приголосних (переважно в північних народів).

Уловознавець Олександр Потєбня, наприклад, окремі звуки пов'язував із почуттєвою сферою людини: [a] для нього — загальний вияв рівномірного, тихого, ясного почуття.

[^] *Арабеска* — вид орнаменту з геометричних фігур, стилізованого листя, квітів, що поширився в Європі під впливом арабського мистецтва.

² *Камея* — виріб із каменю або черепашки, що має художнє рельєфне різьблення.

[^] *Фреска* — картина, написана водяними фарбами по свіжій вогкій штукатурці.

спокійного спостереження, але одночасно й подиву; в [у] виявляється почуття протидії, страху; [і] — вияв любові, прагнення наблизити до себе предмет, добре його сприйняти. Дуже подібні характеристики голосних звуків виявили й сучасні дослідники.

Про художнє відчуття звуків мовиться в лекції К. Бальмонта «Поезія як чаклунство»: «Плюскіт хвилі чуємо в [л], щось воложне, любовне — Ліана, Лілея, переливне слово "люблю"... Паралельне [р] стоїть поруч. Стоїть разом — і протилежне. Два брати — отже, один світлий, а другий темний, [р] — шкоре, мережане, грізне, спірне...»

Г. Клімт

Портрет Аделі Блох-Баєр. 750/р.

«вогнелунними», «мрійнотканому». Справді, автор, поєднуючи колір і звук (промінь і струна; вогонь і луна), творить палітру свіжих, а головне — несподіваних відчуттів. І знову маємо справу із звуком, а ще — з кольором... їх теж треба розшифрувати, збагнути — це символи, які кожен читач пропускає через власну призму сприйняття:

Акордами проміннострунними
День хвилював і тихо гас.
Над килимами вогнелунними
Венера кинула алмаз.

Знайдіть інші неологізми в поезії «Інфанта». Яку роль вони відіграють?

Останні два рядки вірша звучать неждано, навіть прозаїчно: легкість, інтим, краса, акварель, рельєф, звук — і вже зовсім не очікувано...

А наді мною Революція
В червоній заграві пливла.

Дивовижний контраст. Так — із позицій сьогоденного дня, а сто років тому, в епоху неймовірних бурхливих перетворень, руйнації стереотипів, очікувань кращого, це був природний пасаж, данина моді (власне, такою була естетика доби соціальних перетворень).

Микола Вороний звертався і до історичних тем. Найвідоміша з цієї фуни творів поема «Свшан-зілля» (1899).

ЗОР

Згадайте зміст цієї поеми, яку ви читали в 6 класі. Яку епоху в історії України в ній зображено? Що символізує назва? Пригадайте нищівну оцінку «Євшан-зілля» радянською критикою (зокрема, Л. Дмитерком). Чим була, на ваш погляд, спричинена така реакція? Чи актуальний нині мотив цього твору?

Судження Григорій Вервес: «Навіть порівняно з І. Франком та Лесею Українкою доробок автора "Євшан-зілля", відтворений ним багатий спектр почуттів людини — від громадянських, патріотичних до найінтимніших, — розробка емоційно-виразжальних засобів української поетичної мови видаються вельми промовистими».

*М. Чурльоніс.
Соната. 1907р.*

Справжнім пристрасним заповітом напіадкам, нам із вами, звучать слова Миколи Кіндратовича Вороного, сказані на пам'ятних ювілейних урочистостях 1 січня 1919 р.

ф **Микола Вороний** (з прикінцевого виступу на ювілеї): «Нехай наша нація, акт наш народ український увійде в ряди справді культурних народів, нехай сей народ буде високоморальний, благородний і духовно красивий, нехай усі інші народи, дивлячись на нас з почуттям високої пошани, промовлятимуть слова "Україна", "українці". Я певен, що зоря нового життя ясним світлом осяває путь нашого самостійного демократичного всенародного існування... Хай живе Українська Народна Республіка! Хай живе соборна Україна як велика незалежна нація!»

завдант Я

1. До ліро-епічних належить твір М. Вороного
А «Інфанта»
Б «Блакитна панна»
В «Іванові Франкові»
Г «За Україну!»
Д «Євшан-зілля»
2. Прочитайте уривок з вірша «За Україну!»
*Слушний час
Кличе нас
Ну ж бо враз
Сповнять святий наказ!*

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

У цих рядках використано

- А** риторичний оклик і оксиморон
- Б** асонанс і синекдоху
- В** персоніфікацію й паралелізм
- Г** алітерацію й епітет
- Д** символ і анафору

3. Установіть відповідність

Назва твору

Провідний мотив

1 «Іванові Франкові»	А возвеличення краси природи навесні
2 «Євшан-зілля»	Б важливість історичної пам'яті
3 «Блакитна панна»	В збереження навколишнього середовища
4 «Інфанта»	Г захоплення красою жінки
	Д окреслення естетичних засад митця

- 4. Які ви знаєте грані діяльності М. Вороного? У чому виявився драматизм життєвого шляху цього митця?
- 5. Що ви розумієте під поняттями «форма» і «зміст» художнього твору? Що є важливішим для символістів — форма чи зміст?
- 6. Визначте віршовий розмір поезій «Інфанта» й «Іванові Франкові».
- 7. Назвіть провідні мотиви творчості М. Вороного.
- 8. Визначте звукові засоби в поезії «Інфанта». З'ясуйте, яку художню роль вони відіграють.
- 9. Розкрийте естетичну програму М. Вороного на матеріалі вірша «Іванові Франкові».
- 10. Яку роль відіграв М. Вороний у розвитку української літератури в першій половині XX ст.?
- 11. Прокоментуйте вислів М. Вороного: «Треба брати від символізму найкраще. Любов (у широкому значенні), краса і шукання правди (світла, знання, початку чи Бога) — це сфера символічної поезії, вона найкраще про це може оповісти».
- 12. Розгляньте репродукції картин художників-символістів М. Чюрльоніса і Г. Клімта. Яка з них, на вашу думку, найбільш співзвучна з поезіями М. Вороного? Свою позицію аргументуйте.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 1. Вивчити напам'ять вірш М. Вороного «Блакитна панна».
- 2. Письмово розтлумачити визначення символізму, дане Полем Верленом: «Ніяких кольорів: нічого, крім нюансів» (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

Вороний М. Твори. - К., 1980.

Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. — К., 1996.

Льєнко І. Боже! За віщо? Судний день Миколи Вороного // Українське слово: Хрестоматія. Кн. 1. - К.: Рось, 1994. - С. 228-240.

Лесин В. Поетична спадщина Миколи Вороного // Дивослово. — 1994. — Х» 12.

Кузьменко В. Палімпсести Миколи Вороного // Дивослово. — 1996. — № 12.

Затремтіли струни у душі моїй...
Ніжна, ніжна пісня задзвеніла в ній...
Що ж до їх торкнулось? Чи проміння дня,
Чи журба, і радість, і любовь моя?!

О. Олесь

Олександр Олесь (справжнє прізвище Кандйба) — найпопулярніший український лірик початку ХХ ст. У його особі, за словами М. Грушевського, «Україна дістала поета-лірика, котрого виглядала від часів Шевченка».

Поезія Олесья вирізняється яскравим національним колоритом, виявляє істотні риси українського характеру: задушевність, м'якість і водночас палку внутрішню силу, темперамент і глибоку людяність.

Життєвий шлях письменника

Олександр Іванович Кандйба народився 5 грудня 1878 р. на хуторі біля містечка Білопілья (нині — Сумська область) у сім'ї дрібного службовця, який походив із чумацького роду.

Сашко рано залишився без батька, який під час роботи на рибних промислах упав з пароплава в крижану воду й загинув.

Овдовіла мати з трьома маленькими дітьми влітку приїздила до свого батька, який орендував у селі Верхосулля Лебединського повіту маєток відомої художниці Марії Башкирцевої. Дід Василь виховував Сашка в українському дусі. Сільські враження благотворно вплинули на формування естетичних смаків майбутнього поета. Сашко був схожий на матір не тільки зовнішністю, а й душею: любив природу, мандрівки, тягнувся до науки. Мати інтуїтивно відчувала обдарованість і особливе майбутнє сина. Щоб пересвідчитися в цьому, повела його до отця Івана Кронштадського, якого в народі вважали за пророка. Подивившись пильно на хлопчика, отець сказав: «Великою будеш людиною». Через багато років пророцтво збулося — Олександр Кандйба став талановитим ліриком, про якого Леся Українка заявила, що він її випередив і тепер писати їй ліричні вірші не варто.

П'ятнадцятирічним Олександр вступив до хліборобської школи в містечку Дергачах (Харківщина). У цей час померла й мати. На навчання хлопцеві часто бракувало коштів, тому, як і всі убогі студенти, заробляв приватними уроками.

У школі вперше оприлюднює свої твори в журналі «Комета». Їхні характерні ознаки — щирість і невірність. Однак талановитий, завзятий юнак старанно

Українські ішсьменники на відкритті
пам'ятника І. Котляревському.
м. Полтава. 1903 р.

вчиться у великих майстрів слова — Шевченка, Гейне, Брюсова, Сологуба, Белого. Ця наука допомогла йому відпрацювати ритмомелодику вірша, звільнитися від важкого синтаксису, одноманітного словника.

1903 р. Олександр вступив до *Харківського ветеринарного інституту*. Мріяв вивчати філологію, але для цього потрібні були чималі кошти, тому довелося вступати туди, де випускник хліборобської школи мав пільги. У цей час як поет-початківець побував на урочистому *відкритті пам'ятника І Котляревському в Полтаві*. Сповнений неймовірних вражень від знайомства з Панасом Мирним, Миколою Лисенком,

Михайлом Старицьким, Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським, Борисом Грінченком, Василем Стефаником та іншими митцями, молодий поет писав: «Шо я пережив — важко сказати! Знаю лиш одне: сидів я, говорив, слухав, сміявся з тими, творчість яких так само дорога і рідна мені, як колискова пісня матері».

Улітку 1906 р. Олександр разом зі своєю нареченою *Вірою Свядковською* (студенткою петербурзьких Бестужевських курсів) подорожує по Криму. Дівчиця лагідно називала коханого Олесем. Через рік з'явилася друком його перша збірка «З журбою радість обнялась», підписана саме цим дорогим його серцю іменем.

Читачі, особливо молоді, зустріли цю книжку захоплено. А ім'я Олесь стало справжнім символом кохання.

1909 р. в Петербурзі вийшла друком друга збірка, що дістала назву «Поезії. Книга II», а згодом у Києві було видано «Книжку третю». Молодий поет захоплювався музикою: грав на арфі, лірі й кобзі. Це мистецьке уподобання Олесь зумовило особливу музикальність його поетичних творів.

Іван Франко: «Весною дише від цих віршів. Виступає молода сила, у якій уже тепер можна повітати майстра віршової форми і легких граціозних пісень. Майже кожний віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію».

Не випадково понад 80 відомих композиторів у різні часи зверталися до творчості Олександра Олесь. Серед них: Микола Лисенко, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Станіслав Людкевич та ін.

Микола Лисенко написав музику на тексти віршів «Айстри», «Гроза пройшла, зітхнули трави», а Яків Степовий — до поезії «Не беріть із зеленого лугу верби». Поклади на музику твори поета й с^асні композитори-виконавці — Олег Король, Марія Бурмака, гурт «Кому вниз» та ін.

У 1911 р. Олесь переїхав до Києва й зосередився на творчо-видавничій праці. 1913 р. поет побував в Італії, під враженнями від цієї країни він написав низку

Ще болючішою раною в поетовій душі став голодомор 1933 р. Одна за однією піокували вісті про арешти й розстріли видатних діячів української культури, багатьох з яких Олександр добре знав. 1935 р. він пише драму «Земля обітована». Це — одне з перших в українській літературі нищівне художнє викриття пекла комуністичної диктатури.

Останньою краплею, якої вже не витримала зболена поетова душа, стала рагічна загибель сина *Олега*.

КОНСУЛЬТАЦІЯ

Олег Кандйба (псевдонім — Ольжич) народився 1907 р. Емігрував з України разом з матір'ю 1923 р. Навчався в Карловому університеті в Празі, студював археологію в Українському вільному університеті. Восени 1930 р. захистив докторську дисертацію на тему «Неолітична кераміка Галичини». Читав лекції в Гарвардському університеті. Опублікував низку праць з антропології та археології. Також заявив про себе як самобутній поет. Автор поетичних збірок «Рінь» (1935), «Вежі» (1940) та «Підзамче» (1946), виданої посмертно. З молодих літ був учасником українського націоналістичного руху. В 1929 р. — член Організації українських націоналістів (ОУН), 1937 р. очолив культурно-освітню референтуру Проводу ОУН. У 1938-1939 рр. активну участь у становленні державності Карпатської України та в збройній боротьбі проти угорських загарбників, був ув'язнений угорським профашистським режимом. Протягом 1939-1941 рр. очолював Революційний трибунал ОУН, член Проводу ОУН.

На початку війни в 1941 р. переїхав в Україну разом з Буковинським куренем. У 1941-1942 рр. жив у Києві, налагоджував підпільну мережу ОУН. У жовтні 1941 р. став одним з організаторів політично-громадського центру — Української Національної Ради в Києві.

З початком гітлерівських репресій проти українських націоналістів Олег Ольжич іде в підпілля, переїздить до Львова. У травні 1942 р. його обирають головою Проводу ОУН на українських землях. У травні 1944 р. заарештований гестапо, ув'язнений у концтаборі Заксенгаузен. Закатований під час допиту в ніч з 9 на 10 червня 1944 р.

Незабаром після смерті сина відійшов у вічність і О. Олесь. Сталося це 22 липня 1944 р. Похований поет на Ольшанському цвинтарі в Празі.

Творчий доробок

Починаючи з перших збірок — «З журбою радість обнялась» (1907), «Поезії» (1909), «Твори» (1910) — митець уміло поєднував *інтимну* (насамперед *любоен^*) лірику з *пейзажною* та *громадянсько-політичною*. Збірки, написані в еміграції: «Чужиною» (1919), «Поезії» (1931), «Кому повім печаль мою» (1931), насамперед перейняті мотивом *ностальгії*. Не обминув поет і болісну *тему голодомору* 1921-1922 рр. (цикл «Голод»), створив також низку *іронічно-сатиричних відгуків* про емігрантське життя: збірка «Перезва» (1921).

Чимало творів написав Олесь для дітей. Це вірші, віршовані казки і п'єси — «Злидні», «Грицеві курчата», «Мисливець Хрін та його пси», «Водяничок» та ін.

Митець працював переважно в *неоромантичній* манері. Серед найхарактерніших стильових ознак його поезії:

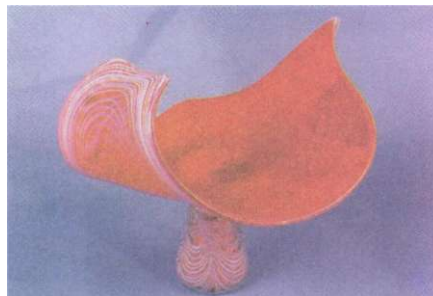
- загострена чутливість; тонке художнє сприймання світу, нестримне поривання до краси;
- щирий ліризм, сповідальність;
- глибоке відчуття й оригінальне переосмислення фольклору;
- часте використання антитез контрастів;
- майстерне відтворення в слові тами звуків і кольорів довколишнього світу, вишукана мелодійність.

Усі щойно згадані риси виразно проступають уже у вірші, що дав назву першій збірці, «З журбою радість обнялась...». Як бачимо з вірша, журба і радість, щастя і мука, смерть і воскресіння, день і ніч — ці антитези завжди переплітаються у світовідчутті й творчості митця, власне, як і в реальному житті, що зіткане з химерних суперечностей. Цю закономірність майстерно втілюють визначальні художні засоби вірша — антитеза й оксиморон:

В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто, не знаю я.

§ **С**ворче
Завдання

Розгляньте фото роботи В. Геншке. Чому, на ваш погляд, автор саме в такому образі символічно втілює стан радості?

В. Геншке. Радість
(гутне скло)

OJ^SiLLL

Обкладинка першої збірки О. Олесь «З журбою радість обнялась», 1907 р.

В. Чебаник. Ілюстрація до збірки
О. Олесья «Чари ночі»

У деяких творах митця переважає *поетика символізму* (драматичні етюди «По дорозі в Казку», «Над Дніпром», «Трагедія серця», «Ніч на полонині»). В антиімперській, антикомуністичній п'єсі «Земля обітована» проступають риси *драми абсурду*.

Інтимна лірика. У серцях кількох поколінь українців О. Олесь закарбувався насамперед як співець кохання. І справді, поет зумів досконало передати найтонші переливи цього найпрекраснішого почуття. Саме кохання, хай навіть і нерозділене, надає сенсу людському існуванню, допомагає відчутти ритм життя, побачити й оцінити красу, гармонію природи («Ти знов прийшла...», «Ти зовсім мене не кохала...», «Ти в ту ніч другим зоріла...»).

Класичний зразок його любовної лірики — «Чари ночі». За жанром це *романс*, не випадково він став популярною народною піснею. Автор закликає читача влити «струмінь власної душі» у «шумляче море» краси весняної природи, до дна випити чашу щастя молодості й кохання, тим паче, що щастя надто швидкоплинне. Отже, краса життя, краса кохання — над усе. Такий *провідний мотив* твору.

Продовжуючи народнопісенну традицію, поет будує вірш на наскрізному *паралелізмі* «людина — природа»:

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її —
Знов молодість не буде!»

Численні *персоніфікації* (наприклад, у п'ятій строфі) підкреслюють злітність природи й людини в прагненні жити, кохати й бути щасливими. Проступає у вірші й традиційний для поета *контраст* («Гори! — життя єдина мить, // Для смерти ж — вічність ціла»). Він особливо підсилює, загострює спалах радості, кохання.

ЗОР Прослухайте цю пісню у виконанні Дмитра Гнатюка чи Ніни Матвієнко. Як вокальна майстерність виконавців увиразнює мотив твору?

Громадянсько-патріотична лірика. Громадянські, національно-патріотичні мотиви з'являються вже в першій збірці поета, а визначальними стають у другій — «Будь мечем моїм» (1909). У біографічному огляді ми згадували цю збірку під назвою «Поетії. Книга П». Чому? Імперська цензура заборонила таку «провокаційну» назву в часи реакції після Революції 1905 р. Відтоді О. Олесь обирає своїм покликанням *місію поета-громадянина*, носія та провісника національно-визвольних ідей.

Митець активно відідукується на події Революції 1905 р., зокрема на криваву розправу над капітаном Шмідтом {*Капітану Шмідту*}), У вірші «Трм менти» передано настрої повсталого люду.

Беручись за суспільні мотиви, поет обіцяв собі: «*Лишу я співи про красу*», проте не відступив під натиском громадянина. І в громадянській ліриці О. Олесь не забув про красу. Він побачив її у визволенні Батьківщини з рабства, у національно-духовному пробудженні (поезія «*Яка краса: відродження країни!*»).

І у творах на суспільно-політичну тематику митець дбає про вишукану форму, уникає «лобового», декларативного викладу, натомість нерідко вдається до символічного малюнка. Як-от у вірші «Айстри». Айстрам увижається ясна казка, «*де квіти не в'януть, де вічна весна*». Але вранішній холод убив їх. По тому ж — «*як на сміх, // Засяяло сонце над трупами їх*». Так автор відгукнувся на занепадницькі настрої в суспільстві після поразки Революції 1905 р. У творі прочитується заклик не впадати у відчай, а вірити в перемогу сонця над холодом — національно-демократичних ідеалів над царською російською реакцією.

У збірці «*Будь мечем моїм*» поет, розвиваючи традицію Т. Шевченка й Лесі Українки, гостро порушує проблему рідного слова, щиро захоплюється ним і гнівно картає колонізаторів, які його нищать, та своїх безбатченків, котрі його зневажають. Цей *мотив* віртуозно розкритий у поезії «О слово рідне! Орле скутий!...». Вірш буквально пульсує потужним патріотичним почуттям, яке особливо посилюють риторичні вигуки й звертання. Красу, мелодійність, багатство української мови Олесь розкриває через емоційно насичені пейзажні порівняння, метафоричні епітети («*співочий грім*», «*шовковий спів*», «*левій рев Дніпра*»). Ідея вірша висловлена в міфологічно-біблійних символах:

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися.
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

Меч тут символізує войовничу грань українського слова, отже — і самої нашої національної душі; сонце — миролюбну, окрилену, творчу. У будь-якому разі автор переконаний, що мовне, національне відродження України обов'язково стане судними дощами для її ворогів.

Олександр Олесь захоплено сприйняв Революцію 1917 р. і встановлення української державності {«*дух наш пречистий, дух наш народний // Над нами сходить в сю мить сьогодні*»). Палко закликав земляків одностайно піднятися на захист УНР {«*Брати! За шаблю, за мушкет! Всі за Республіку! Вперед!*»}. Попереджав, що байдужість може призвести до страшної катастрофи:

В. Чабаник. Ілюстрація до збірки О. Олесь «Чари ночі»

І буде плач і зойк в краю,
Але не буде вороття...
Спасіть себе, спасіть життя.
Спасіть Республіку свою!

І все ж найжахливіше сталося. Від часу поразки визвольних змагань і вимушеної еміграції творчість О. Олеся переповнює ностальгія, невимовна туга над долею катованої полонянки:

Моя душа — моя країна —
В диму руїн, в кривавій млі.
Лежить вона з розбитим серцем,
З вінком терновим на чолі.

ЗВР Прочитайте вірш О. Олеся «Коли б ми плакати могли...» або прослухайте пісню Марії Бурмаки на ці слова (адреса в мережі інтернет: <http://mp3folcler.org.ua/80пд/31215.6Mml>). Чи згодні ви з поглядом поета на історію України? Які події з нашого минулого можна пригадати для підтвердження його думок? Чи зберігає злободенність цей твір сьогодні?

Драматургія. У 1914 р. вийшла друком збірка О. Олеся «Драматичні етюди». В ній уже переважає *символістська* поетика. Митець успішно продовжив, збагатив українським колоритом традицію *європейської символістської драми* (Генрік Ібсен, Герхарт Гауптман, Моріс Метерлінк).

Провідні *мотиви* цієї течії — вічне прагнення людини до кращого, досконалішого життя, туга за сонцем, світлом, «блакитною трояндою» ідеалу й болісне зіткнення цих мрій із суворою, приземленою дійсністю.

Одна з основних тем тогочасної символістської і загальномодерністської літератури — *трагічне протистояння* непересічної особистості, героя-одинака й сірої, байдужої чи й озлобленої маси («Бранд», «Ворог народу» Ібсена, «Загтоплений дзвін» Гауптмана, «Мойсей» І. Франка, «Fata morgana» М. Коцюбинського, «Блакитна троянда», «Лісова пісня» Лесі Українки, «Царівна» О. Кобилянської).

ЗВР Пригадайте, які особливості має етюд як літературний жанр (с. 152).

§ Прочитайте етюди «Цвіт яблуні» М. Коцюбинського, «Дорога» В. Сте-

фаніка, «Процання» Лесі Українки. Якими жанрово-стильовими особливостями пов'язані ці твори? Які риси модернізму ви в них помітили?

Розробляє цю тему й О. Олесь у драматичному етюді «По дорозі в Казку» (1908). Символіка твору досить прозора. Народ заблудив у лісі й не може знайти стежки, щоб вийти з темряви на світло. З'являється *Він* — юнак, який береться вивести заблуканих із мороку й указати їм шлях у прекрасну країну Казку. Однак із часом Він починає сумніватись у своїх силах, усвідомлює, що ще не доріс до місії провідника. Під впливом сумнівів героя зневірюється й народ. Можна здогадатися, що описана ситуація символізує суспільні настрої часів реакції після поразки Революції 1905 р.

І все ж автор, як і у вірші «Аїстри», пропонує не втрачати надію: наприкінці твору з'являється хлопчик із Казки і розповідає вмираючому героєві, що там завжди сонце. Цей персонаж символізує моральну чистоту й правдивість ідей, які проголошував Він. Отже, провідник не помилявся, а лише зневірився і завагався, що й спричинило поразку в пошуках шляху до омріяної Казки. Передчасною загибеллю героя О. Олесь застерігає духовних лідерів народу, закликає їх не розчаровуватися, а свято вірити в досяжність ідеалів, бути витривалими й незламними.

Отже, письменник порушує традиційну для неоромантизму й символізму тему — народ і провідник на шляху до мети, протягунку.

Драма «По дорозі в Казку» безпосередньо *перегукується з поемою І. Франка «Мойсей»*, де аналогом Казки виступає земля Ханаан. Ні Франковий, ні Олесів герої не потрапляють до омріяного краю. І все ж існують великі *відмінності* між цими творами.

Мойсей виступає лише як провідник волі Єгови, хоча й несе частку особистої відповідальності. Саме за своє невір'я (навіть миттєве) його не допущено до Ханаану. У драмі «По дорозі в Казку» ситуація інша. Люди живуть у страшному лісі, де немає нічого «рідного й знайомого», і кажуть: «*Ти сам йди, а ми і тут свій вік як-небудь доживем*». Герой, провідник, — цілком самостійний, не керований жодною вищою силою. Він сам приймає рішення вивести народ із темряви і сам же зневірюється у своїх силах (немає тут і франківського демона-спокусника Азазеля), сам несе відповідальність за свою слабкість.

Країна Казка — символ неоднозначний. Зрозуміло, що це — щось нове, там завжди сяє сонце, але виникає запитання: а що ж за нею? Невже поступ спиниться, коли нарешті розчиниться золота брама? Може, саме тому люди залишаються в лісі? Це ж запитання не вирішене самим автором, і в цьому полягає тасмничість етюду. Цілком можливо, що саме *дорога* була метою мандрівки, а не Казка. Дорога (як і сорокарічні мандри гебреїв пустелею в «Мойсеї») перетворюється на символ блукань, страждань, які допомагають очиститися від темряви примітивного себелюбства, страху, недалекоглядності.

Знову ж таки символічно, що єдиним мешканцем Казки є хлопчик «*років десяти*» — це молоде покоління, для якого «*ми будемо йти вперед і груди ми дужими дорогою пробивать*». Отож *зберігається надія*, що знову колись з'явиться герой, який поведе людей до світла.

Важливе значення має також образ *Дівчини*. Вона залишається однією з тих, хто «*йде зустрічати ранок*», на відміну від юрби, що вбиває провідника. Фігура Дівчини підкреслює розкол, який відбувся серед людей. Більшість із них уже не

М. Бойчук. Біля яблуні. 1920 р.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

прагне ввійти до Казки, але невелика когорта сміливців хоче продовжувати шлях. Крім того, Дівчина — уособлення віри в себе, у власні сили, духовної міцності, символ світлих днів майбутності, яких Він не дочекався. «По дорозі в Казку» показує боротьбу, а не перемогу — у цьому особливість етюду.

Кращі твори Олександра Олеся досі запалюють у душах читачів світлі, піднесені почуття, а тому залишаються живими, актуальними й дієвими. З давнини минулого століття поет ділиться з нами своєю вірою й надією:

Дивлюсь на пройдену дорогу,
І гнів, і жаль мене пече...
Але у нашу перемогу
Усе ж я вірю гаряче.
Як завтра день угледять люди.
Як зійде сонце золоте,
Так Україна жити буде.
Так наша мрія процвіте.

з;''''

1. До драматичних належить твір О. Олеся

- А «Айстри»
- Б «Чари ночі»
- В «О слово рідне! Орле скутий!..»
- Г «По дорозі в Казку»
- Д «з журбою радість обнялась...»

2. Вірш «з журбою радість обнялась...» написаний

- А ямбом
- Б хореем
- В дактилем
- Г амфібрахієм
- Д анапестом

3. Установіть відповідність

	<i>Назва твору</i>
1	«Чари ночі»
2	«По дорозі в Казку»
3	«О слово рідне! Орле скутий!..»
4	«з журбою радість обнялась...»

	<i>Провідний мотив</i>
А	народ і провідник
Б	краса життя й кохання над усе
В	збереження навколишнього середовища
Г	значення рідної мови в житті народу
Д	повнота життя в єдності протилежностей

Олександр Олесь

4. Чому О. Олесь був змушений покинути Україну в 1919 р. й решту життя прожити за кордоном?
5. Які мотиви переважають у ліриці О. Олесья?
6. Визначте й випишіть символи з поезії «О слово рідне! Орле скутий!..». Розкрийте їх значення.
7. Доведіть конкретними прикладами з творів О. Олесья слушність думки О. Єфремова про поєднання у творчості поета громадянських та інтимно-особистісних мотивів.
8. Пригадайте жанрове визначення романсу. Доведіть, що поезія «Чари ночі» — романс.
9. З якими європейськими митцями споріднена творчість О. Олесья?
10. Яка поезія О. Олесья вам найбільше сподобалась і чим саме?

11. Доведіть, що вірш «З журбою радість обнялась...» написаний у неоромантичному стилі.
12. Який із вивчених віршів О. Олесья, на вашу думку, наймузикальніший? За допомогою яких засобів автор досягає цієї музикальності?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити напам'ять один із віршів О. Олесья.
2. Підготувати повідомлення про життя і творчість письменника в еміграції (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

Олесь О. Твори: У 2 томах. — К.: Дніпро, 1990.

Олесь О. Драматичні казки. — К.: Мистецтво 1990.

Жулинський М. Із забуття — в безсмертя. — К.: Дніпро, 1990.

Неврлий М. Олександр Олесь. — К.: Дніпро, 1994.

Перекажіть мій, так би мовити, скромний заповіт людям... Скажіть їм: нема більшої, нема почеснішої, нема великодушнішої і прекраснішої мети та сенсу існування як окремих людей, так і цілих націй, як творення щастя. Не сили, не могутності, не панування, не розкошування, а щастя. Розумієте? А колегам моїм, письменникам і митцям, перекажіть, що немає вищої, цікавішої теми для їхніх творів, як щастя.

В. Винниченко

Володимир Кирилович Винниченко є однією з найбільш значних, популярних і водночас суперечливих, трагічних постатей у нашій літературі й історії національно-державного відродження. Він — письменник-романіст, автор новел і драматичних творів, філософ, публіцист, художник. Крім того, В. Винниченко — визначний політик і державний діяч. Він не лише мистецьки зобразив свою добу, а й був активним її творцем. Винниченкові, за словами академіка М. Жулинського, судилося долею бути «розіп'ятим на хресті політики та літератури». З думкою про возвеличення нашої нації, піднесення України на рівень європейських держав В. Винниченко писав свої твори, боровся за державну незалежність, прожив понад три десятки років у вигнанні на чужій землі і помер у забутті. Повернення в Україну його імені означало не лише відновлення історичної справедливості, а й збагачення культурної скарбниці нашого народу.

Проте й досі далеко не всі твори майстра видані в Україні, досі його доробок залишається до кінця не прочитаним, не осмисленим.

Життєвий шлях письменника

Володимир Винниченко народився 26 липня 1880р. в місті *Єлисаветграді* (нині — Кіровоград).

Батько письменника замолоду був безземельним селянським наймитом. Він переїхав до міста й одружився з удовою Євдокією Павленко, яка мала трьох дітей, спільною дитиною був у них тільки Володимир.

Змалку хлопчик мав добру пам'ять. Рано навчився читати, і сталося це непомітно для батьків. Можливо, першим «букварем» для нього були принесені братом (робітником друкарні) афіші, з яких він, граючись, вирізав літери і клеїв на стінку, запитуючи в дорослих, що то за буква. Сусідських дітей «тримав... трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий».

Володимир дуже любив батьків. Саме їхня тяжка доля заронила в хлопцеву душу ненависть до гнобителів, до суспільної несправедливості, до приниження людської гідності. Так закладались *основи його майбутніх революційних, соціалістичних переконань*.

Володимир Винниченко (із щоденника): «З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька в себе в економії, як обдував його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, — з того моменту мрю про той час, коли можна буде схопити Бодісок і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених».

Спочатку хлопчик навчався в *початковій школі, а згодом у Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії*. Це був доволі демократичний навчальний заклад, у якому здобували освіту не тільки діти дворян і чиновників, а й міщан, цеховиків, навіть селян. У різний час у гімназії навчалися польський поет Ярослав Івашкевич, Нобелівський лауреат фізик Ігор Тамм, творець ракетної установки «Катюша» Георгій Лангемак.

Гімназійне начальство, учителі, а за ними й учні зустріли простого малого українця насмішками. Його українська вимова, простий одяг та інші ознаки пролетарського походження викликали ворожість: «Мы тебя учим не на свинопаса, а на чиновника».

Усвідомлення свого становища не пригнічувало хлопця, але викликало в нього протест та дієву реакцію: бійки з учнями, розбивання шибок у вчителів. У старших класах він узяв участь у революційній організації, написав бунтарську поему, за яку одержав тиждень «карцеру», згодом його виключили з гімназії. Мусив заробляти на шматок хліба наймитуванням у поміщицьких маєтках. Те бідкування стало першою життєвою школою й матеріалом для майбутніх творів: «Біля машини», «Народний діяч», «Суд», «Голод» та ін.

Попри скруту, Володимир не залишив навчання. Він продовжував готуватися до матури (атестата зрілості) і склав іспит екстерном у Златопільській гімназії.

У 1900 р. Винниченко вступає на *юридичний факультет Київського університету*. У цей час — на зламі століть — національно-культурницький рух різко *політизується*. Молодь уже не задовольняється етнографізмом і просвітницькою роботою. Виникають українські політичні партії, що висувують демократичні гасла й вносять до своїх програм ідею автономності України. Модними стають соціалістичні гасла, а в українських партіях вони поєднуються з національно-визвольними прагненнями. Головною постаттю в революційних процесах стає *студент*, про це один історик дотепно зауважив: «На політичну сцену виходить тип революційного юнака з "Комуністичним маніфестом" в одній кишені й з "Кобзарем" — у другій».

Приловчившись до студентської громади, Володимир увійшов до новоствореної Революційної української партії, симпатії якої були на боці європейської соціал-демократії. У лютому 1902 р. Винниченка *заарештували* й відправили до Лук'янівської в'язниці. Певна річ, з університету відрахували, а восени забрали на військову службу. Тут він продовжував революційну роботу, але чергового арешту не став чекати й утік з батальйону, щоб податися в Галичину. То була перша еміграція письменника. Відтоді він став *професійним революціонером*.

В. Винниченко

Леся Українка: «Тільки талант міг створити ці живі фігури, ці природні діалоги й, зокрема, цю широку картину ярмарку».

Михайло Коцюбинський: «Кого в нас читають? Винниченка. Про кого скрізь ідуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка».

І в еміграції, і після повернення додому письменник, крім оповідань, створює низку психологічних драм («Дисгармонія», «Брехня», «Гріх», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Великий Молох») і романів («Чесність з собою», «Рівновага», «Божки», «Записки Кирпатого Мефістофеля»). Ці твори були новаторськими, незвичними в тодішньому літературному процесі, тому й сприймалися неоднозначно, вони провокували суперечки, словом, були помітними.

Негативну критику Винниченко сприймав дуже болісно, і був момент, коли він відреагував категорично й, можна сказати, екстравагантно: ладен був писати по-російськи, тим паче, що в російських виданнях його твори в той час охоче друкували.

ГМТ Володимир Винниченко (у листі до М. Коцюбинського): «Пишу зараз велику повість по-російському. Надокучила мені сльозливо-розсерджена критика українська. Надокучили всякі перепони і цензури моральної поліції всяких добродійних дурнів і лицемірів. Хай їм біс! Коли випихають, то я й упиратись дуже не буду».

Друзі переконали Винниченка відмовитися від цього імпульсивного рішення.

f

Михайло Коцюбинський (у листі до Винниченка): «Хіба ж Ви пишете для

критики? Хіба для Вас таку велику, таку рішучу вагу має те, що скаже той або інший?.. Ви маєте найкращого читача, якого можна мати, — молодь!»

Патріот і меценат **Є. Чикаленко** виплачував молодому письменникові значну стипендію, аби лише той залишився в рідній літературі. Поступово популярність перевищила неприйняття. Романи Винниченка користуються небаченим попитом, драматичні твори з успіхом ставляться в театрах Києва, Харкова, Москви, їх перекладають і ставлять у Західній Європі.

До початку Першої світової війни Винниченко перебував в еміграції. Час від часу нелегально приїздив в Україну, інколи — разом із *Розалією Ліфшиць*, з якою одружився в 1911 р. (вона була студенткою Сорбоннського університету й готувалася стати медиком). З 1914 р. письменник перебуває на нелегальному становищі в Москві й на батьківщині.

Закономірно, що після березневої революції 1917 р. саме Винниченко — авторитетний революціонер з 17-літнім стажем — очолив перший уряд *Української Народної Республіки (УНР)* — Генеральний секретаріат. Саме він був автором майже всіх декларацій та Універсалів УНР — блискучих зразків європейської демократії. Трохи згодом, після повалення гетьманату П. Скоропадського, Винниченко, уже разом з Петлюрою, ще раз очолюватиме уряд УНР — Директорію.

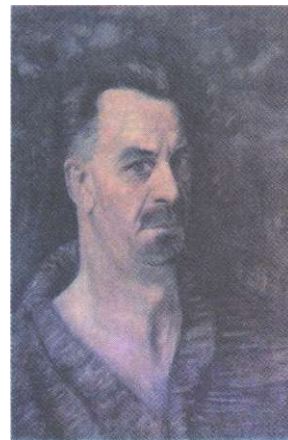
Якраз у цей бурхливий період разуче й фатально для України й для нього самого виявляється *суперечності його світогляду*. Все життя він самовіддано обстоював два ідеали: національний і соціальний (розвиток національної мови, культури, українську демократичну державність і звільнення гнобленого народу, соціальну справедливість). Такими близькими, взаємопов'язаними вони здаються. Однак і Винниченкові, і всьому нашому народові доля судила жертвувати одним заради іншого, а в результаті втратити і те, і те.

Улітку 1917 р. Винниченко від імені уряду веде в Петрограді *важкі переговори* з Тимчасовим урядом з метою домогтись автономії для України бодай у межах федеративного союзу з Росією. Заради цього відмовляється навіть від національних збройних сил. Проте росіяни категорично проти. Захопивши владу шляхом перевороту в жовтні, Володимир Ленін спочатку підступно визнає Центральну раду, але вже в грудні віроломно починає війну проти України. Ми ж практично не мали жодних сил для оборони (хоча ще влітку українське військо нараховувало понад 300 тисяч вояків). З іншого боку, проводячи соціалістичну політику, Винниченко та інші керівники Центральної ради налаштували проти себе представників багатших верств українського суспільства.

Одне слово, унаслідок зовнішньої інтервенції та помилок уряду Україна втратила незалежність. 22 січня 1918 р. УНР ще встигла проголосити цілковитий суверенітет, але вже було пізно. На початку лютого до Києва вдерлися російські більшовицькі війська й почали безглузде варварське бомбардування беззахисного міста, ріками текла кров, загарбники вбивали киян за українське слово, вишивану сорочку, портрет Шевченка. Кілька разів протягом 1918-1919 рр. удавалося витіснити зайд зі столиці й України, але вони поверталися знову і знову. Трагедію довершили роз'єднаність політичних українських сил, голод і холод, масові епідемії.

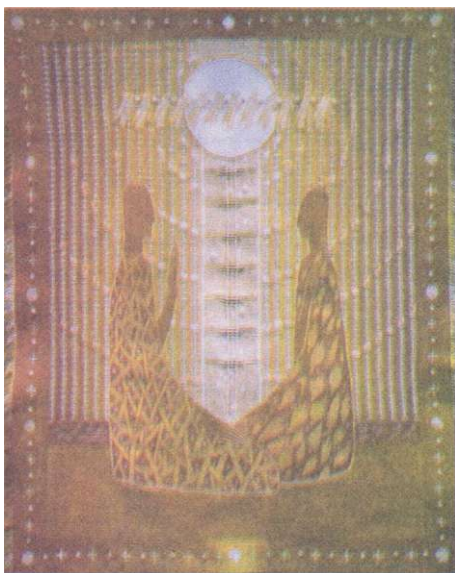
В. Винниченко.
Портрет дружини

В. Винниченко.
Автопортрет. 1929 р.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Володимир Винниченко (із щоденника): «Завтра має бути урочисте проголошення з'єднання Західньої і Східньої Українських республік у єдину Українську Народню Республіку. Завтра ж роковини з дня проголошення самостійности України. А тим часом большевики взяли Харків, Чернігів і вчора зайняли Полтаву. Днів через сім-десять вони можуть бути в Києві. Бідні українці не можуть без жаху думати про цей час і зарані розбігаються, куди хто може. Завтра ж Трудовий конгрес. Боялися, що буде большевицький, а він, здається, буде правіший за Директорію. Але що з того, коли і Директорію, і його знесе дика люта хвиля варварів з півночі. Вони дужчі за нас, вони мають такого великого і дужого товариша в боротьбі, як голод».

Л. Борисенко. Розум і серце

Навчившись на тяжких помилках. Директорія відкидає лівий популізм, відтак Винниченко ображено іде у відставку і виїздить за кордон. Тут створює тритомну мемуарно-публіцистичну працю «Відродження нації», у якій аналізує перипетії становлення української державності. Сумнівається в собі, побоюється, що державник перемиг у ньому соціаліста, критикує радикальні дії Петлюри. Навіть намагається створити Українську комуністичну партію (як альтернативу проросійській комуністичній партії більшовиків України). У цей час більшовики спокушають Винниченка казками про нібито їхні наміри здійснити «українізацію» та «соціальне визволення трудящих», сподіваючись скористатися його популярністю, пропонують увійти в їхній уряд. 1920 р. він хоч з осторогою, але таки *вирішує повернутися*.

Володимир Винниченко (із щоденника): «І знову для мене та сама трагедія! Що протягом майже двох років стільки разів роздирала мене. Іти з російськими большевиками — душити своїми руками свою націю, самого себе. Іти з петлюрівщиною, реакцією, — душити революцію, душити самого себе, душити те, що я вважаю добрим для всієї людськості».

Проте навчений гірким досвідом, Винниченко вирушає зразу не в Україну, а в Москву, на переговори з кремлівськими вождями. Кількох місяців вистачило мудрому, досвідченому політикові, щоб зрозуміти суть нового комуністичного режиму. Під гаслами інтернаціоналізму ведеться політика відновлення тієї ж «єдиної-неділимой» імперії, нібито суверенний український уряд у Харкові слухняно виконує розпорядження з Москви. Замість соціального визволення запроваджений ще гірший гніт.

Володимир Винниченко (із щоденника): «Яка ж різниця між комуністом і контрреволюціонером? Адже люди бачать, що комуністи-комісари беруть хабарі, крадуть, п'ють, розкошують, живуть, як "буржуї", а робітники працюють,

бідують, голодують. Де ж та рівність і справедливість? Яка ж різниця між комуністом-комісаром і царським приставом, околоточним і т. д.? Навіщо ж битися, голодувати, коли за царських приставів робітникам і бідним жилося принаймні краще, легше, тепліше, ситніше? Де та рівність, коли в соціалістичній Росії так само панує нерівність, коли один має "кремльовський" пайок, а другий — голодний, коли один має все, а другий — нічого? І до ж таке в такому разі комунізм?»

В. Винниченко. Паша. 1936 р.

Розчарований, Винниченко відмовився від роботи в маріонетковому уряді й *вийшов за кордон, уже назавжди.*

Відтоді жодних прокомуністичних ілюзій він уже не мав. Більше того, задовго до Другої світової війни, одним з перших заявив про небезпеку для світу комуно-фашистської чуми.

Правда закрила Винниченкові-людині дорогу на Батьківщину, де панувала кривда. Однак Винниченко-письменник залишався найпопулярнішим автором в Україні ще майже 15 років. Як і раніше, його книжки видавалися багатьма видавництвами й величезними накладками. Досить лише сказати, що протягом 1926-1928 рр. побачило світ зібрання творів Винниченка у 28 томах.

У 1933 р. Винниченко написав відкритого листа до комуністичних московських вождів, у якому звинуватив їх в організації геноциду проти українського народу, у «відновленні старої тюрми народів». За це сталінська влада назвала письменника «старим вовком української контрреволюції», його гонорари, які доти надходили з УСРР, було скасовано, видання творів припинено, усі книжки вилучено з бібліотек і знищено, навіть згадувати його ім'я заборонялося. Так тривало понад півстоліття.

Винниченко залишається без засобів до існування, у самотності (більшість українців-емігрантів мають його за зрадника), але знаходить сили жити. Допомогають вірна дружина, творчість і давня селянська працьовитість. Винниченки на останні гроші купують занедбану садибу в *містечку Мужен*, неподалік від м. Канни на півдні Франції. Лагідно іменують своє скромне обійстя — «Закуток». Самотужки ремонтують будинок, розводять сад і город. Розраховзтоть лише на власні сили: дітей у родині не було. Більшість часу у Володимира Кириловича забирає фізична праця. Однак його самодисципліна вражає: кожного дня він присвячує кілька годин для творчості.

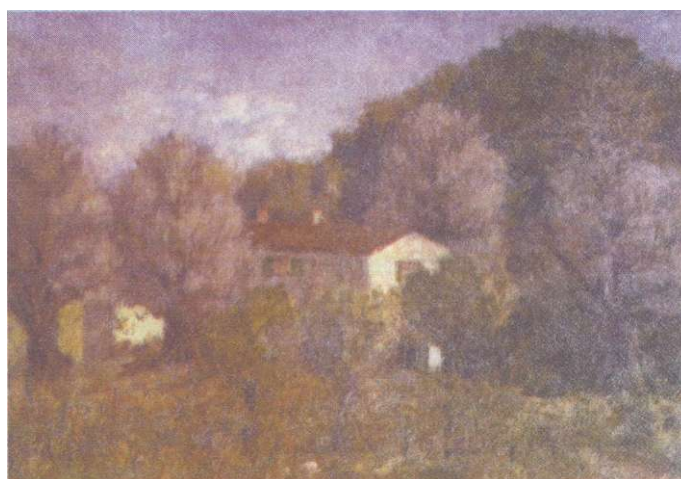
Творчий доробок майстра величезний. Протягом свого життя Винниченко написав понад 100 оповідань, п'єс, сценаріїв, статей і памфлетів, тритомний історико-політичний трактат «Відродження нації», двотомну філософську працю «Конкордизм», 14 романів (11 з них — за кордоном), 40 записних книжок «Щоденника» (від 1911 до 1951р.), майже 10 романів і досліджень залишилися в начерках.

Його п'єси «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Закон», «Гріх» перекладалися європейськими мовами й ставилися в театрах багатьох країн. Так само

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

неодноразово перекладали його романи. На екранах Німеччини в 1922 р. демонструвався фільм «Чорна Пантера». П'єси Винниченка постійно ставили і в українських та російських театрах (до початку 1930-х років), зокрема, такі геніальні режисери, як Микола Садовський і Гнат Юра, Лесь Курбас. З драматургом співпрацювали Костянтин Станіславський і Володимир Немирович-Данченко.

Митець захоплювався не тільки літературною творчістю, а й *малярством*. Створив майже сто картин. Акварельні й олійні пейзажі, портрети, натюрморти й графічні композиції не раз експонувались у Франції та за її межами. Їх художню досконалість визнавали видатні художники, зокрема Поль Сіньяк і Пабло Пікассо.

В. Винниченко.
Зауток.
1930-і роки

Під час окупації Франції фашистами Винниченко категорично відмовився з ними співпрацювати, за це перетерпів арешт і ув'язнення в концтаборі.

Помер великий письменник і мислитель 6 березня 1951 р. у своїй оселі.

§ Розалія Ліфшиць (дружина Винниченка): «Він помер несподівано, у тихий вечір весняний, під квітучим деревом... Ми поховали його на іІлуженському кладовищі, де він буде лежати до того часу, поки Україна не зможе прийняти його до себе».

Величезний архів митця довгий час зберігався в Колумбійському університеті (США). Після відновлення незалежності 1991 р. за заповітом дружини його було перевезено в Україну.

Творчий доробок

Стиль. Володимир Винниченко започаткував в українській літературі таку течію модернізму, як *неореалізм*. Хоча іноді в його неореалістичному письмі зблискують і *неоромантичні*, *імпресіоністичні* чи *символістські* елементи (новели-етюди «Промінь сонця», «Зіна», «Момент», малярська спадщина).

консультація «ТЛ

Класичний реалізм трансформувався в модернізм не лише через імпресіонізм, а й безпосередньо через розвиток стильової течії, яку іменують **неореалізмом**. Ідей стиль розробили митці, які експериментували як модерністи, проте зберегли реалістичний тип художнього мислення.

Новий стиль в основному успадкував арсенал зображально-виражальних засобів класичного реалізму. (Де зосередження на повсякденній сучасності, точно відтвореній суспільно-побутовій атмосфері, соціально злободенній проблематиці, зображенні суспільних типів тощо.

Однак неореалізм якісно розширив свої художні можливості. Його визначальні ознаки такі:

1. Цілковите зосередження на психологізмі, дослідженні неповторного внутрішнього світу героя, в літературі переосмислюється концепція особистості. На місце активних бунтарів (Микола Джеря, Чіпка Варениченко) — особистостей героїчних — приходять звичайні люди, але наділені складною душевною організацією, невичерпним внутрішнім світом. Об'єктом зображення у творі стають відчуття, думки, рефлексії (рефлексія — самоаналіз, роздуми людини над власним душевним станом).

2. Класичний тип перетворюється на характер. Типовий персонаж у реалізмі був збірним образом певного суспільного середовища й психологічного типу, індивідуальність героя обмежувалася. Характер же визначається насамперед його власною суб'єктивною, неповторною сутністю (не він залежить від середовища, а середовище від нього).

3. Неореалізм цікавить насамперед проблема боротьби двох протилежних «Я» в душі людини, відчуження особистості в суспільстві. Однак якщо неоромантики йдуть міфологічним та естетичним шляхом («Мойсей» І. Франка, «Лісова пісня» Лесі Українки, «По дорозі в Казку» О. Олеся), то неореалісти вдаються до естетизації повсякденної життєвої дійсності.

4. Якщо неоромантик показує естетико-гуманістичний ідеал як мрію чи ілюзію, то неореаліст наближає конкретну життєву реальність до ідеалу, а ідеал — до реальності.

5. Психологічні чи соціальні суперечності у творах цього стилю виступають як вияви понадчасового, метафізичного зіткнення добра і зла, світла і темряви.

6. Зазвичай автори не пропонують читачам простих однозначних розв'язків психологічних конфліктів, намагаються об'єктивно представити позицію кожної зі сторін. Найчастіше твір закінчується тоді, коли в читача (глядача) виникає найбільше запитань. У такий спосіб неореалісти намагаються залучити читача до «співтворчості», змушують думати, аналізувати.

Неореалізм виявився у творчості таких видатних зарубіжних письменників, як К. Гамсун, А. Чехов, І. Бунін, В. Набоков, М. Горький, Е. Хемінгуей, В. Шукшин, Ч. Айтматов. В українській літературі неореалістичну традицію В. Винниченка продовжили В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, І. Сенченко, Гр. Тютюнник, В. Барка та ін.

Світогляд письменника. Головною метою творчості для Винниченка було **дослідження найпотаємніших глибин людської душі, отже, пізнання сенсу життя.** Як соціаліст, він завжди стояв на позиціях **атеїзму**. Тому для нього єдиною таємницею й цінністю залишалася психіка людини.

Бурхлива капіталізація межі XIX-XX ст. спричинила *руйнування* старої, патріархально-міщанської моралі, нерідко виявляючи її показну, лицемірну сутність. Натомість з'явився *вибір*: повна *аморальність* («мораль грошей» — що вигідно, те й морально) або пошук якоїсь *нової моралі*.

У цій ситуації Винниченко насамперед висунув для себе й для інших концепцію *«чесності із собою»*. Її суть: «Будь чесним із собою, тобто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам із собою, не бреш сам собі; збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний до злочину».

Слідуючи цій концепції, він у багатьох творах • психологічно тонко і водночас нещадно викривав безглуздя й штучність старої святенницької моралі; страхіливо-бридку аморалізацію людини капіталізмом (це сп'яніння від раптового скасування заборон); • здійснював болісний, часом суперечливий пошук нових моральних підвалин.

У вертепі аморальності межі століть єдиною світлою плямою вважалися *революціонери*, передові інтелігенти. Цей ідеальний образ склався в уяві багатьох, а насамперед у їхній власній. Винниченко побачив у цьому форму нового революційного святенництва. Тому розвінчав і цей видимий ідеал, незважаючи на те, що й сам був його часткою, бо з найбезжаліснішою чесністю ставився передовсім до себе.

Володимир Винниченко: «Я почував себе моральним злочинцем — Б р к а з доводилося із-за конспірації брехати своїм товаришам, бути нечесним із найближчими людьми, робити часто несправедливі й brutальні вчинки. Я побачив, що більшість моїх товаришів теж не святі, що їхнє щоденне й партійне життя не відповідають високим взірцям революціонерів попередніх часів. Так з'явилася п'єса "Дисгармонія" (додамо: й багато інших творів — "Базар", "Гріх", "Закон", "Брехня", "Записки Кирпатого Мефістофеля". — *Авт.*)».

ЗВР *Як ви думаєте, чи варто і чи легко людині бути «чесною із собою»? Чому? Чи не підштовхує це до аморальності?*

Така викривальна відвертість шокувала й обурювала багатьох, насамперед тих же передових інтелігентів.

Щиро кажучи, письменникові краще вдалося розвінчання аморальності, аніж формування нової моралі. І все ж ця позитивна програма теж проступає в його творах, зокрема в щоденнику, у філософській праці *«Конкордизм»*.

Винниченко вважає, що це має бути мораль, яка дасть змогу особистості вільно розвиватися. Людина повинна вирватися з пут будь-яких зовнішніх законів (церкви, батьків, суспільства), а слухатися веління тільки власного *«Я»*.

Основою людського життя, за Винниченко, є *любов*. До речі, він чітко розрізняє два, здавалося б, ідентичні поняття — *кохання і любов*.

Володимир Винниченко: «Кохання приходить зразу, в один момент і може акт одійти з такою ж раптовістю і несподівано. Любов приходить помалу, із стражданнями, з буденними клопотами і одходить трудно, з муками, зі смертю. Кохання любить тільки себе і для себе. Кохання є цвіт, з якого виростає рідкий овоч — любов. Тисячі кохань обсіпаються безплідними, усихають, не встигши розквітнути до зерна любові».

Любов дає людині шанс на щастя. *Щастям* Винниченко вважав зрівноваження різних первин, граней людської душі. Звідси й назва його трактату «Конкордизм» (від латин, *concordia* — погодження, згода).

Suer Володимир Винниченко: «Багатство, сила, здоров'я, кохання, розум і т. д. самі в собі, ні кожне зокрема, ні навіть всі разом, коли вони не погоджені між собою, щастя не дають. Тільки дієва рівновага цих цінностей та погодженість їх між собою і з силами ззовні дає той стан, який ми можемо з цілковитим правом назвати щастям. І, з іншого боку, розлад цих сил між собою, всередині нас або із силами, що поза нами, неодмінно дає те, що ми зовемо нещастям».

т ІЧаскільки переконливими видається вам таке трактування кохання, любові, щастя? Свою позицію умотивуйте власними життєвими спостереженнями й висновками.

Світосприймання Винниченка цілком уписується в традицію *екзистенційно-го мислення*. Саме його ідеї атеїстичного екзистенціалізму згодом продовжили всесвітньо відомі французькі філософи Жан-Поль Сартр і Альбер Камю.

консультація • ТЛ

Екзистенціалізм (від латин, *exiſtentiā* — існування) — це світоглядovo-мистецька система, що зосереджує увагу на індивідуальному існуванні та самовираженні людини.

Ця концепція виявляється у двох взаємопов'язаних аспектах — філософському та естетичному (мистецькому).

• **Філософський аспект.** Світ, на думку екзистенціалістів, для людини в цілому незбагнений. Однак є один різновид буття — це наше особисте існування (екзистенція). Саме через нього відкривається доступ до буття. Основна властивість екзистенції — стан свободи. Обов'язковою передумовою свободи є можливість вибору. Отож людина як єдина вільна істота постійно перебуває в ситуації вибору. Необхідність робити вибір — найтяжче випробування, бо передбачає величезну відповідальність перед собою і людством. Найголовніший вибір, який доводиться робити людині, — це вибір між справжнім і несправжнім існуванням. Тяжіння до всього речового, минушого — побутового комфорту, тілесних насолод, багатства, слави — спричиняє несправжнє існування.

Проте людина завжди має шанс розпочати справжнє існування. До цього підштовхують так звані межові ситуації, коли відбувається розрив звичного плину життя — невдачі, хвороби, втрата близької людини, страх власної смерті. Під впливом межової ситуації (духовної кризи) людина переживає екзистенційний страх, бо перед нею раптом відкривається моторошна безодня буття (незбагненність світу).

І людина усвідомлює всю потворність, протиприродність, марноту, тобто несправжність свого попереднього існування, свою неминучу смертність, постає перед необхідністю вибору свого ставлення до смерті.

Отже, людина відчуває муки вільного вибору, задумується над питаннями: навіщо жити? як жити? Так починається справжнє існування (реалізується екзистенція людини). Справжнє існування фактично полягає в подоланні людиною силового поля матеріального світу (земного, відносного, тимчасового буття), у рухові до свободи. Якраз усі ці ідеї сконцентровано у вислові Г. Сковороди: «Світ ловив мене, але не піймав».

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

• **Мистецький аспект.** Більшість екзистенціалістів є водночас філософами і письменниками, бо, на їхнє переконання, «мислять тільки образами, хочеш бути філософом — пиши романи».

Екзистенційні мотиви — відчуження особистості від світу, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті, розчинення людини в масі, пошуки прихованого сенсу буття, пошук істини, Бога — помітно переважають у творчості багатьох видатних письменників світу. Серед них — росіянин Ф. Достоєвський, австрійці Ф. Кафка, Р. Рільке, німці Е. Ремарк, Т. Манн, французи Ж. П. Сартр, А. Камю, С. де Бовуар, Е. 1/Іонеско, американці Ф. Фіцджеральд, Д. Селінджер, Е. Хемінгуей, японець Кобо Абе та ін.

Корені **українського екзистенціалізму** надзвичайно глибокі — адже українцям доводилося протягом століть жити в умовах постійного екзистенційного вибору між життям і смертю (як в особистому, так і в національному вимірах). Отож екзистенційні мотиви проймають наш фольклор (особливо козацькі, чумацькі пісні, балади), творчість Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка, В. Винниченка, А. Тесленка, В. Підмогильного, Т. Осьмачки, В. Барки, Вал. Шевчука, С. Процюка, О. Забужко, Ю. Андруховича, К. Москальця, І. Андрусяка та багатьох інших митців.

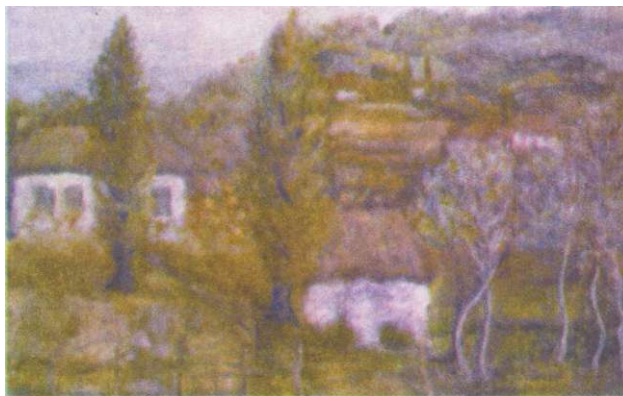
І Наскільки переконливим видається вам такий світогляд? Які його
юрче твердження викликають сумнів чи заперечення? Наведіть приклади
завдання екзистенційних ідей у творах раніше вивчених українських і зарубіжних
письменників.

У творчості **В. Винниченка** дослідники умовно розрізняють *три періоди*.

Перший період творчості (1901-1906). Тут переважають твори малих форм, насамперед соціально-психологічні *оповідання*.

Як уже мовилося, Винниченко *дебютував* 1902 р. в журналі «Киевская старина» повістю, яку він сам називав оповіданням, «Сила і краса» (згодом назву змінив на «Краса і сила»), незабаром побачили світ у різних часописах ще кілька творів, а 1906 р. з'явилася перша прозова збірка «Краса і сила».

Дебют відразу ж перетворився на тріумф. Писаннями молодого прозаїка захоплюються численні читачі, його високо цінують найавторитетніші критики.

В. Винниченко.
Український
пейзаж. 1939 р.

Іван Франко (з рецензії на першу збірку письменника): «"І відкіля ти такий узявся?" — так і хочеться запитати д. Винниченка, читаючи його новели, яких в оцій книжці зібрано сім. Серед млявої, тонко-артистичної та мало-силої або ординарно шаблонованої та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке дуже рішуче, мускулисте й повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя, усуміш, українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не знає меж своїй пластичній творчості, і відкіля ти взявся в нас такий?»

І все ж у ранніх творах помітне ще тільки накопичення життєвого й творчого досвіду, *спостереження поки що переважає над узагальненням, осмисленням*. Перед нами постають вихоплені з повсякдення цікаві сцени, епізоди, колоритні постаті з добре знаних авторів середовищ — селянського, солдатського, босяцького, робітничого («Краса і сила», «Біля машини», «Суд», «Голота», «Салдатики», «Темна сила», «Студент» та ін.). До речі, Винниченко завжди намагався писати про те суспільне середовище, яке добре знав, у якому жив, звідси така достовірність, «упізнаваність» у його творах.

Попри певне учнівство перших творів, уже в них проступають деякі *прикмети* згодом самотнього Винниченкового *стилю*.

- *Передовсім це відмова від збаналізованих традицій* старого народницького романтизму й реалізму. Так, уже в дебютному оповіданні «Краса і сила» бачимо полеміку із заснованою на фольклорних штампах давньою народницькою манерою змальовувати дівочу красу: «*То була краса, що виховується тільки на Україні, але не така, як малюють деякі з наших письменників. Не було в неї ні "губок, як пуп'янок, червоних, як добре намисто", ні "підборіддя, як горішок", ні "щок, як повная рожка", і сама вона не "вилискувалась, як маківка на городі"*».

Натомість Винниченко відає перевагу точному реалістичному малюнку, намагаючись залишатись об'єктивним, безстороннім спостерігачем.

1ДЛ Знайдіть в оповіданні «Краса і сила» портрет Метрі й підтвердіть чи спростуйте на його основі щойно висловлену думку.

- *Особлива увага до деталей* (найчастіше — портретних), які поступово стають психологічними.

ЭДр Пригадайте, що вам відомо про сутність і різновиди художньої деталі. Наведіть приклади деталей з уже прочитаних творів Винниченка.

- *Серцевинний психологізм*. Уже в ранніх творах Винниченка захоплюють спостереження над характером, вдачею героя. Згодом розкриття механізму людської душі стане основним творчим зацікавленням письменника.

III Прочитайте початок оповідання «Раб краси». Якими деталями передано психологічний тип заробітчанина-невдахи. Чи згодні ви з думкою, що його тотальний песимізм є наївною формою самозахисту?

Яскравим зразком ранньої творчості Винниченка є оповідання (повість) «Краса і сила» (1902). Уже тут порушено проблему, яку потім письменник досліджуватиме в багатьох творах: людям надзвичайно складно поєднувати протилежні первини.

В оповіданні йдеться про людей, викинутих на дно життя. Серед голодранців і п'яниць, серед люду, що «не боїться ні тучі, ні грому», вирізняються Ілько та Андрій — молоді злодії. *Ілько* — вродливий, добрий, але безвольний, *Андрій*, навпаки, — негарний, жорстокий, але завзятий. Міська-сільська дівчина *Мотря* намагається прихилитися чи до «краси» (Ілько), чи до «сили» (Андрій). Проте і «краса», і «сила» обплутані злодійством і розбишацтвом, тому у фіналі твору вони опиняються за бортом життя: Ілько потрапляє до губернської в'язниці, «звідкіль уже не вертався», а Мотря з Андрієм хоча й побралися, але «виїхали на поселення, куди присудили Андрія за "покушенні на убійство"».

Окрема сторінка у творчості митця — *оповідання про дітей і для дітей*. Ранні: «Федько-халамидник», «Кумедія з Костем», «Бабусин подарунок», пізніший цикл «Намисто» — усі вони вражають дивовижним знанням дитячої душі, трепетною любов'ю до дітей і болем за їхню тяжку, нерідко трагічну долю в жорсткому, бездушному світі дорослих.

ЗВР Пригадайте сюжет оповідання «Федько-халамидник», яке ви читали в 6 класі. На його прикладі проілюструйте три щойно названі риси дитячих творів В. Винниченка.

I

Прочитайте оповідання «Ой випила, вихилила...» з циклу «Намисто».

ВорчЄ Яким у ньому постає світ дітей? Чому це оповідання можна назвати завдання психологічним?

Другий період творчості (1907-1920). Приблизно з 1907 р. у творчості В. Винниченка настає *другий, якісно новий період*. Тепер переважають такі *жанри*, як психологічний образок (етюд), імпресіоністична новела, етико-психологічна драма, роман. Цей період є найбільш *скандальним* у творчості письменника. Критики то звинувачують його в пропаганді «вільної любові», еротоманії, то закидають надмірну тенденційність, штучність, «перелицьовану мораль».

Тепер у центрі тааги письменника перебуває *революційна інтелігенція*, Гі далеко не завжди світлий, взірцевіпі духовіпіпі світ. Автор ніби поміщає своїх позитивних і негативних персонажів у «моральну лабораторію»: кидає їх у найскладніші ситуації, аби перевірити слушність, правдивість своїх етичних ідей.

В. Винниченко.
Яблуні. 1933 р.

У цей час В. Винниченко написав *найталановитіші твори*, зокрема: драми «Дисгармонія» (1906), «Щаблі життя» (1907), «Великий Молох» (1907), «Базар» (1910), «Гріх» (1919), етюд «Зіна» (1909), новелу «Момент» (1910), романи «Чесність з собою» (1911), «Рівновага» (1912), «Записки Кирпатого Мефістофеля» (1917) та ін.

НОВЕЛА «МОМЕНТ» (1910)

Темою імпресіоністичної новели «Момент» стала історія короткого кохання, що зародилося між молодим революціонером і панною в драматичній, ризикованій для життя ситуації. Історія ця справді психологічно витончена, світла й прекрасна, але й печальна, адже герой новели залишається наодинці з мукою осиротілого щастя, яке спалахнуло було на мить і зникло разом із чарівною панною (звідси й назва — «Момент»). Отже, письменник порушує *проблему щастя* — наскрізну проблему своєї творчості.

Сюжет, як того й вимагає жанр новели, динамічний і напружений. Герой зустрічається з панночкою в клуні перед спланованим нелегальним переходом через кордон. Панночка так само тікає від переслідування поліції. Герой закохується в дівчину — і читач стає свідком народження й розвитку високого почуття. Молоді люди переживають страшний, екстремальний момент: перебігаючи прикордонну смугу під обстрілом, вони уникають смерті і як переможці святкують радість життя: *«Це було торжество двох великих кузьок; це був вихор життя, який замітає все сміття — "не треба", "не можна"; це було щастя крові, мозку, кісток; це було найвище щастя народження, народження не з сліпими, а з одвертими (розплющеними. — Авт.), видючими очима душі»*.

У творі використано потужний арсенал імпресіоністичних засобів. Кольористика тексту концентрує сонячні барви, лісову зелень, небесну блакить; багатство зорових і слухових образів увиразнює пейзаж, творить тло, на якому розгортаються події в новелі.

Штрихова імпресіоністична техніка передачі *вражень* головного героя (а розповідь ведеться від першої особи) піби виплітає малюнок душевного стану закоханого. Усе навколишнє читач «бачить» і сприймає через внутрішній світ героя.

ЗОР Пригадайте вивчене недавно. У чому суть імпресіонізму, які його стильові риси? Якому з відомих вам творів властиве особливе багатство слухових і зорових образів? Уважно прочитайте новелу «Момент». Які ознаки імпресіоністичного стилю ви в ній помітили?

Момент щастя — миттєвий: закохані тут же розлучаються навіки, адже щастя, за Винниченком, — це «свободна воля», воля від тягаря й обов'язку, що є наслідком трішальних стосунків. Справжнє щастя — у миттєвому захваті.

У новелі проступає відверте протиставлення усталеної, традиційної моралі з її суворими, а то й пуританськими, приписами і природності, принаданості ширіх почуттів двох молодих людей. Емоційно звучить у творі піднесений і мінорний водночас

в. Винниченко.
Дівчина з квітами. 1930-і роки

апофеоз «великому, прекрасному процесу життям, частка якого і ліс, і бджоли, і пташки, і юнак та дівчина, які ніби розчиняються в зеленому рухливому царстві природи.

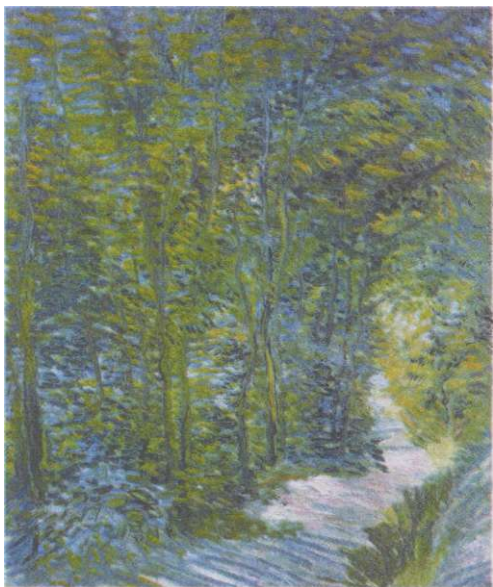
І вже в наступних рядках автор ніби протиставляє незайману природу, її прекрасне життя людській моралі як чомусь проти природному, обтяженому умовами, лукавістю.

Спалах почуттєвої любові в природі — найвищий момент буття. Людина ж перетворює свято кохання на побутовий елемент щоденного життя. Звідси й оцінка: «Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість». Ідеальну модель поведінки всього живого в природі Муся окреслює так: «Єсть якісь метелики. Вони вмирають серед кохання». Пропозиція панни скористатися цією моделлю, перенісши її з рівня біологічного на рівень духовний («наше кохання повинно вмерти зараз»), з розумінням сприймається героєм. Муся стає Дамою, а юнак благочестивим, шляхетним лицарем: «Я схопив краї її сукні, поцілував і випустив».

Авторська ідея очевидна: усе, що природне, є прекрасним.

ЗВР Пригадайте долю митця, зокрема його революційну молодість. Наскільки автобіографічним може бути цей твір?
Як ви думаєте, у новелі йдеться про щастя кохання чи щастя любові (якщо сприймати ці поняття в розумінні Винниченка)?
Деякі сучасники письменника оцінювали «Момент» як надто еротичний чи й аморальний. А яка ваша думка? Чому?

Більшість творів другого періоду все ж виразно неореалістичні за стилем. Це, зокрема, один із найвідоміших романів письменника «Записки Кирпатого Мефістофеля» (1917).

ВанГог.
Стежка в лісі. 1887р.

У романі автор випробовує доцільність своєї концепції «чесності із собою». Художньо порушує низку морально-етичних проблем, це насамперед кохання, подружнє життя, батьківство. Найдокладніше автор аналізує причини появи й механізм існування нещасливих шлюбів.

Сюжет побудовано на взаємодії трьох любовних трикутників, які об'єднує головний герой — Яків Михайлюк. Саме від його імені й ведеться оповідь, тому події в романі читач сприймає через призму свідомості Михайлюка. Композиційно твір вибудовано за принципом драми, в основі якої окремі сцени, а не розділи.

Кирпатий Мефістофель у романі — сам Михайлюк. У ньому відбувається боротьба двох начал — бісівського і «кирпатого», тобто людяного, навіть дитинного. Наперекір прагненню головного героя бути цільним відбувається розлад між його волею, розумом і почуттями, тому він утрачає щастя.

Стихія, у якій! живе Мефістофель, це *гра*. Михайлюк грається з життям і в житті, сам розробляє сценарії, установлює правила й розподіляє ролі. Він — тонкий психолог, інтелектуал, добрий оратор, іронік. Йому подобається грати з людьми, провокувати їх на певні вчинки, експериментувати, підводити до краю прірви, заохочувати стрибнути. Його роль завжди незмінна — спокусник. «Мені приємно заманити чоловіка на саму гору і зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах, — є найкращий».

Однак у стосунках із жінками Михайлюк-гравець постає спокушеним, а не спокусником. Спочатку він грається в любов до заміжньої, нещасної в шлюбі жінки *Клавдії Петрівни*, йому приємно виконувати роль «добраго бога». Аж ось він закохується й сам по-справжньому в дівчину, яка ніби прийшла з його казкових снів, — *Білу Шапочку* (так її ніжно називає герой). У цей момент Клавдія Петрівна народжує несподівану й небажану для Якова дитину — *сина Міку*. Гра припиняється. Михайлюк має вибрати — кохання чи батьківство. Який вибір зробить герой? Чого це йому коштуватиме? Про це ви довідаєтеся, прочитавши роман.

с у д ж е н н я Василь Пахаренко: «Цьому романові судилося безсмертя. В усі епохи знаходитиме він захопленого, вдячного читача. Бо художньо бездоганно розкриває те, що завжди цікавить, дивує, лякає, — найпотемніші глибини людської психіки, химерне переплетення в наших душах світлого й темного, Господнього й диявольського, наше нездоланне прагнення до щастя й невміння його вберегти, помітити, коли навіть саме воно горнеться до руку».

Прочитайте роман «Записки Кирпатого Мефістофеля» (адреса в мережі

ВООЧЕ

завдання

Інтернет: http://ukrlit.org/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/zapysky_kyrpatoho_mefistofella/). Підтримайте або заперечте ці міркування. Свою позицію аргументуйте аналізом проблематики й поетики твору. Як ви думаєте, Михайлюк — трагічна чи огидна особистість? «Чесність із собою» допомагає чи заважає йому? Він гідний жалю чи осуду? Краще розібратися з твором вам допоможуть статті науковців, розміщені в книжці: Винниченко В. *Записки Кирпатого Мефістофеля*. — Черкаси, 2005.

Драматичні твори. Перша п'єса В. Винниченка «Дисгармонія» з'явилася 1906 р., відтоді побачили світ ще 20 драм. Саме Винниченко докорінно оновив, європеїзував український театр, драматургію. Насамперед він став першим послідовним урбанізатором театру: зосередився на міській проблематиці, сюжетах, характерах («Щаблі життя», «Брехня», «Закон», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Базар», «Великий Молох», «Гріх» та ін.).

Драматургія Винниченка теж неореалістична.

КОНСУЛЬТАЦІЯ »ТЛ

На межі XIX–XX ст. у європейській літературі з'являється як окреме цілісне явище неореалістична драма (твори Г. Ібсена, С. Пшибишевського, С. Виспянського, Г. Гауптмана, А. Чехова, В. Винниченка).

' Урбанізм (від латин. *міський*) — у мистецтві й літературі XX ст. тематика, яка пов'язана зі способом життя сучасного великого міста.

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

Основні стильові риси неореалістичної драми.

- Зосередження уваги на боротьбі індивіда із самим собою. Це драма почувань, докорів сумління, неспокою, вагання волі, страху. Тут, — за словами М. Вороного, — постає «страшливий образ кривавого бойовища в душі людини».

- Такий поглиблений психологізм міняє всю структуру п'єси: усуваються широкі монологи (сповіді, розповіді про минуле тощо), переважає діалог, відкидаються мелодраматичні ефекти (криваві сцени; несподівана поява героя-рятівника, який чудодійно допомагає вирішити драматичну ситуацію; зовнішній показний комізм чи трагізм). Натомість поглиблюється внутрішній психологічний конфлікт. Завіса опускається в ту мить, коли драматична колізія досягає найвищого ступеня.

ЕДр З якими неореалістичними п'єсами ви ознайомилися на уроках зарубіжної літератури? Проілюструйте на їхніх прикладах названі щойно ознаки.

Найбільший інтерес Винниченка-драматурга викликає людина, яка вступає в суперечність з ustalеними суспільними й моральними нормами, відстоює, навіть ціною свого життя, власні етичні принципи.

Характерним зразком неореалізму є трагедія В. Винниченка «Гріх».

ТРАГЕДІЯ «ГРІХ» (1919)

Сюжет твору цілком реалістичний, конкретно-життєвий: перед нами доба останніх літ російського царату, Київ. Молода революціонерка *Марія Ляшквська*, прагнучи врятувати від загибелі у в'язниці свого коханого, Івана Чоботаря, потрапляє в лабеті жандармерії, стає зрадницею. Одначе за цією життєвою конкретикою виразно проступає надісторичне, містичне зіткнення Добра і Зла, Гріха і Святості. У п'єсі досліджується *два вияви гріха — зовнішній, наносний, відносний (утілений в образі Марії), і внутрішній, постійний, абсолютний (уособлений в образі підполковника жандармерії Сталинського)*. Відповідно до цього розгорнута композиція твору: у першій дії розкривається природа відносного гріха, у другій — природа гріха абсолютного, третя дія — це смертельне зіткнення Господнього й сатанинського начал і перемога одного з них. Так само дібрано й коло персонажів, аби розкрити різні грані душі двох центральних характерів.

У першій дії ознайомимося з душевним світом Марії. Спочатку видається, що це людина гріховна, морально надломлена: вона зраджувала своєму чоловікові, який на зло їй добровільно пішов на фронт; тепер, мешкаючи в Чоботарів, досить цинічно розіграє наївних Ніну, Олену Карпівну, Михася, святотатствує (хваляється, що прикурила від лампадки), намагається звабити Ніниного чоловіка.

Однак поступово в ході дії починаємо розуміти, що цей характер значно складніший, і вся гріховність її вдавана, наносна. Марія — неординарна, розумна, розважлива, надзвичайно вольова, енергійна жінка. Тому їй нудно жити в оточенні цих інтелектуально обмежених, надто прив'язаних до побуту, забобонних, по-дитячому беззахисних, безпорадних, пасивних людей. Вона любить їх, мов дітей, і турбується про них (що засвідчать епізоди арешту й ув'язнення), але нудьгує з ними. Вона хоче знайти бодай одну близьку собі за духом особистість. Марія тверезо дивиться на світ і з боєм, проте відверто констатує, що люди *зреклися відчуття гріха* (тобто розрізнення добра і зла). Тому її дратує і смішить найвне жажання Ніни й Олени Карпівни від дрібних, наївних грішків, їхнє «страусяче» непомічання справжньої страхітливої гріховності людського світу.

Від решти Марійних знайомих дуже відрізняється *Іван Чоботар*. У повсякденні він вайлуватий, холоднуватий, надто діловитий і офіційний. Однак насправді — як покаже сцена арешту — вдачу цього чоловіка визначають вольовитість, тверезість думки, стриманість, емоційне напруження. Відчуваючи в ньому *споріднену натуру*, Марія палко, широко, самозречено кохає Івана.

Лише тепер стає зрозумілою ота хвороблива увага Марії до проблеми гріха: вона понад усе хоче бути разом з Іваном, але це означає переступити межу гріха. Душа розчахується між почуттям і законом, приписом. Марія переконує себе: інші роблять значно страшніші переступи, отже, і я можу зробити цей незначний. Проте щось її зупиняє від вирішального кроку.

У центрі другої дії — психологічний тип підполковника *Сталинського*, якому вичерпну характеристику дає його ж таки підлеглий, мерзенний «шафовий» шпик *Ніздря* (що вельми показово): «*Хіба це офіцер как офіцер? Це диявол. Верно диявол. Нечистий дух... Тетот не довольний допросом, не довольний тим, иір чоловік сидить у тюрмі год, два, три, що, може, здоров'я потеряв. Йому наплювать. Що йому допрос? Йому душу свою давай... Удушю йому нада залізити, сковирнуть її, облутать, обснувать, як павукові. От що йому нада*».

Отже, *Сталинський* — людина, у якій переважає, *панує гріховне*, сатанинське. Це павук (точний символ): він насолоджується від фізичного знищення жертви, а ще більше втішається *Сталинський*, коли вдається заманути людину в пастку і «*сковирнути душу*», тобто знищити все добре і наповнити її злом, а отже, цілком поневолити, перетворити на свою маріонетку (як він зробив із *Ніздрею*).

Подальші події лише підтверджують цю характеристику. Підполковника цікавить не мета слідства (ревкомівська друкарня), а процес боротьби із сильним ворогом. Він насолоджується своїм *умінням віднаходити вразливе місце* в душі, здавалося б, абсолютно невразимого противника й вдаряти саме туди. Прикметно: *Сталинський* обирає головним об'єктом свого полювання найстійкішого противника — не *Ніцу* (він відпускає її в той момент, коли треба було ще трохи натиснути, і та б усе розповіла), не *Івана* (його злаmano фізично), а *Марію*.

Жандарм застосовує щодо *Марії* випробувану тактику: намагається розворушити її гонор, азарт, зламати волю, але все даремно. *Марія* настільки впевнена у своїх силах, що навіть не мовчить (як *Іван*), а відповідає мучителеві з ненавистю і сарказмом. Аж ось слабину знайдено: *Сталинський* довідується через *Ніздю*, що *Марія* любить *Івана*. І тоді, удаючись до доказів здорового глузду, штовхає її на шлях компромісу (це тактика всякого зла): задля звільнення хворого *Івана* жінка згоджується виказати навіть не самих підпільників, а лише місце знаходження друкарського устаткування.

У третій дії бачимо *компроміс зі злом*, процес боротьби «комахи і павука». *Марія* «здає» друкарню, потім одного за одним кількох підпільників (зокрема, й наївного, по-дитячому закоханого в неї *Михася*). Комітетчики пильно вишукують серед своїх провокатора, підозрюють одне одного, але *Марію* — ніхто. Навпаки, її найбільше шанують, до неї всі йдуть радитися.

Найстрашніше для *Марії* — *Іванова* ненависть до провокатора. Вона прагне, але ніяк не наважується зізнатися коханому. Якось у жартівливій, натяковій формі розкриває суть трагедії, причини зради і з останньою надією благально запитує, чи міг би він таку людину простити, бодай зрозуміти. Однак *Іван* рішуче, однозначно відповідає — «ні», бо для нього «інтереси громади важніші».

Після ув'язнення Марія почала поводити себе з Іваном підкреслено стримано й холодно (він, навпаки, став упадати за нею). Очевидно, вона з жахом усвідомлювала, що, занапаستивши свою душу, уже не гідна коханого; такою ціною врятувавши йому життя, назавжди втратила його прихильність.

А жандарм продовжує наступ. Якимось він заявляється вже прямо додому й пропонує Марії поїхати з ним у Крим на відпочинок (фактично стати його коханкою). З насолодою Сталинський пояснює безвихідь її становища: якщо перестане доносити — арештують Івана, якщо покінчить із собою — він передасть Іванові безсумнівні докази її зради. По цьому Сталинський підсумовує: *«Ви — моя, зірньо, з голови до ніг, з душею, з серцем і з тілом, тепер і навіки»*. Ось наслідок компромісу зі злом — «комаха» цілком у владі «павука».

Назвавши все своїми іменами, Сталинський далі, як не дивно, сам підказує, як вирватися з-під його влади: *«Коли б ви видавали нас, своїх ворогів, то вам справді не було б ні тяжко, ні соромно. А в цій муці вашій власній і моя сила над вами. Як не стане тої муки, то не стане й моєї влади. Це ж ясно. От і уявіть собі, що вам це цілком байдуже, що ви переламали так свій світогляд, що ці люди перестали бути для вас своїми, і що зразу виходить: що я для вас моментально стаю нулем. Ну що я вам тоді можу зробити? Арештувати ваших? Арештують собі, мені бай^же. Розкрию? Розкривайте, мені не соромно, не тяжко. Розумісте? Вся моя влада розвіється, як дим»*.

Після цього Марія реально оцінює ситуацію й робить свій вибір: забезпечивши Іванові та його родині можливість уникнути арешту, відкривши свої почуття до Івана, виклавши в листі до нього всю правду про зраду, вона накладає на себе руки. Отже, усе-таки завдає поразки Сталинському, навіть такою страшною ціною виривається з його пастки, відмовляється йти дорогою зла.

Автор, цілком у традиції *неореалізму*, не робить однозначних висновків, а ділиться цією надтяжкою місією з читачем (глядачем), уможливаючи таким способом різноманітність трактувань, оцінок.

Марія намагається дотримуватись основоположної Господньої заповіді любові й виконує найважчий припис християнства — причину всіх своїх душевних мук, трагедій шукає лише в собі, у своїй недосконалості, не виправдовуючи при цьому себе обставинами. Вона стоїть в одному ряду з Лукашем («Лісова пісня») та Іваном («Тіні забутих предків»). Цей образ в собі ту ж саму трагедію людини, яка не може, не вміє жити за законами духовними, а за законами приземлено-гріховними не хоче, тому обирає смерть. Гріх же, напевне, допускає Іван, — своєю неготовністю зважитися заради любові навіть на гріх (через примітивне, простолінійне уявлення про добро і зло, своїм революційним фанатизмом). Отже, Винниченко ще на зорі XX ст. прозорливо застерігає від тоталітаристської логіки, за якою є тільки чорне і біле, «або — або». Саме ця логіка лягла чорною тінню на XX ст.

§ Прочитайте трагедію. Чи згодні ви з поданим вище трактуванням твору? Які стильові риси творчості Винниченка виявилися в цій п'єсі? ЗаВДЯННЯ Чи можна «Гоїх» назвати екзистенційним твором? Чому?

Третій період творчості (1921-1951). Це період утопічних^, соціально-пригодницьких і політично-філософських романів («Поклади золота», «Сонячна машина», «Лепрозорій», «Слово за тобою, Сталіне» та ін.). Психологічні зигзаги

¹ Утопія (від грец. — місце, якого немає) — тут: художній твір, що зма.ьовує уявний майбутній досконалий суспільний лад.

тепер замінюються цікавою інтригою. Винниченко розвиває тему перебудови людини й усього світу, хворих на страшну хворобу дискордизму (незгоди, роз'єднаності, дисгармонії). Основні риси творів цього періоду: • переважно складна сюжетність; • гігантські образи; • засоби пригодницько-детективного роману та кіно.

Винниченкова філософія, яка тільки зародилася в перший період творчості, розвинулася в другий, тепер уже оформилася в цілісну систему, що вийшла за межі окремої особистості у світові масштаби.

Один із найвідоміших творів цього періоду — «Сонячна машина» (1924). Це — перший український авантюрно-пригодницький, соціально-утопічний роман. Успіх «Сонячної машини» був неймовірним.

К О К а з Поет-неокласик, літературознавець 20-х років ХХ ст. **Микола Зеров**: «Їти-тають як ні одну українську книжку, як не читали навіть загальнорекомендованих Коцюбинського та Нечуя-Левицького».

Дослідники порівнюють роман із фантастичними творами Карела Чапека («Війна з саламандрами») та Герберта Уеллса («Машина часу», «Війна світів») і віддають перевагу українському авторові.

Тема роману — переупорядкування суспільства за допомогою унікального винаходу.

Дія відбувається через 40-50 років після Першої світової війни. Аrenoю подій стає не лише Німеччина, а й увесь світ. Винниченко з гострою сатирою зображає верховода сучасного фінансово-промислового капіталу — гумового фабриканта й президента Об'єднаного банку *Мертенса* та його оточення. Король Німеччини Мертенс скупив усе: уряд і парламент, банки й підприємства, поліцію і пресу, але йому цього мало, він хоче купити ще й древній аристократичний герб разом з його власницею — родовитою принцесою *Елізою*. Могутній машині Мертенса, який хоче підім'яти під себе весь світ, протиставлено винахід геніального інженера *Рудольфа Штора* — Сонячну машину, що символізує визволення від усіх економічних, соціальних і політичних форм утиску.

Сюжет роману розгортається двома лініями: боротьба за Сонячну машину та негарзди нерівного, непереборного кохання принцеси Елізи до Рудольфа Штора.

У романі переконливо показано: стаючи над добром і злом, скидаючи всі суспільні обов'язки, одержуючи змогу без жодних зусиль користуватися всіма життєвими благами, людина перетворюється не на вільну й всевладну істоту, а на примітивну жуйну тварину.

Автор роману доводить, що людство врятує не стільки Сонячна машина, як усвідомлення потреби єдності, сумлінної й організованої праці, порив до нового, щасливого життя.

с у д ж е н н я Видатний український літературознавець ХХ ст., політеміфонт

Григорій Костюк: «Винниченко у своїх творах, як мало хто з його сучасників, зобразив національну й соціальну неволю українського народу як органічну єдність його трагедії. Він створив галерею безсмертних персонажів, які відчули ганьбу цієї неволі й оголосили їй війну. Він умів схоплювати соціальні конфлікти своєї доби, розкривати її болючі^)ани, скидати маски з лицемірів і фарисеїв, розкривати брехню, безчесність, нелюдяність, таврувати людські

Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.

пороки. Він, найбільший наш людинознавець, умів, як мало хто, зобразити людські страждання, оголювати душевні рани, розкривати таємні нестерпні муки людини й бачити такі глибини трагедій і катастроф, яких наша література ще не знала. Він умів у нашому житті, у нашій літературі зосереджувати свою творчу увагу на багатьох вічних загальнолюдських проблемах і тим витягав нашу відсталу літературу на великий світовий тракт».

! Порівняйте картини В. Винниченка «Автопортрет» «Портрет дружини», «Дівчина з квітами», «Закуток», «Яблуні», «Український пейзаж» з В Орче «Дівчина з квітами», «Закуток», «Яблуні», «Український пейзаж» з завдання роботами К. Моне та О. Мурашка. Що між ними спільного?

Завдання

- Останні 30 років життя В. Винниченка провів у
 - Польщі
 - Австрії
 - Німеччині
 - Чехії
 - Франції
- Прочитайте уривок («Момент» В. Винниченка)

Ліс ніби помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту; дуби із співчуттям поглядали на нас згори; оголені берези несміло визирали з-за них і посміхалися білим гіллям.

У цих рядках образність твориться за допомогою
 - контрасту
 - гіперболи
 - персоніфікації
 - алегорії
 - інверсії
- Установіть відповідність
 - Назва твору
 - Жанр

1 «Записки Кирпатого Мефістофеля»	А новела
2 «Момент»	Б повість
3 «Краса і сила»	В роман
4 «Гріх»	Г комедія
	Д трагедія
- Розкажіть про багатогранну діяльність В. Винниченка.
- Яку роль відіграв В. Винниченко в розвитку української літератури й історії?
- На скільки періодів поділяється творчість письменника? Коротко охарактеризуйте особливості кожного періоду.
- Доведіть, що в новелі В. Винниченка «Момент» поєднано реалістичне змалювання дійсності з імпресіоністичним.

8. Про який «момент» ідеться в однойменній новелі в. Винниченка?
9. Що мають спільного й відмінного реалізм і неореалізм? Яким творам В. Винниченка властива неореалістична манера письма?
10. Чим вразив читачів 20-х років ХХ ст. роман В. Винниченка «Сонячна машина»? Прокоментуйте його «незвичайну» для української літератури тему.
11. Візьміть участь у дискусії на тему «Що таке щастя?». Погодьтеся із Винниченковим розумінням щастя (за новелою «Гіомент») або спростуйте його.
12. Проаналізуйте мовновиражальні засоби новели «Момент» В. Винниченка.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Із новели В. Винниченка «Момент» виписати в зошит чи на окремий аркуш уривок (два-три абзаци), у якому описано пейзаж. Зафарбувати рядки цього уривка олівцями, добираючи кольори відповідно до барв, які виникають у вашій уяві під час читання. Зіставте свої «імпресіоністичні роботи», проаналізуйте кольорову палітру й сформулюйте висновки.
2. Підготувати невелике повідомлення про Винниченка-політика й громадського діяча або художника (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Винниченко в. Намисто. Оповідання.* — К.: Веселка, 1989.
- Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання.* — К.: Дніпро, 1989.
- Винниченко В. Вибрані п'єси.* — К., 1991.
- Винниченко В. Публіцистика.* — Нью-Йорк; Київ, 2002.
- Дзеркало. Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман В. Винниченка «Хочу!» // Упоряд. В. Панченко. - К.: Факт, 2002.
- Винниченко в. Записки Кирпатого Мефістофеля // Упоряд. І. О. Кошова; передм. М. Г. Жулинського.* — Черкаси: Брама-Україна, 2005. — 264 с.
- Вороний М. Драма живих символів. У путях брехні // Твори.* — К., 1989.
- Жулинський М. Володимир Винниченко // М. Жулинський. Із забуття в безсмертя.* — К.: Дніпро, 1990.-С. 128-173.
- Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 1 // За ред. В. Г. Дончика. — К., 1993.
- Мороз Л. «Сто рівноцінних правд»: Парадокси драматургії В. Винниченка.* — К., 1994.
- Гусар-Струк Д. Винниченкова моральна лябораторія // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Кн. 1.* — К.: Рось, 1994.
- Костюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Кн. 1.* — К.: Рось, 1994.
- Панченко В. Будинок з химерами. Творчість В. Винниченка 1900-1920-х рр. у європейському літературному контексті.* — Кіровоград, 1998.
- Ковальчук О. Щастя як проблема буття. Психологічний аналіз оповідання Володимира Винниченка «Момент» // Дивослово. — 2003. — № 3. — С. 56-57.
- Кошова І. У полоні слова. Інтерпретації художніх текстів: Навчальний посібник.* — Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2008. — 134 с.
- Панченко В. «Бо я — українець»: Літературний портрет Володимира Винниченка.* — К.: Веселка, 2008. - 37 с.

[^http://uk.wikipedia.org/wii^i/Винниченко_Володимир_Кирилович](http://uk.wikipedia.org/wii^i/Винниченко_Володимир_Кирилович)
<http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=339>
<http://lib.misto.kiev.ua/UKR/TVIR/VINNICHENKO/vinnicienko204.txt>

Повторення вивченого в 10 класі

1. «Великим артистом зору», «всеобіймаючим оком Правобережної України» І. Франко назвав
 - А Івана Нечуя-Левицького
 - Б Панаса Мирного
 - В Івана Карпенка-Карого
 - Г Михайла Коцюбинського
 - Д Василя Стефаника
2. До Покутської трійці належить
 - А Леся Українка
 - Б Іван Франко
 - В Михайло Коцюбинський
 - Г Ольга Кобилянська
 - Д Василь Стефаник
3. «Будинок з багатьма прибудовами і надбудовами» — так О. Білецький охарактеризував композицію твору
 - А «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького
 - Б «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика
 - В «Лісова пісня» Лесі Українки
 - Г «Хазяїн» І. Карпенка-Карого
 - Д «Мойсей» І. Франка
4. До драматичних належать твори
 - А «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Мойсей» І. Франка
 - Б «Лісова пісня» Лесі Українки, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого
 - В «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика, «Земля» О. Кобилянської
 - Г «Камінний хрест» В. Стефаника, «Intermezzo» М. Коцюбинського
 - Д «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Гімн» І. Франка
5. Прочитайте рядки
*Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, наливої зеленим хлібом.
Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене
по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї
неба.*

Це пейзаж із твору

Повторення вивченого в 10 класі

- А** «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького
- Б** «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика
- В** «Земля» О. Кобилянської
- Г** «Intermezzo» М. Коцюбинського
- Д** «Лісова пісня» Лесі Українки

6. Прочитайте рядки

...був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню...

Це портрет

- А** Лавріна («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького)
- Б** Максима Ґудзя («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика)
- В** Лукаша («Лісова пісня» Лесі Українки)
- Г** Михайла («Земля» О. Кобилянської)
- Д** Івана («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського)

7. Від першої особи ведеться розповідь у творі

- А** «Земля» О. Кобилянської
- Б** «Intermezzo» М. Коцюбинського
- В** «Камінний хрест» В. Стефаника
- Г** «Мойсей» І. Франка
- Д** «Лісова пісня» Лесі Українки

8. Незламність духу, несхитна віра в перемогу поневолених мас — провідний мотив твору

- А** «Земля» О. Кобилянської
- Б** «Камінний хрест» В. Стефаника
- В** «Contra spem spero!» Лесі Українки
- Г** «Гімн» І. Франка
- Д** «Intermezzo» М. Коцюбинського

9. Прочитайте рядки

*Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.*

Віршовий розмір вірша «Гімн» І. Франка

- А** ямб
- Б** хорей
- В** дактиль
- Г** амфібрахій
- Д** анапест

Повторення вивченого в 10 класі

10. Прочитайте рядки

*Зрушились зими, збудились води, і задзвеніла земля од співу потоків...
Зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялися трави, на
всьому світі тільки дві барви: у зеленій — земля, у блакитній — небо...*

В уривку («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського) використано

- А** інверсію, метонімію, порівняння
- Б** повтор, синекдоху, символ
- В** антоніми, гіперболу, іронію
- Г** епітет, персоніфікацію, тавтологію
- Д** тавтологію, оксиморон, алегорію

11. Установіть відповідність

Чазва твору

- «Intermezzo» М. Коцюбинського
- «Лісова пісня» Лесі Українки
- «Камінний хрест» В. Стефаника
- «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького

Літературний напрям (течія)

- А** реалізм
- Б** класицизм
- В** імпресіонізм
- Г** експресіонізм
- Д** неоромантизм

12. Установіть відповідність

Герой

- 1 Чіпка («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») Панаса Мирного та Івана Білика)
- 2 Карно («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького)
- 3 Іван («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського)
- 4 Золотницький («Хазяїн» І. Карпенка-Карого)

Уривок із твору

- А** *Чи ти здуріла, чи що? І-єначе хату одірвати так легко, як шматок хліба одкряяти? Ти не знаєш, що то буде коштувати?*
- Б** *А я йду з ночі повз її хату тай дивлюся — кочеється шос кругле, гейби капшук... Якби був догадався та зняв свої гачі, може б ними відьму імив, а так пропало...*
- В** *Воли в ярмі, та й ті ревуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась! Не така в мене вдача! Я так: або вирятуйся, або пропади!*
- Г** *Не можна разом усе ковтнуть, подожди трохи! От я строю сахарний завод, завод лопне — Капустяне твоє! Ха-ха-ха! Слухай, поки там що, приставай в компанію. ...*
- Д** *Гоицьку, братику! Ти бачиш? кров безневинно ллється... Діда Уласа ледве живого підняли на вітер... Не даймо!..*

Завдання на літо (твори для вивчення в 11 класі)

1. *М. Хвильовий.* «Я (Романтика)», «Іван Іванович», «Санаторшна зона», «Сентиментальна історія», «Вальдшнепи».
2. *Г. Косинка.* «В житах», «Фавст».
3. *Ю. Яновський.* «Чотири шаблі», «Голлівуд на березі Чорного моря», «Байгород».
4. *В. Підмогильний.* «Місто», «Невеличка драма», «Повість без назви...».
5. *Остап Вишня.* «Моя автобіографія», «Отак і пишу», «Чухраїнци», «Сом», «Як варити і їсти суп із дикої качки», «Бенгальський тигр»..
6. *М. Куліш.* «Маклена Граса», «Мина Мазайло», «Патетична соната».
7. *О. Турянський.* «Поза межами болю».
8. *Г. Осьмачка.* «Старший боярин», «Ротонда душогубців», «План до двору»
9. *О. Довженко.* «Україна в огні», «Зачарована Десна», «Щоденник».
10. *В. Сосюра.* «Третя Рота».
11. *М. Йогансен.* «Подорож доктора Леонардо та його коханки Альчести у Слобожанську Швейцарію».
12. *О. Слісаренко.* «Чорний ангел».
13. *Д. Гуменна.* «Діти Чумацького Шляху», «Мана».
14. *Б.-І. Антонич.* «На другому березі».
15. *Є. Маланюк.* «Нариси з історії нашої культури».
16. *І. Багряний.* «Огненне коло», «Людина біжить над прірвою».
17. *У. Самчук.* «Марія», «Волинь».
18. *Н. Бічуя.* «Десять слів поета».

Літературні диктанти

Літературний диктант № 1

(ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, ПАНАС МИРНИЙ)

1. Іван Нечуй-Левицький народився в містечку....
2. Більшу частину свого життя Панас Мирний прожив у....
3. Справжнє прізвище Панаса Мирного....
4. Життєва одіссея українського селянина, який, утікши від кріпацького ярма в степи Чорномор'я, стала темою повісті І. Нечуя-Левицького....
5. *«Веселі сині, як небо, очі світились привітно й ласкаво. Тонкі брови, русьві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодого парубочою красою»* — це портрет....
6. *«Хрест на мені, хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в реп'яхах. Помилуй його, безкостий Марку, сухий Никоне, мокрий Миколаю!»* — ці слова належать літературній героїні....
7. Комедія І. Нечуя-Левицького *«На Кожум'яках»* у переробці М. Старицького має назву....
8. Христя Притиківна — головна героїня твору Панаса Мирного....
9. Роман *«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»* починався з нарису....
10. Роман про Чіпку вперше був надрукований М. Драгомановим у *(країна)*....
11. В описі Чіпки: *«...Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хижою тугою...»* — ідеться про таку портретну деталь....
12. *«Своя сорочка ближче до тіла»* — це життєва філософія літературного героя... .

Літературний диктант Кя 2

(ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ, МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ,
БОРИС ГРІНЧЕНКО)

1. Справжнє прізвище І. Карпенка-Карого....
2. Образ скупого багатія є центральним у комедіях І. Карпенка-Карого....
3. Махінації з документами — це «спеціалізація» героя п'єси *«Мартин Боруля»*....
4. *«Чую, як мені легше робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, — попелом стала»* — ця репліка належить....

5. Поезія М. Старицького «Виклик» більше відома під назвою....
6. Проня Сірко й Свирид Голохвостий — герої твору....
7. Твір М. Старицького «Облога Буші» за жанром....
8. Події, змальовані в «Облозі Буші», відбуваються в... столітті.
9. *«/ криклива пишнота, і вираз обличчя, що довчасно злиняло на розпусних ночах, і хитливі безсоромні очі, і млява, знесилена постава — нагадували швидше фігуру змученої повії, ніж мужнього ватага Посполитої Речі» — це портрет....*
10. Коханого Орісі Завісної звати....
11. У мовознавстві Б. Грінченка передусім прославився виданням....
12. За жанром твір Б. Грінченка «Каторжна» —

Літературний диктант № 3

(ІВАН ФРАНКО)

1. Народився І. Франко в селі....
2. Докторську дисертацію І. Франко захистив у... університеті.
3. Вірш «Гімн» став заспівом до збірки....
4. Вірою у відродження єдиної соборної України *«від Кубані аж до Сяну-річки»* пройнятий заборонений у радянські часи вірш Г. Франка....
5. *«Сікстинська мадонна»* І. Франка за жанром —
6. Провідний мотив збірки *«Зів'яле листя»* —
7. Завершіть риторичне питання: *«Чого звертаєш ти до мене чудові очі ті ясні, сумні, немов криниці...»*.
8. *Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Селиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.*
Це рядки з вірша....
9. У «Легенді про вічне життя» одним із героїв є історична постать....
10. Під враженням від однієї відомої скульптури Мікеланджело Буонарроті в Г. Франка народився задум написати твір....
11. Поема «Мойсей» має ознаки стильової течії модернізму....
12. *Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завязттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.*
З цими словами Мойсей звертається до....

Літературний диктант № 4

(МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ, ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА)

1. Передача безпосередніх вражень - ознака стильової течії....
2. Слово «intermezzo» у перекладі на українську мову означає....
3. Завершіть ряд: Оверко, Трепов і....
4. Сіра маленька пташка вимальовувала над полем у небі музичний інструмент... .
5. «Intermezzo» М. Коцюбинського за жанром —
6. Михайло Коцюбинський твір «Intermezzo» присвятив....
7. Палійчуки ворогували з родом....
8. Марічка в кінці повісті з'являється в образі....
9. Повість «Тіні забутих предків» екранізував....
10. «Земля» О. Кобилянської - зразок стильової течії....
11. «...На неї ні один порядний хлопець на селі не глядить, її ніхто порядний за жінку не візьме. Вона погана волошка... Чоло волоссям заросло, а очі, яку чортиці або яку голодної собаки!» — це портрет....
12. Антиподом Сави в повісті «Земля» виступає....

Літературний диктант № 5

(ВАСИЛЬ СТЕФАНИК, ЛЕСЯ УКРАЇНКА)

1. Тема новели В. Стефаніка «Камінний хрест» —
2. Танець Івана Дідуха є таким сюжетним елементом....
3. Хрест з іменами Дідухів символізує....
4. Новела В. Стефаніка «Камінний хрест» — зразок стильової течії....
5. Справжнє прізвище Лесі Українки —
6. Вислів «Contra spem spero» у перекладі на українську мову означає....
7. Провідний мотив вірша «І все-таки до тебе думка лине...» —
8. В автобіографічному вірші «Все, все покинуть, до тебе полинуть...» Леся Українка звертається до....
9. Вірш Лесі Українки «Хвиля» і драма-феєрія «Лісова пісня» — зразки стильової течії....
10. Композиційною особливістю драми-феєрії «Лісова пісня» є те, що кожна з трьох дій суголосна з....
11. «Своїм життям до себе дорівнялись» не зміг (не змогла)....
12. Гармонію людини і природи символізує в «Лісовій пісні» образ....

Літературний диктант № 6

(МИКОЛА ВОРОНИЙ, ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ,
ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО)

1. *«А як поет — без перепони я стежу творчості закони»* — це уривок з вірша М. Вороного....
2. Блакитною нанною в однойменному вірші М. Вороного виступає образ....
3. Провідний мотив вірша М. Вороного «Інфанта» —
4. Поема М. Вороного «Євшан-зілля» розповідає про події... століття.
5. Справжнє прізвище О. Олесья —
6. У назві збірки О. Олесья «З журбою радість обнялась» використано художній засіб....
7. *«Цілуй, цілуй, цілуй її — Знов молодість не буде!»* — це уривок із вірша О. Олесья....
8. Твір О. Олесья «По дорозі в Казку» за жанром —
9. Новела «Момент» В. Винниченка має ознаки стильової течії....
10. Тема новели «Момент» —
11. Володимир Винниченко написав перший в українській літературі фантастичний роман, що має назву....
12. Володимир Винниченко як митець прославився не тільки в літературі, а й у....

Короткий словник літературознавчих термінів

Алегорія — спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями (алегоричний образ Бджоли в байці Г. Сковороди «Бджола та Шершень»).

Алітерація — зумисно надмірне повторення однакових приголосних звуків з метою створити звуковий образ зображуваного або посилили інтонаційну виразність мови.

Алюзія — художньо-стилістичний прийом; натяк, відсилання до певного літературного твору або історичної події.

Амфібрахій — трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Анапест — трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Анафора — єдинопочаток; уживаний на початку віршових рядків (глав у прозовому творі) повтор слів чи словосполучень (рідше — речень). Анафора відіграє важливу композиційну роль у художньому творі.

Асонанс — зумисно надмірне повторення однакових голосних звуків для посилення милозвучності мови.

Балада — ліро-епічний сюжетний пісенний твір, за основу якого взято подію легендарно-історичного, родинно-побутового змісту з описами незвичайних ситуацій, людей, учинків.

Бурлєск — жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається тим, що героїчний зміст викладається навмисно вульгарно, грубо, знижено або ж, навпаки, про «низьке» говорить піднесено, урочисто.

Віршування — мистецтво складання віршів, вираження автором думок і переживань у віршовій формі.

Гінєрбола — троп, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета або явища з метою увиразнення їх (наприклад, *виплакати море сліз*).

Гротєск — сатиричний художній прийом у літературі, заснований на явному спотворенні, перебільшенні чи применшенні зображуваного, на поєднанні різних контрастів.

Дактиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Драма — літературний рід, характерною ознакою якого є розкриття явищ життя й характерів героїв через розмови дійових осіб (діалоги, монологи). Драматичні твори, призначені для постановки на сцені. Основні жанри драматичного твору: власне драма, трагедія, комедія, трагікомедія.

Евфонія — це сукупність звукових явищ, які роблять мову милозвучною, мелодійною, насамперед алітерації й асонанси.

Елегія — один із жанрів лірики медитативного, журливого, меланхолійного змісту.

Епітет — троп; художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість певного предмета й передає емоційне ставлення до нього {золота душа, світлі почуття}. У фольклорі поширені постійні епітети {битий шлях, ясні зорі}.

Епіфора — повторення однакових слів, словоспрлучень у кінці віршових рядків чи строф.

Епос — літературний рід, характерними ознаками якого є змалювання життя у формі авторської розповіді про людей і події. Епічні твори розповідні, у них широко й багатогранно відтворюються життєві явища, події подаються, як правило, у минулому часі, як такі, що відбулися. Основні епічні жанри: оповідання, новела, повість, роман, казка та ін.

Зорова (візуальна) поезія — естетичний різновид мистецтва, у якому текстовий символ (літера, слово, знак, речення) є елементом зорового образу завдяки специфічному його розташуванню в зображенні чи об'єкті.

Інвектива — пряме, гостре засудження певної вади.

Інтермедія — невелика за обсягом комічна сценка або п'єса, яку виконували в давні часи між актами основного драматичного дійства.

Іронія — засіб гумору, заснований на називанні супротивного, коли про щось мовиться ніби в позитивному плані, але прихований підтекст свідчить про протилежне.

Історичний роман — твір, у якому відображено конкретну історичну добу, певні історичні події, історичні постаті, які жили й діяли в описуваній період.

Карикатура сатиричний малюнок загостреного критично-викривального характеру.

Клавзула — це всяке римоване чи неримоване закінчення віршорядка, починаючи з останнього наголошеного складу.

Класицизм — художній напрям у європейському мистецтві в XVII — на початку XIX ст.

Курйозний вірш — це вишуканий поетичний твір, незвичайний за формою, для якого характерне поєднання зорових і слухових елементів, узгоджених зі змістом.

Лірика — літературний рід, характерними ознаками якого є ритмічна мова, організована в короткі рядки, найчастіше з римами; зосередженість на розкритті внутрішнього світу людини, відтворенні емоційного відгуку автора (ліричного героя) на життя; безсюжетність. Ліричні твори невеликі за обсягом. За тематикою лірика поділяється на такі жанри: громадянська, інтимна, філософська, пейзажна та ін. Основні ліричні жанри: ліричний вірш, гімн, ода, елегія, пісня, послання, медитація та ін.

Літературний напрям — конкретна частина літературного процесу, породжена творчістю представників одного художнього методу, яка характеризується спорідненістю стильових ознак та існує в межах однієї епохи й нації.

Метафора — це троп, у якому ознаки одного явища переносяться на інше явище за подібністю між ними.

Метонімія — троп, заснований на перенесенні значення одного слова на інше за суміжністю *{перекладати Байрона, заснуло село}*.

Мистецька (художня) тбчія — спорідненість творчих принципів митців на підставі подібних естетичних засад.

Містерія — різновид романтичної атегорично-символічної поеми з фотескпим змістом, для якої характерні поєднання фантастичного з реальним, участь надприродних сил як персонажів, символіка, філософічність, тяжіння до драматизації.

Мотив — єдність теми та ідеї в ліричному творі.

Новёла — епічний жанр; невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, напруженою та яскраво вимальованою дією.

Оксйморон — троп, заснований на сполученні логічно несумісних понять, протилежних за значенням слів, унаслідок чого створюється несподіваний експресивний ефект *{дзвінка тиша, лихо сміється}*.

Оповідання — епічний жанр; невеликий прозовий твір, сюжет якого побудовано на одному, рідше декількох епізодах із життя одного або кількох персонажів.

Паліндром — невеликий твір, під час читання якого зліва направо і навпаки зберігається той же зміст («*лсус — усі*» і. *лова*).

Пародія — комічне або сатиричне наслідування, що відтворює в перебільшеному вигляді характерні особливості оригіналу; карикатура.

Повість — епічний жанр; середня форма епічної прози (більша за оповідання й новелу, але менша за роман), яка характеризується однолінійним сюжетом, що за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття займає проміжне місце між романом та оповіданням.

Поетика — це особливості художньої форми фольклорного чи літературного твору, тобто особливості його побудови (композиції), художніх засобів, віршування та ін.

Поетичний (художній) паралелізм — художній засіб поетичної мови, коли явища з різних сфер життя або природи зображуються паралельно.

Порівняння — це троп, що пояснює ознаки одного явища за допомогою іншого, чимось подібного на нього.

Пригодницький роман — роман, сюжет якого динамічний і насичений незвичайними подіями, а також характеризується несподіваним поворотом.

Псалми — пісні релігійного змісту, створені біблійним царем Давидом.

Реалізм — один з ідейно-художніх напрямів у літературі й мистецтві XIX ст., для якого основною проблемою є взаємини людини й суспільства, середовища, вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу, характеру особистості, героя твору.

Рйма — співзвучність закінчень у суміжних чи близько розташованих словах у кінці чи в середині віршорядків.

Ритм (поетичний, або мовний) — рівномірне чергування однорідних мовних одиниць, які називаються ритмічними одиницями (це — клавзула рима, римування, віршовий розмір, строфа).

Роман — великий за обсягом епічний твір, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість сюжету, переплетення сюжетних ліній; у романі відображено великий проміжок часу, багато подій, задіяна чимала кількість персонажів.

Романс — невеликий за обсягом вірш і музичний твір про кохання, призначений для сольного співу з інструментальним акомпанементом.

Роман-хроніка — роман, у якому змальовано історичні події в хронологічній послідовності.

Сарказм — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства.

Короткий словник літературознавчих термінів

Силабічна система віршування — система віршування, в основі якої — рівна кількість складів, часто 13, рідше 11, при вільному розташуванні наголошених і ненаголошених складів.

Символ — умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища; художній образ, який умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття.

Синекдоха — троп, заснований на кількісному зіставленні предметів і явищ; уживання однини в значенні множини, частини замість цілого, видового поняття замість родового (*на нашу землю нога ворога не ступала; по дорозі йшли хустки й борода*).

Стиль доби — ідейно й художньо зумовлена єдність художніх засобів певної епохи; загальні погляди, традиції, переконання, смаки певної доби.

Сюжет — система подій, у яких розкриваються характери персонажів і розв'язуються суперечності між ними.

Тема твору — це життєві явища, змальовані в художніх образах з певних світоглядових позицій автора.

Тонічний вірш — це система віршування, в основі якої однакова кількість наголошених складів у рядку.

Травестія — різновид жартівливої бурлескної поезії, коли твір із серйозним чи героїчним змістом і відповідною формою переробляється на твір комічного характеру з використанням панібратських, жаргонних зворотів.

Трон — слово, ужите в переносному значенні для характеристики певного явища; до тропів відносять метафору, іронію, гіперболу, епітет, порівняння та ін.

Фігурний вірш — твір, у якому домінує зоровий ефект.

Фоніка, або звукопис, — це сукупність звукових засобів художньої мови.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній метод — спосіб художнього пізнання, відтворення і моделювання світу.

Художній характер — внутрішній образ людини, показаний у літературному творі.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

Зміст

Від авторів	3
Вступ	5

ЛІТЕРАТУРА 70-90-х років XIX ст. КЛАСИЧНИЙ РЕАЛІЗМ

Класичний реалізм	Ю
Іван НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ	
Життєвий шлях письменника	17
Творчий доробок	20
Повість «Кайдашева сім'я»	23
Завдання	30
Панас МИРНИЙ	
Життєвий шлях письменника	33
Творчий доробок	^
Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	38
Завдання	48
Іван КАРПЕНКО-КАРИЙ	
Життєвий шлях письменника	50
Творчий доробок	54
Трагікомедія «Мартин Боруля»	60
Театр корифеїв	63
Завдання	66
Михайло СТАРИЦЬКИЙ	
Життєвий шлях письменника	68
Творчий доробок	71
Повість «Облога Буші»	76
Завдання	82

Зміст

Борис ГРІНЧЕНКО

Життєвий шлях письменника	84
Творчий доробок	88
Завдання	92

**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА НАПРИКІНЦІ ХІХ -
НА ПОЧАТКУ ХХ ст. РАННІЙ МОДЕРНІЗМ**

Ранній модернізм	•• 94
----------------------------	-------

Особливості українського модернізму	97
---	----

Іван ФРАНКО

Життєвий шлях письменника	101
Духовний ідеал Івана Франка	109
Творча еволюція майстра	112
Творчий доробок	
Новаторство Івана Франка	140
Завдання	141

Михайло КОЦЮБИНСЬКИЙ

Життєвий шлях письменника	143
Творчий доробок	147
Новела «Intermezzo».	155
Повість «Тіні забутих предків».	158
Завдання	

Ольга КОБИЛЯНСЬКА

Життєвий шлях письменниці	165
Творчий доробок	169
Повість «Земля».	172
Завдання	179

Василь СТЕФАНІК

Життєвий шлях письменника	181
Творчий доробок	186
Новела «Камінний хрест».	191
Завдання	194

Леся УКРАЇНКА

Життєвий шлях письменниці	196
Творчий доробок	201

Зміст

Драма «Бояриня».....	210
Драма-фесрія «Лісова пісня».....	211
Завдання	218
Микола ВОРОНИЙ	
Життєвий шлях письменника.....	220
Творчий доробок.....	223
Завдання	229
Олександр ОЛЕСЬ	
Життєвий шлях письменника.....	231
Творчий доробок.....	234
Завдання	240
Володимир ВИННИЧЕНКО	
Життєвий шлях письменника.....	242
Творчий доробок.....	248
Новела «Момент».....	255
Трагедія «Гріх».....	258
Завдання	262
Повторення вивченого в 10 класі.....	264
Завдання на літо (твори для вивчення в 11 класі).....	267
Літературні диктанти	
<i>Літературний диктант № 1</i> (Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний).....	268
<i>Літературний диктант № 2</i> (Іван Карпенко-Карий, Михайло Старицький, Борис Грінченко).....	268
<i>Літературний диктант № 3</i> (Іван Франко).....	269
<i>Літературний диктант № 4</i> (Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська).....	270
<i>Літературний диктант № 5</i> (Василь Стефаник, Леся Українка).....	270
<i>Літературний диктант № 6</i> (Микола Вороний, Олександр Олесь, Володимир Винниченко).....	271
Короткий словник літературознавчих термінів.....	272

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

Пахаренко Василь Іванович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
(рівень стандарту, академічний рівень)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Я. Забаишанська*
Макет та художнє оформлення *В. Кушніренка*
Художній редактор *О. Федько*
Технічний редактор *І. Селезньова*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректор *І. Барвінок*

*В оформленні обкладинки і ілюстрацій підручника
використані фрагменти художніх творів А. Маневича «Весна на Куренівці»,
М. Пимоненка «Збирання сіна на Україні», О. Екстер «Міст. Севр».*

Підписано до друку 23.06.2010. Формат 70x100/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура Петербург
Друк офс. Ум. др. арк. 2275. Обл.-вид. арк. 26,37.
Умовн. фарбовідб. 90,72.
Наклад 190000 (2-й з-д.: 50001-120000) прим.
Зам. N9 0-556

Видавництво «Грамота»
Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Чубаря, 11, м. Харків, 61002
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 3194 від 22.05.2008 р.